

21137

H. EBBINGHAUS

PROFESOR DE FILOSOFIE LA UNIVERSITATEA DIN HALLE

P. Const.
d. T. M.
1923-94.

MANUAL DE PSIHOLOGIE

CU 18 FIGURI

Tradus după a cincia ediție germană revăzută
de Prof. Dr. Ernst Dürr din Berna

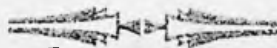
DE

JEAN ABERMAN

— LICENȚIAT ÎN FILOSOFIE —

Cu o prefață introductivă de Dr Prof. C. Radulescu-Motru

REVENIR
1924

1986 811 1

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”
— SIFID —
INVENTARIAT 1988

BUCUREȘTI

1920

53.624

78

Biblioteca Centrala

L131231160

Biblioteca Centrala Universitara - Sibiu

Manualul de psihologie al lui H. Ebbinghaus

Absolventul școlii secundare poate sfătui, la ocazie și conduce pe un om mai bătrân ca dânsul, dar lipsit de școală, fără ca nimănui să i se pară ciudată această situație. Lumea este convinsă că prin cunoștințele sistematice de Matematică, Fizică, Chimie și Științe naturale se poate interveni în rostul faptelor naturei. Cu atât, cât a învățat din aceste științe, absolventul școlii secundare, se poate face util în viața practică. Nu tot așa se petrec lucrurile și în rostul faptelor sufletești. Oricât de ignorant s'ar ști cineva în Psihologie, nu i-ar veni totuș nimănui prin minte să se ducă să ceară sfat în materie de lucruri sufletești, de la un absolvent al școlii secundare. Lumea este convinsă că din carte nu se învață înțelegerea sufletelor, și că pentru dobândirea acesteia din urmă se cere ceva mai mult de cât frecvența școlară. Din experiențele văzute în școală, în orele de Fizică, Chimie sau Științe naturale, tânărul capătă un îndemn spre întreprinderi practice în viitor; din experiențele făcute în școală asupra sufletului, tânărul nu iese cu vre-o energie nouă utilizabilă în croirea viitorului său.

Constatarea acestei inutilități se agravează încă printr'o comparație cu studiul psihologiei în trecut. Altă dată psihologia făcea parte din filosofie, și nu avea nici o legătură cu experiența. Se învăța în școală mai mult cum să se interpreteze termenii psihologici de cât cum să se explice faptele sufletești, și interpretarea încă era aservită unui anumit sistem filosofic, sau unei anumite dogme religioase, care se bucura de favoarea oficialității statului. Cu toate acestea, așa cum se învăța psihologia atunci, ea avea un folos practic. Absolventul plecă din școală cu ceva pozitiv: el știa interpreta termenii filosofiei curente care își găseau întrebuințări în morala și legislația timpului. Astăzi e! nu se alege nici cu atât, și cu toate acestea el a învățat Psihologia experimentală, adică o știință care are pretenția să se sprijine pe propria realitate sufletească. Cum este cu puțință o așa nepotrivire între ceea ce ar trebui să fie și aceea ce este în fapt?

Nepotrivirea este datorită perioadei de tranzițiune prin care trece știința psihologiei. Această știință, încheie în zilele noastre de abia

seria cercetărilor din care ea își constituie o bază teoretică: ea este în perioada în care se găsea Mecanica pe timpul lui Galileo Galilei. Ca atare ea este departe de a explica în mod satisfăcător, întreaga realitate sufletească. Noțiunile ei sunt încă prea abstracte pentru a prinde în ele definiția precisă a cazurilor concrete. La aceasta se mai adaugă apoi și următoarele împrejurări.

Psihologia eșită de sub tutela filosofiei, a trebuit, pentru a-și asigura o dezvoltare, să primească tutela metodelor experimentale din științele exacte. Această tutelă, care a fost la început de un mare filosof, a ajuns în urma să educă după sine un mare neajuns. Ea a deprins pe psihologi să considere faptele sufletești, prin analogie după mișcărilor simple ale forțelor mecanice. Astfel s'au introdus în Psihologie, postulatele analitice ale Mecanicii, s'au stabilit elemente ireductibile cari s'a crezut a fi senzațiunile, din care sufletul s'ar fi constituind, întocmai cum se constituiesc pentru Mecanică din forțe elementare, toate corpurile; s'a pus la baza activității sufletești actul reflex, în înțelesul unilateral al acțiunii și reacțiunii mecanice; s'a cerut de la experiențele psihologice, confirmarea unor legi, întru totul asemănătoare legilor de Fizică; în sfârșit această continuă obsesiune de a imita metodele experimentale exacte a adus pe psihologi să studieze sufletele omenești ca pe niște circuite închise de forțe, așa cum se studiază natura moartă de către mecanica clasică. Prin această imitare, psihologii, ei înșiși și-au închis drumul spre o explicare satisfăcătoare a realității sufletești. Rezultatele lor, fără să fie greșite, sunt inutilizabile în viața practică. Singurile avantaje dobândite deci, sunt că au mers sigur pe scurțul drum pe care l-au străbătut, și au putut evita în același timp, rădăcirile sistemelor filosofice.

Nu este însă nici o rațiune ca perioada acestei imitațiuni să se continue și de aci înainte. Sunt destule semne cari anunță că ea se apropie chiar de declin. Psihologii mai noi, largesc treptat, instrumentariul lor metodologic. Analogia cu forțele mecanice începe să fie părăsită, și în schimb atenția celor noi, se îndreaptă spre analogiile biologice, cari sunt învecinate și mai înrudite cu natura faptelor sufletești. În primul rând, actul reflex nu mai ocupă centrul înțelegerii psihologice; pe urmele lui își face loc ideea corelațiunii care a dat rezultate multumitoare în înțelegerea vieții biologice.

Deocamdată ne găsim încă în perioada de tranziție, în care psihologii sunt stăpâniți de teama de a nu părăsi o cale sigură pentru a urma una plină de promisiuni, dar poate plină de rădăciri. Autorii de manuale didactice, cu deosebire, sunt într-o grea cumpănă. Ei sunt

ținută pe deoparte, să înregistreze și să sistematizeze aceea ce este considerat ca sigur dobândit în domeniul științei lor, iar pe de altă parte ca spirite obiective, ei sunt obligați să lase larg deschise porțile spre adevărurile în curs de descoperire. De această îndoită sarcină, puțini se achită în chip conștiincios. Cei mai mulți sacrifică una din obligațiuni, pentru a îndeplini cu mai mult entuziasm pe cealaltă. Așa unii găsesc că știința sufletului este în posesia legilor eterne. Sufletul este o mașinărie al cărei rost nu mai este un secret pentru nimeni. Toate sunt explicate, ca o problemă de geometrie, de la prima până la ultima pagină a manualului. Alții, din poirivă, găsesc totul nesigur toate de refăcut. Ori și ce cercetare nouă, ori și ce ipoteză nouă chiar, capătă în ochii acestora, înfățișarea unei întreprinderi revoluționare, în contra științei de până aci. Unii pacătuiesc prin prea mult dogmatism alții prin prea mult relativism. Intre puținii conștiincioși se află Hermann Ebbinghaus, al cărui manual se publică în traducerea de față.

Rareori într-un manual de școală se întrunesc așa de armonice, spiritul critic, cu înțelegerea obiectivă a celor trecute în domeniul adevărilor edșilgate, ca în manualul lui Ebbinghaus. Ebbinghaus este un savant desăvârșit, având cunoștință de tot ce s'a publicat în știința psihologiei, și în acelaș timp, este un spirit critic de mare valoare; la el, o calitate nu întunecă pe cealaltă. Inițial, cum nici un altul din timpul lui, în tehnica metodelor experimentale exacte, prin mijlocirea cărora a și ajuns la multe descoperiri însemnate, el nu se lasă totuși rob de acestea, el își păstrează mintea liberă pentru înțelegerea adevăratelor metode în Psihologie. Manualul lui Ebbinghaus este cea mai sigură călăuză pentru acela care începe studiul Psihologiei, căci nicăieri aiurea nu sunt așa de bine hotărnicite, cu aici, ipotezele rodnice de păreri fanteziste și sterpe; nicăieri nu sunt mai bine întrevăzute ca aici complectările pe cari Psihologia le așteaptă dela cercetările viitoare. Aceste mari avantagii compensează cu prisos concentrarea de atențiune cu care cineva va trebui să citească manualul de față. Căci Ebbinghaus nu face literatură ușoară pe motive psihologice, ci el rezumă în în mod concls uceea ce fiecare trebuie să știe din Psihologie pentru a contribui, sau măcar pentru a participa cu înțelegerea lui la mersul acestei științe în viitor.

Autorul traducerii face un mare serviciu învățământului nostru public, punând la dispoziția elevilor din școalele secundare și din școalele normale de învățători și învățătoare, pe aceste vremuri grele pentru publicistica științifică, un bun manual de care se simțea o absolută nevoie încă de mult.

TABLA DE

Manualul de Psihologie al lui H. Ebbinghaus

	Pag.	Pag.
Prefețe.	1—3	
Introd. Despre istoria psihol.	4	
Partea I. Considerente generale	19	
Partea II. Fenomenele elementare ale vieții sufletești	43	
		A. Cele mai simple părți componente ale vieții sufletești 41
		B. Legile fundamentale ale vieții sufletești 75
		C. Efectele exter. ale fenomenelor sufletești 89
Partea III. Complicațiunile vieții sufletești	96	
		A. Reprezentarea <i>Apz</i> 96-102
		B. Sentimentul și acțiunea 137
Partea IV. Activitățile super. ale sufletului	154	
Incheiere	187	

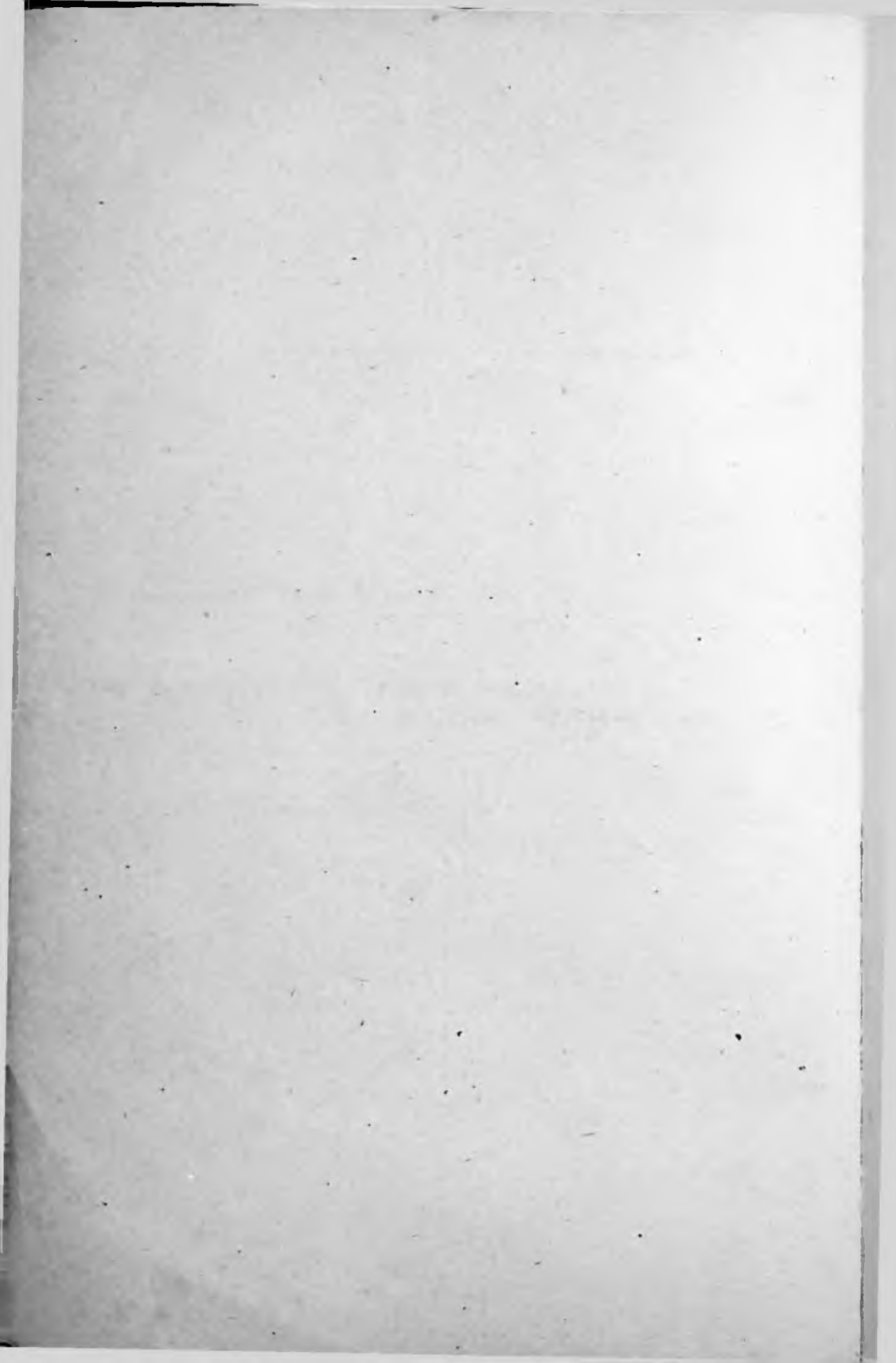
MATERII

Prefață introductivă de d-l Profesor C. Rădulescu-Motru.

Pag.

I
Pag.

1 Creer și suflet	20	{ 1 Nervii perif. și centrii subc.	27
2 Structura sistem. nervos	22	{ 2 Creerul mare și creerușul	29
		{ 3 Raportul între creer și suflet	33
3 Reciproc. și paralelism	36	{ 1 Creerul, unealtă a sufletului	36
4 Natura sufletului	41	{ 2 Paralelismul psihofizic	40
5 Senzațiile	44	1 Senzațiile descoperite de curând	45
		2 Celelalte senzațiuni	49
		3 Conștiința de spațiu, timp, unitate și pluralitate, dată odată cu senzațiile	57
		4 Raporturile cu excitațiile exterioare	60
6 Elementele gândirilor	66		
7 Sentimentele	70		
8 Instinct și voință	73		
9 Atenția	75		
10 Memoria	80		
11 Deprinderea	85		
12 Oboseala	87		
13 Rap. dintre senz. și mișc.	89		
14 Rap. dintre repr. și mișc.	92		
15 Percepția	96	{ 1 Caracterul general al per- cepției.	96
16 Reprezentările amintirii și ale fantaziei. Abstracția	104	{ 2 Percepția spațiului	99
		{ 3 Iluziunile simțurilor	102
17 Limbajul	109	{ 1 Natura limbajului.	109
		{ 2 Cum se formează limbajul	111
		{ 3 Transformările limbajului	114
		{ 4 Însemnătatea limbajului	117
18 Gândirea și cunoașterea	119	{ 1 Gândirea	119
19 Credința	129	{ 2 Eu și lumea din afară	122
		{ 3 Adevăr și eroare	126
20 Complex. cauzelor sent.	137	{ 1 Conținutul și forma	137
21 Afecțiuni și patimi	142	{ 2 Rezonanța asociativă	138
22 Complexitatea acțiune	145	{ 3 Radiațiune	141
23 Libertatea de acțiunilor	149		
24 Urmările rele ale preved.	154		
25 Religia	158		
26 Arta	166		
27 Moralitatea	178		

PREFAȚĂ

Această carte mică își datorește apariția unei alteia mari și frumoase „Cultura de astăzi” — Kultur der Gegenwart — a lui P. Hinneberg, care cuprinde laolaltă expunerea tuturor ramurilor cunoștinței noastre actuale. Când îmi lăsa în sarcină de a scrie o schiță a psihologiei actuale pentru aceea, credeam că pot aduce servicii și în altă privință: să arăt că cele mai înalte manifestări ale sufletului se datoresc exclusiv acelorasi forțe sufletești fundamentale, cărora se datoresc și manifestările sale cele mai simple, cu toate că gânditorii dilatanți obișnuiesc să explice altfel aceste înalte manifestări sufletești. Ei susțin că acestea derivă dintr-o nevoie metafizică, dintr'un sentiment religios, dintr'un instinct de dreptate înăscut, sau din alte asemenea cauze pe cari ei le cred ultime și cari deci nu se mai pot explica la rândul lor. Când am terminat însă lucrarea făcută în vederea aceasta, a fost găsită ca prea mare pentru economia totului; ea trebuia redusă cam la jumătate și astfel redusă, a apărut în „Cultura de astăzi”. Însă odată cu aceasta, editorul, fără a fi cerut eu, și cu multă bunăvoință, ceace merită o adâncă recunoștință, mi-a dat dreptul să public separat și primul manuscris.

Mă folosesc acum de această autorizare. De oarece însă, nu mai trebuia să mă conformez unui spațiu limitat, am mai lărgit expunerea și am completat-o, așa ca, fără să piardă caracterul său de la început, de a fi o scurtă redare a esențialului, să fie un tratat rezumativ al întregii psihologii. Se poate ca să nu fie toți de acord cu mine în privința materialului ales pentru fiecare chestiune și se poate ca unii să creadă că ar fi fost mai nimerit ca partea cutare sau cutare, să fi fost înlocuită prin altceva, care li se pare lor mai important. La aceasta n'am nimic de spus. În cazuri îndoelnice, am preferit ca, în loc să înșir multe enunțări scurte din dorința de a fi complet, dar cari să nu fie îndeajuns de explicate, să ating chestiuni mai puține, însă odată pomenite, să le explic îndeajuns, ca să poată fi bine înțelese.

Un critic al expunerii mele din „Cultura de astăzi”, găsește că ea se reazimă numai pe punctul de vedere materialist, întrebuițând fraze mișcătoare ca să dovedească insuficiența acestei erori și face

afirmații greșite asupra intențiilor mele, afirmații pe cari le găsim destul de des la profanii cari se interesează de filosofie. E de la sine înțeles că e indiferent ce etichetă se poate pune lucrării mele. Însă, cuvântul materialism, cu înțelesul său eterogen—care, de altfel, este criticabil—nu se întrebuintează pentru un singur mod de a gândi, pe care să-l putem deține riguros, în mod abstract, ci pentru foarte multe moduri, diferite unele de altele. Așa fiind, nu rămânem cu nimic precis în minte, dacă nu arătăm pe scurt, în ce anume înțeles am luat acest cuvânt. Previn pe cititori că, la mine, vor găsi materialismul lui Spinoza, Goethe și Fechner.

Februarie 1908

H. E.

PREFATĂ LA EDIȚIA A II-a

În fond, ediția aceasta a doua este o copie fidelă a primei edițiuni. Am căutat să satisfac câteva dorințe ce mi s'au adus la cunoștință, adăugând câteva pasagi mici și o parte mare (despre percepțiunea spațiului); afară de aceasta, atât cât mi au îngăduit marginile stabilite, am pomenit de publicațiile apărute între timp.

Decembrie 1908

H. E.

PREFATĂ LA EDIȚIA III-a

Int. 1908-10 Ebbinghaus a murit, însă operele lui trăesc. Anul trecut a apărut ultima ediție (pregătită încă de el) a acestui manual de psihologie, totuș acum se simte nevoie de o ediție nouă. Librăria editoare și familia celui ce a murit prea de timpuriu, mi-au dat mie însărcinarea onorabilă de a mă ocupa de republicarea și continuarea operelor lui Ebbinghaus.

Eu respect în autorul acestor opere atât pe învățatul care posedă cunoștințe multilaterale, clare și profunde, cât și pe scriitorul științific, cu o putere de redare aproape artistică; de aceea am preluat cu bucurie și în acelaș timp cu oarecare sfială, însărcinarea să continui și să întregesc lucrarea sa. Răuși-voi oare să mențin scrierile lui Ebbinghaus la înălțimea la care le-a ridicat autorul lor?

În aceeași privință nu vreau să prejudiciez străduința cinstită a autorului. De aceea voi urmări două scopuri: Primul, să nu dispară nimic din forma și conținutul lucrării lăsate de Ebbinghaus. Al doilea, să am în vedere și progresul neîncetat al științei. Aci intervine firește, o greutate.

Cu cât se străduiește mai mult psihologia, să ia forma unei științe absolut exacte, cu atât are mai multă nevoie de ipoteze; deocamdată trebuie să fim mulțumiți dacă în domeniile unde filosofia și psihologia sunt strâns legate și unde este vorba să se dea o soluție problemelor principale de explicare a lumii, încep să se formuleze teorii cu multă probabilitate de adevăr. Asemenea teorii însă, nu se

emit de o zi pe alta, și apoi, nu se poate preciza limita între progresul efectiv al cunoștințelor noastre și convingerea subiectivă personală.

Un lucru însă este sigur. Dacă o carte științifică este continuată de un altul, trebuiesc sacrificate ici coale convingerile personale ale primului, dacă continuatorul nu poate clădi mai departe pe ele. În felul acesta lucrarea oglindește tot mereu progresul vieții spirituale.

Tocmai din cauza aceasta nu aș fi primit nici odată însărcinarea de a continua operele lui Ebbinghaus, dacă nu aș fi fost de acord cu autorul lor în convingerile cele mai intime și în cea mai mare parte. Cred că aceasta îmi dă posibilitatea să mă conduc după propriile mele vederi în puținele puncte unde nu suntem de acord.

Manualul acesta are menirea să servească ca o carte introductivă și Ebbinghaus nu numai că l'a terminat, dar l'a și republicat în ediția a doua. Pregătind această ediție a treia, nu am făcut modificări mari în sensul vederilor mele. Unele părți, ca raportul între reprezentare și obiectul ei, între reprezentări și noțiuni sau între cunoștință și adevăr, apoi neglijarea dispozițiilor psihice față de viața sufletească actuală, teoria conștiinței de sine, care cuprinde propriu zis numai o parte a eului, eul «obiectiv», religia, numai din punctul de vedere al credinței necesare și morală în sensul exclusiv al moralei sociale, le-am lăsat neschimbate, cu toate că părerea mea este oarecum diferită.

Am procedat așa fiindcă am avut în vedere că această carte are un caracter didactic; de altfel acest caracter nu se prea potrivește cu modul de gândire personal, pe care l'a ales Ebbinghaus. Numai în unele locuri m'am abătut de la textul original sau am adăugat câte ceva și anume acolo unde am crezut că, făcând o modificare, care îmi părea necesară, nu îngreuez înțelegerea și cuprinsul expunerii. De altfel am continuat și eu să indic bibliografia cât mi-au permis limitele cărții.

Februarie 1910

E. D.

PREFAȚA LA EDIȚIA a IV-a

Am pregătit ediția aceasta conducându-mă după aceleași norme ca și cele de până acum. Singura grijă a fost să mențin acordul între ea și «Principiile de Psihologie»,—Grundzüge der Psychologie—din care primul volum a apărut între timp într-o nouă prelucrare, iar al doilea este aproape gata.

Ianuarie 1912

E. D.

3 nov. 1923.

INTRODUCERE

DESPRE ISTORIA PSIHOLOGIEI

Psihologia are un trecut lung, însă istoria ei este scurtă. Ea s'a format și a continuat să existe de alungul mileniilor, însă de un progres sigur și stăruitor nu s'a putut bucura de cât în timpurile din urmă, când a ajuns la o dezvoltare matură și bogată. Edificiul psihologiei a fost ridicat în secolul al IV-lea înainte de Christos de pute-rea genială a lui Aristot; putea rivaliza fără teamă, cu edificiul or-cărui alt sistem de cunoștințe din acel timp. De atunci el a rămas acelaș fără vre-o schimbare sau propășire însemnată, până prin se-
colul al XVIII-lea și chiar al XIX-lea. De abia de prin acest timp în-
cepe psihologia să se desvolte în mod progresiv, la început mai încet
iar în urmă cu pași repezi.

Să arătăm în trăsături generale care a fost cauza a acestei lungi
inactivități și în consecință a întârzierii științei noastre.

"Sufletul este atât de profund, încât orcât ai căuta să-l străbați
toate drumurile posibile, tot nu vei putea da de margine lui", s'a ex-
primat Heraclit și prin aceasta a redat adevărul cu mult mai mult de
cât orcât de mult putea el să creadă. Știința întâmpină greutăți mari
când este vorba să observe formele ce le prezintă viața organică a
organismelor superioare; aceste greutăți sunt însă cu mult mai mari
când caută să observe formele și fenomenele vieții noastre sufletești;
și forme organice sunt înrudite în unele privințe cu formele sufle-
tești. Formele sufletești sunt într-o continuă schimbare, ele sunt ex-
trem de complicate și multe din ele, cari, fără îndoială, conflucrează,
rămân totuș ascunse pentru noi; ei bine, este greu a prinde și a des-
crie exact conținutul adevărat al lor și este și mai greu de a afla
relațiunile lor cauzale și de a le înțelege însemnătatea. Acum de abia
începem să ne dăm seama de proporțiile adevărate ale acestor greu-
tăți. În ultimul timp s'au făcut cercetări în toate științele, precum și
în psihologie. În domeniile parțiale ale ei, mai ales în domeniul vă-
zului, auzului, memoriei, formărcii judecăților și altele, cercetările s'au
făcut foarte stăruitor, și au fost foarte înaintate în profunzime și în
subtilitate; pretutind-ni rezultatul prim și unanim a fost că lucrurile
sufletești sunt incomparabil mai fine, mai bogate și mai subtile de
cât și le-ar fi putut închipui dinainte cea mai îndrăzneată fantazie.

A doua greutate este următoarea: Ziceam că actele sufletești sunt

foarte grele de studiat în natura lor intimă și în relațiile lor. Dacă însă le privim în forma lor superficială, ele ne par curenți și ca să zicem așa, familiare. Cu mult timp înainte de orice studiu științific, limba a trebuit să dea câte un nume celor mai importante acte sufletțești din viața de toate zilele, ca: gândire, atenție, fantazie, patimă, conștiință de sine și altele, pentru a corespunde nevoiei practice de relație între oameni și pentru a le da posibilitatea să se înțeleagă între ei asupra ființei omenești. Acum noi ne servim de aceste numiri ca de lucruri foarte cunoscute. Fiind intrate în obișnuința noastră și repetându-le mereu, ele au ajuns pentru noi ca ceva dela sine înțeles și care nu mai are nevoie de explicație. Ele nu deșteaptă în noi nici o nedumerire asupra naturilor intime și nu ne excită curiozitatea de a le studia mai în amănunt. De aceea phisologia populară nu știe că asemenea acte sufletțești conțin minuni și enigme ca cele pomenite mai sus. Fiind luată de simplitatea cuvintelor, ea trece peste complicațiunea acestor acte. În anumite cazuri izolate ea clasează fenomene sufletțești sub aceste denumiri curențe sau spune puțin lucru, de pildă că cineva și-a încordat atenția, sau că a dat frâu liber fantaziei sale și crede că spunând aceasta, a explicat în deajuns acele fenomene sufletțești și că a spus tot ce se poate spune despre ele.

În sfârșit dăm de a treia cauză care a împiedecat progresul psihologiei și care va continua probabil, să-i împedice încă multă vreme. Ea se datorește faptului că nu suntem destul de neapăsători față de unele probleme importante ale psihologiei și că fim cu tot dinadinsul să dăm numai răspunsuri și nu altele.

Există și astăzi încă, mulți gânditori, cari, cu toate că admit că teoria deterministă—după care toate fenomenele sufletțești se subordonează unor legi riguroase, și deci după care, toate acțiunile noastre sunt absolut determinate—este o teorie fundamentală pentru toate cercetările psihologice serioase, totuși socotesc că ea este periculoasă. Tot astfel o socotea și regele Frederic Wilhelm I-u, care zicea cu drept cuvânt, că determinismul este o teorie care distruge tot fundamentul ordinii în stat și în armată; căci după această teorie, nu va mai avea dreptul să pedepsească dezerterile înalților săi grenadierei. Ea distruge orice posibilitate de pedeapsă și răsplătă, arată că educația, dojana și sfatul nu au nici o rațiune și paralizază energia activității noastre; pentru aceste multe motive ea trebuie înlăturată. Apoi, întrucât ea se află în strânsă legătură cu nevoile sufletțești cele mai intime și cu dorințele omenești cele mai puternice, va prejudicia de asemenea și discuția liniștită a altor probleme fundamentale, de pildă, problema naturii propriu zise a sufletului, care atinge chestiunea raportului între suflet și corp și atinge mai departe chestiunea cu privire la moarte și acțiune; sau problema de curând pusă, a evoluției progresive a vieții dela forma sa simplă animalică la forma înaltă omenească. În loc ca această teorie să fie arătată și luată ca interpretarea cea mai probabilă a faptelor experimentale, ca o teorie științifică sprijinită numai pe sine, e luată ca un obiect de credință și de interpretare personală; sau invers, ca o dovadă de independență curagioasă a spiritului și de ri-

dăcare deasupra superstițiilor și a prejudecăților moștenite. Lucru foarte explicabil, dacă ne gândim la enorma importanță practică a acelor probleme; dar și foarte puțin recomandabil pentru găsirea adevăratelor răspunsuri pur obiective; totdeodată derutează cercetările speciale, meticuloase și progresive.

După cum am spus mai sus, psihologia a început de abia în ultimul timp să capete o dezvoltare progresivă. Să vedem cari sunt împrejurările favorabile cari i-au îngăduit să înlăture, cel puțin în parte greutățile speciale ce le întâlnea în calea sa.

Toate aceste împrejurări favorabile le putem reduce, în fond, la una singură; și aceasta este avântul și progresul ce l-au făcut științele naturale începând din secolul al XVI-lea. Influența lor s'a resimțit în două moduri cu totul diferite; primul val și-a făcut efectul său în întregime de abia după ce a simțit în urma sa presiunea valului al doilea. Prima influență a științelor naturale asupra psihologiei a fost metoda de observare a naturii; metoda aceasta a fost pentru psihologie o pildă strălucită și fecundă. În paranteză fie zis, o consecință directă a ei a fost firește și discuțiunea confuză despre spirit și materie, chestiune pe care o înlăturăm aci. Influența produsă de cercetarea naturii, a constatat în faptul că s'au format și în psihologie idei prin analogie cu ideile recunoscute ca decisive despre lucrurile materiale și că s'a căutat să se servească și în psihologie de aceleași metode, ca și în științele naturale pentru a se obține aceleași rezultate. Ea a avut loc în special în sec. XVII-lea și al XVIII, dar și mai târziu, prin sec. al XIX-lea. După aceasta, a intervenit influența a doua care a fost mai directă: cercetarea naturii a pătruns direct în diferitele domenii ale psihologiei. În cursul natural al dezvoltării lor, științele naturale trebuiau să facă cercetări în diferite direcțiuni cerute de interesele lor, cari în același timp erau și în sfera de interes ale psihologiei. Din moment ce ele au obținut rezultate frumoase de pe urma acestor cercetări, au simțit și psihologii cari stăteau departe până acum, un impuls puternic ca să reia și ei acele probleme și să se ocupe de ele în mod independent, în vederea scopurilor lor cari erau oare cum altele. Aceasta a avut loc în sec. XIX-lea, mai ales în a doua jumătate a lui.

Să arătăm câteva forme speciale și câteva rezultate datorite acestor două influențe generale ale științelor naturale. Primul fruct mai însemnat al acestui progres indirect care se făcea prin analogie, a fost faptul că s'a recăstigat ideea despre care am vorbit mai sus, a unui determinism universal și inviolabil al tuturor fenomenelor sufletești, despre care ziceam că este fundamentul oricărei activități serioase a psihologiei. Acest determinism era bine cunoscut și în antichitatea îndepărtată; în urmă însă, teologii cari reprezentau și filosofia și psihologia, l-au înlăturat, cu toate că totdeauna când meditau asupra omnipotenței și omniștiinței lui Dumnezeu se simțiau și ei atrași spre el. Căci, după ei, Dumnezeu este a tot puternic, prin urmare nu se va întâmpla nimic nici în viitor, atât în natura obiectivă cât și în sufletul omenesc care să nu atârne exclusiv, de el; și dacă el este în același

timp și atotștiutor, viitorul trebuie să-i fie deja cunoscut, trebuie adică să fie deja fixat în mod definitiv; mai ales că diferența ce o fac oamenii între prezent și trecut, dispare, când este vorba de divinitatea eternă. El au fost abătuți de la aceste idei deterministe de alte cauze mai puternice — de plîdă, cufundarea în sfîntenia și dreptatea lui Dumnezeu, care este o manifestare populară de ordin psihologic și etic — și au fost conduși ca să afirme că nu există o putere spirituală liberă, înțelegând prin această libertate un determinism incomplet. Căci cum se putea ca D-zeu să fi voit și încă să fi fost cauza, chiar în mod indirect, a faptelor rele ale oamenilor; sau cum ar fi putut să pedepsească pe oameni pentru fapte ce erau forțați să le facă conform legilor neschimbatore stabilite de ei însuși? De aci s'a tras concluzia că oamenii nu sunt legați în mod desăvârșit de Dumnezeu, cu toate că îi datoresc lui în întregime apariția lor și că se pot abate după bunul lor plac dela legile sale.

Studii ulterioare făcute asupra fenomenelor naturii au ajuns la o altă concluzie. Hobbes și Spinoza au susținut concluzia această nouă; Claritatea și preciziunea lor impune și astăzi. Si Leibnitz era de partea lor, dar a redat-o într-o formă mai puțin rigidă; de atunci ea n'a mai dispărut din psihologie. Acești învățați spun că fenomenele sufletului sunt într-o privință identice cu fenomenele lumii externe cu cari de altfel, sînt strîns legate. Fenomenele sufletului sunt determinate totdeauna cu rigurozitate de cauze exterioare, într'un anumit fel și nu pot fi niciodată altfel de cum le găsim într'adevăr. Libertatea în înțelesul că ceva nu e condiționat de nici o cauză, este o noțiune fără înțeles. Singura libertate ce o putem admite în mod real este libertatea în înțelesul că un lucru sau o ființă este condiționată numai de propria sa natură, numai de proprietățile și condițiunile sale personale interioare. Ceeace putem spune de apă că curge liber când nu este oprită de stînci ori de diguri, sau ceeace putem spune de un cal că albează liber când nu este legat or închis în grajd, putem spune și de faptele unui om sau de relațiunile lui cu alții, că sunt acte libere ale lui întru cât sunt rezultatul propriei lui gândiri și impulsioni iar nici de cum impuse prin forță sau amenințări. Inșă toate aceste fenomene, curgerea apei, fuga calului sau faptele omului sunt determinate totuș, de cauze anumite; numai ignoranța face pe oameni să nu fie seama că toate aceste fenomene sunt identice între ele și să creadă în acea libertate rău înțeleasă.

Foarte adesea ei nu văd pentru conjecturile lor de cât numai unele din mulțimea complexă de motive; ba se întâmplă adesea și ca superficiala lor conștiință să găsească că într'adevăr efectul poate apare fără ca să fi fost determinat de o cauză anumită. Hobbes zice că «dacă o sfărlează de lemn, care este pusă în mișcare de biciul unui băețas și care se învârteste, apropiindu-se când de un perete, când de celălalt, ar simți propria sa mișcare, ea ar crede că mișcarea aceasta este rezultatul propriei sale voințe; afară numai dacă nu și-ar da seama și de biciul care o biciuește. Tot astfel este și omul care aleargă ici pentru un câștig, colo pentru o afacere și crede că le face

numai din voința lui; el nu vede biciul care determină această voință. Pentru a ne da seama de ideile și de instinctele oamenilor, trebuie să le privim întocmai ca și corpurile materiale sau ca și liniile și suprafețele matematice. Pretinsele pericole ce le-ar avea o asemenea concepție asupra lucrurilor dispar dacă o privim fără prejudecată și dacă căutăm să o înțelegem. E drept că spiritele necoapte o pot întrebuința greșit, însă avem consolația că adevărul rămâne tot adevăr, indiferent pentru ce scop am voi să-l întrebuințăm; și aci nu este vorba de «what ist fit to be preached but what ist true?»

Prin cele spuse până acum am stabilit determinismul general al vieții sufletești. Odată stabilit acesta, dăm de un alt determinism important care se sprijină, ca și celălalt, tot pe științele naturale. În general se crede că ideile noastre apar și dispar fără nicio regulă și că prin urmare se sustrag de la orice studiu. Platon și Aristotel, pe timpul lor încă, au recunoscut lămurit și au afirmat că și în lumea ideilor domnește ordine. Ei au găsit că raporturile de asemanare sau de existență între gândurile anterioare și interesile prezente determină succesiunea gândurilor. Această afirmație nu a avut însă alta valoare de cât a unei curiozități menționate. Ea nu a fost susținută în nici un fel din punct de vedere teoretic. Acum a fost pusă în legătură cu rezultatele fizice dobândite de curând. Așa Hobbes a explicat în felul următor determinismul care regulează succesiunea gândurilor. El spune că reprezentările noastre se află într-o strânsă dependență de mișcările materiale ale nervilor și ale altor organe și că aceste mișcări, odată excitate, nu se pot opri brusc; ele trebuie să dispară încet în urma rezistențelor întâmpinate. Legile de reproducere din lumea spirituală sunt pentru el analoage cu legea inerției din lumea materială. Pentru Hume, 100 de ani în urmă, ele se bazează pe un fel de atracțiune; dacă ne gândim că Newton își facuse deja apariția, ne vom da ușor seama de această explicație. Or inerția și atracțiunea au fost privite ca cele mai importante legi fundamentale fizice. Prin urmare au căutat tot ca o lege fundamentală, însă în psihologie, și determinismul care regulează reproducerea gândurilor. Și după cum în fizică s'au tras multe consecințe însemnate din legea atracției și a inerției, tot așa s'au tras și în psihologie, diferite consecințe pentru viața spirituală. Așa a luat naștere psihologia asociaționistă engleză. Ea a căutat să explice, pe deoparte diferitele funcțiuni sufletești, ca: memoria, fantazia, intelectul — puse de la cei vechi până acum, undă lângă altele fără nici o legătură — și pe de altă parte rezultatele abstracte produse de manifestarea acestor funcțiuni, ca: conștiința euului și conștiința lumii externe. Explicația dată de ea, a fost că aceste funcțiuni sunt rezultatele naturale, și ca să zicem așa, mecanice ale funcțiunilor de reprezentare. Fără îndoială că explicarea aceasta — care a pătruns și în psihologia sensualistă franceză într-o formă puțin schimbată — reprezintă un progres enorm față de trecut, cu toate că este superficială și că are lacune însemnate.

Psihologia asociaționistă corespunde științelor naturale explicative ale lui Galilei și Newton întocmai cum psihologia empirică din

an. 16 și 17.

sec. 17 și 18.

sec. IV.

Suedes 1701-1774 1701-1788

perioada de deșteptare germană (*Aufklärung*) — corespunde științelor naturale descriptive ale lui *Linne* și *Buffon*. Psihologia empirică are în cea mai mare parte, o însemnătate negativă — în afară de mici excepțiuni, de pildă: *Tetens*. Și ea vrea să explice fenomenele psihice, dar vrea întâiu să le observe bine și în urmă de abia, să găsească pe cale analitică, forțele fundamentale din care ele iau naștere. Ea n'a răsufl înșă, de cât să facă o simplă descriere a fenomenelor superficiale: unii, chiar ulterior, s'au servit de această descriere ca de o explicație, altfel ar fi rămas cu totul infructuoasă. Psihologia populară deosebise diferitele fenomene sufletesti, psihologia empirică le-a ordonat într'un anumit raport de co-și supraordonare; explicația dată a fost că fiecare dintre aceste grupe de fenomene se datorște unei facultăți sufletști speciale. Intelectul, rațiunea, imaginația, apoi facultatea de abstracțiune, isiețimea, facultatea de numire, toate acestea sunt facultăți străine între ele și cu totul independente. Ele dau naștere a celor noastre sufletesti, cari sunt atât de complexe și atât de înrudite între ele. Ele lucrează cu totul independent când în armonie, când în conflict, ca niște mici homunculi într'un singur mare homo. Așa de pildă creațiunea poetică este «o manifestare a imaginației în legătură cu intelectul». Pe de altă parte, imaginația în legătură cu rațiunea dă «facultatea de prevedere». «Isiețimea dă naștere adesea facultatea de judecată și o face să dea judecări greșite... deci facultatea de judecată trebuie să se ferească de isiețime». Progresul general al psihologiei nu s'a făcut prin continuarea psihologiei empirice, ci prin o atitudine cu totul contrară atât ei, cât și celei asociaționiste.

Psihologia asociaționistă are o lacună principală: Nu ne spune nimic de fenomenul «atenției». Fenomenul atenției este foarte important. El constă în faptul următor: La orice moment dat se prezintă sufletului un mare număr de impresii sensibile sau de reprezentări; însă dintre ele, nu se impune sufletului și nu dă naștere de cât numai o mică parte. Ei bine, acest fenomen important nu ni-l putem explica din conjetura asociaționistă a reprezentărilor. Psihologii asociaționisti trec sub tăcere completă aceste fapte cari au o însemnătate specială, sau nu le cercetează îndelung și astfel dau ocazie binevenită adversarilor determinismului psihologic; și doara asociaționistii se străduiesc totmai să dovedească existența determinismului. Într'adevar, în fenomenul atenției, sufletul pare a nu fi în starea de determinism. El se arată, așa chiar cum crede poporul, că se poate exterioriza de conținutul său și fiind în afară de conținut poate proceda ca independent, poate să i se opue direct sau îl poate mânui când într'un fel, când într'altul.

sec. 18 și 19.

Cel mai mare merit al lui *Herbart* este că a descoperit acest punct slab și că a căutat să-l înlăture. „Determinismul psihologic — de acest lucru este convins — este identic cu determinismul astronomic“, totul se reduce numai la găsirea ipotezelor verosimile pentru a-l înțelege. Tot analogiile fizice îl duc și la această conuzie, chiar dacă nu o spune deadeptul. El își închipuie reprezentările ca niște

corpuri cari se ciocnesc unele cu altele, sau chiar ca niște corpuri elastice cari se află într'un spațiu limitat și care se îngheșuie și se micșorează din cauza presiunii reciproce, fără însă să ajungă să dispară. Dacă se evocă mai multe reprezentări în acelaș timp, ele vor fi într'un raport de opoziție reciprocă. Ele se *stânjenesc* una pe alta, adică își întunecă claritatea cu cari se prezintă la început și și micșorează energia cu care se impune în conștiință. Totuș nu dispar, ci, pe măsură ce suferă mai mult se prefac în *reprezentări potențiale* și imediat ce presiunea încetează, ele es din nou din obscuritatea lor forțată, la lumina conștiinței. Continuând să facă presupuneri simple și sigure despre aceste stânjeniri, *Herbart* constată că numai două reprezentări sunt de ajuns ca să înlăture cu totul pe o a treia din conștiință. Constatând mecanismul acesta simplu găsește cu multă satisfacție «dezlegarea celei mai generale minuni dintre toate minunile psihologice» și anume că în orice moment dat conștiința noastră este efectiv ocupată numai de o parte din cunoștințele, gândirile și dorințele noastre; și această parte este incomparabil mai mică, față de totalitatea cunoștințelor, gândirilor și dorințelor cari ar putea să apară eventual în conștiință, dacă ar avea prilejului necesar. Cu toate acestea restul care deocamdată este absent, nu dispăre cu totul și nu se pierde. În acelaș timp *Herbart* nu renunță la principiul asociației și la ipotezele respective, pe cari le ia într'un anume fel. Disponând de două mijloace de explicație, stânjenirea și asociația, el combate energic și cu succes, distincția completă între facultățile sufletesti, distincție făcută de psihologia asociaționistă, care nu face altceva de cât să clasifice și să hipostazieze. El spune că toate manifestările psihologice, plus simțirea și dorința, nu sunt de cât rezultate diferite ale mecanicei reprezentărilor.

Herbart caută însă ca, printr'un mijloc și anume prin studiul cantităților și prin calcul or unde se poate, «să inaugureze o nouă cercetare psihologică care să se asemene cu cercetarea naturii». Încă dinainte, găsim apărând ici și colo ideea de a întocmi în moduli acesta psihologia. Rezultatele strălucite ce le-au dat măsurarea și calculul în științele naturale, au pus în discuție chestiunea dacă nu s'ar putea face acelaș lucru și în psihologie. Ei nu au găsit însă rămurica de care să se prindă, de aceea se mulțumeau de obicei, să declare că o asemenea întreprindere este imposibilă. Dar declarația aceasta nu justifică de cât neputința. Cea mai cunoscută dintre aceste declarații este a lui *Kant*. El susținea că matematica nu se poate aplica la fenomenele simțului intern și la legile lor, pentru că timpul — în el se petrec fenomenele sufletesti — are numai o singură dimensiune. Nici *Herbart*, firește, nu a croit deabinelea drumul, el nu a arătat prin nici un exemplu cum s'ar putea face o măsurătoare sufletească. Totuș a arătat cel puțin, că viața sufletească se supune calculului nu numai în privința timpului dar și în alte privințe. Începutul s'a făcut, căci punând ipotezele de ordin matematic și trăgând din ele toate deducțiunile a ordonat astfel și numericește fenomenele psihologice și a putut să scoată în relief atât de bine o parte neglijată până atunci

cu desăvârșire. Acest lucru fiind făcut, s'au găsit și căl mai bune pentru precisarea lor.

Impulsiunile date de *Herbart* au fost puternice și durabile; cu toate acestea, marile progrese ale psihologiei nu s'au făcut tocmai pe drumurile indicate de el. Unele din ipotezele generale ale lui și înainte de toate sistemul său numeric fundamental, au plutit prea sus în aer; adică consecințele lor parțiale nu concordau de loc cu experiența, așa că nu puteau fi crezute. Afară de aceasta s'a format încă de mult o opoziție puternică în contra întregului *intelectualism* reprezentat de el și de psihologii asociaționiști. Intelectualismul acesta se ocupase numai de fenomenele psihologice de gândire și de cunoaștere. Dacă într'adevăr, sufletul nu e de cât o succesiune de reprezentări, în cari serii și grupe de reprezentări sunt când în armonie, când în conflict, ce este în acest caz un fenomen ca religiunea? Să fie oare numai un complex de reprezentări adevărate — și deci întemeiate din punct de vedere intelectual — la care găsim adăugat un complex mare de ficțiuni superstițioase, invenții sau susținute de preoți și de domnitori cu scopul de a putea stăpâni pe supuși? Dacă am fi apreciat-o atât de puțin nu am fi ajuns niciodată la ea. Sau ce este arta? Este ea într'adevăr o creație care ne dă cunoștințe numai prin simțuri, cum arata numele de Estetică cum e de pildă, lirismul lui *Goethe* sau muzica simfonică a lui *Beethoven*? sau ne procură și reprezentări cari fac pe oameni virtuozii și patrioți? Apoi, esența oricărei individualități. Iată un lucru care formează centrul oricărei existențe sufletești și pe care nu-l putem concepe de loc că ar fi numai rezultatul mecanice reprezentărilor; și esența individualității este partea specifică a personalității și a caracterului cuiva parte, care — cu toate că actele sufletești sunt atât de variate și de schimbătoare — formează totdeauna un nucleu neschimbat. Două sau mai multe individualități cari au un număr de reprezentări aproape egal se manifestă într'un mod cu totul diferit și aceasta se datorește tocmai esenței lor. Diferențele dintre ele sunt foarte mari. Așa de pildă, o fire este dominantă, alta servilă, o fire este bună, alta rea, o fire este distinsă, alta este de rând. Astfel apar oameni din ce în ce mai mulți și mai energici ca *Rousseau*, *Kant*, *Fichte*, *Schopenhauer*, cari fac loc alături de viața reprezentativă a sufletului și vieții sentimentale și volitive, ba chiar pun pe aceasta în prima linie, întrucât ea este manifestarea esenței proprii și întine a sufletului. Intelectualismului se opune așa numitul *voluntarism*.

Am văzut mai sus că metodele științelor naturale au dat impulsii puternice psihologiei. Ele au avut însă și părțile lor rele. Dintre noile științe naturale, prima care a dat rezultate strălucite a fost fizica și mai ales mecanica. Nu trebuie deci să ne surprindă că psihologii s'au orientat în primul rând după fenomenele mecano-fizice, ca să obțină rezultate analoage și pentru psihologie. Astfel s'au servit de noțiuni ca persistența, atracțiunea, repulsiunea, agregatele și relațiunile chimice. De aceea — și nu ne surprinde nici aceasta — s'au forțat în multe privințe explicațiile psihologice și li s'au imprimat

adesea direcțiuni greșite. Chiar dacă sufletul este un mecanism, totuși el nu este analog cu un ceasornic perfect sau cu o baterie galvanică. El este legat de corpul organic și în primul rând, de sistemul nervos. Structura și funcționarea sistemului nervos sunt oarecum hotărâtoare pentru propria sa existență și funcționare. Dacă vom să stabilim și să ne servim de analogii materiale pentru înțelegerea fenomenelor sufletești trebuie să ne adresăm vieții organice. E drept că ea este determinată de legi fizico chimice, dar este determinată în moduri cel mai complex posibil. În ea vom găsi fenomene analoge cu fenomenele sufletești, cum este de pildă: individualitatea și caracterul, sentimentalismul și voința. Ele se datoresc faptului că orice organism vegetal sau animal, constituie o unitate, ele sunt produsul caracterului special determinat de cele mai intime instincte vitale ale aceluia organism, în fine ele se datoresc celorlalte instincte particulare care servesc organismului să se dezvolte și care îl produc, să zicem așa, satisfacție. Din cauza aceasta, încă din secolul al XIX-lea au început să dispară încet, încet din psihologie, rolurile pur mecanice și au făcut loc noțiunilor biologice, de pildă reflexul, oprirea reflexului, deprinderea, asimilarea, adaptarea și altele. În special ideea de evoluție, descoperirea cea mare a biologiei moderne a fost imediat aplicată și în cercetările psihologice. Ea a fost întrebuințată cu succes pentru înțelegerea fenomenelor sufletești, atât pentru ale sufletului individual cât și ale colectivităților sociale.

Până acum ne-am ocupat de impulsivunile indirecte date psihologiei de către științele naturale și anume: transpunerea și analogia. Dar, după cum am pomenit mai sus, în secolul al XIX-lea apare o impulsivune directă. Științele naturale, progresând mereu, s'au lovit adesea chiar de probleme de psihologie pe care le-au studiat cu mult zel pentru scopurile lor. Prin aceasta însă, au pregătit direct drumul pentru psihologie.

Progresele făcute de fiziologia simțurilor au dat primele îmbolțuri, cari au fost în același timp și cele mai puternice. Pe la anul 1830, începe pe târâmul acestia o activitate foarte vie și fructuoasă. Numeroși fiziologi și fizicieni se iau la întrecere ca să studieze structura și funcțiunile organelor de simț. Natura cercetărilor lor însă, nu le-a permis să se oprească la studiul funcțiunilor materiale ale acestor organe, adică ceea ce i-a interesat pe ei în primul rând. Ei trebuiau în același timp să cerceteze și activitatea spirituală a acestor organe, să studieze adică, datele sensibile ale sufletului, cari sunt cauzate și cari se pot explica tocmai prin aceste funcțiuni materiale. Cel mai important organ este ochiul. El este prevăzut în belșug cu aparate ajutătoare, dioptrice și mecanice; finețea și varietatea funcțiunilor sale îl face să aibă o însemnătate specială. De el s'au ocupat foarte mulți cercetători. În afară de simțul văzului s'au mai studiat și simțurile pielei precum și simțul auzului. Numărul cercetătorilor este destul de mare. Cei mai de seamă dintre ei sunt: Johannes Müller, E. H. Weber, Brewster, dar mai ales Helmholtz, care era mai tânăr de cât ei, însă avea cunoștințe mai multilaterale, o privire largă și era un mare

1821-1904
fiziolog și fizician.

spirit inventiv. Nimeni nu s'a ocupat atât de sârguitor de psihologie până la ei. Ei interogau natura prin întrebări meditate și nouă și și reconstituiau pe cale experimentală împrejurările de care aveau nevoie pentru a obține răspunsurile necesare; cu alte cuvinte ei experimentau și, pe cât posibil, măsurau precis rezultatele, și cauzele lor. De la Aristot, și până la Hobbes, s'au făcut în domeniul psihologiei tot felul de deosebiri, definițiuni și clasificări. Insa, toate acestea luate împreună nu valorează pentru progresul psihologiei atât cât valorează curiozitatea pe care a avut o E. H. Weber în 1829 și care era foarte mică în aparență. El voia să știe: dacă atingem pielea în două puncte diferite, care e cea mai mică distanță la care putem face cele două atingeri pentru ca să le percepem ca două puncte separate. Tot așa mai târziu voia să știe cu ce precizie putem deosebi între ele, două greutateți puse pe mână, sau cum putem separa și cerceta mai bine, atunci când ridicăm o greutate, percepția căpătată cu ajutorul muschilor spre deosebire și cea căpătată cu ajutorul pielei. Tot atunci s'a făcut și descoperirea surprinzătoare a noilor organe de simțuri — nu, adică nestudiate până atunci — și anume a muschilor și a canalelor semicirculare. Descoperirea aceasta a fost enunțată definitiv abia mai târziu. Toate acestea nu dovedesc numai o înmulțire a cunoștințelor, ci totdeauna și o lărgire a orizontului de cercetare. Căci organele acestea, pe lângă că ne aduc la cunoștința excitațiilor exterioare, în înțelesul obișnuit, cum fac celelalte organe, ne încunoștințează și de ceace se petrece în interiorul corpului și aceasta în primul rând.

Dintre rezultatele obținute în urma cercetărilor fiziologice asupra simțurilor, unul singur a dat naștere unei noi mișcări puternice. În sfârșitul secolului al XIX-lea, biologia se ocupase de cercetări metodice și exacte asupra lucrurilor empirice, dar în același timp se depărta de speculațiunile filosofiei despre natură. Ideile filosofice vechi și cunoștințele științifice care au apărut la orizont au trăit o bucată de vreme împreună, cu o intensitate egală, în capetele multor oameni. Unul dintre oamenii cei mai însemnați din această categorie a fost G. T. Fechner. El este pe deplin un filosof plin de imaginație, crescut la filosofia naturii a lui Schelling, și influențat de ideile lui Herbart asupra aplicării matematicii în psihologie. El voia să aile exact relațiunile dintre corp și suflet și căuta să explice pe cale matematică dependența care există între spirit și procesul nervos respectiv. Într-o dimineață de Octomvrie în 1850, fiind în pat, îi veni în minte o formulă care i se păru plauzibilă. Dar Fechner era în același timp și fizician și era obișnuit cu preciziunea, era obișnuit ca să controleze numai decât în experiență ceace i se părea plauzibil în idee; el nu avea groaza pe care o au firile speculative pentru convingerea prin simțuri, ba din contră, simțea nevoia să-și dea seama de lucruri nu numai cu mintea ci și cu mâinile. În cursul speculațiunilor lui dă de unele rezultate ale lui E. H. Weber și le continuă cu metode mai riguroase. Străduința sa plină de abnegație nu a fost în zadar. După ce scoate la iveală multe observațiuni, necunoscute

1775-854.
(79 ani)

până atunci, răusește să formuleze prima lege matematică din psihologie, așa numită *lege a lui Weber*, după care, intensificarea unui act suietesc corespunde unei creșteri, în proporție mult mai mare, a excitațiilor externe care l-au produs (vezi pag.). El adunase laolaltă toate speculațiunile, cercetările, formulările și concluziile la cari a ajuns și a creat o nouă ramură de cunoștințe, *Psihofizica*, „un studiu exact al raporturilor între corp și suflet“.

Psihofizica lui Fechner a dat naștere la publicațiuni numeroase. Unele din ele confirmau rezultatele lui Fechner, altele le combăteau, le discutau sau le continuau. Prima problemă pusă de ele în discuție a fost valoarea legii enunțate de Fechner. Dar nu mult după aceea, alte probleme i-au luat locul. Acesta a fost primul rezultat pe care l-a avut opera lui Fechner pentru psihologie. În afară de aceasta ea mai are o înțreită importanță. Prima este că a înlocuit ficțiunile matematice ale lui Herbart, ficțiuni care pluteau cu totul în aer. Ceeace este aproape de necrezut este faptul că și *Lotze* — și încă în anul 1852 — a susținut că trebuie să preferăm acele ficțiuni, să ne ocupăm mai degrabă de ele de cât de formulele empirice; și să nu uităm că formulele empirice, sunt rezultatul unei măsurători precise a fenomenelor suietesti, că sunt expresia numerică a determinismului psihologic și că cercetările cari le preced, pășesc pe un teren sigur. A doua este că a găsit și a arătat relațiunile cari există între diferitele chestiuni. Un lucru mic și izolat a fost pus în legătură cu cele mai înalte probleme psihologice. În modul acesta a determinat și pe psihologii de origine filosofică, cari au stat pasivi față de rezultatele fiziologiei simțurilor, să ia cunoștință de noua activitate a științei lor. În fine a introdus metode bune pentru cercetările psihofizice. Ele au fost superioare primelor metode ale fiziologilor — acestea au fost în multe privințe nesatisfăcătoare — și au rămas chiar foarte însemnate pentru studiul de mai târziu al senzațiilor și al percepțiilor.

Aproape în acelaș timp cu primele rezultate ale psihofizicii s'a simțit în psihologie o a treia influență. Ea a fost mai slabă de cât celelalte două pomenite mai sus. A avut însă aceeaș importanță ca să ne arate noi probleme psihologice pe cari să le putem soluționa pe cale experimentală. Ea se datorește unei observări făcute cu două generații înainte, observare care nu a fost luată în seamă și nici nu a fost înțeleasă multă vreme.

În anul 1796, reverendul *Maskelyne*, director al observatorului astronomic din Greenwich, a observat lucrul următor. Datele constatate de el cari arătau timpul când stelele trec la meridian, nu concordau cu cele constatate de asistentul său *Kinebrook*. Între ele era o diferență care creștea foarte încet și care a ajuns aproape la o secundă întreagă. El credea că asistentul său s'a abătut de la metoda așa numită, a ochiului și a urechei, o metodă de observare obișnuită și «excelentă» pe atunci și că a întrebuițat vre-o metodă nesigură, inventată de el. *Maskelyne* sfătuia pe tânărul său asistent să-și îndrepte greșala și să reia metoda cea bună. Dar sfatul său nu folosi la ni-

mic, așa că, cu toată părerea de rău, se văzu nevoit să-și concedieze asistentul, care era de altfel, destul de capabil. *Kinebrook* și-a sacrificat postul din cauza lipsei de cunoștințe psihologice din acel timp. Au trebuit să treacă de atunci două decenii pentru ca *Bessel* să constate că rezultatele obținute de observările diferențelor indivizii, nu concordă între ele și că deci, diferențele acestea sunt generale și normale; atât că în cazul *Kinebrook* ea a fost ceva mai mare.

Diferențele acestea se datorase faptului următor. Dacă ne vin în același timp și impresii vizuale și impresii auditive periodice—bătăia unui pendul de secunde—nu dăm o egală atențiune ambelor feluri de impresii. Fenomenul acesta, așa numit fenomenul ecuației personale, a fost la început studiat numai pentru scopurile practice ale astronomiei. După alte câteva decenii, din studiul lui s'au dezvoltat două serii de cercetări psihologice importante, tot de natură experimentală și matematică. Una din ele se ocupă de probleme relativ ușoare. Așa de pildă, vrea să stabilească durata proceselor psihice cele mai simple cum ar fi percepția impresiilor, sau să stabilească ce deosebire există între un mănunchiu de impresii și actul simplu care îi servește drept răspuns; sau se ocupă de modul cum putem reproduce după voce o reprezentare, cum ne-o putem aminti, și așa mai departe. Fără îndoială că totdeauna când facem aceste cercetări trebuie să avem în vedere că impresiile respective, împrejurările care le însoțesc, indivizii și direcția lor de gândire sunt foarte diferite unele de altele. Seria cealaltă se ocupă de studiul activității sufletești mai înalte, de studiul atenției și al voinței. Ea a studiat de altitudine la atenția față de un mare număr de impresii, a studiat apoi în ce fel percepem impresiile acestea în mod succesiv, câte impresiuni putem percepe la un moment dat, cum se transformă impresiile în mișcări și așa mai departe.

Ultimul imbold dat de științele naturale, psihologiei a fost în 1870. El a venit din partea fiziologiei creierului. *Broca* descoperise așa numitele centre de vorbire iar *Fritsch* și *Hitzig* descoperiseră circonvoluțiunile motrice. Unii socoteau imboldul acesta de mică importanță și s'au grăbit să deducă din greșelile și expunerile neterminate ale câtorva observatori izolați că psihologia nu se va alege cu nimic însemnat din lucrările lor. Părerea mea este că nu au deloc dreptate. Studiul creierului e de cea mai mare importanță pentru psihologie. În afara de numeroase detalii, ea îi datorează două vederi generale foarte însemnate. În primul rând el i-a arătat că este cu totul lipsită de temei munca ce se depune de secole—și care este atât de încordată—pentru a căuta un așa numit sediu al sufletului în creier, adică un loc, pe cât posibil în felul unui punct, prin care sufletul să ia contact cu organul material. Nu există un sediu al sufletului în acest înțeles. Creierul reprezintă incorporarea unei descentralizări absolute. Sufletul primește din lumea din afară excitațiuni care se produc în locuri mult depărtate unele de altele în spațiu, adică, la diferite organe periferice. Tot așa invers, sufletul se prinde în angrenajul material prin diferite locuri din creier, care sunt depărtate în spațiu și care corespund grupelor de mușchi asupra cărora lucrează. Toate aceste centre diferite

1874-80
antropologia

sunt în legătură unele cu altele, însă legătura aceasta nu se face în nici un caz prin mijlocirea vre-unui centru mic, comun. Se înțelege dela sine că cunoașterea acestei stări de lucruri are o însemnătate foarte mare pentru ideile ce trebuie să ni le facem despre natura sufletului.

Deabia după ce patologii au început a studia creierul din punctul lor de vedere, psihologia și-a dat bine seama că fenomenele sufletesti, cari păreau foarte simple, sunt în realitate, extrem de complicate. E drept că și reflecțiunea directă, ea singură, este de ajuns — și așa chiar a fost — ca să ne arate că putem separa fenomenul vorbirii în fenomene acustice și motrice, iar în anumite împrejurări și în fenomene optice și grafice. Tot așa ea ne poate arăta ca ideile noastre despre lucruri nu sunt la început altceva decât copii după diferite impresiuni sensibile căpătate de la acele lucruri prin simțul văzului, auzului, mirosului și așa mai departe. Tot ea singură ne poate arăta că dexteritatea cu care mânuim lucrurile, am obținut-o prin atingerea lor cu mâinile și cu degetele. Vom afla însă că separările acestea nu sunt numai abstracte ci că ele au o existență reală și o însemnătate specială. Vom vedea că aceste părți lucrează în mod independent chiar când conștiința imediată nu știe nimic despre ele și crede că are a face cu fenomene foarte simple. Tot așa vom vedea că putem recunoaște și denumi un obiect, independent de impresii sensibile ce ni le produce (pag. . .), sau vom vedea că dacă facem o mișcare pentru a apuca un obiect, relațiile create de acea mișcare sunt separate între ele, adică cele create de o mână sunt separate de ale mării celeilalte. Ei bine, toate aceste cunoștințe nouă le datorim cazurilor de leziuni parțiale ale creierului. Din cauza leziunilor, factorii cari lucrau de obicei, în armonie, sunt despărțiți sau — unii din ei — distruși și rămân ceilalți singuri. De abia a um în urma acestor studii patologice, psihologia se simte în stare să studieze cu folos problemele ce și le propune. Ea a început să-și dea seama cât de complicate sunt în realitate chestiunile psihologice și că nu au nici un rost când poporul le pune sub formă atât de simplă. De abia acum, fiind în cunoștință de cauză, psihologia poate să-și pue întrebări judicioase și poate să spere că va ajunge să înțeleagă fenomenele sufletesti.

Studiul creierului a avut asupra psihologiei și o însemnătate indirectă, căci a dat naștere psihiatriei, știință foarte înrudită cu ea. Psihiatrii, cum era și natural, în timp ce studiau creierul, au fost conduși să se ocupe și de fenomenele sufletesti patologice și în același timp au obținut rezultate fecunde și în privința cercetării și a cunoașterii fenomenelor sufletesti normale. Psihiatrul se întâlnește la fiecare pas cu manifestările cele mai complicate ale sufletului — ca de pildă, cu viața afectivă, cu acțiunile intelectului, cu conștiința de sine. Iată însemnătatea psihiatriei pentru psihologie. Imboldurile venite din direcția aceasta au format o fericită întregire cu imboldurile de cari am vorbit mai sus și au fost de o însemnătate foarte mare pentru studiul senzațiilor și al percepțiilor.

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea toți acești muguri ai

unei noi psihologii au fost alipiti—întâiu de Wundt—la trunchiul cel vechiu și în felul acesta s'a format o singură unitate. Ei au întinerit arborele care părea în parte uscat și l-au făcut să crească considerabil. Arborele acesta a început să se ramifice în toate direcțiunile. Psihologia a devenit cu totul alta atât în manualele didactice cât și în prelegerile ținute dela catedra universitară. S'au înființat laboratorii psihologice și astfel s'au creat locuri noi pentru cercetări. Toate acestea ne arată în mod evident că psihologia și-a schimbat metodele cu desăvârșire.

În acelaș timp însă, și prin aceasta tocmai, ea a început să devie o știință independentă și să lucreze, în primul rând, pentru ea însăși. Cunoașterea vieții sufletești nu a fost niciodată scop în sine. Ea a fost numai o pregătire folositoare sau necesară pentru a ajunge alte scopuri cari erau socotite mai înalte. Ea era în general o ramură sau o slujbașă a filosofiei. În primul rând, oamenii se ocupau de ea ca să afle cum căpătăm cunoștințele sau cum se formează reprezentările obiectelor din lumea din afară. Dar nu voiau să afle acestea ca un scop ci doar ca un mijloc de care să se servească pentru ca să formuleze numai-decât explicații spiritaliste sau materialiste, de ordin metafizic și etic despre univers, despre natura sufletului, despre un fel rațional de a trăi. Iar se mai serveau de ea cu scopul de a găsi o confirmare bună pentru ideile avute dinainte în minte și cari au fost dobândite pe altă cale. În al doilea rând ea servea altora pentru scopuri practice. Ei se ocupau de psihologie pentru că cunoștințele ei erau foarte aproape de viața practică și pentru că erau importante pentru multe alte științe. Ei ziceau că ea le dă idei pe cât posibil de clare despre adevărata morală sau că ea învață pe oameni ce pot deveni, ce trebuie să facă pentru ca să-și desvolte și să-și exercite memoria și așa mai departe. Cu toate acestea este de dorit ca să nu dispară legătura dintre psihologie și filosofie—cece ar fi rău pentru ambele științe—cum este în mare parte cazul cu științele naturale. Însemnătatea practică a psihologiei, precum și marea sa importanță pentru educație, medicină, drept, morală, filologie, religie, artă, n'a fost desigur niciodată mai bine simțită și n'a dat atât de mult de lucru învațaților ca acum. Însă tot acum am învățat și care este procedeul cel mai bun pentru realizarea adevărată și statornică a scopurilor filosofice și practice, atât în psihologie cât și în celelalte științe. Este un procedeu greșit de a ne gândi totdeauna la scopuri ultime și de a nu căuta să descoperim decât numai ceea ce privește direct și exclusiv acele scopuri. Procedeul cel mai bun este să cercetăm cu toată sârguința, problemele înși-le, ca și când nu avem deocamdată nimic în vedere decât *numai pe ele*. Dintre aceste probleme pe cari le studiam astăzi numai pentru ele înși-le, vor putea decurge poate, vre-odată rezultate importante. Astfel a început a se studia psihologia ca o știință aparte care se sprijină pe ea însăși și care necesită toate puterile unui om.

De altfel ne putem convinge de dezvoltarea care a luat-o psihologia și din datele cari urmează. Până în ultimele decenii ale seco-

lului trecut, psihologia nu a ajuns să aibă o publicație periodică proprie care să poată dăinui. Incercări izolate în această privință, găsim încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea; de pildă «*Revista pentru psihologia experimentală*» și «*Revista psihologică*». Din ele însă nu au apărut de cât câteva numere. Publicațiunile mai scurte despre chestiuni de psihologie au fost cam rare pe la 1850—1860. Ceeace a apărut în această privință s'a publicat în reviste filosofice, fiziologice, ba și în reviste de fizică. Pe la 1880 s'a ivit o schimbare cum n'a mai avut loc poate, în nici o altă știință. În principalele țări culturale au apărut nenumărate reviste *pur psihologice*, dintre cari, până acum cel puțin, nici una nu a fost nevoită să înceteze apariția din lipsă de materie sau de cititori. Aceste reviste periodice apăreau la început la intervale mai mari, la urmă însă au simțit nevoia să micșoreze intervalele de apariție. Astăzi există peste 20 asemenea reviste, dintre cari 8 în limba germană, 6 în limba engleză, 4 în limba franceză, 1 în limba italiană și 1 în limba popoarelor scandinave. În afară de acestea mai sunt publicațiuni periodice scoase de anumiți învățați sau de anumite institute, cari sunt tot atât de multe la număr; apoi nenumărate lucrări de valoare publicate în reviste filosofice, fiziologice, psihiatrice, pedagogice, criminaliste și altele, și cari au însemnatate psihologică.

BIBLIOGRAFIE

Despre *istoria psihologiei noi*: M. Dessoir, *Geschichte der neueren Psychologie*, 1 vol., ed. 3, (1910). Abriss einer Geschichte der Psychologie (1911). — R. Sommer, *Grundzüge einer Geschichte der deutschen Psychologie und Aesthetik von Wolff—Baumgarten bis Kant—Schiller* (1892). — Th. Ribot, *La psychologie anglaise contemporaine*, ed. 2 (1875). *La psychologie allemande contemporaine*, 2 ed. (1885). — L. Ferri, *La psychologie de l'association depuis Hobbes jusqu'à nos jours* (1893). — O. Klemm, *Geschichte der Psychologie* (1911).

Inceputurile psihologiei noi: Th. Hobbes, *Human Nature. Being a discovery of the faculties, acts and passions of the soul of man, from their original causes* (1650). (Publicat de F. Tönnies în: *Elements of Law* by Th. Hobbes 1889) *Questions concerning Liberty, Necessity and Chance* (1656). (Engl. Works ed. by Molesworth. Vol. 5. De aci citatul pag. 8). — B. Spinoza, *Ethica* (1677). P. II și III. — J. Locke, *Essay concerning Human Understanding* (1690). *Psychologia associativă* (Anglia): D. Hume, *Treatise on Human Nature* 3 Vols (1739—40). — D. Hartley, *Observations on Man* (1749). — Th. Brown, *Lectures on the Philosophy of the Human Mind* 3 Vol. (1820). Jam. Mill *Anglysis of the Phenomena of the Human Mind* (1829). Din timpul din urmă: A. Bain, *The Senses and the Intellect* (1855, ed. IV 1894). *The Emotions and the Will* (1859; a 2-a ed. 1865).

Psychologia sensualisto-materialistă (Franța): J. O. de la Mettrie, *L'homme machine* (1748). — E. B. de Condillac, *Traité des sensations* (1754). — Ch. Bonnet, *Essai de psychologie* (1755).

Psychologia facultăților (Germania): Chr. Wolff, *Psychologia empirica* (1738). L. H. Jacob, *Grundriss der Erfahrungsseelenlehre* (1791). (De aci citatul din pag. 9). I. Kant, *Antropologie in pragmatischer Hinsicht* (1798). De asupra se află: I. N. Tetens, *Philosophische Versuche über die menschliche Natur und ihre Entwicklung*, 2 Vol. (1777).

Inceputurile psihologiei moderne: J. F. Herbart, *Lehrbuch zur Psychologie* (1816). *Psychologie als Wissenschaft neu gegründet auf Erfahrung, Metaphysic*

und Mathematik, 2 Vol, (1824—25).—Adept: M. Lazarus, *Leben der Seele*, ed. 3-a, 3 vol. (1832).—H. Steinhil, *Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft*, 1 vol. (1871).

Fiziologia simțurilor: Flourens, *Expériences sur les canaux semi-circulaires de l'oreille dans les oiseaux*. Mém. de l'Institut (1830).—E. Brewster, *Treatise on Optics* (1832).—Johannes Muller, *Handbuch der Physiologie des Menschen*, 2 vol. 1833—40.—E. H. Weber, *Annotationes anatomicae et physiologicae* (1834). Tastsinn und Gemeingefühl. Wagners Handwörterbuch der Physiol., vol. III, 2 (1846).—Erste Verwertung der neuen Kenntniss bei H. Lotze, *Medicinische Psychologie* (1852).

Psihofizica: G. Th. Fechner, *Zendvesta oder über die Dinge des Himmels und des Jenseits*, vol. II (1851). *Elemente der Psychophysik*, 2 vol. (1860).—G. E. Müller, *Zur Grundlegung der Psychophysik* (1878).

Vremurile de reacțiune: Maskelyne, *Astronomical observations made at the Royal Observatory at Greenwich*. Pt. III (End of the Observations of 1795).—Primele aplicări la psihologie: W. Wundt, *Vorlesungen über die Menschen- und Tierseele* (1852; 5 Aufl. 1911).—De Jaeger, *De physiologische Tijd bij psychischen Processen* (1865).—F. C. Donders, *Die Schnelligkeit psychischer Prozesse*. Archiv f. Anat. Physiol. u. wissensch. Medicin (1868).

Fiziologia și patologia creierului. P. Broca, *Remarques sur le siège de la faculté du langage articulé*. Bull. de la société anatomique, 2 sér. VI (1861).—G. Fritsch și E. Hitzig, *Über die elektrische Erregbarkeit des Grosshirns*, Archiv f. Anat., Physiol. u. wissensch. Medicin (1870).—G. Wernicke, *Der aphasische Symptomenkomplex* 1874.

Desvoltare: H. Spencer, *Principles of Psychology*. 1855; ed. 4 in 1899). Ch. Darwin, *The Descent of Man*. (1871).—G. I. Romanes, *Mental Evolution in Animals* (1883).—*Mental Evolution in Man* (1889).

Tratate generale noi: J. M. Baldwin, *Handbook of Psychology*, 2 Vols (1890—91).—H. Cornelius, *Psychologie als Erfahrungswissenschaft* (1897).—H. Ebbinghaus, *Grundzüge der Psychologie*, Vol. 1, Ed. 3-a, (1911) Vol. 2 (1912).—H. Horring, *Psychologie in Umrissen* Ed. 2-a (1893).—A. Höfler, *Psychologie* (1897).—W. James, *The Principles of Psychology* 2 Vol. (1890), *Psychologie*, briefer course, după ediția din anul 1907. —F. Jodl, *Psychologie* Ed. 3-a, 2 vol. (1908).—O. Külpe, *Grundriss der Psychologie auf experimenteller Grundlage dargestellt* (1893).—Th. Lipps, *Grundtatsachen des Seelenlebens* (1883), *Leitfaden der Psychologie*, ed. 3-a (1909).—H. Münsterberg, *Grundzüge der Psychologie*, 1 vol. (1900). J. Rehmke, *Lehrbuch der allgemeinen Psychologie*, ed. 2-a (1905).—G. F. Srouf, *Analytic Psychology*, 2 Vols (1895).—E. B. Titchener, *Experimental Psychology*, 2 Vols in 4 Pts (1901 și 1915). A text-book of Psychology (1909 și 1910).—G. H. Judd, *Psychology*, 3 Vols (1907).—St. Witasek, *Grundlinien der Psychologie* (1908). W. Wundt, *Grundzüge der Physiologischen Psychologie* 1873—74, ed. 6-a in 3 vol. (1908—12), *Grundriss der Psychologie*, ed. 9-a (1909), *Einführung in die Psychologie* (1911).—Th. Ziehen, *Leitfaden der physiologischen Psychologie*, Ed 8-a (1908).—R. Schulze, *Aus der Werkstatt der experimentellen Psychologie und Pädagogik* (1909).—G. Hagemann, *Psychologie*, Ed. 8-a, prelucrată de A. Dyroff (1911).

PARTEA I-A

Considerente generale

În orice mod am începe o expunere a psihologiei avem de luptat cu o mare greutate: Ne izbim în fiecare caz, de o contradicție evidentă. Pentru a nu lăsa pe cititor dezorientat și pentru a-i prezenta detaliile sub forma unui tot armonic, psihologia trebuie să stabilească

considerente generale pe cari să le fi dobândit prin studiul unor anumite fapte izolate. Inșă considerentele generale cu privire la suflet carl, din punct de vedere obiectiv sunt tocmai cele mai importante, nu sunt tot astfel și din punct de vedere personal. Ele nu se bucură de loc de aprobarea unanimă a învățaților, cum este de obicei cazul cu alte științe, unde câte o schimbare ocazională de vederi nu are mare importanță; nu de mult a început din nou cu violență, lupta încă neîncheiată în această privință. Cititorul să fie seama de acest lucru și în consecință, să nu ia în nume de rău dacă ideile generale dezvoltate aci nu vor avea aprobarea tuturor; nimeni nu-i va putea da asemenea idei. Ideile expuse aci sunt un patrimoniu comun unui mare număr de cercetători renumiți, nici de cum păreri particulare, fără importanță, emise de scriitorul întâmplător al acestei expuneri. Ele sunt considerentele fundamentale cele mai probabile pentru studiul vieții sufletești și au asentimentul acelor învățați cari vor ca ideile lor generale despre lumea spirituală să concorde cu cele stabilite deja pentru lumea materială. Pentru formarea acestor considerente generale, ne-am servit de fenomene cari să aflu în domeniul raporturilor dintre ființa noastră spirituală și cea materială. Iată de ce trebuie să ținem seama de ambele aceste laturi, când voim să utilizăm acele fenomene.

§ 1 Creer și suflet

Toată lumea știe că fenomenele vieții noastre spirituale se află în strânsă legătură cu funcțiunile sistemului nervos, mai ales cu creerul care este organul principal al lui. Dacă creerul rămâne fără sânge se produce leșinul, deci o întrerupere a vieții sufletești; invers, o preocupare spirituală atrage numaidecât sângele mai cu putere spre creer și îi mărește acțiunea de schimbare a substanțelor. Substanțele narcotice sau otrăvitoare ca alcool, cafea, morfină, influențează manifestările sufletești și influența aceasta se datorește efectului lor asupra sistemului nervos. În afară de aceste experiențe, există însă două grupe de fapte, după cari se poate constata legătura aceasta dintre creer și suflet.

Prima este următoarea. Cu cât ne urcăm în scara zoologică constatăm că volumul și dezvoltarea creerului sunt din ce în ce mai mari. In general, acestei creșteri a creerului îi corespunde o creștere în superioritate și în complexitate a vieții sufletești. Corelația aceasta sare în ochi mai ales atunci când facem comparația între om și animal. Când facem comparația trebuie să avem în vedere că între creer sau orice alt organ, și mărimea corpului, există anumite raporturi, așa că nu putem compara pe om, cu orice alt animal la întâmplare, ci numai cu acele animale cari au cam aceeași mărime corporală cu a lui. Dar chiar și între aceste animale omul are o situație aparte, atât din punctul de vedere spiritual cât și din cel material. Greutatea absolută și cea relativă a creerului său e aproape de trei ori mai mare decât a creerului animalelor foarte

apropiate de el, de pildă maimuțele antropoide, și aproape de 8 și de 10 ori mai mare decât a creierului animalelor celor mai inteligente, însă mai depărtate de el, de pildă, câinii mari. Raporturile se mențin și între diferiți oameni. De sigur că, având în vedere complexitatea enormă a lucrurilor, nici aici nu trebuie să facem comparație între oameni orcari. adică să ne mărginim la indivizi izolați ci trebuie să luăm în seamă numai media grupelor mai mari. De altfel nici între puterea fizică a unui om sau puterea brațului, și masa mușchilor săi nu vom găsi totdeauna exact aceeași proporție, cu toate că nimeni nu se îndoește de raportul strâns care există între ele. Însă dacă pentru nivelarea cazurilor vom lua media nenumăratelor observațiuni izolate, vom constata totdeauna, că indivizii sau rasele mai înaintate din punctul de vedere spiritual au creierul mai mare și mai dezvoltat decât rasele mai înapoiate.

A doua este următoarea: Dacă una din aceste două părți, creier și suflet, este stânjenită în funcționarea sa normală, cealaltă va avea consecințe corespunzătoare. *In general dacă creierul este rănit sau bolnav, și viața sufletească va fi turburată; invers, turburări sufletești sunt însoțite în general de modificări ale structurii creierului.* Trebuie să repetăm, firește, că aceasta se întâmplă *în general*, iar nu în cazuri izolate. E ușor de observat că orcât de sigur este raportul obiectiv între creier și suflet, nu ne putem aștepta de loc ca el să se confirme exact în cazurile izolate. Turburările sufletești sunt foarte greu de constatat în mod sigur. Psihiatrii versați primesc câteodată dela tribunale indivizi suspecți de boală spre a-i ține în observare mai multe săptămâni, și nu se pot pronunța dacă sunt în fața unui caz de boală sufletească sau doar a unui caz particular în limita normalului. Tot atât de greu este a observa modificările materiale care au loc în creier și în diferitele sale părți. Cu toate progresele extraordinare făcute în ultimul timp, cercetările acestea sunt încă la începutul lor; urmările mai subtile ale cazurilor patologice se observă încet și cu greu și tot încet și cu greu se face și separația între părțile esențiale și cele neesențiale. Unele turburări ale creierului *nu vor putea* deveni niciodată accesibile cercetării noastre directe; e vorba de acele cari, cu toate că stânjenesc funcționarea organului cât e în viață, totuși n'au ajuns încă să producă modificări durabile în structura lui. Așa de pildă nimeni nu se îndoește că dacă nu se vor putea hrăni bine elementele din cari se compune creierul, sau dacă iritabilitatea lor va suferi vre-o modificare, lucrul acesta trebuie să aibă o însemnătate mare pentru manifestările sufletești. Cum însă noi nu putem cerceta decât substanța moartă a creierului nu vom putea constata nimic în această privință. De aceea până acum nu știm încă ce leziuni materiale corespund nervozității, isteriei, bolilor mintale propriu zise și celorlalte turburări sufletești cari sunt destul de multe la număr. Regula generală de care am vorbit până acum și care a fost stabilită printr'un număr enorm de cazuri—în care s'a dovedit că e exactă,—se poate aplica cu destulă siguranță și în toate cazurile celelalte, cari din diferite pricini nu se pot observa direct.

Legătura strânsă care există între creier și viață sufletească are însă un caracter special, care este foarte important pentru considerențele noastre generale. Concepția populară este înclinată să creadă că legătura această se întinde în regiuni anumite în creier, că adică, anumite grupe de acte sufletești mai importante—pe cari obișnuiește să le releve conștiința populară—sunt legate de anumite părți din creier. Părerea cea mai răspândită este că înapoia frunței largi de savanți tronează inteligența. În evul mediu se credea că memoria este localizată în partea dinapoi a capului. De aceea frenologia lui Gall a găsit mult ecou dacă nu chiar la anatomistii și fizologii de profesie, cel puțin în marea masă a oamenilor. Frenologia lui Gall susține că diferitele părți din creier constituiesc organe separate pentru talentul muzical sau matematic, pentru religiozitate, sentimentul de sine, iubirea de ordine și multe altele.

Cu aceasta însă, s'a introdus o mare greutate. După concepția populară sufletul este o existență simplă, o unitate indivizibilă care se concepe direct ca atare, pe sine. El se află într'o contradicție flagrantă cu corpul material întins. Așa fiind, putem noi oare să-l considerăm legat de un organ material, în toată masa lui, organ care e întins și compus din părți nenumărate? În acest caz ar trebui să-l putem tăia și pe el cu cuțitul când tăiam acest organ. Atunci s'a dedus firește că legătura între el și creier nu poate fi făcută decât într'un singur punct, sau cel mult într'un spațiu foarte mic. Toate excitațiile materiale cari trebuie să se repercurteze asupra sufletului ca existență imaterială, trebuesc să vie aici; tot pe aici pătrunde sufletul, prin reacțiune, în mecanismul material; el comunică cu creierul numai prin acest punct central, care guvernează tot restul. Astfel s'a căutat secole de-a rândul, cu multă sânguință, nu asemenea «punct de sediu al sufletului» și s'a tot crezut că se află ba într'o parte, ba în cealaltă din creier.

De vre-o 40 de ani știm precis că ambele aceste explicații sunt greșite și cunoaștem și adevărata explicație. Însă pentru a o expune trebuie să pornim mai de departe și să aruncăm o privire sumară asupra sistemului nervos.

§ 2. Structura sistemului nervos.

1. *Elementele.* Sistemul nervos este compus din mai multe miliarde de corpuri lungărețe, fine, microscopice, cari poartă numele de **neuroni** și cari constituiesc ultima formație vitală. Neuronii la rândul lor sunt formați din două părți diferite. Prima: un corpuscule rotund sau stelat prevăzut cu un nucleu relativ mare (celula nervoasă). Ea constituie partea vitală cea mai importantă și susținătorul propriu zis al întregului neuron. Cealaltă: un fir subțire (fibră nervoasă) care este prins de celulă și care are proprietatea de a transmite excitațiunile cu o ușureală relativ mare. El este adesea foarte lung și ramificat în toate direcțiunile.

În marea majoritate a lor, celulele nervoase se continuă prin câte o fibră nervoasă. În acest caz ele au forma stelară, piramidală sau bulboidală (fig. 1—4) și radiază în jurul lor nenumărate prelungiri terminale (dendrite) care se ramifică adesea în mod surprinzător (fig. 3). Însă în unele părți ale organismului celulele nervoase se înserează de-a lungul fibrelor sau pe lângă ele. În acest caz ele au

formă de fus sau formă sferică și nu au dendrite. Substanțe chimice diferite cu care tratăm celula spre a o observa la microscop ne arată în mod diferit și structura ei internă. Dacă o colorăm într'un fel ea apare plină de particule mici, fine, granuloase (granulațiunile lui Nissl, fig. 1); dacă o colorăm într'alt fel observăm că spațiul liber între granulațiuni este străbătut de o rețea de fibre foarte fine. (fig. 4).

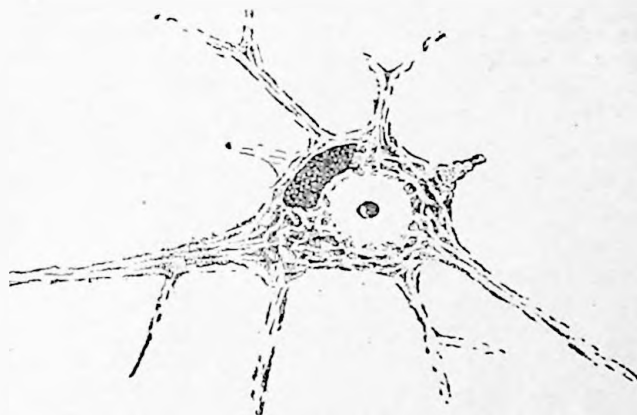

Fig. 1. Celulă nervoasă multipolară (colorația Nissl, după Edinger).

Fibrele nervoase au o structură și mai fină cu toate că grosimea lor este foarte redusă (aproape 1/40—1/500 mm. în diametru). Firul din care e formată fibra nervoasă (cilindrul axil) este în general, rotund, continuu în toată lungimea sa și format dintr'un fasciccol de firisoare foarte fine cari au direcțiune paralelă și cari sunt compuse dintr'o substanță semilichidă (fig. 5). Firul acesta este învelit de obicei de jur împrejur cu o substanță grasă de o altă compoziție numită mielină. În părțile periferice ale sistemului nervos, stratul de mielină este apărut de încă un înveliș. Lungimea fibrelor nervoase variază după împrejurări și poate atinge dimensiuni foarte mari. De pildă fibrele cari se termină în vârfurile degetelor pleacă dela partea superioară a măduvei spinării, iar cele care se termină la degetele picioarelor pleacă dela măduva lombară. Inșă ele nu sunt drepte de la un cap la celălalt ci radiază dealungul lor, foarte multe ramificațiuni, **colateralele**, (fig. 2 a) cari pun simultan în legătură celula mamă cu diferite alte părți ale sistemului nervos.

Înspre capătul fibrei nervoase și al tuturor colateralelor, mielina dispare, iar cilindrul axil se divide și formează o țesătură foarte ramificată de firisoare (**arborașul terminal** fig. 6). Prin ele neuronii sunt în legătură unii cu alții (precum și cu alte părți ale corpului, de pildă cu fibrele musculare). Așa arborele terminal al unui neuron înconjoară celula nervoasă a altuia sau se împle-

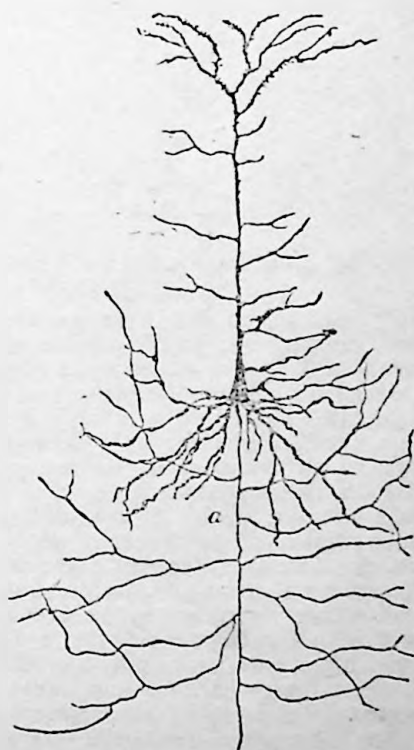

Fig. 2. Celulă piramidață (colorația Golgi; a, prelungire nervoasă cu colaterale).

ticește și se prinde cu dendritele lui. Este controversă asupra chestiunii dacă în această legătură foarte strânsă a neuronilor, ei rămân separați anatomiceste sau sunt complect uniți. În orice caz legătura este destul de strânsă ca să îngăduie trecerea dintr-o parte în cealaltă a excitației venite prin fibrele nervoase; totodată, ea nu este destul de strânsă ca să dispară cu desăvârșire independența fiecărui neuron. Când un neuron este rănit de moarte, ceea ce se distruge este numai structura lui, nicidecum și neuronii legați de el, pentru transmiterea excitației.

Dacă voim să ne reprezentăm aceasta, putem compara într-o oarecare măsură, neuronul și arborele lui, cu un organism vegetal. Rădăcina și fibrele organismului vegetal corespund cu celula nervoasă și dendritele ei, tulpina și ramificațiile ei cu fibrele nervoase și colateralele lor, iar frunzele cu arboriștea terminală.

Fig. 3. Celula lui Purkinje din scoarța creierului.
(Colorația Golgi).

Neuronii cari au celula nervoasă fără terminații și inserată pe fibre, pot fi comparați cu plantele cari au rădăcina aeriană.

Acolo unde neuronii sunt în masă putem deosebi și cu ochii liberi părțile cari conțin numai fibre nervoase. Fibrele sunt incolore și transparente, de aceea când sunt în număr mare, masa întreagă pare de culoare albă, cum se întâmplă totdeauna la o îngrămădire de părți mici transparente (spumă, zăpadă). În schimb celulele nervoase, fiindcă conțin un pigment închis (vezi fig. 1), mase mai mari formate din ele bat în cenușiu-roșcat. De aceea unul din aceste două țesuturi este cunoscut sub numele de substanță nervoasă albă spre deosebire de celălalt care e cunoscut sub numele de substanță nervoasă cenușie.

Încă nu se știe în ce constă actul excitației, despre care am vorbit mai mult. Se pare că scopul propriu zis, al elementelor nervoase este transmiterea excitației. Putem spune cu siguranță din ce nu este formată excitațiunea, de pildă că nu constă dintr'un curent electric. Ea este însoțită de fenomene electrice și alte lucruri din natură, și acest fenomen însoțitor este un mijloc comod de a constata și chiar de a măsura excitația; însă natura ei proprie este alta. Probabil că va trebui să o privim ca o descompunere sau o transformare chimică care degajează atâta energie când e provocată de un excitant extern, încât se propagă spontan, de pildă, o explozie. Însă imediat după aceasta este urmată de o reconstituire de către forțele organismului așa încât poate fi iar provocată de un nou excitant. Două lucruri avem de observat la fenomenul excitației. Întâiu iuțeala cu care este propagată. La om iuțeala aceasta atinge aproape 60 m. pe secundă, la animalele inferioare scade adesea foarte mult, coboară până la câțiva centimetri. După cum vedem iuțeala de propagare a excitației variază cu totul altfel decât iuțeala de propagare a electricității și chiar a sunetului. Al doilea avem de observat faptul că dacă mai multe excitații se succed la intervale foarte mici, se formează între ele ca să zicem așa, o legătură secretă, în sensul că primele excitații influențează excitațiile ulterioare; mijloacele noastre de cercetare nu ne pot arăta vre-o schimbare în constituția nervoasă. Dacă excitațiile sunt slabe, efectele lor devin din ce în ce mai intense, excitațiile se adună unele cu altele. Astfel o serie de excitații pot chiar să provoace la un moment dat o iritație care n'ar fi

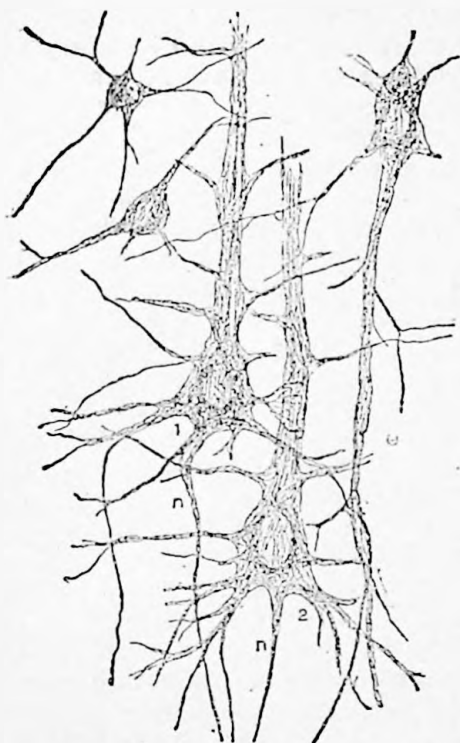

Fig. 4.

Diferite feluri de celule din scoarța circonvoluțiunii centrale anterioare. Colorația fibrelor : Bielschowsky. 1 și 2, Piramide uriașe; n Prelungire nervoasă, (după Bielschowsky și Brodmann).

putut fi provocată de fiecare din ele luată în parte. Din contră, dacă excitațiile sunt puternice și se succed mult timp una după alta, efectele devin din ce în ce mai slabe; neuronii oboresc, cum am spune în mod metaforic și au nevoie de un timp anumit pentru a-și recăpăta excitabilitatea lor normală.

Fig. 5.

Secțiune longitudinală într-o fibră nervoasă cu măduvă, având fibrilele colorate. (după Bethé) a. Stratul de mielină (foarte mărit).

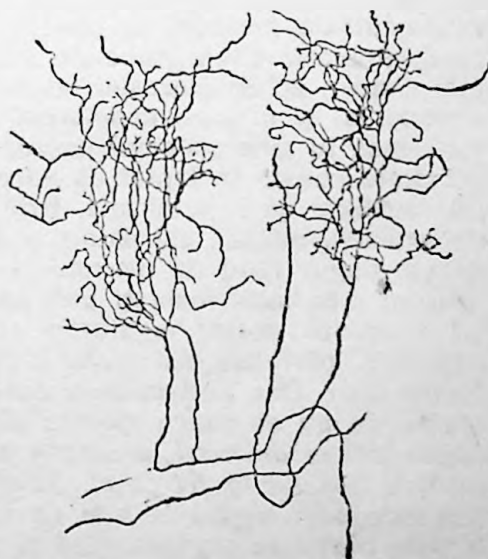

Fig. 6.

Arborația terminală a fibrelor optice la un pui de găină (după Kölliker).

2. **Sistemul.** Formațiunile nervoase descrise mai sus, fac parte dintr'un sistem resfirat în tot corpul care este foarte simplu privit în total dar foarte complicat în amănunțimi. Proprietatea caracteristică a țesutului nervos este de a transmite excitația iar scopul lui, de a lega cât mai strâns și mai multilateral diferitele organe ale corpului, excitabile la influențele externe, cu organele de mișcare. În felul acesta țesutul nervos formează din organismul întreg—cu toate părțile sale numeroase care are fiecare scopul ei—un tot unitar și în consecință, și puternic. Când întâlnesc un obstacol în drum trebuie pe deoparte să pot să mă uit împrejur ca să găsesc mai bine mijlocul de a-l înlătura sau evita și în acelaș timp să pot să execut toate aceste mișcări. Pentru aceasta este necesar ca ochiul să fie în legătură și cu mușchii corpului și cu ai mâinilor și ai picioarelor. Poate că nu am observat cu ochii sau a fost întunec și m'am lovit de acel obstacol la picioare sau la partea superioară a corpului. Pentru a nu fi dezorientat trebuie ca toate regiunile pielii să fie deopotrivă în legătură cu acei mușchi nemărați. La un strigăt trebuie să pot mișca și gura și limba ca să răspund, sau mâinile și picioarele ca eventual să mă apăr de un pericol. După cum ochiul și pielea sunt în legături strânse cu toate organele pe mișcare, tot așa trebuie să fie și urechea, și așa mai departe.

Prin urmare, redus la forma sa cea mai simp'ă, fiecare sistem de nervi e format din trei părți, are adică trei grupe de neuroni cu funcțiuni deosebite: 1) neuroni cu **transmisiune centripetală** (neuroni senzoriali) cari primesc excitațiunile externe dela periferia organismului și le transmit mai departe spre a fi distribuite; 2) neuroni cu **transmisiune centrifugală** (neuroni motori) cari transmit excitațiile—după ce au fost transformate în diferite feluri, și totdeauna mărite,—în organele de mișcare, în fine 3) neuroni cu **transmisiune intracentală** (neuroni asociatori) cari fac numeroasele legături necesare între cele două grupe de mai sus. Figura 7 arată în forma cea mai simplă, schema acestei împărțiri în neuroni senzoriali (z) neuroni motori (a) și neuroni asociatori (v) cari sunt totdeauna și distributori. Inșă în sine sistemul nervos este foarte complex. Această complexitate constă în faptul că între liniile asociatoare sunt înserate fire intermediare de comunicație. Prin urmare, funcțiunile fiecărei grupe de neuroni, motori, asociatori și senzoriali, nu sunt îndeplinite numai de un singur rând de neuroni ci de lanțuri de neuroni cari sunt înserați unii pe alții. Desigur că în modul acesta legăturile reciproce dintre diferitele părți ale sistemului nervos, se măresc foarte mult. Dar perfecțiunea cea mai înaltă este atinsă de un al doilea mijloc: *Existența unui al doilea sistem de nervi, deasupra primului, care e alcătuit absolut la fel cu el.* Acest sistem supra-pus face toate legăturile atât de variate, între diferitele părți ale organismului și crează posibilități de adaptare aproape inepuizabile la împrejurările atât de diferite și de complicate.

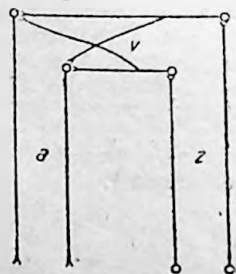

Fig. 7

Acesta este tipul sistemului nervos la animalele superioare și la om. Prima treaptă, cea inferioară este formată din **nervi periferici** și din așa numiți **centri subcorticali**. O parte din acești centri se află în creier unde poartă numele de **Paleencefalon**. Treapta a doua superioară, care s'a format încet, încet, printr'o dezvoltare milenară e compusă din **creierul cel mare sau Neencefalon**. Creierul cel mic se află între centrii subcorticali și creierul mare. Din punctul de vedere al dezvoltării istorice, creierul mic ține de Paleencefalon însă din punctul de vedere anatomic seamănă mult cu creierul mare și de aceea poate fi socotit ca un «**centru cortical**».

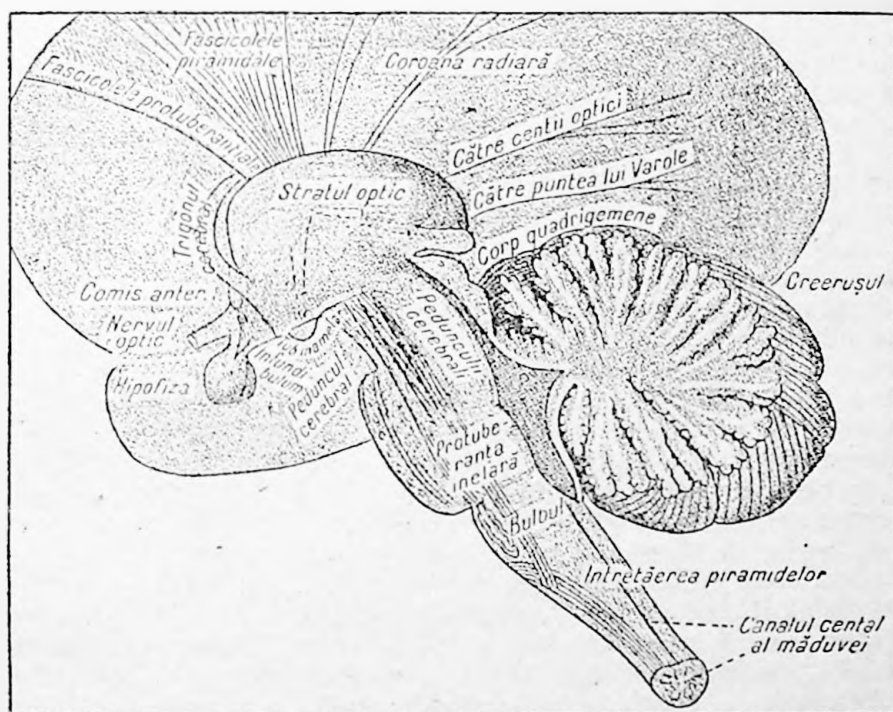

Fig. 8. Privire laterală a centrului subcortical în interiorul creierului, fără bulbi olfactivi și ochi. (După Edinger).

1) **Nervii periferici și centri subcorticali (afară de creierul mic)**. Tot corpul este străbătut de o masă de neuroni, omogenă din punctul de vedere al funcțiunilor, ai cărei neuroni se prind unii de alții prin nenumărate legături. Ea se prezintă în interiorul trunchiului sub formă de funie lungă de grosimea degetului cel mic și se numește **măduva spinării**. În cutia craniană, funia aceasta devine întâiu ceva mai groasă, (**Măduva prelungită, Medulla oblongata**) apoi se desparte în diferite părți de forme deosebite și anume: un platou mic cu 4 umflături, **tuberculii patrugemeni (corpora quadrigemina)**, două corpuri în formă de migdală, **straturile optice (Thalami optici)**, două sfere mici prevăzute cu prelungiri lungi, **bulbii olfactivi**, și altele. Toate aceste părți

diferite, cari poartă împreună numele de centri subcorticali (fig. 8), formează regiunea mijlocie a sistemului nervos care leagă partea lui inferioară de cea superioară. Ele pun în contact fibrele centripetale, cari termină acolo, cu fibrele centrifugale cari încep de acolo și cari se îndreaptă apoi în afară.

Fibrele centripetale se îndreaptă în spre centrii subcorticali aproape din toate părțile periferice—interne și externe—ale corpului: pe deo parte de la ochi și urechi, de la nas și de la pielea care acoperă tot corpul, iar pe de alta de la mușchi și articulații și (cel puțin indirect) dela organele interne ale corpului ca inima, plămânii, tubul digestiv și aliele. Unele din aceste fibre își au celulele chiar în organele periferice—cari vin direct în atingere cu excitația exterioară—de pildă, ochii, urechile nasul; însă altele, le au în locuri mai adânci, probabil spre a fi mai bine păzite. În special celulele fibrelor nervoase ale pielii nu se află chiar în piele. De pildă fibrele care ajung la pielea care acoperă trunchiul și extremitățile, își au celulele adunate în grămezi mici, numeroase (*ganglioni spinali*) cari se află situate alături de măduva spinării pe ambele părți ale ei. După cum punctele de plecare ale fibrelor centripetale sunt împrăștiate în spațiu tot așa sunt împrăștiate și punctele lor de sosire în centrii subcorticali în toată lungimea lor dela capătul extrem al măduvei spinării până la bulbii olfactivi. Fibrele aduc pe drumul cel mai scurt, la centrii subcorticali, excitația primită la periferie. În general ele se termină nu departe de locul de sosire. Unele din ele se mai prelungesc puțin, divizându-se în colaterale, însă se transformă numai decât în arboratii terminale și predau mai departe altor neuroni, excitațiile aduse.

Fibrele centrifugale sunt în opoziție cu cele centripetale. Celulele fibrelor centrifugale (*celule nervoase motoare*) se află chiar în centrii subcorticali și anume, aproape fără excepție, în partea din față a lor, adică cea umflată. Fibrele centripetale însă, ajung mai toate la măduva spinării, iar o parte la cap în partea sa dinapoi, dorsală. Corespunzător cu misiunea fibrelor, adică cu repartizarea lor la diferite organe ale corpului, celulele fibrelor centrifugale sunt împrăștiate pe toată lungimea centrilor subcorticali; atât că în unele părți ele sunt ceva mai îngrămădite, formând așa numiții nucleu cenușii, însă pe altcurea sunt mai rare. După ce pleacă dela celula mamă, fibrele se împreună în mici fascicule și pornesc apoi la toate organele de mișcare ale corpului: la mușchi, la glande, la vase și la intestine.

Se pare că există foarte puține legături directe între arboratiile terminale ale fibrelor centripetale și celula mamă a fibrelor centrifugale; probabil că ele există direct numai pentru organele cari au o strânsă legătură între ele, de pildă, pielea degetelor și a mâinilor și musculatura lor respectivă. Aproape toate legăturile atât de variate, necesare după împrejurări, de a răspunde la impresiile exterioare sunt îndeplinite de neuroni inserați, cari aparțin, în toată lungimea lor, exclusiv centrilor subcorticali. În totalitatea lor ei îndeplinesc rolul propriu zis al acestor centre. Cu această întocmire natura a purtat de grijă oricărei necesități. Unele celule cu fibrele foarte scurte par a avea

rolul de a face legătura mai intimă și mai variată între părțile unei suprafețe mici din centre. Altele leagă între ele cele două jumătăți simetrice ale funiei subcorticale; pentru aceasta fibrele lor nervoase trimit colaterale din partea dreaptă spre cea stângă și viceversa. În fine altele fac legătura între părțile mai depărtate ale centrilor subcorticali, cari sunt însă de aceeași parte a lor. Fibrele lor strabat centrul subcorticali dealungul și leagă diferitele regiuni transversale ale funiei prin foarte multe colaterale, cari se ramifică și ele la rândul lor, prinzând și alte ceule în rețeaua lor.

2. Creerul mare și creeruşul. După cum am spus mai sus, structura primului sistem nervos, așa cum am descris-o, se repetă acum într'un grad mai înalt. Însă aci întâlnim o execuție puțin diferită într-o privință, și această tocmai pentru că există deja construcția de baza. De altfel aceasta contribuie ca scopul să fie realizat în mod mai desăvârșit. Massa de celule a centrilor subcorticali, formează în total o funie lungă prevăzută la capătul de sus cu câteva îngroșări. Putem da o explicație acestui mod de construcție a centrilor subcorticali. Organele periferice sunt împrăștiute în tot corpul, însă sunt mai numeroase în partea superioară a lui. De aici urmează că centrul subcorticali, cari leagă toate aceste organe între ele corespund în întregime cu așezarea acestor organe periferice. Am putea spune grosso-modo, că măduva spinării corespunde cu pielea și musculatura trunchiului și a extremităților, măduva prelungită împreună cu ceea ce e în vecinătatea sa, cu urechea, centrul opticii împreună cu așa numiții nervi optici cari țin de ei, cu ochiul, iar bulbii olfactivi, cu nasul. Prin urmare există deja un centru care leagă între ele diferitele organe, centru care este el însuși bine legat. Acum, dacă legăturile acestea imense și totuși unitare au nevoie de o perfecționare mai mare nu mai este nevoie ca forma centrului nervos să fie proporțională cu așezarea organelor în corp. Chestiunea e numai ca să se creeze posibilitatea de a se face cât mai multe legături perfecționate în vederea scopului urmărit. Iată care este, ca să zicem așa, principiul realizat în construcția creerului mare și a creerului mic.

Celulele nervoase cari compun creerul mare și cel mic nu sunt îngrădite în masse compacte, ci sunt întinse ca două suprafețe mari și subțiri. Ele să numesc scoarța creerului mare și scoarța creerului mic. Scoarța creerului mare, care n'are nici o legătură cu forma corpului, înconjoară părțile superioare ale centrilor subcorticali și le înconginge aproape de jurimprejur, iar scoarța creerului mic stă prinsă în spatele primeia, ca un fel de excrescență. Grosimea mijlocie a stratului de celule al creerului mare, este de 3 mm iar grosimea stratului de celule al creerului mic este numai de 1 mm. Mai interesantă este însă întinderea acestor mase de celule. Suprafața scoartei creerului mare este evaluată la circa 2000 cm², a creerului mic 800 cm². Ambele scoarțe stau în cutia craniană, într'un spațiu relativ mic. Aceasta se explică prin faptul că nu stau drept întinse ci formează nenumărate cute și brazde dintre cari unele foarte adânci. În special la creerul mic, brăzdarea aceasta este extraordinar de fină (fig. 9 și 8).

E ușor de văzut ce importantă este această structură a scoarței lor creierilor. Este evident că celulele nervoase funcționează mai ușor și mai variat când sunt dispuse în straturi întinse și subțiri, de cât dacă ar fi compacte și îndesate. Fibrele cari trebuie să ajungă la diferitele celule, netrebuind să pătrundă în adâncul unui strat gros de celule, nu se împiedică așa de mult unele de altele; ba mai au și avantajul că pot ajunge prin două părți la celule: atât prin partea de jos a stratului cât și prin cea de sus. În felul acesta este evident că cele două scoarțe sunt perfect adaptate la realizarea de legături cât mai variate între diferitele părți ale sistemului nervos și deci a tuturor organelor corpului. Am văzut de altfel destul de clar că și centrii subcorticali au tot acelaș scop.

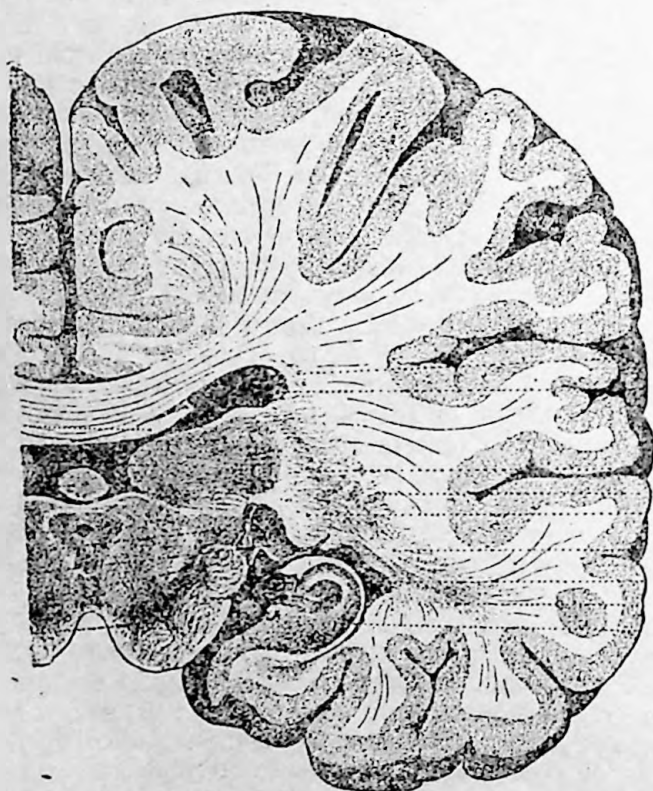

Fig. 9. Secțiune frontală prin jumătatea dreaptă a creierului mare (după Edinger).

Figurile 10 și 11 cari se întregesc una pe alta, ne pot da o idee de legătura surprinzătoare de celule cari compun scoarța creierului mare și ne pot arăta ce multe și încâlcite sunt rețelele de fibre ce o străbat. De acum încolo vom vorbi numai de scoarța creierului mare. Fibrele de legătură nu trec numai prin stratul de celule. Ele, împreună cu fibrele de proiecție, despre care vom vorbi îndată, umple spațiile libere din interiorul circonvoluțiilor și în special, spațiile dintre

scoarța creierului mare și centrii subcorticali — spații adesea foarte largi — formând aci masele cele mai mari de substanță albă, cari, după cum știm, conțin numai fibre. Legăturile sunt aci ca și la centrii subcorticali: nu este o necesitate de care să nu se fie seamă. Unele fibre servesc ca să lege părțile cele mai apropiate. Așa este, între altele, o grupă de fibre, la extremitatea scoarței (fig. 11 sus), direct la suprafața creierului mare. Un al doilea sistem de fibre (**fibre comisurale**) leagă între ele cele două jumătăți simetrice ale creierului mare. Cele mai multe dintre ele sunt unite într-o masă de măduvă, masă groasă și lungă care trece transversal prin mijlocul hemisferelor, de la unul la celălalt și care se numește **corpul calos** (fig. 9). În fine un al treilea sistem de fibre (**fibrele asociatoare**), probabil cele mai numeroase dintre toate, leagă între ele diferitele părți ale unui aceluiaș hemisfer al scoarței. Legătura aceasta se face și ea în toate felurile posibile: legături între circonvoluțiuni vecine, între circonvoluțiuni mai depărtate, ba chiar și între punctele cari ating maximul de depărtare ce poate exista pe suprafața creierului.

Sistemul acesta de neuroni, cu toate că este multiplu, formează totuși în sine o unitate. El stă în legătură cu toate părțile centrilor subcorticali, întocmai după cum centri subcorticali stau în legătură cu toate organele periferice; și anume prin fibre centripetale și centrifugale cari se numesc împreună, **fibre de proiecțiune**. Firele de legătură între creierul mare și cel mic au între ele relațiuni foarte simple dacă facem abstracție de complexitatea provenită de neuronii interpuși. Fibrele centripetale ale scoarței creierului mare sunt în acelaș timp continuarea fibrelor centripetale cari vin de la periferie la centrii subcorticali și viceversa, fibrele centrifugale ale centrilor subcorticali sunt în acelaș timp continuarea fibrelor centrifugale ale scoarței creierului mare. Acolo unde fibrele cari vin de la periferie în centrii subcorticali se desfac în arboratiile lor terminale și sfârșesc, excitația adusă de ele este luată în parte de neuronii care o transmit mai departe în interiorul centrilor subcorticali și este trecută apoi celulelor nervoase motorice. În acelaș timp, însă, acolo se mai găsesc și alți neuroni cari își întind fibrele în scoarța creierului mare; excitația se transmite în parte și acestora, cari o duc la scoarță. Mai departe: Celulele motorice ale centrilor subcorticali primesc impulsul dat — ca să producă contracția musculară — în parte de la neuronii asociatori ai centrilor subcorticali, ale căror fibre se termină prin arboratie la aceste celule motoare. Însă în acelaș timp, tot la aceste celule motoare sfârșesc și alte fibre cari au celulele respective în scoarță. Prin urmare celulele motoare pot primi impulsul prin aceste fibre și de la scoarță. Faptul că există aceste două sisteme suprapuse de legătură — facem de asemenea abstracție de legăturile diverse în interiorul fiecărui sistem — organele de mișcare ale corpului sunt animate de organele de simțire cari fac ocolul lor prin scoarță, cu totul altfel și după alte combinațiuni, de cât dacă ar lua-o pe drumul direct care trece prin centrii subcorticali.

Aci mai este ceva interesant de relevat care are oarecare însem-

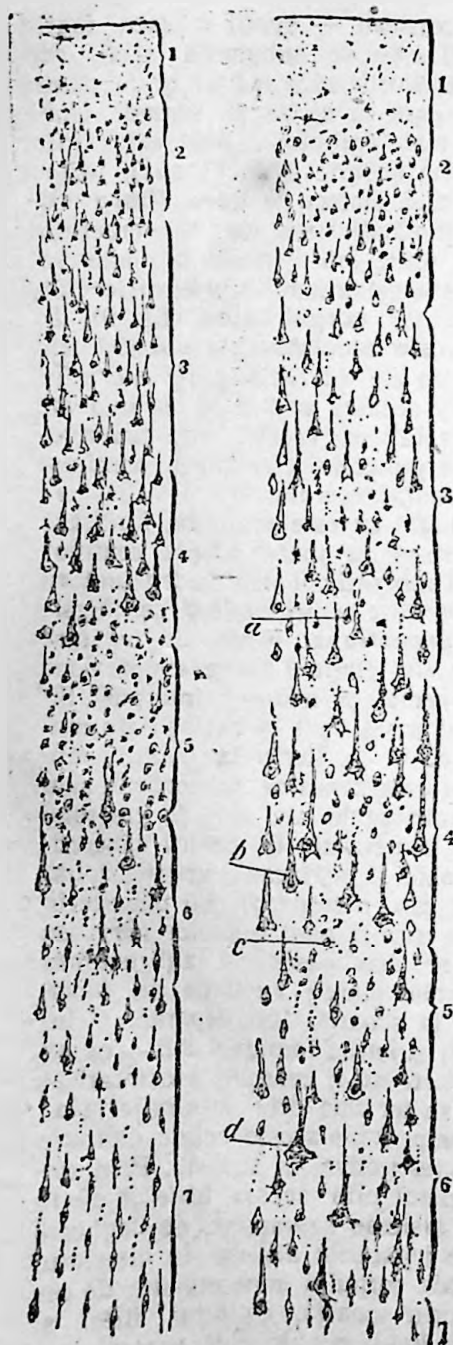

Fig. 10. Secțiune prin scoarța creierului mare; circonvoluțiunea centrală anterioară și posterioară. Numai celulele sunt colorate. (după van Gehuchten).

Fig. 11. Secțiune prin scoarța creierului mare. Numai firele colorate (după Kölliker).

nătate. Fibrele centripetale din scoarța creierului mare cari se împreună cu fibrele cari vin dela periferie la centrul subcorticali, ca o continuare a acestora, *au în general aceeași direcție ca și fibrele pe cari le continuă*, însă nu sunt tot atât de strânse și nu au formă de funie ci sunt în formă de evantai sau de con. Ele se termină pe scoarța creierului mare, în general într-o regiune situată diametral opusă organului de origine periferic. Cu toate că organele periferice ale corpului sunt în legătură cu întreaga scoarță a creierului mare, grație nenumăratelor sisteme de fibre ale lui, totuși fiecare organ periferic al corpului este legat în primul rând și pe drumul cel mai scurt cu o regiune anumită a scoarței, regiune relativ limitată și care se află în partea opusă poziției organului. Relația aceasta este foarte vădită la ochi. Nervii văzului cari se află în ochi și cari sunt microscopici se continuă prin două funii de nervi, cari, pornind din față, pătrund oblic în creier. Fibrele cari compun aceste funii de nervi se termină în extremitatea posterioară a centrilor optici. Aici intervin alți neuroni cari preiau firul optic. Fibrele acestor neuroni merg mai departe în direcția acelor funii până ajung la scoarța lobului occipital unde se termină. Prin urmare aici, mai ales spre partea internă a hemisferelor, se află regiunea din scoarță care corespunde ochilor. Tot așa și cu urechea. Fibrele nervoase cari pornesc dela ea pătrund în centrul subcorticali pe cale laterală, formând un unghi drept cu planul median al corpului. Fibrele cu cari se leagă și cari merg mai departe în aceeași direcție vor atinge scoarța creierului mare în partea opusă tâmplei. Aceeași poziție au și nervii sensoriali cari vin dela pielea trunchiului și a extremităților. Fără îndoială că centrul respectiv din scoarță nu se află în prelungirea direcției orizontale pe care o au fibrele înainte de pătrund în centrul subcorticali, ci în prelungirea direcției verticale, de jos în sus, direcție pe care o iau fibrele imediat după ce se încovoae spre a intra în măduva spinării. Diviziunile terminale ale ultimilor neuroni, cari fac legătura directă între ei și creierul mare, se află la extremitatea creierului, în creștetul lui. Viceversa, dela această regiune externă pornesc fibrele centrifugale cari se duc dela creierul mare în jos, spre celulele motoare ale măduvei spinării. Punctele lor de plecare adică centrul motor al scoarței sunt foarte precis localizate. Se cunosc precis locurile din scoarță cari corespund mâinilor și picioarelor, ba chiar și fiecărui deget dela mâini și picioare. Din locul acela ele pot fi puse în mișcare printr-o excitație electrică (fig. 12).

3. Raportul între creier și suflet. Expunând relația această răspundem și la întrebarea pusă mai sus (pag. 22): în ce raport se află sufletul cu diferitele părți din creierul întins? Se vede că nu poate fi vorba cât de puțin de un sediu al sufletului în formă de punct. Pe deoparte nici fibrele nervoase cari vin spre creier sau în general spre sistemul nervos central, nu se îndreaptă spre un centru comun, unde un suflet neîntins ar putea să se pue în contact cu toate aceste fibre; iar pe de altă parte nici fibrele centrifugale nu pornesc dela un asemenea centru. Din contra, structura întreagă a sistemului nervos încorporează o descentralizare ideală. Când vin fibrele, vin toate îm-

preună, când se apropie însă de capătul terminal, ele se distanțiază unele de altele, atât numai că cele cari sunt în relațiuni mai strânse termină la o distanță mai mică, iar cele cari sunt în relațiuni mai puțin strânse termină la o distanță mai mare una de alta. Și dacă cu toate acestea, acest sistem formează o unitate strâns legată, adesea stăpânită în toate părțile sale de un singur gând, care pare că servește la realizarea unui singur scop, aceasta se datorește în special legăturilor atât de numeroase și variate, cari există între toate părțile componente ale acestui sistem. În scoarța creierului mare sunt regiuni întinse, numite *centre de asociație* (de exemplu locurile libere dela extremitatea anterioară și posterioară a hemisferelor din fig. 12) al căror prim rol nu este ca să stabilească comunicații dela și spre periferie ci ca să stabilească legături numeroase și strânse între părțile cari conțin mai ales fibre de proiecțiune.

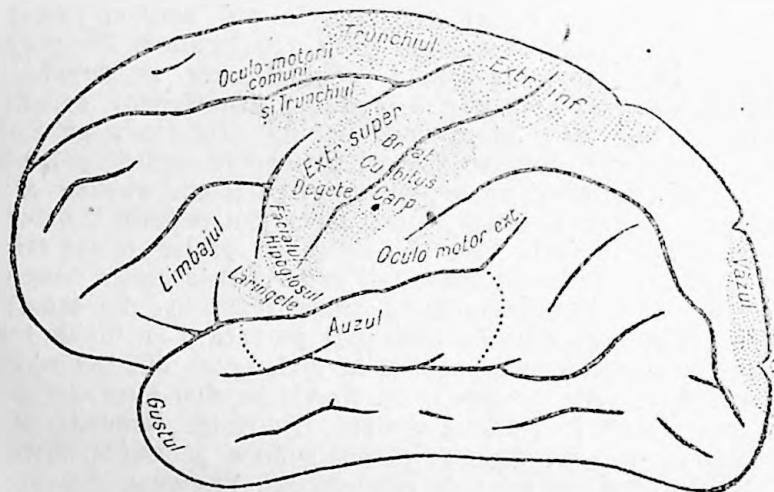

Fig. 12. Localizarea organelor periferice pe scoarța creierului mare (După Edinger)

Prin urmare constatăm că sufletul sălășluiește de fapt în materia întinsă a creierului în diferite locuri în același timp. Legătura între suflet și creier se face pe toată întinderea creierului. Cu toate acestea ea nu este așa cum o crede poporul. Concepția populară crede că fiecare manifestare sufletească ca: intelectul, memoria, voința, e legată de o anumită parte din creier care ar fi sediul acestor fenomene sufletești. Tot așa afirmase și frenologia. Să ne întrebăm mai precis, cum e oare în general posibil un asemenea mod de localizare? Nici nu ni-l putem reprezenta. Putem oare vorbi de așa numitul intelect ca de ceva independent de memorie și de voință? Nu este el o parte esențială și a memoriei și a voinței? Și apoi, se pot oare despărți riguros între ele, fenomene ca religiozitatea, iubirea filială, sentimentul de sine? Nu avem aface oare în toate aceste fenomene cam cu ace-

leăși senzații, reprezentări și sentimente, ceeace dovedește că ele se confundă pretutindeni?

Legătura între suflet și creier este următoarea: Localizarea funcțiilor sufletesti în diferitele regiuni ale creierului corespunde perfect cu diviziunea muncii din organele de simț și de mișcare de la periferia corpului. O anumită regiune din creierul mare, de pildă scoarța lobului occipital, care e legată anatomiceste cu ochiul, servește pentru vedere, adică pentru senzațiile de văz și pentru imaginile vizuale; o altă regiune care aparține anatomiceste urechei și care se află în lobul temporal este pusă în serviciul auzului. Partea superioară a creierului privește senzațiile și imaginile de tact, precum și senzațiile provocate de mișcările membrilor: alte regiuni corespund senzațiilor de miros sau de gust. Trunchiul și extremitățile primesc impulsuri pentru mișcările lor voluntare și îndreptate spre un scop oarecare, din regiunile anterioare ale părții superioare ale creierului; din alte regiuni pornesc impulsuri pentru mișcările ochilor, mișcările aparatului de vorbire și altele. Toate aceste mișcări ale materiei servesc pentru viața sufletească. În rezumat, sufletul sălășluiește în diferitele regiuni din creier. Când vorbim de suflet în această privință, trebuie să înțelegem elementele lui, ca: senzațiile și reprezentările, precum și combinațiunile diverse care determină mișcarea mușchilor corpului, combinații care nu sunt altceva decât elementele de bază ale activității sufletesti. Acesta este felul de legătură care există între creier și viața sufletească și acesta este felul de localizare a funcțiilor creierului. În dese cazuri avem aface numai cu combinații relativ simple ale elementelor sufletesti, de pildă, când luăm cu vorbe bune un copil care țipă și căutăm să-l consolăm prin mângâieri, sau când reprezentând du-ne gustul bun al unei portocale ce o privim, ne tentează să o tăiam și să o mâncăm. În cazurile acestea sufletul preocupă *simultan* o întindere mare din creier, nu însă *cu aceeași intensitate* în toată masa ei ci în anumite părți răspândite dealungul ei ca o rețea.

Bibliografie

H. v. Lenhossek Der feinere Bau des Nervensystems. Ed. 2-a (1895). Foarte detaliat: A. Kolliker. Handbuch der Gewebelehre des Menschen. Ed. 6-a vol. 2 (1896). L. Etinger, Vorlesungen über den Bau der nervösen Zentralorgane, ed. 7-a vol. 1 (1904), vol. 2 (1908) Einführung in die Lehre vom Bau und den Verrichtungen des Nervensystems (1909).—A. v. Gehuchten Anatomie du système nerveux de l'homme. Ed. 4-a (1906).—A. Bethe. Allgemeine Anatomie und Physiologie des Nervensystems (1903).—R. A. Pfeiffer Das menschliche Gehirn. E. Hitzig Physiologische und klinische Untersuchungen über das Gehirn. 2.p (1904).—F. Goltz Über die Verrichtungen des Grosshirns (1881).—H. Munk Über die Funktionen der Grosshirnrinde. Ed. 2-a (1890) Die Funktionen von Hirn u. Rückenmark (1909).—Th. Meinert Psychiatrie (determinat) (1884).—C. v. Monakow Gehirnpathologie, ed. 2-a (1905). Über Lokalisationen der Hirnfunktionen (1910).—Tratate generale mari: J. Soury. Le système nerveux central; structure et fonctions. 2 vol. (1899).

§ 3. Reciprocitate și Paralelism

Acum se naște întrebarea, cum trebuie să înțelegem raporturile strânse dintre creier și viața sufletească, în ce mod să ne explicăm apariția lor. La această întrebare se pot da două răspunsuri diferite, mai importante. Ideile lor fundamentale se bat cap în cap încă de secole.

1. **Creierul ca unealtă a sufletului.** — Concepția populară, care este primul rezultat al gândirii și al dorințelor omenești, își explică acest raport în felul următor: Sufletul, a cărui natură este cu totul diferită de a creierului, trebuie să se servească de acesta ca de un organ necesar pentru ca să vie în contact cu lumea exterioară și cu alte suflete. El are viața lui aparte și independentă de lumea materială și se manifestă fiecăruia în diferite fenomene, de pildă, procesul de gândire după regulile logice în locul impresiilor înșelătoare ale simțurilor, atenția voluntară, voința morală în locul poftelor determinate de simțire, credința religioasă, sentimentul artistic. Fără îndoială că el are nevoie de o *unealtă* care să aparțină lumii exterioare pentru ca să-și poată forma și să poată da manifestărilor lui caracteristice un conținut concret și utilizabil pentru lumea aceasta și apoi după ce va fi prelucrat acest conținut să poată comunica și utiliza rezultatele obținute. Unealta aceasta este creierul; sufletul se află cu el în relațiuni de reciprocitate. El primește prin creier cunoștințe despre diferitele întâmplări din lumea exterioară. Aceste întâmplări provoacă procese nervoase care dau naștere în suflet la senzații și la sentimente; trebuie să observăm că senzațiile și sentimentele sunt de natură sufletească, deci cu totul alia decât a proceselor nervoase. Sufletul însă, nu se supune ca un sclav influențelor cu care vine în contact. Cu toate că este influențat de ele, poate totuș să li să sustragă într-o oarecare măsură; el este liber față de impresiile externe. Odată însă ce a primit aceste impresii și le-a transformat în: conștiință, reflexil și în line în hotărâri, el poate — în mod liber, și fără ca să trebuie să se supună unor anumite cauze — să pătrundă din nou în mod invers, în mecanismul nervos și să imprime voința sa, cu ajutorul lui, în lumea externă.

Explicația aceasta a raportului între corp și suflet se potrivește cu fenomenele *generale* ale acestui raport, fenomene despre care am vorbit mai sus. Este evident că mărimea unui instrument, gradul lui de perfecțiune, funcționarea sa normală sunt foarte importante când e vorba de a realiza rezultate perfecte. Așa pe o orgă mare cu mulți butoni se pot executa compoziții mai complicate decât pe una mică de o construcție redusă; Rafael ar fi fost un pictor mare, chiar dacă nu ar fi avut mâini, atât numai că lumea nu ar fi aflat nimic despre aceasta.

Însă concepția de *unealtă* nu prea corespunde cu fenomenele de localizare; la drept vorbind ea aparține credinței că sufletul este legat de un punct/imaterial, cu toate că contrazice chiar această credință. Căci cum vom putea spune că sufletul prin însăși natura sa este cu

totul diferit de spațiu și materie, din moment ce este influențat când de o regiune când de o alta a organismului material. S'a spus că și adevărul este pretutindeni și pretutindeni întreg, datorit tocmai simplității sale absolute și că deci nici el nu este spațial și material. Eu mă îndoiesc că adevărul este așa cum îl cred aceia. Ideea de simplitate a adevărului este foarte confuză și comitem o greșeală mare dacă îl comparăm pe el cu sufletul. Tocmai că sufletul nu este pretutindeni întreg nici în cuprinsul creierului și nici în restul lumii. Dacă ar fi chiar așa, apoi ar trebui la drept vorbind ca niciodată să nu-i pese de spațiu și materie, întocmai ca și când ar fi redus la un singur punct. Or, o parte din el este aici, altă parte colo; ca suflet văzător în circonvoluțiunile occipitale, ca suflet auditor în circonvoluțiunile temporale. Din moment ce *intră* în aceste regiuni, în *relațiuni de reciprocitate* cu materia, ca primitor și ca transmițător, capătă, chiar prin aceasta, o anumită întindere spațială și o anumită formă; consecința, aceasta este suficientă ca să renunțăm la întreaga concepțiune.

Dar nici nu trebuie să ne mai ocupăm de această dificultate, căci în afară de ea mai există alte două foarte însemnate. Dacă raportul dintre suflet — considerat ca existență particulară — și materia sistemului nervos este astfel încât poate da și primi ca existență liberă, atunci trebuie să renunțăm la un principiu care aparține celor mai sigure cuceriri ale științelor naturale moderne: *principiul conservării energiei*. Se știe că orice schimbare s'ar produce în lumea materială, un lucru rămâne totdeauna constant dacă privim lumea materială în totalitatea ei: facultatea de a produce (în împrejurări favorabile) un lucru mecanic. Facultatea aceasta poartă numele de energie. Dacă ne gândim, nu la totalitatea lumii materiale ci la lucruri izolate din ea, firește că fiecare va poseda această facultate în altă măsură. Ea se prezintă lucrurilor în formele cele mai diferite: ca forță de propulsie când se mișcă obiectele, ca forță de atracție când ele sunt la distanță, ca afinitate chimică, căldură, etc. Energia trece orișicând dela o formă la alta și, ca să zicem așa, se transformă dintr-o formă în cealaltă, și transformările acestea sunt foarte diferite și se fac în proporții matematice precise și invariabile. Este indiferent dacă aceste transformări se fac înainte sau înapoi, direct sau indirect, iute sau încet. Prin urmare un acelaș lucru poate avea diferite cantități de energie ceiace diferă după viteza, starea, temperatura, electrizarea sau constituția sa chimică; ceea ce rămâne însă totdeauna constant este cantitatea de energie din cuprinsul totalității lucrurilor cu care se află acel lucru în relații de schimbare.

Evident că dacă lucrurile stau așa, trebuie să înlăturăm cu desăvârșire ideea că sufletul este liber de a pleca sau de a pătrunde în mecanismul material al unui organism. Dacă sufletul poate să producă o excitație nervoasă fără ca toate premisele ei să fi existat în stările lucrurilor materiale și în ale sufletului însuși, cari au precedat imediat excitația, atunci energia se poate crea ca ceva nou; dacă el poate să împiedice un fenomen material care are încă valoarea energiei cerută de starea locală a împrejurărilor lui, atunci energia este distructibilă.

Acelaş lucru aveam de spus şi despre acţiunile proceselor nervoase asupra sufletului, acţiuni care îi produc senzaţii şi reprezentări. Organismul însufleţit, facem abstracţie de raporturile lui cu lumea dinprejur, ar fi un sistem material, a cărui cantitate de energie ar fi supusă la fluctuaţiuni continue de mărire şi de scădere. Fluctuaţiunile acestea s'ar datori fenomenelor petrecute chiar în organism. Ne putem aştepta cel mult, ca ele să se compenseze întrucâtva reciproc. Zicem întrucâtva că dacă ar fi ca să se niveleze perfect, atunci ar fi o adevărată minune, căci ele sunt cu totul independente unele de altele şi ar trebui să admitem că suflete izolate pot să-şi mărească în mod constant energia, încordându-şi sistematic voinţa şi astfel pot realiza în organismul locuit de ele mult căutatul perpetuum mobile.

Până mai acum câţva timp se mai putea spune: Ei, poate că este aşa. Conservarea energiei este dovedită pentru elementele galvanice sau pentru maşinile cu vapori şi pentru dinamuri; cine poate să dovedească acelaş lucru şi pentru complicaţiunile enorme ale vieţii organice? În acest domeniu, principiul conservării energiei este o pură ipoteză căreia i se poate opune deocamdată, cu acelaş drept, ipoteza neconservării energiei. Cam de un deceniu însă, porţiţa aceasta nu mai este deschisă. Pe cale experimentală s'a ajuns a se dovedi direct că principiul conservării energiei se aplică şi la fiinţele superioare, de pildă la câini şi acum în urmă la oameni. Dacă un animal sau un om nu execută vre-o muncă externă de pildă urcarea pe un munte sau ridicarea unor greutăţi, atunci toată energia căpătată—prin transformare—în fimpul funcţionării sale vitale, se manifestă prin degajare de căldură. Circulaţia sângelui încălzeşte pereţii vaselor sanguine, mişcările membrelor încălzesc articulaţiile şi straturile de aer dinprejurul lor; schimbările substanţelor, contracţiunile muşchilor, exploziile de excitaţie în nervi, toate contribuiesc ca să producă căldura organismului. Organismul radiază continu în afară prisosul de căldură. Isvorul acestui curent de energie se află în hrana primită. Energia calorică a hranei — micşorată de energia calorică a substanţelor eliminate — se transformă în toate chipurile în cursul procesului vital şi la urmă trece în lumea din afară tot sub formă de căldură. Rubner a făcut în această chestiune măsurători foarte îngrijite care au cerut multe săptămâni de experienţă. El a constatat că într'o perioadă mai lungă de experimentare *energia calorică emisă de un animal corespunde cu o aproximaţie până la $\frac{1}{2}\%$, cu valoarea energiei hranei asimilate* (o aproximaţie inevitabilă pentru asemenea cercetări). «Socoteala e simplă şi exactă» în gospodăria aceasta, nu este nici o lipsă şi nici un prisos». S'a obiectat că de la un animal cu viaţă spirituală relativ scoborită nu putem încă trage concluzia despre om care stă pe o treaptă incomparabil superioară. Obiecţiunea aceasta a fost spulberată de Atwater. El a făcut experienţe foarte obositoare cu cinci titraţi universitari, modificând împrejurările în toate felurile; aşa de pildă a schimbat alimentaţia, a ordonat repaos corporal cu activitate spirituală, apoi munca corporală. La aceste experienţe izolate, care durau câteva zile fiecare, constatare încă mici diferenţe cari ajungeau până la maxi-

num 2 % între valoarea totală a energiei primite și a celei redată. Dacă ținem însă seama de toate cele 66 de zile de activitate experimentală diferența se reduce la $\frac{1}{10}$ % : la experiența de repaos de 46 de zile, diferența *dispare cu totul*. Prin urmare nici în organismul omenesc nu este loc pentru manifestarea liberă a sufletelor independente.

Dar nici măcar o manifestare neliberă nu este de loc probabilă, din partea unei asemenea ființe distincte, care ar sta cu corpul într'un raport de reciprocitate. Aci trebuie să vorbim de al doilea argument care infirmă ideea că creierul este o unealtă și deci ideea de reciprocitate. Ideea această de unealtă și de reciprocitate, reprezintă ultimul rest al unui mod de a vedea, pe care i-au avut oamenii de pretutindeni dar *care nu s'a putut susține absolut de loc oriunde a fost posibil un examen mai minuțios*. Gândirea primitivă populează lumea întreagă cu spirite, demoni, duhuri rele, în fine cu ființe însuflețite, crezute că se afla cu lucrurile înconjurătoare — că adică iau cunoștință de cursul evenimentelor și pătrund în el — în acelaș raport în care se află sufletul cu creierul. Făcându-se progrese în cercetările adevăratelor raporturi dintre lucruri s'a constatat că toate aceste idei sunt copilărești și necoapte. Oamenii le-au acceptat cu multă predicție și părtinire; dacă ar fi corespuns cândva adevărului ar fi trebuit să se vadă aceasta. Din contră, faptele, prin puterea lor nemai pomenită de convingere, ne-au arătat, după experiențe multiseculare din ce în ce mai cuprinzătoare, și în urma unor studii perfecționate, că toate fenomenele materiale sunt produse exclusiv de cauze materiale și că la rândul lor sunt continuate exclusiv de fenomene materiale; cu alte cuvinte ne-au adus la convingerea că *întreaga cauzalitate a naturii formează un lanț închis*. Când este vorba de succesiunea dintre vară și iarnă, de ploaie sau de timp frumos, dar chiar și de fenomenele organice ca : acțiunea inimii, a mușchilor, ba și a măduvei spinării, nimeni nu se mai îndoește cât de puțin că aceste lucruri sunt adevărate; numai în creier, în interiorul cutiei craniene, care e închisă de jur împrejur, lucrurile se petrec altfel. Firește că întrucât acest organ este inaccesibil dar foarte important pentru vitalitatea noastră, este foarte greu de a stabili direct dacă vre-o ființă demonică, dintr'acelea cari de altfel au fost pretutindeni exterminate, nu-și face totuși mendrele în acest ultim loc de refugiu. Dar dacă ar trebui să credem că acest lucru este adevărat, pentru că nu ne putem asigura prin propria noastră vedere de falsitatea sa, atunci am putea să transpunem răul pe partea cealaltă a lunii, iar iadul în interiorul soarelui, căci în definitiv, nimeni nu se poate duce acolo ca să vadă dacă într'adevăr nu este așa. Când ne formăm o convingere despre realitate nu e vorba nici odată de posibilități vagi, arbitrar, ci numai de ceea ce prezintă maximum de probabilitate față de lanțul întreg al celorlalte experiențe făcute. Lanțul acesta—iar nu o plăcere particulară pentru o asemenea concepție, sau vre-o credință la modă care mâine este înlocuită—ne arată cât mai limpede că nu există suflete înstrăinabile; indiferent dacă presupunem că au facultatea liberă de a transforma energia corporală cunoscută și indiferent iarăși dacă so-

cotim activitatea lor ca o formă nouă de energie, necunoscută încă, care prin transformările ei diferite contribuie la menținerea cantității totale de energie în acel corp.

2. **Paralelismul psihofizic**: Or cum am vrea să explicăm concepțiunea populară despre relațiunile dintre suflet și creier ne izbim de diferite imposibilități și de dificultăți. Cum putem să spunem că sunt în relații de reciprocitate? Dacă sufletul și creierul nu sunt două existențe independente, cari se influențează reciproc, nu ne rămâne altceva de spus decât că sunt *o singură* existență. Desigur numai într'o anumită privință, căci, oricât, este un fapt sigur, că sufletul și creierul formează în același timp o dualitate și sunt diferite unul de altul. Trebuie să-i considerăm drept o singură existență care poate produce două serii de schimbări. O serie e formată din stări sufletești, senzații, gândiri, sentimente, dorințe, patimi, străduințe; toate aceste fiind fenomene interne, nespațiale și cari se află într'o neîncetată transformare. Le numim fenomene psihice, iar existența în care se petrec toate acestea, poartă numele de suflet.

Seria a doua de modificări produce în cele din urmă, unui observator plasat în afară, excitații senzoriale, grație câtorva procese intermediare de pildă, transmiterea luminii prin medii favorabile sau refractarea razelor de lumină prin lentile etc. Excitațiile acelea fac pe observator să vadă ceva întins, moale, plin de circonvoluțiuni. o execuție artistică formată din nenumărate celule și fibre adică tocmai creierul sau unele părți din el. Sufletul și scoarta creierului nu constituie două părți separate, cari stau într'o acțiune reciprocă exterioară. Ele sunt un singur lucru, sunt una și aceeași realitate care se prezintă în două feluri. Intr'un fel așa cum ne-o închipuim ca subiect (substrat) al proceselor psihice; în celălalt, așa cum apare altor realități de același fel când iau contact cu ea, cu alte cuvinte așa cum apare când este văzută sau pipăită. Dacă realitatea aceasta nici nu ia cunoștință de ea însăși și nici nu se face cunoscută altora, așa cum este sufletul când doarme fără a visa sau creierul care nu e nici văzut, nici pipăit, atunci nu vom putea spune de ea nici că este o realitate psihică, nici fizică.

Dacă așa este, dacă adică impresii externe lucrează asupra sufletului și-l provoacă la reacțiune în afară, de pildă când cineva se gândește asupra unei întrebări și apoi dă răspunsul, atunci trebuie să ne închipuim adevăratul raport cu totul altfel. Atât timp cât aceste fenomene sunt văzute sau pipăite (sau sunt gândite ca vizibile și pipăibile) formează o serie neîntreruptă de transformări materiale în tot sistemul nervos; ele nu se avântă în lumea nevăzutului și nici nu iau naștere de acolo, ci formează o succesiune perfect închisă de procese curat materiale. Fiecare inel din acest lanț, pornind dela primul și complicându-se din ce în ce până la cel din urmă, apar absolut conform cu aceleași legi fizico-chimice, întocmai ca și la o mașină artistic executată. Insa fenomenele acestea independente de, și că zicem așa, pe lângă înfățișarea lor materială, mai au încă o viață, în timpul când trec prin scoarta creierului. Ele constituiesc atunci o serie de transformări cu totul aparte: percepțiunile sensibile se transformă

în gândiri, sentimente, presupuneri, volitiuni. Părțile componente ale acestor două serii nu se provoacă una se provoacă una pe alta și nici nu pătrund una în alta; întâlnirea cauzală a uneia este cu totul independentă de a celeilalte. Totuși seriile acestea corespund în același timp, parte cu parte în mod foarte riguros; *ele sunt* ceeace se numește, *paralele între ele.* Iluzia ce o avem că ambele serii se influențează și se provoacă reciproc se datorește numai faptului, dacă voim, întâmplător, că o aceeași conștiință nu percepe în același timp părțile corespondente din fiecare serie. Adică, cine are gândiri și sentimente nu poate percepe în același timp și procesele din creier cari sunt, sau pot fi expresia externă a acestei gândiri; și viceversa, căi ce studiază anumite procese din creier nu știe nimic de fenomenele sufletești cari reprezintă în cazul acesta, viața invizibilă a acestor procese. Sunt cazuri în care *o singură* conștiință poate prinde și fenomenele materiale și sufletești, de pildă cauzele și urmările și pe cari le au procesele nervoase în afară de organism. Dar aci fenomenele materiale pe cari le socotim drept cauze sau drept urmări ale fenomenelor sufletești, nu sunt bine înțeles, concomitente cu fenomenele sufletești, ci sau le preced—primul caz—sau le succed,—cazul al doilea.

Firește că din moment ce cunoaștem situația adevărată a lucrurilor nu e nevoie să ne oprim prea mult la cuvintele de cari ne servim. Intru cât cuvintele de cari ne servim s'au format sub concepția că sufletul și corpul se află în relații de reciprocitate, o asemenea precisiune ne-ar incurca chiar, foarte mult. Ar fi în tocmă ca și când nu am voi să mai spunem că soarele răsare și apune de când am aflat că soarele este imobil. De aceea vom vorbi și noi fără nici o restricție de influența lumii externe asupra sufletului, sau de urmările pe cari le au fenomenele sufletești în afară, fără a fi acuzați cât de puțin, din cauza aceasta, de inconsecvență în gândire.

Bibliografie.

G. Th. Fechner Die Seelenfrage (1861). — F. Paulsen Einleitung in die Philosophie. — Ch. Strong Why the Mind has a Body (1903). — C. Stumpf, Leib und Seele (1896 și 1903). — L. Busse Geist und Körper, Seele und Leib (1903; cu un index bibliografic complet). — R. Eiser Leib und Seele (1906). — R. Erdmann Wissenschaftliche Hypothesen über Leib und Seele, (1906). — R. Herbertz Bewusstsein und Unbewusstes (1906). — E. Becher Gehirn und Seele (1911).

Cu privire la pag. 31, Rubner Die Quelle der tierischen Wärme. Zeitschrift für Biologie. Vol. 30. Pag. 73 (1894). — Atwater Neue Versuche über Stoff- und Kraftwechsel im menschlichen Körper. Ergebnisse der Physiologie vol. III. 1. (1904).

§ 4. Natura sufletului.

Din cele spuse până acum am văzut că sufletul, adică subiectul funcțiunilor psihice, este identic cu creierul, adică realitatea care se prezintă percepției externe cu o structură organică foarte complicată. Dacă este așa, atunci trebuie să ne așteptăm ca viața sufletească să fie un tot organic, tot așa ca și procesele materiale ale creierului, și care să se lege cu toate părțile organismului printr'o acțiune reciprocă foarte intimă. Organizația sufletului așa cum ni se înfățișează în totalitatea unitară a actelor psihice trebuie să corespundă oarecum cu or-

ganizația corporală care se află tot atât de condensată și de înlăntuită. Prin urmare și metodele organice cari au dat în multe privințe rezultate fecunde în studiul fenomenelor vitale exterioare, trebuie să fie întrebuințate și în psihologie.

După cum știm, natura sufletului în ultima sa expresie consistă într'un sistem care se sprijină pe propria sa dezvoltare și conservare, consistă adică într'o mașină de autoconservare. Astăzi a ajuns un lucru curent că organismul își realizează această conservare proprie, în două moduri, prin două mari mijloace.

Primul mijloc este lupta. Organismul se conservă printr'o luptă continuă cu forțele înconjurătoare, cu natura însuflețită și neînsuflețită, cu corpurile cari se aseamănă și cu cele cari diferă de el. La aceasta mai avem de adăugat și lupta ce se dă între propriile lui părți componente și anume lupta ce o dau celulele, țesuturile și organele, pentru spațiu, pentru hrană, în fine pentru supremație. Scopul luptei este totdeauna același. Pe deoparte ea tinde să înlăture, să slăbească sau să distrugă ceea ce e vătămător pentru conservarea sa și ceea ce amenință această conservare iar pe de altă parte să utilizeze, să întărească, să-și însușiască sau să asimileze ceea ce este necesar și folositor.

Al doilea mijloc este manifestarea unui caracter particular anumit sau mai de grabă manifestarea unor nenumărate catactere particulare cari sunt însă legate între ele, așa încât formează o totalitate unitară. Din lumea înconjurătoare altceva aleg și de altceva se feresc mamiferele decât păsările: același lucru și despre leul și calul. Mijloacele de care se servește fiecare ființă ca să reziste lucrurilor, diferă foarte mult unele de altele. Prin urmare diferă și felul întreg cum se comportă acea ființă față de lucruri, modul cum luptă cu ele, în esența sa, felul fiecărui individ este întrucâtva diferit de al ceilalți. Însă utilizarea acestor caractere particulare ale fiecărui organism, întrebuințarea organelor lui și exercitarea funcțiilor lor sunt tot așa de necesare pentru continuarea existenței sale întocmai ca și lupta. Căci organele își dătoresc conservarea lor numai manifestării. Dacă nu se mai manifestează, degenerază și își slăbesc facultatea de a se mai manifesta în viitor, până ajung chiar să o piardă. Însă prin degenerarea organelor se amenință însăși existența organismului, căci toate organele sunt în general necesare în lupta pentru conservare ba chiar ele constituiesc mijlocul de a duce această luptă cu succes.

În marea majoritate a cazurilor amândouă aceste mijloace concurează foarte strâns la olaltă; unul și același act le determină simultan pe amândouă. Lupta pentru existență constă tocmai în manifestarea caracterelor particulare și această manifestare constă tocmai în faptul că individul se conservă și se asigură prin luptă. Totuș putem și să le separăm oarecum. Adesea, manifestarea necesară pentru luptă, numai ca atare, nu are vre-o valoare mai însemnată pentru conservare, căci fiind tot mereu excitată nu ne temem că o să dispară. Ceea ce ne interesează este că această manifestare domină o sferă oarecare din lumea din afară. Pe de altă parte lupta cu lumea înconjură-

toare nu oferă decât prilejuri puține și unilaterale pentru manifestarea acelor caractere particulare și aceasta numai câteodată și în anumite împrejurări; conservarea de sine cere atunci ca să se manifesteze și funcțiunile cari n'au fost luate în deajuns în seamă până atunci. Inșă cu aceasta nu obținem direct vre-un profit mai însemnat în favoarea luptei pentru existență. De aceea în general, aceleași fenomene cari constituiesc lupta în viața organismului sunt în același timp și fenomenele prin cari se manifestează și caracterele particulare ale lui. Pe lângă aceasta mai avem și fenomene speciale ale luptei pentru existență, precum și fenomene speciale, chiar exclusive, ale manifestărilor caracterelor particulare.

Acelaș lucru putem spune și despre suflet. În toate modificările interne ale stărilor sale el se prezintă ca o existență de acelaș fel cu corpul, ca un sistem care tinde să se conserve el însuși pe sine. Reprezentantul tip al acestei concepții este Spinoza iar în timpul din urmă Fechner. Sufletul se conservă pe sine însuși în două feluri. Într'un fel prin lupta cu fenomenele care ne sunt date ca făcând parte din lumea externă; concepția aceasta a generalizat-o Darwin. În felul celălalt prin afirmarea caracterelor sale particulare, prin desfășurarea completă și exercitarea forțelor și aptitudinilor ce i-au fost date odată. Această este în esență concepția lui Aristotel. Teoria naturii sufletului, pe care am stabilit-o noi aci este formată din împreunarea judicioasă a concepțiilor lui Spinoza și Fechner, Darwin și Aristotel. Pornind dela ea, să încercăm a explica cele mai importante fenomene elementare ale sufletului precum și unele complicațiuni mai înalte ale sale pe cari le vom studia aparte.

J. Coust.
8. XII. 923.

PARTEA II-a

Fenomenele elementare ale vieții sufletești

În primul rând să facem o observație ca să evităm o neînțelegere.

Dacă ne vom ocupa întâi de elementele vieții sufletești și apoi de complicațiunile sale, așa cum vom face chiar noi, ni se va aduce adesea obiecția că procedeul acesta nu se potrivește cu natura chestiunilor tratate. Sufletul este înainte de toate — ni se va spune — o unitate organică, o imbiere vie de manifestări cari se pătrund unele pe altele.

„Fărămițarea atomică” a vieții sufletești, separă cât mai mult senzațiile și gândirile, actele de memorie și de abstracțiune și apoi, după ce le-a separat, le împreună ca să ne prezinte o formațiune mai complicată; procedeul care nu este de loc potrivit a explica natura sufletului. Cu metodele acestea, impromutate dela științele naturale nu răușim nici odată să redăm totalitatea vie a sufletului. Obiecțiunea aceasta nu-și dă seama de loc de rostul chestiunii pe care o apără. Dacă ne adresăm unui biolog ca să ne dea informații despre structura și funcțiunile corpului, ne va răspunde că corpul e format din oase, mușchi, nervi și așa mai departe; acestea la rândul lor sunt formate din ultimele elemente organice: celulele musculare, celulele nervoase, globulele sanguine și altele; ne va vorbi și despre procesele ce se petrec în corp, ca respirația, schimbul de substanțe, repro-

ducerea. Fiecare va spune că răspunsul acesta a fost bun și nimeni nu va imputa biologului că ar avea credința că organismul a luat naștere din aceste elemente și funcțiuni sau din împreunarea lor, așa ca să fi existat întâi părțile izolate și ca apoi să fi fost împreunate într'un fel oare care ca să formeze această mare totalitate, cum este de pildă o casă formată din scânduri și cărămizi. Din contră, dela început, pentru biolog, corpul nu este în timp decât un tot unitar, tot așa de unitar ca și sufletul, care are la început o organizație simplă, apoi din ce în ce mai complicată. Această totalitate a dat naștere părților, iar nu viceversa. Însă pentru a-l putea cunoaște în amănunt și a-l explica și altora, ceea ce vom chiar să facem, trebuie să procedăm neapărat ca și când ar fi fost invers, trebuie să începem prin a studia părțile și să le desfacem prin analiză și abstracțiune de totalitate. Iată care este părerea și procedeul psihologilor. Adevărata viață sufletească este în orice moment o unitate vie, nici de cum o sumă de părți componente izolate cum presupun unii în mod greșit; psihologul știe bine aceasta și de aceea vrea să o arate și celorlalți. Ea este dela început de aceeași natură cu fenomenele complicate iar nu cu cele elementare, chiar dacă începe prin a fi relativ simplă spre a deveni apoi extraordinar de complexă. Însă în unitatea aceasta putem deosebi printr'un studiu de analiză și de abstracție nenumărate amănunțimi. Pentru ca să ne putem forma o concepție clară despre bogăția complexă a totalității și ca să putem pătrunde în structura sa intimă, se cere în primul rând să cunoaștem neapărat aceste amănunte. Ei bine, ultimele formațiuni și procese la care putem pătrunde pe calea aceasta de analiză și abstracție sunt tocmai elementele în sensul în care ne ocupăm aci de ele.

Pentru ca să se poată conserva în lupta cu lumea din afară, sufletele trebuie să aibă posibilitatea de a se orienta în ea. Influențele exterioare provoacă în el impresiuni în acest scop cari formează materialul necesar de care are nevoie ca să-și manifeste caracterul său particular de conservare. El prelucurează acest material în diferite feluri, îl împreună, îl separă, îl transformă; rezultatele obținute apar iar în cele din urmă, în mișcări vizibile, ale organelor corpului său. Toate fenomenele acestea sunt legate și împleticite foarte mult unele cu altele și parte din ele nu se pot separa nici în timp—de pildă, totdeauna materialul primit suferă o transformare imediată—cu toate acestea le putem despărți prin analiză și abstracție. De aceea vom studia aparte:

1. Impresiile produse de fenomenele lumii din afară.
2. Prelucrarea lor în suflet.
3. Reacțiunile provocate de ele.

A. Cele mai simple părți componente ale vieții sufletești.

§ 5. Senzațiile.

Sufletul se orientează în lumea din afară, în primul rând prin senzațiile de culoare, de sunet, de miros și așa mai departe. Senzațiile acestea sunt produse cu ajutorul organelor de simț ale corpului. Ele sunt elementele cele mai importante din conținutul conștiinței nu numai prin aceea că stimulează sau mijlocesc toate funcțiunile sufletești mai înalte ci și prin faptul că furnizează materialul necesar care servește după ce a fost prelucrat, pentru multe producții înalte

ale sufletului, de pildă: creațiunile fantaziei artistice. Prin senzații înțeleg în deosebire numai elementele senzoriale din percepțiile produse de excitațiuni. Inșă aceste senzații nu sunt diferite calitativ de elementele sensibile din imaginile ce le avem în vis, în fantazie și amintire. Prin urmare am face bine ca prin cuvântul de senzație să înțelegem pe lângă elementele sensibile din percepții și pe cele din vis: fantazie și amintire. Le vom grupa însă în două categorii și anume: senzații periferice cari sunt provocate de excitațiile exterioare și senzații (pur) centrale.

1. Senzațiile descoperite de curând. Cercetările științifice din secolul al XIX lea au realizat succese însemnate în domeniul psihologiei senzațiilor, în primul rând prin faptul că au descoperit simțuri noi. După cum se știe, psihologia numără din timpurile cele mai vechi, cinci simțuri. Inșă dacă numărăm atât organele cât și felurile de senzațiuni respective trebuie cel puțin să dublăm numărul acesta dacă voim să arătăm oarecum exact adevărata bogăție.

Primul imbold pentru aceste descoperiri se datorește unei dificultăți teoretice. Reducând toate cunoștințele la experiență, savanții nu și-au putut explica cum se formează conștiința din corpuri întinse în spațiu și care opun rezistență. Cu drept cuvânt, impresiile datorite simțului pipăitului, senzațiile de presiune curat pasive, precum și conștiința de simpla întindere spațială, păreau insuficiente pentru a explica această nedumerire. Evident că această chestiune este în legătură cu mișcările membrilor și eforturile active făcute în vederea acestor mișcări. Atunci s'a născut o a doua întrebare: cum știm noi de aceste mișcări, cum știm de rezistența lucrurilor, pe care o simțim când executăm mișcările, în fine cum știm de forțele desfășurate ca să biruim aceste rezistențe? Înăiu s'a găsit următorul răspuns: Știm cu ajutorul mușchilor. Intrucât mușchii dau naștere senzațiilor de oboseală, de crampe de dureri interne, trebuie să-i considerăm desigur, ca organe de simț și prin urmare pot probabil să comunice organelor centrale nervoase stările lor de contractare și de tensiune prin excitații centripetale. Cu aceasta s'a spus o parte de adevăr și acest lucru a fost confirmat pe la 1870 când în adevăr s'au descoperit acei nervi musculari, până atunci doar presupuși. Cercetările ulterioare au arătat că în această chestiune, nu sunt interesați numai mușchii și tendoanele respective cari ne privesc tot atât de mult. Dovadă: noi avem cunoștință de starea noastră sau de mișcările membrelor noastre în fiecare moment, chiar când stăm pasivi și lăsăm pe altul să li miște încoace și încolo, când adică mușchii respectivi rămân destinși. Alt caz, să mișcăm o aceeaș greutate pe o aceeaș distanță inșă să ținem brațul în diferite pozițiuni, de pildă, când foarte mult îndoit, când aproape întins. Senzațiile de mișcare și de greutate vor fi aproape aceleași, inșă mușchii respectivi vor avea stări diferite de contracțiune și de tensiune. Cam de vre-o 25 de ani se știe cu oarecare siguranță că organele periferice principale pentru producerea senzațiilor de care este vorba, sunt articulațiile cari sunt prevăzute cu foarte mulți nervi precum și capsulele lor. Acest lucru ni-l arată în primul rând simpla

observare. Dacă mișcăm încet un deget sau o mână și ne încordăm atenția asupra acestei mișcări fără ca să ne uităm într'acolo și apoi ne întrebăm unde simțim ceva din această mișcare, vom răspunde fără șovăeală: în locul articulațiilor întrebuințate. Aceasta se confirmă prin următoarea experiență: Dacă trecem un curent de inducție printr'o articulație, micșorăm mult sensibilitatea sa pentru mișcări și pentru ridicare de greutăți. În felul acesta s'a descoperit de curând un simț nou, alături de simțul pipăitului, care consistă el singur dintr'o mică pluralitate proprie. Organele sale care sunt împrăștiate în tot corpul sunt numeroase și au forme diferite, dar senzațiile sale sunt impresii de situația și mișcarea membrilor, de rezistența și greutatea obiectelor externe și de încordări; Impresiile acestea, cu toate că sunt pretutindeni legate cu impresiile tactile, se pot totuși deosebi de ele. Toate aceste senzații au fost numite de cei mai mulți senzații kine-tice, pentru că numele de senzații mușchulare ce li s'a dat la început s'a dovedit a fi prea strâmt.

În afară de această descoperire s'a mai făcut încă una, în ultimele decenii ale secolului trecut: Simțul pipăitului, despre care psihologia veche credea ca este unic, a trebuit să încuviințeze o împărțire. Desigur că încă dinainte s'a deosebit în mod absurd impresiile de temperatură, de presiune și de durere pe cari le aduce acest simț când ne înțepăm sau când ne tăiem. Se știuse deja și că sensibilitățile cari corespund acelor trei feluri de impresii nu se află totdeauna toate trei în același raport ci că ele variază dela una la alta în mod independent; de pildă, o regiune din piele care e foarte sensibilă la atingere nu e tot așa de sensibilă și la temperatură; tot așa sensibilitatea pentru durere poate fi foarte mică, fără ca din cauza aceasta să fie mică și sensibilitatea pentru presiune. De abia dela 1880 s'a constatat că adevărata cauză a acestui mod de a fi este o separare anatomică generală. Excitându-se pielea în mod foarte fin și pe cât posibil numai în puncte izolate s'au constatat două lucruri. Întâiu că pielea nu este sensibilă pe toată suprafața ei ci numai în anumite puncte izolate unele de altele, putând fi în unele părți foarte apropiate. Al doilea, că punctele acestea sunt cu totul distincte unele de altele, — unele sunt pentru frig, altele pentru căldură, altele pentru presiune, pentru durere—și că sunt dispuse în mod diferit, pe suprafața pielei. Constatarea acestui fapt pentru punctele de frig—dar numai pentru aceste—se face atât de ușor încât o poate încerca orice profan cu ajutorul unei penițe sau al unui creion ascuțit. Dacă atingem cu unul din ele diferite puncte pe o regiune foarte slab piloasă, de pildă pe dosul palmei, între degetul cel mare și arătător, simțim în general, numai atingerea. Însă din când în când ne străfulgeră o senzație intensă de răceală, care se produce numai în anumite puncte și care reappare ori de câte ori le excităm din nou. Tot astfel constatăm că există alte puncte cari sunt sensibile numai pentru căldură; însă ca să experimentăm aceasta, vârful trebuie să fie puțin încălzit și să-și menție mai mult timp căldură. Senzația dată de punctele de căldură nu este atât de intensă și de pătrunzătoare. În regiunile piloase ale pielei, punctele

de presiune se află totdeauna lângă fiecare fir de păr; în celelalte regiuni, de pildă în palmă și în special în palma degetelor, ele sunt așa de dese încât nu se pot distruge decât numai prin mijloace foarte fine. Acelaș lucru și cu punctele de durere. Este deci evident că pielea nu este un organ simplu de simț, ci locul a 3 simțuri cu totul diferite ale căror aparate terminale sunt strâns împleticite unele de altele și lături separate din punctul de vedere spațial. Aceste trei simțuri sunt simțul temperaturii, simțul presiunii și simțul durerii.

Firește că unora li se va părea curios că punem la rând și simțul durerii. Prin aceasta coordonăm durerea sensibilă produsă de o înțepătură sau de o tăiere, într-acelelalte feluri de senzații — de temperatură, de tact, de vedere, adică, o luăm drept o senzație independentă. După concepția obișnuită (exceptând desigur sentimentul de neplăcere ce însoțește simțul durerii) durerea nu este altceva decât o creștere a unuia dintre felurile de senzații de mai sus. Aci se conștientă un lucru cu altul, ceea ce se întâmplă mai des în gândirea populară. Ea transpune raporturile dintre excitațiile externe, asupra actelor de conștiință datorite acelor excitații; cu toate că aceste acte au cu totul alte raporturi. De fapt temperaturi extreme, sau o presiune puternică, sau o lumină prea vie au un efect dureros. Înșă această senzație de durere, nu are ca atare nici un fel ne asemănare nici cu senzațiile de temperatură, nici cu cele de lumină, nici cu cele de presiune; ea este ca act de conștiință, tot așa de diferită de ele, după cum suat ele una față de cealaltă. Legătura dintre senzația aceasta și celelalte se explică prin faptul că excitațiile celorlalte senzațiuni, când au o intensitate mai mare, produc o acțiune secundară, pe care nu o produc când nu au această intensitate. Independența senzației de durere se poate observa bine la cornea ochiului sau atunci când tragem și scoatem un fir de păr: simțim o durere vie care nu are nici un fel de legătură cu vre-o senzație de contact sau de temperatură. Aci e locul să vorbim și de senzațiile „înțepătoare” pe care le simțim în nas când mirosim clor, amoniac sau alte asemenea substanțe. De altfel durerile pielei nu sunt singurile manifestări ale simțului de durere. Tot de el țin și durerile pe cari le simțim când se vatămă sau se îmbolnăvesc organele interne (Durere de cap, durere de dinți, durere de stomac și așa mai departe).

Desvoltarea caracteristică a psihologiei simțurilor nu se datorește ca celelalte două feluri despre care am vorbit mai sus, unor studii plănuite dinainte, ci unor observări întâmplătoare, cari au fost făcute numai pe jumătate și cari multă vreme nu au fost înțelese. Organul de simț cu structura cea mai complicată este urechea internă. La ea deosebim trei părți distincte. O parte întoarsă în formă de melc (melcul), un sistem de 3 canale semicirculare suprapuse aproape perpendicular (canalele semicirculare) și în fine în melc și canale, două săculețe mici cari conțin fiecare câte un corpuscul compus din cristale mici microscopice de calcar, (otolitul). S'a crezut că toate aceste părți sunt oarecum în serviciul auzului, chiar dacă nu s'a putut arăta în ce mod conlucrau în vederea acestei funcțiuni. Credința aceasta se sprijinea pe legătura lor anatomică și pe unele asemănări generale ale părților esențiale din structura lor. De aceea, mirarea a fost mare când s'a constatat că dacă se excită sau dacă se vatămă canalele semicirculare sau săculețele—aceste experiențe s'au făcut cu animalele—nu au loc turburări auditive, ci turburări de mișcări și de echilibru: stângăcie în mișcări și puterea lor micșorată, clătinări, învârtiri

intr'o singură direcțiune, căderi înainte și înapoi, întoarceri ale capului și altele. A trebuit să treacă o jumătate de secol până când cercetătorii au ajuns să-și explice fenomenele acestea și atunci de abia explicația lor a început să obțină. Încetul cu încetul, aprobarea tuturor. Canalele semicirculare și săculețele otolite—așa glăsuște explicația—formează un organ senzorial aparte care nu prea are mult aface cu auzul și care nici nu este prevăzut cu nervul auditiv ci cu un altul care se află alipit exterior la el. Nervul acesta produce senzații de mișcare și de poziție a capului, clipă cu clipă, și prin aceasta, în mod indirect dă și senzații de poziție a corpului. Firește că senzațiile acestea se află în cea mai mare parte atât de strâns legate de senzațiile kinestetice și de tact, încât nu putem deosebi felul lor special. În unele împrejurări însă, răușim să-l deosebim. Dacă ne învărtim de câteva ori în vârful tocului, cu ochii închiși și apoi ne oprim brusc, avem impresia sensibilă foarte vie că ne învărtim în direcția opusă celei dintâi; această senzație se datorește canalelor semicirculare. Ea se datorește mai precis, faptului următor: Un inel fin de lichid din canalul orizontal,—care a rămas puțin în urmă pe pereții acestui canal când corpul a început să se învârtască,—după ce ne-am oprit brusc, se mai rotește o clipă. Din cauza aceasta el exercită asupra terminațiilor unui nerv, terminații cari pătrund în acel canal, o excitație contrară celei dinainte. Dacă ne învărtim repede într'un cerc mai mare de pildă pe cășori, sau când trecem o curbă, simțim o aplecare a corpului în afară, dacă ne ridicăm repede în sus cu ascensorul și ne oprim deodată, avem impresia că ne dăm repede jos. Senzațiile acestea se datoresc săculețelor cu otolite. Intr'adevăr, otolitele sunt cam mobile la bază unde se află legătura cu fibrele nervoase. Legătura se face în felul următor: de fiecare parte, un otolit se mișcă în direcție orizontală iar celălalt imediat următor, în direcție verticală. Când corpul face o mișcare în direcția unei curbe, otolitele orizontale sunt date puțin în afară axei de rotație prin forța centrifugală și astfel ajung în aceeași poziție ca și când am fi aplecat puțin capul în afară deci și senzația trebuie să fie aceeași. Din contră, când facem o mișcare repede în sus sau în jos, otolitele verticale rămân ceva mai în urmă în direcția mișcării și când ne oprim brusc, înaintează puțin din cauza aceasta o clipă avem aci senzația mișcării contrarii. Dacă excităm cu multă atențiune sau dacă rănim canalele semicirculare sau organele cu otolite, animalele asupra cărora se face experiența, se simt sub influența unor anumite mișcări forțate și caută să le compenseze prin alte mișcări de direcțiune contrară. Dacă distrugem canalele și organele otolite, atunci desființăm cu desăvârșire un izvor de știri despre stările și mișcările corpului. La om când în urma unei boli de urechi e nevoe să fie extrase, consecințele nu sunt atât de mari; pentru orientare el mai posedă în afară de acestea și senzațiile de vedere, senzațiile kinestetice și senzațiile tactile. Însă la animalele acvatice ca și la cele aeriene perderea este foarte simțitoare, căci la ele simțurile acestea sunt în parte reduse din cauză că nu mai există diferențe de senzații de presiune, căci sunt înconjurare de jur

împrejur de apă sau de aer. În adâncul apei aproape dispăre și vederea. Pentru acele animale, canalele semicirculare și săculețele cu otolite sunt organe foarte importante și chiar vitale. E regretabil că nu s'a găsit încă pentru acest simț nou un nume bine potrivit. Denumirea de simț static sau de simț al echilibrului, denumire întâlnită mai des, este dată după o singură parte din funcțiunea sa și poate fi întrebuintată în același timp și pentru alte simțuri.

Totuși nu putem încă socoti terminat numărul simțurilor de cari dispunem și al felurilor de senzații procurate de ele. Ce este foamea și setea, săturarea și greața? De sigur într-o anumită privință ceva analog cu sunete sau cu mirosuri, atât numai că pe acestea nu le plasăm în lumea din afara corpului nostru ci chiar în corp. Și prin ce mijloc luăm cunoștință de ele? Desigur prin același mijloc ca și de senzațiile de culoare sau de sunete: Prin excitația vre-unor aparate terminale nervoase și prin transmiterea excitației produse spre organele centrale. Aceste excitații au loc probabil în anumite regiuni ale organelor de hranire și prin urmare regiunile acestea trebuiesc de asemenea considerate ca un fel de organe de simț. Prin exemplul cu pielea, cu muschii și cu încheeturile am văzut că un același organ poate îndeplini și funcțiunile unui organ de simț și alte funcțiuni. Același lucru putem gândi și despre organele de respirație, cari ne dau senzații de apăsare și de ușurare, despre organele de circulație, despre organele sexuale, despre cele de secrețiune și altele. Prin urmare, pe scurt, noi mai dispunem de o grupă întreagă de organe de simț, cu cari sunt prevăzute marile sisteme de organe ale corpului. Misiunea lor este fără îndoială ca să implimenteze funcțiunile generale vitale dar în același timp să și informeze organele nervoase centrale de îndeplinirea acestor funcțiuni. Senzațiile produse de aceste organe de simț sunt tot așa de independente și de diferite unele față de altele cât și față de celelalte senzațiuni, după cum sunt culorile față de sunete și mirosuri. Atât numai că sunt mai puțin ramificate și mai greu de izolat unele de altele decât senzațiile produse de simțurile superioare. Însă pentru viața afectivă, ele au o însemnătate foarte mare. De oarece aceste simțuri—după cum am spus mai sus—nu privesc lucrurile din afară, ci organele corpurilor, s'a obișnuit a fi numite: senzații organice.

2. Celelalte senzațiuni. Psihologia veche cunoștea, în afară de senzațiile pielei, încă 4 feluri de senzații: de culori, de sunete, de mirosuri și de gusturi. Despre aceste feluri în ele înși-le (dacă facem adică, abstracție de raporturile lor cu excitațiile exterioare), nu avem multe lucruri interesante de spus.

Ceeace numim în viața de toate zilele gustul unei substanțe, nu este nici pe departe, numai gust în adevăratul înțeles al cuvântului, adică o anumită senzație venită numai prin limbă, ci consistă în cea mai mare parte dintr'un complex de senzații diferite cari vin totdeauna împreună și pe cari răușim să le deosebim încetul cu încetul și cu multă greutate. Printre ele sunt foarte multe senzații facile ale limbii, de pildă la gustul arzător și astringent. Însă rolul precumșă-nitor îl au senzațiile de gust; diferitele feluri de cărnuri, vinuri, pâini

și așa mai departe, se deosebesc aproape numai cu ajutorul lor. Dacă facem abstracție de senzațiile însoțitoare, găsim 4 feluri fundamentale de gust: dulce, acru, sărat și amar. Aceste 4 feluri de gust, având diferite grade de concentrație sau combinându-se în diferite chipuri, dau naștere la întreaga varietate a senzațiilor de gust.

Aceste senzații nu se produc pe toată suprafața limbii, ci, înțocmai ca și la senzațiile pielei, numai în unele regiuni mici, depărtate unele de altele; așa de pildă pe papilele mici, de un roș aprins pe cari le putem observa ușor pe vârful și pe marginea limbii. Pe cât se pare, între aceste papile există un fel de diviziune a muncii, căci unele dintre ele servesc pentru a produce un gust fundamental, iar altele pentru a produce un altul. Partea esențială a papilelor este formată din neenumărate punctulițe mici, microscopice (corpuseculă gustative) cari se află pe pereții laterali ai lor și cari formează adevăratele organe de primire a excitațiilor de gust. Probabil că fiecare corpusecul gustativ e adaptat pentru unul din gusturile fundamentale și astfel ele determină, după cum vom vedea, o anumită sensibilitate a papilelor în cari se află.

Mirosurile sunt extraordinar de variate. Dacă facem o cercetare mai amănunțită, constatăm că toate substanțele, cari sunt atât de numeroase, apoi lucrurile, ființele vegetale și animale, au câte un miros particular pentru fiecare dintre ele. Pe măsură ce se descoperă substanțe noi sau se formează noi combinațiuni, se mărește și numărul mirosurilor. Omul are o sensibilitate olfactivă imperfectă. El nu poate introduce ordine și clasificare în belșugul imens de senzații particulare și să-și dea seama de relațiunile constante dintre ele. S'a răușit să se formeze câteva grupe de mirosuri înrudite, cu un cuprins mai mare sau mai mic (mirosul de flori, mirosuri de fructe, de mosc, de ceapă, de arsuri, de putrefacție și așa mai departe); suntem însă departe de a fi mulțumiți cu cât cunoaștem din fiecare din aceste grupe de mirosuri, cari sunt atât de bogate fiecare. Apoi grupurile acestea de mirosuri diferite sunt puse unele lângă altele fără nici o legătură. Cauza acestei stări o găsim desigur în faptul că omul are simțul mirosului redus. El are organul periferic care servește pentru miros—o placă mică în partea superioară a fiecărei cavități nasale—foarte mic în comparație cu alte mamifere. Animalele au, mai ales părțile centrale respective, de pildă, bulbii olfactivi, cu mult mai dezvoltate de cât omul, atât ca mărime absolută cât și, mai ales, relativă cu celelalte părți ale creierului. Fenomenul acesta este o dovadă clocventă pentru cele spuse mai sus (pag. 42) că o facultate degenerază dacă nu o exercităm. Substanța mirositoare se rarifică repede pe măsură ce se îndepărtează de obiectul care i-a transmis acel miros, Omul având la mers o poziție dreaptă miroase foarte rar și anume când îl izbește vr'un miros mai tare, sau când își pune direct la nas obiectul mirositor. În schimb animalul cari își caută hrana pe jos miroasă tot mereu.

Față cu lipsa completă de clasificare a mirosurilor, culorile se află într'o situație absolut opusă. Varietatea lor este de asemenea enorm de mare: Numărul nuanțelor de culori (în cel mai larg înțeles

al cuvântului) pe care le putem deosebi, având mijloacele favorabile, și putem socoti la un milion. Aci însă, domnește numai ordine și claritate evidentă. Intreaga bogăție imensă de culori existente și în general imaginabile, ne-o putem reprezenta printr'o figură schematică spațială cu 3 dimensiuni, care ne redă în mod fidel relațiile de rudenie, direct vizibile, dintre culori. Un corp octaedric neregulat, ca cel din figura 13 se potrivește cel mai bine pentru scopul nostru. Axa dreaptă reprezintă la un capăt, albul cel mai curat, la capătul celălalt negrul cel mai închis, iar dealungul ei, nuanțele mai puțin albe și cele mai puțin negre precum și diferitele nuanțe de cenușiu cari formează trecerea dela unele la celelalte.

Pe patrulaterul care stă oblic față de axă, și prin care trece axa, se află culorile cele mai aprinse, în ordinea indicată de figură. Acestea sunt culorile care ni le dă spectrul când descompunem lumina, la care adăugăm numai nuanțele intermediare între roș și violet, cari nu se află în spectru. Suprafața octaedrului reprezintă culoriile *relativ saturate*, cari fac trecerea înceată dela culorile cari au o saturatie spectrală, pe deoparte spre alb, iar pe dealta, spre negru. Dintre acestea putem cita rozul saturat, albastrul ca cerul, roșul bordo, brunul închis. În fine tot interiorul acestui corp geometric este ocupat de culorile nesaturate, de așa numitele culori moarte cari — dacă le comparăm cu culorile spectrale — constatăm că bat mai mult sau mai puțin în cenușiu. Dintre acestea putem cita roșul cămămiziu, galbenul argilos, blondul, albastrul carioanelor pentru dosare și așa mai departe. Locul fiecărei culori îl determinăm în felul următor: Ducem planul vertical care trece prin culoarea spectrală analoagă cu culoarea sa și care trece totdeodată și prin axa alb-negru, apoi ducem planul orizontal în mijlocul cărui se află nuanța de cenușiu care se potrivește cu nuanța sa; mai departe sau mai aproape de acest cenușiu, după cum acea culoare este mai moartă sau mai aprinsă, Culoarea se află deci pe ambele aceste planuri. În felul acesta, toate culorile imaginabile sunt repartizate după rudenia observată direct la ele; adică, în această schemă, fiecare culoare are un loc anumit care o determină și care ne arată totdeodată în ce raporturi de asemănare și de deosebire se află față de toate celelalte.

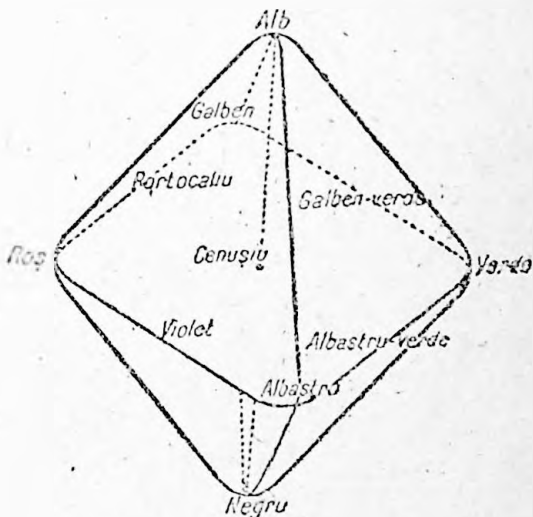

Fig. 13

Proprietatea caracteristică a lumii noastre de culori, structura ei intimă ca să zicem așa, poate fi rezumată în felul următor: Ea consistă

Întocmai ca și figura geometrică spațială care o redă în mod fidel, într-o varietate neîntreruptă, la care putem deosebi 3 caractere. Cu alte cuvinte, putem trece pe nesimțite în diferite moduri, de la o culoare la alta; apoi, putem determina precis o culoare oarecare față de cele lalte, prin trei date independente între ele. Altfel exprimat, o culoare are trei și numai trei caractere independente: Un anumit ton, un grad de saturație, și o anumită lumină. Ea se află, — din fiecare din aceste trei puncte de vedere, — față de oricare alta, într'un raport de asemănare mai mare sau mai mic.

Schema de mai sus ne ajută ca să arătăm în mod intuitiv o anomalie nu tocmai rară, pe care o întâlnim la perceperea culorilor. E vorba de așa numitul daltonism. El există aproape numai la bărbați, (în proporție cam de 3%), însă se transmite în general, pe cale ereditară de femei. El constă în faptul că cele trei caractere ale lumii culorilor sunt reduse la două, adică la culorile cari se află în octaedru pe o secțiune verticală care trece prin axa alb-negru și prin gălbenu și albastru. Deci daltonistul vede toate culorile, afară de alb, negru și cenușiu, numai în două tonuri, adică sau gălbenu sau albastru. Însă scara întreagă de lumină și de saturație a culorilor văzute, o posedă complet. Toate celelalte culori se reduc ca să zicem așa, la acest gălbenu și acest albastru. Adică toate tonurile care se află pe ambele părți ale planului de gălbenu și pe cari un văzător normal, le poate deosebi, daltonistul le vede în general, gălbenu, în diferite lumini și saturații, iar toate formele cari se află de ambele părți ale planului de albastru, îl apar albastre. Galbenul însă este ceva mai favorizat; culorile cari (în de el, se întind în octaedru de la un anume roz-purpuriu sau roș cărămiziu, trecând peste roș portocaliu și verde, spre un anume verde albastru; în felul acesta ele constituiesc mai mult de cât jumătate din totalitatea culorilor. Intrucât privește reducerea la albastru rămân în plus numai tonurile albastru-verde și cele violet care se află pe drumul cel mai scurt între culorile periferice, în timp ce culorile periferice înșile (purpuriu și verde-albastru) nu se văd nici gălbenu, nici albastru, ci alb sau cenușiu după cum le este lumina. Deci daltoniștii confundă după împrejurări, culori atât de drastic deosebite între ele, ca roșul și verdele; de aceea ei sunt numiți adesea daltoniști de roș verde. Confuzia pe care daltonistul o face între albastru-verde și violet, confuzie care e deasemenea caracteristică pentru un daltonist, nu mai pare tot așa de bizară pentru un individ cu vederea normală. Dar el nu confundă orce roș cu orce verde fără nici o deosebire ci totdeauna un anume roș cu un anume verde și aceasta depinde de condițiile de lumină și de saturație, precum și de caracterele individuale. Orcum, facultatea lor de a deosebi aceste două culori este totdeauna mai mică de cât la indivizii cu vederea normală, căci pe când la aceștia contribuie toate trei caractere ale culorilor, la acela contribuie numai două din ele. Însă această anomalie de mică importanță, capătă câteodată o mare însemnătate practică. Roșul și verdele sunt culorile de cari se servesc oamenii ca semnale la drumuri de fier, vapoare etc., căci adesea galbenul când este puternic luminat

nu se distinge desul de bine de alb; albastrul este prea închis când are o saturație mai mare. De aci rezultă că daltonismul poate avea urmări fatale la cantonierii cari dau semnale.

Să revenim asupra unei proprietăți—despre al cărei esențial am pomenit deja, atunci când am vorbit de proprietățile generale ale senzațiunilor de culoare—și să ne ocupăm de ea mai amănunțit. La culori nu există opoziție între simplu și complex. Ca fenomene sensibile ele sunt toate tot atât de simple; la ele nu există ca la celelalte grupe de senzații vre-un fel de acord sau vre-un fel de gust compus. Putem vedea mai multe culori odată numai dacă se află în locuri alăturate în spațiu; nu putem însă percepe într-o singură culoare, care este deci într'un singur loc în spațiu, mai multe altele, ca părțile sale componente. La o singură culoare nu putem vorbi de pluralitate de cât numai în înțelesul că acea culoare ne aduce aminte în același timp, de multe altele, că adică, în diferite privințe se asemănă cu altele. Așa culoarea micșunelilor ne duce cu gândul în același timp, la roș și la albastru, iar cu privire la lumina sa și la brun, după cum arată expresia dialectică brun-violet. Dar una este să-ți amintească de ceva și alta este să fie format din acel ceva. lucru ce se vede clar acolo unde apar smoele cazuri. Tonul re seamănă cu înălțime cu do, și cu mi în același timp, cari sunt vecinile sale; El este însă foarte diferit de acordul do-mi, care este format din acești doi vecini.

Cu toate acestea, foarte mulți spun că unele culori sunt compuse și separă culorile în două grupe: culori simple (sau fundamentale) și culori compuse. Ei greșesc prin faptul că aplică și la culori aceleași raporturi pe care le întâlnesc la lucrurile cari stau în legătură cu culorile, când acestea au între ele cu totul alte relațiuni. Așa sunt de pildă vibrațiile eterului cari constituiesc echivalentele fizice ale culorilor. Iată lucruri pe care nu ne e îngăduit să le confundăm cu culorile. Vibrațiunile acestea sunt simple—adică sunt vibrațiile unei singure perioade anume—numai pentru culorile cari apar în spectru. Însă pentru imensa majoritate a culorilor, ele sunt neapărat compuse, așa pentru toate culorile nesaturate, pentru toate tonurile intermediare între roș și violet. Tot așa sunt aproape pentru toate culorile saturate pe cari le întâlnim în natură, în afară de unele tonuri de roș. Prin urmare simplitatea este un caz foarte rar și nu o putem obține de cât aproape numai în urma unor pregătiri artistice; regula preponderență este complexitatea. Bine înțeles însă că simplitatea fenomenologică a culorilor nu este cât de puțin turburată de complexitatea această fizică; ambele există aparte, fără ca una să turbure pe cealaltă. O confuzie mult mai mare o produce faptul că se introduce în teoria psihologică a culorilor, condițiile tehnice de preparare. Pentru a vopsi pânzeturi, obiecte, tablouri se întrebuințează atât substanțe cari se procură direct din natură și de cari ne servim așa cum sunt, cât și — în cea mai mare parte—substanțe obținute prin amestecul celorlalte. Nici nu am putea avea gata toate tonurile de culori, dorite la un moment dat și poate că nici nu ar fi de găsit nicieri toate, așa cum am voi noi. Desigur că—o repetăm—ceace numim din acest punct de vedere simplu și compus, nu are nici cea mai mică importanță pentru impresia directă a culorilor și cu toate acestea, cunoscând condițiile în cari se face acest amestec, impresia se denaturează. De pildă un pictor, ca să poată picta, trebuie să aibă pe paletă alb, roș, galben, albastru; având aceste 4 culori el s'a asigurat în mare parte. De aceea el socotește acele 4 culori, drept culori fundamentale și nu poate să înțeleagă nici în ruful capului cum am putea lua și verdele drept o culoare simplă, când îl obținem mănănat prin amestec. Nici vorbă că vom găsi totdeauna persoane ca Goethe, cari să fie absolut convinse că văd în verde, dead dreptul albastrul și galbenul, adică cele două culori cari îl compun. Separarea această între culori fundamentale și culori compuse va trebui să o facem după norme cu totul altele, când vom studia fenomenele fiziologice cari se petrec în ochiul sau în general în aparatul nostru vizual. Cele spuse vor fi de ajuns pentru a ne convinge că totdeauna când studiam culorile trebuie să avem în vedere din ce punct de vedere le studiam.

Ca o proprietate caracteristică a senzatiilor auditive menționăm, în primul rând, faptul că se împarte în 2 clase: sunete și zgomote. De altfel ele nu apar mai niciodată unele fără altele ci combinate în diferite proporții; de pildă sunetele de vioară sunt însoțite de zgomotul frecării, urletul vântului are caracter de sunet. Cu toate acestea le putem considera foarte bine ca fenomene desebite cari au caractere distincte. Afară de aceasta putem distinge la ambele clase două însușiri fundamentale, intensitatea și înălțimea; în privința înălțimei mai ales, lumea noastră de sunete este extraordinar de bogată. De la sunetele cele mai joase, până la cele mai înalte, putem percepe, în condiții prielnice, mai multe mii de sunete distincte, iar în înălțimile mijlocii, putem percepe peste 1000 de sunete numai în cuprinsul unei singure octave. Totuș în muzică, unde întrebuițăm sunetele în mod practic, ne mulțumim cu un număr mult mai mic de sunete (așa la instrumentele cu note fixe 12 sunete într-o octavă). Acest fapt se datorește în parte unor cauze de ordin tehnic, de pildă, incomoditatea de a mânui instrumentele cu prea multe note. Cauza principală însă, este următoarea: Un sunet nu se acordă de cât cu un număr relativ mic de alte sunete, (quință, terță, sextă și așa mai departe) care a fost hotărâtor pentru formarea sistemelor noastre muzicale.

Sunetele, din punctul de vedere al înălțimei și al intensității, sunt întocmai ca și culorile. Ele sunt foarte diferite, totuș formează o succeșiune continuă, adică putem trece de la orice notă care are o anumită înălțime și intensitate, la oarec alta foarte, încet și fără salt. În privința celui de al treilea caracter al lor, lucrurile nu se petrec tot astfel. Dacă facem abstracție de toate zgomotele însoțitoare, observăm că sunetele unei viori diferă cu totul de sunetele unui pian sau ale vocii omenești—înălțimile și intensitățile lor fiind aceleași—tot așa zgomotul produs de valurile mării când se izbesc de țărm, diferă de zgomotul unui oraș mare: Sunetele mai diferă deci, prin timbru, zgomotele printr'un anumit caracter. Însă în privința aceasta nu constituiesc o succesiune continuă. Sunetele fiecărui instrument sau al fiecărui fel de instrumente, formează, ca să spunem așa, o lume mică pentru sine. Există un număr mare de asemenea lumi mici, fără finele intermediare și fără posibilitatea unei anumite coordonări între ele. Totuș, în urma unui exercițiu mai îndelungat și dacă suntem destul de atenți, această diversitate ciudată se transformă în diferite compozițiuni.

Acest lucru îl observăm foarte lesne la zgomote. Le putem reduce pe toate la două zgomote elementare și la combinarea între ele. Unul este zgomotul de moment, care dacă îl luăm izolat îl numim pocnet sau plesnire iar celălalt este zgomotul prelungit, pe care îl numim, după intensitatea și lungimea lui, urlet, vâjâit, șuerat, frecare. Bubuițul, pârâitul, uruitul și zângănitul nu sunt de cât serii de mici pocnete cari se succed mai repede sau mai încet și cari au diferite intensități și înălțimi. Zgâriatul și șueratul, zgomotele de frigere și de ferbere sunt combinațiuni de pocnete și de zgomote prelungite.

Însă același lucru putem spune și despre sunete. Timbrul lor este diferit (dacă facem abstracție de zgomotele însoțitoare) din cauză că unul din sunetele intense ale diapazonului, sunet care are un caracter foarte dulce și clar este însoțit de un număr oarecare de sunete care țin de același caracter și care sunt sau mai înalte sau mai puțin intense. Numerile care reprezintă vibrațiile acestor sunete sunt multiplii întregi ai numărului de vibrații pe care le are sunetul fundamental adânc. De pildă la piano, un sunet este însoțit în mod clar de primele 6 armonice (care descresc în intensitate din ce în ce); la vioară există armonice foarte multe și foarte înalte; la trompetă ele sunt relativ intense și așa mai departe. Ca să putem percepe toate acestea pentru prima dată, avem nevoie în general de aparate perfecționate care să intensifice fiecare parte componentă a acestui amestec de sunete. Însă odată ce ne-am obișnuit a le percepe, cu ajutorul acelor aparate, ajungem chiar fără ele, să distingem armonicele și să putem descompune timbrul într-o serie de sunete diferite.

Aceasta ne relevă o altă proprietate caracteristică a simțului auditiv: Auzul este, în special în opoziție cu văzul, o funcțiune de analiză. Adică în general, putem distinge, într-o excitație obiectivă complexă, părțile sale componente care se află împreunate în ea, cu toate că ele nu mai există izolate. Existența lor izolată a dispărut atât în mișcările aerului care atinge urechea cât și în vibrațiile timpanului, vibrațiuni produse de acele mișcări. Dacă producem în același timp două sau mai multe sunete obiective pentru a forma un acord, de regulă ne dăm seama că sunt mai multe sunete. Dacă o bucată muzicală este executată de mai multe voci, sau dacă într-o discuțiune sau parte mai multe persoane, putem să urmărim într-o oarecare măsură pe fiecare din ele, separat. Evident o facultate foarte importantă pentru buna noastră orientare în lumea din afară. Alfel, toate cunoștințele pe care le-am căpătat pe această cale, despre obiecte, ar fi confuze; și iată de ce. Într-adevăr în regulă generală, fiecare lucru obiectiv se caracterizează printr'un sunet sau un zgomot anumit, însă când răsună odată mai multe sunete sau zgomote, percepția noastră nu-și poate da nici pe departe, seama de ele cu aceeași precizie cu care își dă seama de mai multe culori percepute în același timp și care sunt separate în spațiu. Există însă și câteva excepții interesante. În cazurile când putem exprima prin numere mici întregi, raporturile care există între numerele de vibrații ale sunetelor obiective, atunci este foarte greu de separat fiecare sunet; în acest caz sunt armonicele din apropierea sunetului fundamental, precum și intervalele armonice (de pildă quinta 3:2, quarta 4:3, sexta mare 5:3) Acordul acestor sunete face când mai mult, când mai puțin, impresia unui singur sunet: ele se topesc cum se obișnuiește a se spune. Apoi dacă din punctul de vedere al înălțimei sunetele date sunt foarte apropiate între ele, atunci, de regulă nu se aud separate. Ceeace auzim sunt niște pulsații caracteristice (alternanțe) care provin din înălțirea și slăbirea undelor acustice obiective și care corespund exact cu diferența dintre numerele de vibrații ale ambelor sunete. Senzația ne aduce aceste pulsații

În legătură cu un sunet care nu este nici unul din cele două sunete date obiectiv ci care se află între ele. Prin urmare în cazul acesta, urechea creiază ceva nou, abătându-se dela datele fizice, ceva nou care se află totuși cu aceste date într'un raport de cauzalitate.

Ca încheiere menționăm că urechea procedează astfel absolut în general, nu numai în cazul acesta. Chiar în cazurile când analizează o pluralitate de mai multe sunete și când le percepe exact ca atare, ea mai posedă și facultatea de a le împreuna, ca în vederea unui efect comun. Dacă ni se dau obiectiv două sunete carecare, ajungem după un timp de exercitare să auzim totdeauna, odată cu ele încă un sunet sau încă o mulțime de alte sunete (sunete de combinație). Numerele vibrațiilor lor stau într'un raport simplu cu numerele vibrațiilor sunetelor date. Și trebuie să observăm că sunetele de combinație le auzim, fără ca să existe vre-un corespondent fizic în afară de ureche, de pildă când sunetele date sunt produse izolat. Dacă sunetele date se află în cuprinsul unei octave, atunci sunetul secundar este foarte puternic și clar: în acest caz numărul vibrațiilor este chiar egal cu diferența dintre numerele de vibrații ale sunetelor obiective; de aceea sunetul secundar se numește sunet de diferență. Însă nu putem spune că sunetele de combinație au vre-un scop aparte; trebuie să le considerăm ca efecte secundare ale celorlalte părți din structura urechii, efecte cari sunt condiționate de legile generale după cari se conduc mișcările corpurilor vibratoare.

Dacă aruncăm o privire generală asupra tuturor senzațiilor studiate, observăm lucrul următor. Sufletul capătă prin senzații, cunoștințe despre lumea din afară. Ei bine, cunoștințele acestea sunt în număr foarte mare și de foarte multe feluri. Firește că nu avem putința să precizăm câte feluri de senzații sunt și câte organe mijlocitoare există; căci numărul lor total este mai mare sau mai mic, după cum numărăm, de pildă, mușchii și articulațiile, organele de respirație și de hranire, separate sau reunite în grupe. Ceea ce putem spune este că s'a purtat grijă de toate. Cu ajutorul ochiului sufletul ia cunoștință de lucrurile îndepărtate, cu ajutorul pielei și al organelor din interiorul corpului, de lucrurile apropiate, de cele cari ating direct corpul său și de ceea ce se petrece în el. Însă sufletul primește cele mai multe știri dela lucrurile cari se află la distanțe potrivite, știri care vin la oaltă în număr mare prin ochi, prin ureche și prin nas și cari contribuiează toate ca să-l încunoștințeze din mai multe direcțiuni.

Din punctul de vedere al înarmării sale cu simțuri, omul, în comparație cu animalele superioare, nu ocupă tocmai primul loc. Pașările văd mai bine decât el (putința admirabilă de orientare a porumbelilor călători, se datorește numai ochiului), câinii și multe alte specii animale îl întrec în fineța mirosului. Cu privire la auz pare că nu se lasă a fi întrecut nici de ființele cele mai bine înarmate; întrucât privește fineța senzațiilor pielei probabil că le și întrece. El poate să perceapă starea și mișcările propriului său corp. Am pomenit mai sus că în această privință el este înzestrat în mod deosebit, căci posedă canalele semicirculare și organele cu otolite, cari dacă sunt neapărat trebuincioase pentru animalele de apă, pentru el nu reprezintă însă necesitate specială (pag 48). În schimb, ca și animalele de altfel, el este relativ puțin înzestrat într'o altă privință, adică pentru per-

ceperea *directă* a fenomenelor electromagnetice, fenomene care joacă un rol atât de însemnat în lume. Conștiința le percepe ca culori, adică fenomene care au un caracter particular și care se deosebesc prin frecvența vibrațiilor; însă nu le percepe decât pe o întindere mică cam de o octavă.

3. *Conștiința de spațiu, timp, unitate și pluraritate, dată odată cu senzațiile.* După cum am observat deja, studiul elementelor simple ale vieții sufletești este o chestiune de abstracție. Așa am vorbit până acum de senzații și de fenomenele sensibile însoțitoare, ca de părți bine distincte unele de altele, lucru ce nu există de loc în realitate. Culori care să fie *numai* părți din acea diversitate întinsă cu trei dimensiuni—despre care am vorbit—nu există, tot astfel nu există nici sunete care să se deosebească *numai* prin înălțime, intensitate și timbru. Culorile ocupă totdeauna un spațiu de o anumită formă și mărime, sunetele vin de undeva; întotdeauna și unele și altele sunt sau continue sau intermitente și le simțim sau ca simultane sau ca succesive. Toate acestea sunt determinări de spațiu și de timp ale fenomenelor. Ce rezultă din ele din punctul de vedere psihologic? Este regretabil că psihologii nu sunt încă de acord când e vorba să dea răspuns la această întrebare; într'adevăr, el este legat de oarecari greutăți dintre care unele sunt reale iar altele imaginare.

Se poate întreba: Cum am putea percepe raporturile simple de timp—admițând că ar exista un organ special pentru aceasta — așa cum percepem saturația culorilor sau înălțimea sunetelor? Un interval de timp nu poate fi perceput în clipa când de abia începe, din moment ce nu se știe când se va termina. Dacă s'a terminat, de asemenea nu poate fi perceput în adevăratul înțeles al cuvântului, căci începutul său a trecut și cel mult poate fi reprodus în minte. Sau se poate întreba: cum poate sufletul să ia cunoștință direct de două puncte diferite în spațiu? Să presupunem că un punct oarecare a de pe pielea corpului sau de pe retina ochiului, este excitat; în acest caz sufletul primește o anumită impresie de culoare sau de tact, după felul excitației. Desigur însă că impresia aceasta nu conține nici o indicație asupra orărui alt punct, căci nici un altul nu este excitat. Acelaș lucru putem spune și despre un alt punct b. Dacă presupunem că a și b sunt excitate în acelaș timp, sufletul va avea simultan impresiile corespunzătoare ambelor puncte. Cum poate însă să apară în suma acestor impresii ceva ce nu există în fiecare parte a ei, și anume, cum poate să apară conștiința despre depărtarea spațială a punctelor? Evident că nu este deajuns numai faptul că punctele acestea sunt depărtate obiectiv, că adică elementele nervoase excitate sunt depărtate între ele; căci atunci ar trebui să localizăm și sunetele tot așa în spațiu cum facem cu mirosurile sau culorile. Prin urmare trebuie să existe aci pentru percepția spațiului, ca și pentru percepția duratei în timp vre-o mijlocire: Grație ei, ceea ce există în mod obiectiv și nu se poate impune sufletului, să poată totuș, să producă efect asupra lui. Astfel această mijlocire înlesnește sufletului ca să-și formeze ideile de spațiu și timp.

S'au spus multe lucruri despre mijloacurile acestea ; vom pomeni numai de o singură ipoteză despre spațiu foarte ușoară de înțeles, din care cauză a și găsit foarte mulți reprezentanți. Fără îndoială că organele proprii pentru idea de spațiu sunt ochiul și organul tactil, în special degetele ; urechile posedă și ele o oarecare facultate de localizare. Căceace este în același timp caracteristic la aceste organe este mobilitatea lor foarte vie, precum și mișcarea lor aproape neîntreruptă. Fapt care ne conduce într'adevăr a crede că aci există un raport mai strâns și că ele sunt organele cari ne dau senzația de spațiu tocmai pentru că se disting prin mobilitatea lor. Această mobilitate provine din cauză că experiențele făcute cu mișcările, se transpun la impresiile de culoare și de tact cari sunt nespațiale în sine, sau din cauză că senzațiile kinestetice produse de mișcări (pag. 46) unindu-se cu celelalte impresiuni, determină într'un mod oarecare ordonarea spațială a acestora.

Trebuie însă să mărturisim că toate încercările făcute ca să se dovedească în mod analitic un asemenea raport, au dat greș. Fără îndoială că mișcările au o foarte mare însemnătate pentru lărgirea ideii de spațiu în mare, și pentru forma sa mai fină în mic. De asemenea este foarte probabil ca dezvoltarea progresivă a ideii de spațiu în viața speciei să fie în strânsă legătură cu mobilitatea ochiului și a mâinii. Însă, pentru indivizii cari apar acum în viață, trebuie să admitem că posedă năindoiș, chiar dacă este primitivă și imperfectă, o anumită idee de spațiu ca ceva absolut original și care nu este rezultatul nici unui alt act conștient. Cu alte cuvinte dacă o sumă de excitații ating organul vizual sau de tact, vom simți tot atât de direct că au o oarecare formă spațială sau că sunt distincte în spațiu, după cum simțim că sunt de pildă, luminoase, albastre sau reci. Îmbogățirea și rafinarea ideii originare de spațiu se datorește numai faptului că fiecare om vine pe lume înzestrat cu un oarecare capital fundamental, cum este de altfel cazul și cu auzul, mirosul, în fine pretutindeni.

O dovadă convingătoare în această privință ne-o furnizează între alții, orbii din naștere cari sunt operați. Adesea la aceștia înainte de operație leniilele ochilor sunt atât de calcinate încât nici nu poate fi vorba de a recunoaște formele, marginile sau distanțele obiectelor ; ei văd aproape atât cât se poate vedea printr'un geam opac. Cu toate acestea imediat după operație ei iau cunoștință de lucruri ca fiind diferite în spațiu și pot deosebi formele unor lucruri de ale celorlalte. Ei nu pot să spună însă o prealabilă experimentare, că cutare obiect rotund, pe care ei îl cunosc foarte bine prin pipăit, este o minge sau cutare obiect lung este un baston, însă văd dintr'odată obiectul rotund în altfel și în alt loc de cât obiectul cel lung și nu confundă pe unul cu celălalt.

Prin urmare determinările spațiale sunt un fapt care își datorește origina senzațiilor de văz și de tact. El trebuie să se sprijine pe o particularitate comună ambelor simțuri, care constă în aceea că dacă sunt excitate două puncte în același timp, nu se produc numai două

Impresii sensibile, ci se mai produce ceva în plus și anume conștiința unei depărțări spațiale între ele. Însă aceste particularități nu trebuie să le căutăm în organe intermediare ci în anumite părți de structură ale ambelor organe, părți ce ne sunt încă necunoscute.

Absolut același lucru se petrece și cu conștiința raporturilor de timp. Și ele ne sunt date în unele cazuri în mod indirect: minutele, orile și fracțiunile și mai mari de timp, nu le concepem direct printr'o intuiție sensibilă; le concepem printr'o lărgire abstractă a unor acte simple de conștiință cari sunt legate, în urma unor anumite experiențe, de intuiția elementară de timp. Însă niciodată nu am putea să facem asemenea lărgiri dacă nu am fi luat cândva cunoștință în mod direct de ceea ce e propriu zis durata sau succesiunea în timp; și aceasta nu se poate face decât numai la fracțiunile de secundă cari sunt de foarte scurtă durată. Dacă observăm străfulgerările repezi ale unui fanar sau dacă ascultăm succesiunea repede a două lovituri, atunci simțim direct aceste succesiuni fără ca să avem nevoie de vre-un intermediar conștient, absolut, întocmai după cum simțim direct lumina aceluia foc sau intensitatea loviturilor. Același lucru cu privire la celelalte simțuri. Ideia de timp o capătăm fără nici o altă intervenție, odată cu senzația. Fiecărui moment din succesiunea timpului îi corespunde nu numai o senzație ci și conștiința senzațiilor anterioare. Fără să căutăm aici nici o putere carei particularități a proceselor nervoase se datorește acest fapt.

Odată cu senzațiile, capătăm, pe lângă conștiința de spațiu și de timp, încă ceva care este analog cu ea. După cum am pomenit mai sus în treacăt (pag. 155), putem deosebi sunetele simultane unele de altele. Dacă numărul lor de vibrații se află în raporturi simple și întregi, deosebirea se face în mai mică măsură. Și în acest caz, de altfel, putem recunoaște că avem alăce cu o pluralitate de sunete, însă această pluralitate răsună oarecum în mod mai unitar variând după împrejurări, de cât în cazul altor sunete. În felul acesta concepem dintr'o dată și unitate și pluralitate, concepem adică o multitudine care este mai mult sau mai puțin încheagată într'un tot, iar pe de altă parte un tot la care deosebim mai mult sau mai puțin precis, părțile sale. Prin urmare și ideile acestea pe care le capătăm direct, fără nici o reflecție, sunt pur și simplu intuiții sensibile date odată cu senzațiile, întocmai cum este data și intuiția spațială sau conștiința intervalelor de timp. Desigur că dacă vreau, eu pot să concep acest raport numai pe cale abstractă și pot să ajung — servindu-mă de diferite mijloace — să-l aplic după voe la lucrurile unde nu-l găsesc direct, la început. De pildă când am în fața mea mai multe puncte ordonate uniform și mă forțez să văd după voe grupe de câte 4 sau de câte 5 puncte, sau când privesc ca un singur tot o serie de multe produse spirituale. Însă toate acestea sunt posibile tocmai fiindcă am luat cândva cunoștință direct și intuitiv de acest raport și că lau mereu cunoștință de el în acest mod. Nu numai sunetele simultane înlesnesc această constatare ci, în general toate felurile de senzațiuni; prin urmare avem a face cu o nouă proprietate generală a senzațiilor. Un

animal ce se mișcă într'un mediu liniștit, un gard format din șipci separate între ele, un parfum plăcut ale cărui mirosuri componente îmi sunt cunoscute, o mâncare combinată, toate aceste nu le percepem ca o sumă formată din unități independente între ele, ci de-a dreptul ca un tot compus din mai multe părți, în sensul în care am vorbit mai sus. Același lucru și cu senzațiile succesive, nu numai cele simultane: în anumite condițiuni serii de impresii succesive de auz se ordonează de-a dreptul în grupe mici unitare, care poartă numele de ritmuri.

Această intuiție directă de unitate și pluralitate este foarte însemnată; între altele ca fundament al ideii de număr. Ideea de număr nu este altceva de cât conștiința generală a unei pluralități concepută ca unitate și care este debarasată de diferitele particularități senzoriale și în general de intuiția sensibilă.

4. Raporturile cu excitațiile exterioare. În ce care ne interesează constatăm că trei feluri de raporturi au o însemnatate mai generală. Întâiu surprinzătoarea sensibilitate absolută pe care o întâlnim la unele din simțuri, adică facultatea ce au unele simțuri de a ne în cunoștința prin senzații de excitațiile obiective care au o intensitate cât de mică. Cu foarte mare greutate s'a ajuns a se construi un aparat special pentru prinderea sunetelor, aparat care să aibă aproape aceeași sensibilitate ca și urechea; nu s'a reușit încă ca acest aparat să întrecă urechea. Sensibilitatea ochiului pentru lumina cea mai slabă se crede a fi de 100 de ori mai mare de cât plăzile fotografice cele mai sensibile. Să ne gândim ce mult durează ca să obținem fotografii clare într'o sală semiobscură; ochiul poate lua, ca să zicem așa, instantanee de stele de a 5-a mărime și instantanee de peisagii luminate de lumina difuză a lunii. Organul de miros al omului a rămas cu mult în urmă față de al multor animale. Totuși el este în stare să perceapă cantități mici de substanțe într'un fum ușor de tutun sau într'un miros slab de moza, substanțe despre a căror existență nu am putea ști, altfel, nimic, din cauza micimii lor; pentru substanțele cu miros puternic ajung părți mici de o milionime de miligram pentru a fi percepute. Sensibilitatea gustativă este de asemenea extraordinar de fină; „limba” unui cunoscător de vinuri sau a unui cunoscător de ceaiuri (căreia, fără îndoială, îi vine foarte mult în sprijin și nasul) își bate joc, după cum se știe, de orice analiză chimică. În schimb, diferitele sensibilități ale pielei precum și sensibilitatea kinestetică, sunt relativ reduse. S'au construit aparate cari au întrecut foarte mult sensibilitatea simțurilor noastre pentru perceperea presiunilor mici sau a greutateților ușoare, pentru perceperea mișcărilor fine de tremur ale membrelor noastre precum și pentru perceperea depărtărilor în spațiu sau a grosimilor cu degetele.

Apoi, tot atât de însemnat este și câmpul extraordinar de mare de excitații externe cari au diferite intensități și cari pot fi prinse de simțuri. Cu aparatele noastre artificiale nu prindem în general de cât o mică parte; ca să ajungem să egalăm simțurile când suntem în fața unor lucruri mai mari, mai grele, mai luminoase, sau mărite în orice

privință, nu ne ajunge unul singur, ci o serie întreagă de aparate. Ca să preparăm o rețetă avem nevoie de o altă balanță de cât să vindem alimente sau ca să cântărim carbuni sau pietriș pentru grădină. Instrumentele de care se servește ceasornicarul seamănă cu uneltele fierarului, fără a fi totuși aceleași. Bine înțeles că naturile organice nu i-ar veni ușor de loc, ca să procedeze în același fel; ea trebuie să caute să satisfacă cu același organ întreaga serie de variații ale unui scop oarecare. Așa, putem cântări și prețul cu aceeași mână, grame, livre și chintale. Aceeaș ureche care are sensibilitatea celor mai fine rezonatoare pentru cele mai slabe excitații auditive, poate fi expusă la bubuitura tunurilor mari fără ca să se strice sau să refuze serviciile. Acelaș ochiu care poate să perceapă și părți din licărirea unui licuriciu este în stare să privească, printr'un vâl destul de subțire, fără nici un inconvenient și la soare a cărui lumină este de milioane de ori mai mare. Nici un aparat artificial nu are o sensibilitate așa de vastă ca aceste trei simțuri; tot astfel se comportă și majoritatea celorlalte simțuri față de serii foarte mari de intensități ale excitațiilor.

În parte, acest avantaj se sprijină pe dispozițiuni exclusiv exterioare. De pildă ochiul posedă în iris pe lângă pupilă și un obturator care își poate schimba foarte mult diametrul după variațiile obiective și în felul acesta îngăduie organului să urmărească cât mai mult aceste variații. Dacă lumina este intensă, obturatorul se contractă în mod reflex până ajunge o fereastră mică; astfel micșorează toate conurile de raze care pătrund în ochiu pornind de la punctele luminoase din lumea din afară. Din contra, dacă lumina este slabă, obturatorul se lărgesc și îngăduie să pătrundă în ochi printr'un diametru mult mai mare, aproape de 40 de ori atâta lumină de cât prin diametrul cel mic. Prin mirosire, substanțele mirositoare, dacă nu sunt prea abundente ajung în nas în cantități mari și excită mucoasa sensibilă; din contra dacă sunt prea abundente le îndepărtăm dela nas prin expirarea aerului.

În fond însă avem a face aci cu o lege generală a raportului dintre senzații și intensitățile excitațiilor respective, lege datorită probabil iritabilității particulare a substanței nervoase. E vorba de așa numita lege a lui Weber. Este știut că cu cât se măresc mai mult excitațiile obiective cu atât cresc și senzațiile respective, însă față de creșterea excitațiilor, senzațiile cresc din ce în ce mai încet. Creșterile acestea se fac cam în felul următor: Pentru ca să percepem o creștere de senzație, tot mereu egală, excitațiile respective trebuie să crească proporțional egal, adică creșterea lor trebuie să reprezinte o fracțiune egală. De pildă să admitem că avem o lampă de petrol cu o lumină de 10 lumânări și că voim să simțim un anume grad de lumină în plus, care e echivalent cu o creștere a intensității luminoase de 2 lumânări. Admițând că legea este absolut valabilă va trebui ca o lampă Auer de 60 de lumânări putere să o mărim cu 12 lumânări sau o lampă electrică cu arc de 2000 de lumânări să o mărim cu 400 de lumânări pentru ca să avem subiectiv impresia că avem aceeași cu un

plus de acelaș grad. Să presupunem că un funcționar de poștă, rutinat este în stare să recunoască cu precizie prin simpla cântărire cu mîna, că o scrisoare are 21 de grame, că întrece adică greutatea cerută de 20 grame; atunci, dacă greutatea regulamentară ar fi de 250 de grame plusul va trebui să fie de $12\frac{1}{2}$ gr., iar la greutatea unui pachet de 5 kg., plusul va trebui să fie de 250 gr. Legea poate fi formulată și altfel, Să presupunem că pornim de la o senzație oarecare și o mărim din ce în ce în așa fel, încât creșterile succesive din serie ce o vom obține să ne dea impresia unei creșteri regulate, sau după cum se mai spune, o creștere să difere de cealaltă prin o cantitate egală; excitațiile obiective respective formează aproape o progresie geometrică. Seria aceea gradată în mod egal poate fi luată ca o progresie aritmetică și vom putea deci să spunem: Dacă senzațiile cresc în progresie aritmetică, intensitatea excitațiilor respective crește aproape în progresie geometrică. Enunțarea aceasta este identică cu formularea cea mai răspândită: senzațiile cresc aproape proporțional cu logaritmul intensităților excitațiilor respective. Cu cât excitațiile externe continuă să crească, cu atât sufletul ia cunoștință de această creștere, ceea ce este foarte folositor pentru el; el va rămâne însă totdeauna din ce în ce mai în urmă față de creșterile obiective; înlocuim după cum rămân logaritmul în urma numerelor lor. Din cauza aceasta sufletul poate să se servească desul de bine, pentru fiecare domeniu de senzații numai de un singur aparat sau cel mult de un aparat dublu, ca la ochiu. (v. pag. 64)

Modul cum se comportă senzațiile față de cele două extreme din seria de intensități ale excitațiilor ne arată că nu putem da legii lui Weber decât o valabilitate aproximativă. Dacă excitațiile sunt foarte intense sau foarte puțin intense și dacă voim, ca și mai sus, să mărim sau să micșorăm senzația cu grade egale, va trebui ca excitațiile să crească (sau să scadă) în raporturi din ce în ce mai mari până când ajungem în ambele părți la o limită dela care încolo nu mai putem obține nici un fel de schimbare a senzației. Dacă soarele ar fi de două ori mai luminos ca acum nu am putea vedea cu ochiul liber, că este cu mult mai luminos; de asemenea nu putem distinge dacă zidul unei camere obscure care e la câțiva metri departe de noi este luminat de una singură sau de o jumătate duscă de flăcări aprinse. Prin urmare raportul logaritmice se aplică cu multă precizie numai în domeniul destul de mare al excitațiilor de intensitate mijlocie, adică excitațiile de care ne izblim la marea majoritate a cazurilor în viața de toate zilele. Pentru ele suntem înarmați cu o sensibilitate cât de fină, care este foarte mare pentru simțul vederii. Putem deosebi unele de altele în condițiuni favorabile, intensități luminoase mijlocii, chiar și în cazul când una este 1120-1130 din valoarea sa, mai mare de cât celelalte.

De altfel legea lui Weber este însemnată și din alt punct de vedere și a-nume pentru orientarea sufletului în lumea din afară. Ea ne îngăduie să ne păstrăm independența cel puțin în unele privințe, față de enormele variațiuni din lumea înconjurătoare, cari dacă n'ar exista legea lui Weber, ar prezenta un obstacol continuu pentru recunoașterea obiectelor. Intensitatea luminoasă obiectivă a lucrurilor suferă încontinuu variații foarte mari; aceleași impresii auditive sunt, când puternice venind de la o depărtare mică, când slabe venind dela o depărtare mare și astfel pătrund în ureche, ba într'un fel ba într'altul. Desigur că noi avem tot interesul ca să nu ne scape această diversitate, căci desigur că va trebui să reacționăm într'un alt fel dacă strigătul este apropiat decât dacă vine de departe. Inșă tot acelaș interes avem ca din această cauză să nu ne scape încă ceva care se

afară de asemenea la baza reacţiunilor noastre faţă de lucrurile externe : ceea ce ne priveşte pe noi în primul rând este preciziunea cu care diferă lucrurile unele de altele, fie în totalitatea lor, fie parţial, precum şi mărimea diferenţelor percepute, iar nu cele două extreme din scara de intensităţi ale luminii sau ale sunetului. O anumită persoană este pentru mine aceeaşi fie în amurg fie în amiez ; un discurs exprimă aceleaşi idei dacă îl ţinem la o depărtare de 30 de paşi sau la 5 paşi. Legea lui Weber îmi usurează conceperea acestei identităţi : Căci atât la variaţiile luminii din cauza poziţiei schimbătoare a soarelui sau din cauza înouării schimbăcioase, cât şi la variaţiile intensităţii lor sonore din cauza depărtării, câtul excitaţiilor obiective rămâne totdeauna neschimbat. Insa tocmai din această cauză rămân aproape neschimbate gradele de deosebire dintre lucruri şi dintre părţile lor precum şi nuanţele de lumină şi cele dinamice ; în felul acesta noi recunoaştem lucrurile ca fiind aceleaşi. Legea lui Weber plus excepţiile menţionate pentru excitaţii prea intense sau prea slabe ne explică şi faptul că la reprezentajii muzicale, foarte multe locuri din teatru situate la distanţă mijlocie sunt tot atât de bune şi pot fi vândute cu acelaş preţ şi că locurile prea apropiate sau prea depărtate sunt mai proaste şi se vând cu un preţ mai mic.

Al treilea raport important între senzaţii şi lumea din afară consista în faptul următor : Intre senzaţiile câpătate de la fenomenele dinamice şi variabile şi cele câpătate de la fenomenele statice şi constante noi ne orientăm de preferinţă după primele. Aşa de pildă în chestia mişcării şi a repausului în spaţiu. Pe deoparte să mişcăm pe piele, apăsând uşor un obiect ascuţit, iar pe de altă să punem pe ea două vârfuri fixe sau o muchie care să stea nemişcată şi să apese asupra ei. Mai uşor ne vom da seama în primul caz de porţiuni cât de mici din lungimea şi direcţia mişcării, de cât în al doilea de distanţa dintre cele două puncte fixe sau de direcţia acelei muchii. Ştim că este foarte greu şi nesigur de a observa cu părţile laterale ale retinei, mărimile şi distanţele lucrurilor nemişcate. Insa mişcări ca fâlăituri de batistă, sărituri de animale le observăm foarte bine cu ele. La aceste mişcări ne dăm seama de toate schimbările cari au loc în spaţiu în tot cuprinsul câmpului vizual pe când pentru perceperea mai precisă a formelor nemişcate este adaptată numai o mică parte din retină. Acelaş lucru pentru schimbările calitative. După cum am mai spus, ochiul intră cu mult cele mai sensibile plăci fotografice, când este vorba de a percepe instantanee de lumină şi de culori. El îşi poate forma instantanee şi despre lucrurile cele mai slab luminate. În schimb nu se pretează bine pentru poze de lungă durată. Dacă ar privi ţintă ore întregi aceleaşi lucruri, cum se întâmplă cu plăcile fotografice cari fotografiază siele de a 12-a sau a 14-a, mărime nu ar mai vedea nimic, mai bine zis nu ar deosebi nimic. Dacă fixează lucrurile un timp relativ scurt, vede ceea ce e luminat, mai întunecos, ceea ce e întunecat, mai luminos, ceea ce este colorat, mai cenuşiu. Dacă durata este mai lungă el se conformează excitaţiilor cari îl ating. Se adaptează lor după terminologia tehnică, aşa încât ele îl impresionează din ce în ce mai puţin ; adică în loc să-i producă o impresie extremă, îi produce o impresie mijlocie şi neutră. Cu alte cuvinte, fiecare excitaţie de durată mai lungă atinge tot timpul un anume loc pe retină, aşa că dacă întoarcem privirea ne vin în minte copii particulare ale impresiilor precedente şi putem astfel constata direct modificările sen-

sibile suferite anterior. Acelaș fenomen al adaptării îl întâlnim în toate celelalte domenii de senzații. Atingeri prelungite, pozițiuni nemiscate ale membrilor, temperaturi constante, fără a fi prea extreme, mirosuri neschimbate, ajung pur și simplu a nu mai fi simțite. Din contră, ceea ce se abate de la uniform, lucrurile noi, ajung cel mai adesea la conștiință cu o intensitate deosebită și aceasta tocmai din cauză că a fost înainte adaptată la un alt lucru. Evident că înțocmirea aceasta este foarte folositoare pentru lupta ce au de dus organismul și sufletul. Cel mai mare pericol în această luptă îl prezintă evenimentele cari survin pe neașteptate.

Cunoștințele noastre despre modul cum sunt condiționate proprietațile organice corespunzătoare adică despre celace se numește teoria văzului, auzului etc., sunt relativ imperfecte. Cam cu o generație înainte se părea că această chestiune era clarificată în mare parte în mod satisfăcător, în urmă însă ea s'a întunecat din nou. Înmulțirea prodigioasă a cunoștințelor noastre despre adevărata stare a lucrurilor a lăsat să se vadă că complicațiile lor interne sunt cu mult mai mari decât s'a crezut la început. *Singurul* studiu al ochiului este astăzi atât de sigur încât abis mai poate sta cineva la îndoială; cu toate acestea el ne explică decât o parte a funcțiunilor ochiului. Ochii nostru este un organ dublu, el este format din două aparate care se întregesc unul pe altul dar care servesc pentru scopuri diferite; unul servește pentru vedere în amurg și întuneric, iar celălalt pentru vedere la lumină. Fiecare din aceste scopuri este adus la îndeplinire de aceste elemente organice cari sunt dispuse în formă de mozaic pe straturile extreme ale retinei (adică pe straturile cari se află în partea opusă interiorului ochiului). Vederea în amurg se datorește așa numitelor bastonașe cari conțin o substanță sensibilă la lumină numită eritrozină. Bastonașele acestea se află mai ales în părțile periferice ale retinei, spre mijlocul ei ele devin din ce în ce mai rare, iar în centrul ei, lipsesc cu desăvârșire. Singura funcțiune a lor este de a procura senzația de alb slab, mai bine zis alb albastrui cum este un peisaj în bătaia lunii, desigur cu diferite grade de intensitate. Rolul de a vedea la lumina zilei îl au așa numitele conuri. Ele singure ocupă tot locul din mijlocul retinei, câtă este chiar locul vederii cele mai clare. Ele se află împrejurul centrului în număr mare însă pe măsură ce ne depărtăm de centru devin din ce în ce mai rare. Ele transmit întreaga diversitate a senzațiilor de culori. Iată de ce ni se pare «noaptea că toate pisicile sunt cenușii», de ce adică nu percepem nici o deosebire de culoare, ci numai de intensitate luminoasă, când lumina este mică aparatul care este destinat să funcționeze la lumină, nu mai poate funcționa. Apoi faptul că în amurg recunoaștem mai greu formele, de pildă că nu mai putem citi: se întâmplă din cauză că regiunea desinată pentru vederea la lumină nu mai funcționează îndestulător. Așa, dacă voim să percepem impresii foarte slabe, de pildă stelele cari au intensitate luminoasă foarte re-

dușă, trebuie tocmai, să aruncăm o privire fugitivă în spre ele, iar nu să le fixăm direct; lucru ce astronomii știu foarte bine. Ceeace la oameni se află împreună, — cel puțin în marea majoritate a cazurilor — se află câte odată separat, la animale. De pildă, găinile și șerpii au numai aparatul pentru lumină, conurile; animalele de noapte posedă numai aparatul pentru întuneric, dar el este foarte mult dezvoltat. Din această cauză chiar, găinele se culcă odată cu soarele, pe când lilieciul își iau deabia atunci zborul. În unele cazuri, foarte rare de altfel, găsim și oameni care posedă probabil numai un singur aparat și anume cel pentru întuneric; ei sunt așa numiții daltoniști complecți. Ei văd totul cenușiu pe un fond cenușiu. Tocmai pentru că le lipsește aparatul pentru lumină au chiar o mare spaimă de lumină și întrucât centrul retinei nu funcționează, ei nu posedă de cât vederea indirectă, a cărei putere vizuală este redusă.

Să spunem ceva despre teoria auzului, formulată în liniile sale generale de *Helmholtz*, teorie care, dacă nu este stabilită definitiv, este totuși foarte probabilă. În melcul urechii se află o membrană rotită în formă de spirală, lungă de 2 jum. cm. și foarte îngustă, (membrana basilară), care se lărgeste din ce în ce de la un capăt spre celălalt. Ea cuprinde în interiorul său un strat de multe mii de fibre fine, elastice, transversale și este acoperită în toată lungimea sa de mai multe rânduri de celule la cari ajung fibrele nervoase. După *Helmholtz*, membrana aceasta funcționează ca și tabla de armonie a unui pian, care este prevăzută cu coarde și care, după cum se știe, reproduce exact un sunet sau o vocală cântată în fața sa. Fiecare lățime a membranei reprezintă câte un domeniu diferit de fibre care are o rezonanță specială a lui. Dacă se imprimă acestei membrane o mișcare complexă oarecare, vor vibra numai acele părți din membrană, cari găsesc în mișcarea totală, o periodicitate care să corespundă rezonanței lor. Regiunile acestea produc apoi prin vibrarea lor o iritație a terminațiilor nervoase cari se află în ele. Teoria aceasta are darul de a explica admirabil caracterul analitic al auzului (Pag 55) Printre greutățile ce ea le întâmpină e și următoarea. Fibrele, chiar cele mai lungi, din membrana bazilară (jum. mm.) sunt foarte reduse dacă le comparăm cu lungimile mari, necesare pentru a produce sunetele cele mai joase sau pentru a le corespunde prin vibrații.

Bibliografie

H. v. Helmholtz Handbuch der physiologischen Optik (1867; ed. a 2-a 1886/96; ed. 3-a 1909). Die Lehre von den Tonempfindungen (1863; ed. 5-a 1893). — **E. Hering** zur Lehre vom Lichtsinne (1878) Der Raumsinn und die Bewegungen des Auges. Hermanns Handb. d. Physiol III. (1879) Grundzüge der Lehre vom Lichtsinn (în Graefe-Saemisch Handb. der gesamten Augenheilkunde, ed. 2-a); până acum, 2 publicații 1905 și 1907. **J. v. Kries** (Reprezentantul principal al teoriei văzului schițată în pag. 64). Abhandlungen zur Physiologie der Gesichtsempfindungen, 2 caete (1897 și 1902). — **C. Stumpf** Tonpsychologie, 2 vol, (1883 și 1890) Über den psychologischen Ursprung der Raumvorstellung (1873). — **E. R. Jaensch** Zur Analyse der Gesichtswahrnehmungen (1-09). — **E. Mach** Grundlinien der Lehre von den Bewegungsempfindungen (1875). — **A. Goldscheider** Gesammelte Abhandlungen, 2 vol. (1898). Cea

mai nouă expunere totală în W. Nagel Handb. der Physiologie des Menschen vol. III (1905).

§. 6 Elementele gândirilor.

Psihologia veche a crezut adesea că senzațiile sunt singurele elemente ale întregului material conștient și voia să privească întreaga viață sufletească ca un simplu mozaic de senzațiuni. Această concepție senzualistă se poate formula și astfel: nimic est în intelectu, quod non prius fuerit in sensu. Iacă în timpul lui, Leibnitz a susținut că principiul acesta este foarte adevărat, atât numai că are o mică lacună, care poate fi împlinită prin adausul: nisi intelectu ipse. Însă înțelesul acestui adaus a rămas multă vreme un fel de doctrină tainică a filosofiei. De abia în ultimile două decenii, cercetările psihologice exacte au trebuit să renunțe la punctul de vedere senzualist. Cu alte cuvinte s'a observat că este absolut imposibil ca să reducem întreaga bogăție a lumii de gândiri, marea abundență a cunoștințelor abstracte, la culori, sunete, mișcări, gusturi, în trei cuvinte la fenomene sensibile. Să întrebăm pe vre-un observator scrupulos: Ce imagine ai când te gândești la epoca unanismului sau la idea morală a dreptății, ce intuiții îți vin în minte, când înțelegi vre-o poezie filozofică a lui Schiller sau când citești operele lui Nietzsche? La întrebările acestea sau la altele asemenea, el este pur și simplu în imposibilitate de a da vre-un răspuns; sau, trebuie să mărturisiască: nu am nici o imagine. Însă întrucât a-și imagina este acelaș lucru cu a gândi, asta însemnează că: nu gândim nimic. Dar nu putem afirma că nu gândim nimic atunci când pricepem o explicație abstractă. E suficient să ne întrebăm dacă trăim acelaș lucru când citim cuvinte fără sens, respectiv neînțelese și când citim cuvinte cu sens pe care le înțelegem. Răspunsul va fi desigur că nu trăim acelaș lucru. Atunci în ce constă diferența între ceea ce trăim în aceste două cazuri? Și într'un caz și în celălalt reprezentări ale cuvintelor există. Prin urmare nu în aceste reprezentări trebuie să căutăm deosebirea. Adesea nici nu există reprezentări materiale cari să însoțească cuvintele înțelese și cari să lipsească la celelalte. Foarte adesea putem spune numai că alfel se „simte” un om când înțelege, de cât când nu înțelege. Unii psihologi au denumit această stare „sentiment al abstracțiunii”. Cu asta însă nu am făcut nimic. Sentimentele posedă absolut în general, următorul caracter particular: prin ele nu luăm cunoștință de nici un obiect. De aceea chiar, ele sunt trecute ca fenomene ale conștiinței stărei noastre, în opoziție cu actele conștiinței obiectelor. De oarece însă, atunci când gândim, concepem anumite obiecte și deoarece voim să determinăm mai precis de ce natură este această concepere, acel sentiment al abstracțiunii nu ne folosește la nimic; și facem abstracție cu totul de faptul că psihologia sentimentelor ar intra în complicațiuni și greutatea de nebiruit, dacă și-ar însuși un sentiment al abstracțiunii care din punctul de vedere calitativ are un caracter particular.

Ca urmare, o serie de psihologi au fost conduși să admită că

ceea ce trăim în cazul gândirii abstracte, atunci când pricepem cuvintele, nu prin imagini, nu este nici reprezentare, nici sentiment. S'au propus diferite numiri pentru această clasă aparte de fenomene sufletești; de pildă: „stare de conștiință“, „conștiinciozitate“¹⁾, „gândire“ și altele. Însă cu această denumire și cu menționarea care se adaugă la ea, că nu este vorba de fenomene ale conștiinței obiectelor, adică fenomene care nu au imagini, care nu sunt reprezentative, nu obținem cu mult altceva de cât evitarea neînțelegerilor. Însă neînțelegerile acestea se strecoară iarăși foarte, foarte ușor dacă în loc să vorbim de fenomene sufletești fără imagini am vorbi de fenomene înimaginabile. Prin imaginabil înțelegem ceea ce poate fi intuit, adică ceea ce poate fi văzut, auzit, pipăit, mirosit, gustat. Nici unul din fenomenele psihice, reprezentări, gândiri, sentimente sau oricum le-am mai denumi, nu pot fi nici văzute, nici auzite, nici percepute sensibil sau intuite în orice alt mod. Ele sunt toate fără excepție, înimaginabile. Numai cei ce identifică senzațiile de culori, cu culorile înși-le, senzațiile de sunete, cu sunetele înși-le, pe scurt, actele conștiinței intuitive a obiectelor cu obiectele lor respective, poate spune de intuiție, că este „imaginabilă“. Va veni însă, desigur vreinea când nimeni nu se va mai îndoi că nu ne e îngăduit să spunem despre procesele percepției că sunt roșii sau albastre, rotunde sau pătrate, ascuțite sau boante, reci sau calde. Atunci va trebui fără îndoială, să încetăm de a mai vorbi de senzații care se proiectează în afară în spațiu și în general de construirea lumii exterioare a obiectelor prin senzații. Natura fenomenelor conștiinței nu constă în faptul că sunt „cunoscute“ ci în faptul că ne dau posibilitatea de „a cunoaște“. Cuvântul conștiință are multe înțelesuri, el înseamnă și a cunoaște și a fi cunoscut; acest lucru nu trebuie să ne amăgească spre a nesocoti natura lui a cunoaște și a o înlocui cu a fi cunoscut. A cunoaște (conștiința în sensul activ==a fi conștient de ceva) este un nume colectiv pentru procesele de văz, auz, miros, gust, pe scurt pentru procese ale percepției sensibile, însă și pentru vedenie în fantazie și amintire, pentru gândirea abstractă și în general pentru toate actele conștiinței lumii exterioare. În văz nu iau cunoștință de văz (în sensul pasiv=cunoscut) ci de obiectul văzut, pe când văzul în sine este un fenomen al conștiinței în sensul activ și poate fi numit o cunoștință. În general: Ceea ce ajungem să cunoaștem în intuiție și în gândire sunt obiectele iar nu actele cunoscătoare. Am putea întreba: Dar cum poate sufletul să cunoască ceva de altul de cât de sine însuși, adică cum pot diferitele procese sufletești să cunoască ceva despre altul decât despre ele înșile? La întrebarea aceasta se răspunde cel mai bine printr-o contra-întrebare: Cum poate oare sufletul sau fiecare fenomen sufletească să cunoască ceva despre el însuși? Activitatea conștiinței nu se poate „explica“ prin analogie cu alte activități. În conștiință nu numai că se petrece ceva, dar acest proces este și o cunoa-

1) Bewusstheit; facem abstracție de înțelesul de ordin moral, pe care îl are cuvântul conștiinciozitate, în limba română. N. Trad.

ștere a unui lucru; faptul acesta este tot atât de enigmatic ca și faptul cunoașterii pe sine însuși. Culoarele nu au nici o cunoștință despre ele, senzațiile de culori cunosc culorile. Cunoașterea aceasta constituie un fapt ultim și ca orice fapt ultim este miraculos. A recunoaște acest fapt înseamnă a înțelege în adânculei, utilitatea organizației sufletești: căci dacă nu ar exista o asemenea cunoaștere, dacă nu ar exista o conștiință a obiectelor externe, lumea exterioară ar fi pentru suflet cu totul inexistentă. Dacă sufletul nu ar cunoaște în modificările stărei sale, de cât pe sine însuși și stările lui, dacă viața sa s'ar mărgini numai la conștiința stărilor sale, nu ar putea intra în relațiune cu ființe din afara lui.

În fond însă, nimeni nu crede că sufletul știe numai despre sine, despre stările lui și modificările lor. Dar s'ar bucura ca să poată spune că din conștiința stărilor se dezvoltă conștiința obiectelor. Străduința aceasta este absolut analoagă cu străduința depusă în încercările cari s'au făcut pentru a se deriva conștiința de spațiu, din conștiința calităților sensibile nespatiale, sau pentru a se deriva conștiința de timp din conștiința lucrurilor cari nu sunt date în timp. Toate acestea constituiesc o muncă de prisos. Dacă conștiința ar fi avut odată proprietatea de a fi cunoscătoare de sine, n'ar putea explica în nici un fel cum ar fi putut ajunge la idea ca să-și schimbe natura și în loc ca să ne informeze de sine însăși, să ne informeze de obiecte cu caractere spațiale, temporale sau cu alte caractere importante.

Pe cât de puțin putem spune despre senzație că este roșie, rece sau acră, pe atât de puțin putem spune despre conștiința de spațiu că are întocmire spațială, pe atât de puțin avem dreptul să identificăm conștiința de timp — care este de asemenea un proces care se petrece în timp — cu obiectul său, pe atât de puțin este cunoașterea în general, același lucru cu obiectul cunoscut.

Natural că nu trebuie să interpretăm conștiința obiectelor în sensul realist, naiv, ca fiind un fel de felinar, care — având însușirea de a nu fi văzut — poate să lumineze lumea obiectelor cari există în afară. În primul rând, obiectele cari ne sunt date în această conștiință nu au nimic aface cu existența sau non-existența. Reprezentările trăite în vis, există — întocmai ca și cele din conștiința din timpul de veghe — numai datorit faptului că nu pot fi excitate în noi reprezentări, fără ca să reprezinte ceva. A avea o senzație de culoare înseamnă tocmai a vedea o culoare. Prin însuși faptul că ea este dată, nu putem spune nimic despre realitatea sau nerealitatea acestei culori, dacă nu voim să admitem dinainte ca real tot ce este dat. În general însă omul naiv nu face aceasta. El face deosebire în lumea obiectelor între o parte obiectivă și una pur subiectivă și în partea obiectivă trece fenomenele cunoscute de mai mulți oameni odată, fenomene cari se disting printr'o deosebită persistență, cari sunt regulate de legi absolut imuabile și așa mai departe. Atunci omul observă încetul cu încetul că obiecte cari există în afară — și despre cari el gândește că continuă să existe chiar fără ca el să fi luat cunoștință de ele — nu pot să aibă toate proprietățile, ce le posedă ca

fenomene sensibile cât timp sunt intuite. Astfel se formează idea de obiecte reale, socotite drept cauze ale percepțiilor simțurilor și deci drept condiții pentru existența lumii de fenomene sensibile.

Prin urmare gândirea este aici un fel de conștiință a obiectelor, conștiință care se dezvoltă din intuiție. Ceea ce constatăm aici are valoare generală. Actele gândirii abstracte și anume noțiuni și judecăți, sau pe scurt gândiri, se dezvoltă din intuiție, adică din reprezentările percepției, ale amintirii și ale fantaziei. Inșă pentru ca un anume fel de fenomene să se poată dezvolta din altele, trebuie ca primele să fi fost cuprinse dinainte în celelalte. Dacă în treptele inferioare ale dezvoltării spirituale — unde nu există încă gândiri pe lângă intuiții ca părți componente ale vieții sufletești — de pildă la copilul mic, am constata gândiri și dacă ele ar conține în ele un fel special de procese psihice elementare, cari să fi apărut subit, fără a ne putea da seama de condițiile lor de apariție, ne-am afla în fața unui proces cu totul misterios în viața psihică; și doară viața psihică se succede de altfel în totul după legi stabile.

Am putea cerceta oricât cu deamănuntul noțiunile de număr, de spațiu, de timp, de relații, de obiecte, de proprietăți, de fenomene și așa mai departe; nu vom descoperi în ele nici o funcțiune psihică care să nu fie cuprinsă și în intuiție. Firește că dacă vom considera intuițiile numai ca complexe de senzațiuni — cum obișnuia să facă psihologia senzualistă — și dacă pe deasupra mai identificăm acestea cu lumea de culori, sunete, mirosuri pe scurt cu lumea calităților sensibile, atunci, ne putem întreba într'adevăr, cu mirare, cum se poate să apară de odată idea de substanță, idea de cauzalitate și alte asemenea lucruri ciudate. Nu tot acelaș lucru este dacă admitem că concepția de spațiu, conștiința de timp, de identitate, de asemănare, de deosebire, de unitate precum și ceace se dezvoltă din acestea și anume: concepția de mișcare și de schimbare, conștiința de permanent și de variabil, dacă admitem zic, că acestea sunt conținute în intuiție și că aci sunt tot atât de legal determinate după cum sunt determinate senzațiile, de acțiunea ce o exercită excitațiile asupra simțurilor și de organizația psihofizică. Acum nu mai trebuie să ne întrebăm mult de unde vin elementele de gândire cari se liberează prin abstracție de componentele sensibile ale intuiției și constituiesc gândirea abstractă. Natural că nu putem vedea spațiul fără culori, sau numărul (întrucât nu îl avem în intuiție prin obiecte sensibile) sau spațiul gol, sau raporturile abstracte, etc. Toate acestea le putem doar gândi; așa că psihologii — a căror așa numită autoobservare, constă în faptul că își dau seama și descriu culorile, sunetele, mirosurile, stările corpurilor și alte date sensibile ce se prezintă conștiinții lor care percepe sau care își amintește — se vor mira desigur totdeauna, că atunci când gândesc, nu au nimic în fața lor care să-l poată observa pe această cale. Atunci ajung foarte consecvent la concluzia că „autoobservarea“ este o metodă greșită sau că gândirea este un proces „inconștient.“

Nu tot același lucru va susține cel care își va da seama că teoria după care conținutul conștiinței (adică actele de cunoaștere cari

constituiesc conștiința) ne este dat direct chiar cu privire la intuiții, este o dogmă absurdă a unui mod învechit de a vedea; adică acela care își dă bine seama că actele conștiinței noastre obiective se datoresc în general numai faptului că avem obiectele ca ceva dat. El va supune unei revizii importante concepția tradițională despre natura autopercepțiunii și a autoobservării și tocmai prin aceasta își va deschide drumul ca să ajungă la adevărata înțelegere a fenomenelor gândirii abstracte.

Bibliografie

Pentru dezvoltarea noțiunii de gândire nerepresentativă: K. Marbe Experimentell-psychologische Untersuchungen über das Urteil (1901).—H. I. Watt Experimentelle Beiträge zu einer theorie des Denkens (Diss. 1904).—N. Ach Über die Willensstärke und das Denken. (1905).—O. Schultze Einige Hauptgesichtspunkte der Beschreibung in der Elementarpsychologie (Diss. 1906).—H. Bühler Tatsachen und Probleme zu einer Psychologie der Denkvorgänge. I. Über Gedanken (1907). A. Messer Empfindung und Denken. 1908. A. Binet L'étude expérimentale de l'intelligence (1903).

Pentru dezvoltarea deosebirii între actele și obiectele conștiinței lucrurilor: Husserl Logische Untersuchungen (1901/2).—Meinong Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie (1904).—Stumpf Erscheinungen und psychische Funktionen (1907).

Până acum nu există încă o monografie mare care să arate cum iau naștere gândirile, prin abstracție, din intuiție, și care să se ocupe în amănunt de chestia percepției interne a gândirilor și de caracterul ideal al percepției interne însăși. Din cauza aceasta nu putem menționa o asemenea lucrare în această listă bibliografică.

§ 7. Sentimentele

Conștiința obiectelor exterioare este formată din senzații și din fenomenele sufletești cari sunt legate în intuiție de senzații și cari se datoresc conștiinței de spațiu, de timp, de comparație și de unitate. Fenomenele acestea luate împreună pot fi numite funcțiuni obiective; în gândirea abstractă ele se liberează de senzații. În opoziție cu ele se află elementele conștiinței afective, sentimentele de plăcere și neplăcere. Ele nu sunt independente și nici nu au loc pentru sine; ele apar numai ca fenomene cari însoțesc oarecare senzații, reprezentări sau gândiri, ca ceva legat de acestea, ca ceva ce ține de ele. Plăcerea pe care o simt are totdeauna un obiect sau un conținut la care sau despre care mă bucur: gustul unei fructe sau o veste, sau prosperitatea mea generală sau altceva; ea nu plutește izolată în conștiința mea. Cu toate acestea nu trebuie să concepem nici prea restrâns această legătură—aci există tocmai, o oarecare dificultate pentru înțelegerea justă a raportului. Nici culorile de pildă, nici înălțimile sunetelor, sau întinderea în spațiu și durata în timp nu sunt ceva independent și izolat; ele țin de alte lucruri de cât de proprietățile lor. Însă raportul dintre sentimente și senzații sau reprezentări nu trebuie să ni-l închipuim prin analogie cu această dependență. Proprietățile unui lucru sau al unui fenomen ne sunt date—dacă nu până în cele mai mici amănunte, dar în partea lor esențială—de anumite cauze ex-

terne cari le determină ca să zicem așa, în mod absolut; de câte ori cauzele reapar în acelaș mod, trăim obiectul în întregime cu aceleași proprietăți, aceleași culori, aceeași durată și așa mai departe. Inșă sentimentul care însoțește anumite acte ale conștiinței obiectelor nu este determinat în mod îndestulător numai de conținutul acestor acte; el poate fi foarte diferit în diferitele cazuri; nu numai în privința gradului, ci chiar în privința felului său; dacă mâncăm în diferite vremuri o anumită miere sau dacă ascultăm aceeaș melodie, vom avea totdeauna aproape aceleași percepții. Inșă sentimentele legate de ele pot fi în diferite vremuri, sentimente de plăceri diferite, foarte intense sau câte odată, chiar sentimente de neplăcere.

Prin urmare legătura sentimentelor de actele conștiinței obiectelor se bucură de o libertate caracteristică; aceasta depinde în afară de conținutul lor și de altceva. Așa de pildă, depinde de totalitatea conținutului care se află în suflet în orice moment și de relațiile și raporturile, armoniile și contrastele cari apar în acel conținut: Aceleași culori sau linii pot fi combinate ca să dea modele frumoase sau urâte, aceleași descrieri și idei pot forma o carte atrăgătoare sau respingătoare. Apoi mai depinde de sentimentele cari există deja și cari au fost desțentate de alte impresii. O zi înourată de iarnă apăsă în toate privințele asupra sufletului; vedem lucrurile toate plumburiu, după cum într-o zi senină de primăvară le vedem toate trandafiriiu. Omul plin de griji sau omul supărat simte aceleași evenimente prin sentimente cu totul altele de cât omul voios sau plin de speranțe. In fine mai depinde esențial și de repetirea deasă a fenomenelor sufletesti cari contribuie la evocarea de sentimente. Adică pentru viața sentimentală există un fenomen extraordinar de important care se referă la adaptarea despre care am pomenit mai sus (pag. 63): Cu cât se repetă mai des aceleași cunoștințe, sentimentele legate de ele devin din ce în ce mai slabe. Ne obișnuim, cum se spune, cu lucrurile pe cari le trăim mai des; adică devenim nesimțitori față de impresia lor de plăcere sau neplăcere; câte odată ajungem complet indiferenți. Melodia cea mai frumoasă nu trebuie să fie cântată la toate concertele și pe toate străzile; mâncărurile cele mai gustoase își pierd deliciul dacă ni se oferă în fiecare zi. Pe de altă parte însă, nici medicamentul cel mai amar nu ne rămâne tot atât de desgustător pentru totdeauna și impresiile cari au fost la început respingătoare își pierd curând puterea pentru cel ce prin faptul profesiunii sale trebuie să le primească mai des. Prin urmare, după cum în domeniul senzațiilor pure preferim variațiile și noutățile, față de lucrurile persistente și invariabile, tot așa și în domeniul sentimentelor, le preferim pe ele față de lucrurile cari se repetă în acelaș fel și cari devin obișnuite.

Așa dar sentimentele de plăcere și de neplăcere nu apar ca fenomene cari însoțesc actele conștiinței obiectelor externe, acte cari sunt deja bine determinate prin conținutul lor. Ele apar oarecum ca predicate opuse între ele cari se prind de aceste acte, ținând seama în parte, fără îndoială, de conținutul lor, însă totdeauna și de alte momente. Sau mai curând ținând seama de un alt moment.

Căci în fond, acest determinant al stărilor particulare ale sentimentelor este pretutindeni unul și același factor. El constă — și în aceasta stă tocmai marea însemnătate generală a sentimentelor — în raportul dintre cauzele obiective ale sentimentelor și starea generală actuală a organismului sau a sufletului. Impresiile care ne orientează despre lumea din afară, capata prin sentimente valoarea lor, valoare de care are nevoie sufletul pentru a se putea servi așa cum trebuie de lucrurile obiective în lupta de autoconservare. Într'adevăr sentimentele de plăcere arată — nu pentru conștiință, ci ca un raport ce există obiectiv — că impresiile care le produc sau cauzele acestor impresii sunt în fiecare caz, convenabile și folositoare organismului întreg sau organelor interesate în prima linie. Invers sentimentele de neplăcere arată că influențele de fiecare dată sunt nepotrivite și vătămătoare. Plăcerea este simptomul unei activități care corespunde cu forțele organismului și care, tocmai prin aceasta, este folositoare pentru conservarea sa. Neplăcerea este simptomul unei activități nepriincioase și vătămătoare. Aceasta este adevărat, cel puțin pentru imensa majoritate a cazurilor, lăsând la o parte diferite excepții cauzate de complexitatea relațiilor. Mai e adevărat în sensul că sentimentul este un simptom și un martor pentru efectul folositor sau vătămător ce există în fiecare moment actual; nu ne dă însă dinainte nici o indicație cu privire la urmările ce pot avea aceste stări. Se știe că medicamentele folositoare sunt dese ori amare. Inșă nu pentru limbă — a cărei excitație produce gustul neplăcut — sunt ele de folos. Folosul lor se constată după ce substanța a pătruns în curentul circulator și se datorește altor calități de cât celor cari dau naștere senzației de gust.

Sentimentele acestea cari se împreună laolaltă, produc — tocmai din cauza unei particularități a lor — complicațiuni mari în formațiile sufletești și din cauza aceasta îngreunează foarte mult conceperea și înțelegerea naturii lor. Sentimentele cari se prind de gândiri își capătă caracterul în primul rând, numai de la percepțiile originare: o ciomăgeală gândită este neplăcută, pentru că și ciomăgeala care am primit-o în realitate a fost neplăcută. Adesea însă legături între acatele de conștiință, pot da loc în acest caz, la intervertiri complete. Amintirea unei neplăceri devine — cu toate că este penibilă — un izvor de plăcere, dacă survine gândul că fapta aceasta este datorită unei nebulii pe care de sigur, acum nu am fi capabili să o repetăm. Tot așa prin introducerea de gândiri putem să schimbăm complet efectul percepțiilor asupra sentimentelor; un verde saturat pentru o livadă sau pentru un ornament ne învesește, însă pentru o figură de om ar fi oribil. Dar pe lângă sentimentele legate de conținutul senzațiilor reprezentărilor și al gândirilor (sentimentele lucrurilor date sau «sentimentele de conținut») mai sunt sentimente determinate de raporturile dintre procesele psihice cari sunt simultane sau succesive (sentimentele de efectuare, sau «sentimentele formale»), de pildă, când rezolvim o problemă științifică, când citim un roman interesant, când pricepem un spirit bun și așa mai departe. Deci în orice pluralitate

de acte de conștiință intervine un număr foarte mare de nuanțe sentimentale. Într'un anume sens ele sunt toate inerente unor anumite acte și relații a căror prețuire se datorește lor; așa că ele rămân pe atât de depărtate sau de apropiate unele de altele, pe cât se deosebesc unele de altele și actele de conștiință și relațiile lor. Ele toate sunt însă totdeodată și părți ale unei diversități întinse în două direcțiuni opuse, și reprezintă diferite grade de plăcere și neplăcere. Tocmai de aceea ele se împreună și se unifică din nou până la un oarecare grad: dacă sunt de acelaș fel confluează și se sprijină, iar dacă sunt de feluri contrarii se neutralizează sau se compensează în parte. Din această cauză chiar, au ceva particular pe care nu-l putem concepe și anume caracterul unitar și totuș cu un conținut nesfârșit de bogat. Așa sunt sentimente ca mândria, iubirea, sentimentul de onoare, înduioșarea, plăcerea pentru o dramă, pentru soarta unui om, etc. Din această cauză sunt și deosebiriile dintre concepțiile despre multe formații sufletești, din această cauză este și conflictul dintre susținătorii a două afirmațiuni: Unii, cari văd în stări ca iritația mânia, așteptarea, numai manifestări—diferite calitativ—ale vieții *sentimentale*; alții, cari pun deosebirea *calitativă* numai în scama senzațiilor, reprezentărilor și a gândirilor, însă cu privire la sentimentele conținute de acele stări nu recunosc în general de cât numai cele două feluri de sentimente permanente și anume sentimentul de plăcere și de neplăcere. Nu trebuie să dăm o importanță prea mare acestei deosebiri de concepții.

Bibliografie.

A. Lehmann. — Die Hauptgesetze des menschlichen Gefühlsleben. (1892).

§. 8 Instinct și Voință

Ca ultimă clasă a elementelor sufletești se obișnuiește a se considera instinctele și actele de voință. Firește că și ele sunt de ordin elementar, însă într'un alt sens de cât elementele intelectuale pomenite până acum și de cât sentimentele ce țin de ele. În ce consistă un instinct, de pildă, instinctul de hrănire la un copil mic? Întâiu în senzații foarte pronunțate de neplăcere—ca foame sau sete—apoi în diferite mișcări—ca strigăte, zbatere—cari sunt legate în mod reflex de primele și cari duc în urmă la înlăturarea durerii. Mișcările în sine nu sunt de ordin sufleteesc. Pe măsură ce se execută, devin conștiente; aceasta se face tot prin senzații: de tensiune a mușchilor și de mișcări ale membrilor, adică prin senzații kinestetice. Prin urmare la fiecare instinct putem deosebi două grupe de senzații. Una de senzații dorite, în care se accentuează mult sentimentul, cealaltă provenită din mișcări reflexe, cari au ca rezultat obiectiv înlăturarea senzațiilor de neplăcere sau păstrarea senzațiilor de plăcere. Însă pe măsură ce asemenea instincte și manifestările lor se repetă mai des, ele lasă ca urme reprezentări, din ce în ce mai clare, ale rezultatu-

lui final al întregului proces, rezultat care este satisfăcător. În momentul când acest proces de abia începe, reprezentările finale sunt deja cunoscute. De pildă odată cu apariția senzațiilor chinuitoare de foame, copilul își reprezintă deja biberonul care îi va potoli foamea, mama care vine în grabă cu el, mișcările ce le va face ca să-l apuce, ca să sugă și așa mai departe. Până aci avem o succesiune de activități reflexe care însoțesc conștiința de izbândă; însă firește că aceste mișcări reflexe nu au devenit încă acte de voință. Dacă în cursul acestor acțiuni, care sunt involuntare la origină, intervine vre-un obstacol din experiență sau din influența educației — deci când întregul proces odată cauzat, nu se poate face neîntrerupt — și dacă nu lasăm neînlaturat acest obstacol ci îl biruim prin combinarea diferitelor motive și prin intensificarea lor, atunci avem act de voință. Cu alte cuvinte dacă conștiința, urmărind un anumit scop își dă seama că acțiunea nu este determinată cu rigurozitate de un singur motiv, și că cu toate că acest motiv există, putem acționa și în alt mod, atunci avem un act de voință. Jocul forțelor interioare care este caracteristic fiecărui act de voință în parte, împreună cu conștiința finală, determină o stare de speranță — chiar dacă este adesea de foarte scurtă durată — care este intermediară între voință și acțiune. De aci definiția: *Actul de voință este o manifestare vitală — de ordin psihic — care satisface o stare de speranță.* Mai putem spune că actul de voință este *instinctul devenit prevăzător*, dacă nu identificăm din capul locului instinctul, cu mișcarea reflexă care se face neîmpedecată și dacă admitem că omul care are deja o experiență oarecare nu mai posedă nici un instinct. Dar ambele aceste presupuneri dau naștere la dificultăți.

Însă după cum vedem, orcum am defini voința, nu poate fi vorba de elemente noi în afară de cele care compun conștiința lucrurilor și a stărilor sufletești. Actele de voință în sine nu le putem numi fenomene elementare ale vieții sufletești de cât numai întrucât împreunarea proceselor elementare — împreunare ce se realizează în actele de voință — prezintă tocmai forma fundamentală cu care se prezintă la început și actele de voință. Senzațiile, funcțiunile obiective și sentimentale, nu au întâiu o existență izolată, pentru ca apoi să dea naștere la formații complicate, cum ar fi actele de voință. Sufletul se manifestează de la început printr-o viață bogată de instincte și imediat apoi prin acte de voință. Printr'un studiu abstract putem să deosebim apoi în conținutul acestor acte celelalte elemente pe care le putem distinge, în alte împrejurări, într'un suflet mai dezvoltat ca formații independente. Altfel exprimat: senzațiile, funcțiunile obiective și sentimentele sunt elementele *conceptuale* ale vieții sufletești, iar instinctele și actele de voință sunt elementele *genetice* ale ei.

Prin urmare voința nu există ca manifestare sufletească simplă — ca atare identică totdeauna cu ea însăși — care să se aplice după împrejurări numai la ceea ce e în afară de ea. Acțiunea noastră reală se compune din acte de voință izolate care au diferite conținuturi. Ideea de voință pe care ne-o formăm, se datorește numai omo-

genetății generale a acestor conținuturi. Natural că dacă suntem luminați asupra însemnătății ei, ne putem servi tot așa de bine de această idee, după cum putem vorbi despre percepții sau despre cunoaștere, fără ca prin aceasta să credem că e vorba de manifestări ale unei facultăți sufletești simple. Tot așa de natural putem să ne servim de acea idee când vorbim de acte de voință cari după diferenți indivizi au și conținutul tipic diferit, sau când vorbim de deosebirile generale ale raporturilor dintre acte și mișcări. Așa dar, din punctul de vedere din care ne ocupăm, putem vorbi, întocmai ca și psihologia populară, de o voință îndreptată în spre domeniul ideal sau spre cel practic, de o voință hotărâtă sau șovăitoare, etc.

Bibliografie.

N. Ach. Über die Willensstätigkeit und das Denken (1905) Willensakt und Temperament (1910)

B. Legile fundamentale ale activității sufletești.

Natural că impresiile cari vin la suflet și-l informează despre lumea din afară corespund în bună parte, — chiar în forma lor complicată — cu legăturile cari există în mod obiectiv între lucruri, căci altfel nu și-ar ajunge scopul. Însă, cu toate acestea sufletul nu le primește exact așa cum vin, ci ia față de ele diferite atitudini cari trădează tocmai caracterul particular al naturii sale și în special al scopurilor sale. În fond, putem deosebi 4 asemenea atitudini, care se află două câte două într'un oarecare contrast. Ele se numesc pe scurt *atenție și memorie, deprindere și oboseală*.

§ 9. Atenția

Dacă asupra unui vapor lucrează mai multe forțe în același timp, ca: forța elicei, a vântului, a unui curent, el se va supune tuturor acestora și va ajunge după un timp oarecare în același loc unde ar fi ajuns dacă ar fi lucrat succesiv asupra lui tot atât timp, acele forțe izolate. Atitudinea sa ca și în general, a tuturor lucrurilor exterioare, față de acțiunea simultană a diferitelor forțe, este determinată de legea rezultatelor. Sufletul se comportă cu totul altfel. Când are multe lucruri de văzut în același timp, de pildă o manifestație populară pe scenă, tot deodată și multe de auzit, de pildă un cor cu acompaniament de orchestră și când în afară de aceste lucruri cari produc anumite idci mai lucrează și alte cauze asupra sufletului, de pildă o șoptire printre persoanele dimprejur, rezultatul nu este de loc același ca și când toate aceste influențe ar fi lucrat separate în timp. Dacă se lasă timp suficient, el poate satisface fiecare influență în parte, văzând, auzind și gândind. Dacă au loc însă toate în același timp, nu mai este în stare să le satisfacă, puterea sa de activitate este mărginită. El nu-și formează toate actele psihice pentru care există cauze obiec-

tive ci numai o parte din ele. Unele dintre cauze, mai favorizate, se impun sufletului și efectul produs există de fapt și pentru conștiință, însă în totdeauna în dauna multora dintre cauzele celelalte. Efectele acestora devin cu atât mai slabe și mai neînsemnate cu cât celelalte își croiesc drumul mai energic, adică cu cât un lucru văzut, auzit sau gândit, ajunge mai clar și mai intens la suflet și i se impune mai mult. Cauzele acele nefavorizate nu sunt pierdute cu totul pentru suflet, însă nu se disting în parte: ele se contopesc într-o impresie totală mai mult sau mai puțin unitară, formând un fond difuz pentru fenomenele ce apar clar în conștiință.

Acest fenomen de selecțiune a fost numit îngustime a conștiinței, sau — printr-o denumire mult mai răspândită — *atenție și distragere*, atenție pentru lucrurile cari se evidențiază în suflet, distragere pentru celelalte cari nu se pot evidenția. Nicăieri în lumea fenomenelor extrasufletești, adică a celor extraorganice nu putem găsi un fenomen analog; el este caracteristic pentru viața sufletească în orice moment și în orice manifestare a ei. Arunc o privire asupra lucrurilor din jurul meu și observ multe din ele; pe retină însă se reproduce mult mai multe lucruri cari mie nu-mi ajung la conștiință. Citind o carte nu pot să-mi dau seamă în același timp de tot ceea ce aș dori să cunosc. Dacă țiuseama de înțelesul cărții îmi scapă frumusețea formei, dacă urmăresc greșelile de tipar sau alte imperfecțiuni ale textului, nu mai înțeleg nimic din firul său total de legătură. De regulă, pentru fiecare scop pe care îl urmărim când citim o carte este necesară o citire specială. Activitatea spirituală nu e compatibilă cu ascultarea unei execuții la pian și ascultarea unui strigăt de copil sau cu exerciții de gimnastică și cu mersul repede. Cine vrea să simtă bine o muzică serioasă închide ochii. În momente când trebuie să luăm hotărâri importante sau în cele de pericol mare, neperdem ușor capul; cu alte cuvinte fiind preocupați de reprezentările unui eveniment mareț și important suntem incapabili de a ne aminti sau de a ne gândi asupra lucrurilor celor mai simple.

După concepția populară, atenția constă numai în acte arbitrare ale sufletului. După ea sufletul ar poseda o activitate specială pe lângă și în afară de reprezentările sale. El se află față în față cu ele, având scopurile lui și, când, «își îndreaptă atenția sa» spre unele, când «și-o înlătură» de la celelalte. Nu mai e nevoie să insistăm că o asemenea concepție mitologică este imposibilă. După cum organismul și sistemul nervos nu sunt ființe aparte și separabile pe lângă și în afară de părțile organice și nervoase precum și de procesele legate de ele și petrecute în ele, ci sunt numai totalitatea lor, tot așa și activitatea sufletească nu este altceva de cât conținutul a tot ceea ce se petrece și ce se află în suflet. Tot așa preferințele și neglijențele din cari se compune atenția și distragerea nu reprezintă o activitate specială a sufletului față de impresiile lui. Ele sunt consecințe strict legale ale unor anume particularități sau anume relațiuni ale impresiilor înși-lor. Dintre acestea, în special două sunt mai însemnate.

I. In primul rând valoarea sentimentală a impresiilor. Impresii însoțite de plăcere sau neplăcere intensă își fac loc mai de grabă în suflet, se impun mai mult de cât impresii indiferente. Dacă se vorbește despre mine în jurul meu, de bine sau de rău, aud ușor chiar când este exprimat înțeles, deci greu perceptibil din punctul de vedere fizic. Lucrurile noi și cari es din comun le observăm înaintea celor obișnuite, în bună parte pentru că se deosebește de acele prin faptul că sentimentul respectiv este mai puțin tocit, adică mai intens. In toate afirmațiile făcute despre interes, se poate vedea lămurit raportul dintre sentiment și atenție. De pildă: Conlucrarea armonică între o impresie venită la un moment dat în suflet și reprezentările existente dinainte în el dar redescoperite acum de această impresie, adică primirea pe care o găsește impresia la reprezentări, da naștere sentimentului de plăcere care este însuși interesul. Ceeace mă interesează—adică lucrul despre care posed oarecari cunoștințe și despre care mai aflu acum cu plăcere alte cunoștințe—mi se impune și capătă o valoare precumpănitoare pentru conștiința mea. Așa că sentimentele de plăcere și de neplăcere sunt, după cum am arătat mai sus, indicii pentru suflet și pentru organism de ceeace le este folositor sau vătămător. Insemnătatea acestei legi constă deci în faptul că dintre impresiile cari lucrează asupra sufletului și cari îl informează despre lumea din afară, cele mai eficace sunt acele cari au o deosebită însemnătate pentru el însuși și pentru exercițiul vieții sale. Din mulțimea imensă de influențe existente în orice moment, se relevă de regulă, tocmai acele cari au o importanță deosebită, lăsând pe celelalte în umbră, cu o anumită preferință, fără îndoială, a celor plăcute, deci utile. „Nici un om nu ține seama de simptomele cari ne previn,—spune *Gœthe* cu oarecare exagerare,—atenția este îndreptată numai asupra simptomelor măgulitoare și promițătoare“. Este un lucru cunoscut că reprezentantul unei anumite idei dă o atențiune deosebită judecății or favorabile lui și că adeptul unei credințe sau al unei superstiții oare care, dă o deosebită atențiune instituțiilor care îi sunt favorabile; invers, că se ignorează și se desconsideră nu numai intenționat, dar mai ales neintenționat, tot ceeace pledează contra, tot ceeace e incomod, tot ceea ce este neplăcut.

II. O a doua cauză legală a atenției este înrudirea impresiilor cari ajung la suflet, cu tot conținutul care se află în acel moment, în el. Când conștiința este plină de anumite reprezentări din memorie, ea dă atențiune cu o ușurință deosebită percepțiilor asemănătoare cu acele reprezentări și cari au același conținut ca și ele însă într'o viociune sensibilă. De asemenea se preferă cunoștințele cari explică mai bine reprezentările existente sau cari sunt înrudite cu ele. In afara de considerația pentru exercițiul vieții sufletești care determină alegerea între impresiile foarte numeroase cari dau năvală în fiecare clipă asupra sufletului, mai este și raportul dintre ele și seria de gândiri, dominantă în acel moment în suflet. Ceeace a ajuns deja la conștiință—și care s'a bucurat în general de această favoare, evident, tocmai pentru că avea însemnătate — croește oarecum drumul cunoștințelor

asemănătoare sau întregitoare și în felul acesta își crează o eficacitate mai mare. De obicei nu dăm atenție la tictacul unui ceasornic într-o cameră; natural că urechile primesc continuu undele sonore, însă ele nu ajung ca să fie luate în seamă de suflet. Imediat însă ce ne gândim la ceasornic sau la timp, ne trezim și cu tictacul în conștiință. Pentru a putea deosebi un sunet slab într-o mulțime de sunete mai tari sau o melodie într-un ansamblu de mai multe voci, trebuie să fi fost dată întâi izolată și apoi să încercăm să o reținem în reprezentare. Oscilații mici ale acului unui aparat de măsurat, diferențe slabe de nuanțe pe două suprafețe alăturate, rămân neobservate, dacă ajung la suflet odată cu alte senzații fără ca sufletul să fi fost făcut atent asupra lor. Însă dacă ne gândim la ele dinainte, adică dacă le așteptăm, le percepem numaidecât. Acest lucru se vede foarte lămurit la ilustrațiile cu probleme de ghicit. Întâi nu putem găsi figura ce o conțin și este ascunsă; din moment însă ce am răpuit s'o descoperim este aproape imposibil să nu o vedem, căci privim todeauna desenul întreg prin reprezentarea figurii descoperite. Să observăm figura 14 și să ne întrebăm ce reprezintă. Vom spune o pasăre care privește spre stânga. Ia să ne gândim că este un iepure care privește la dreapta; atunci vom spune ca Polonius: într'adevăr este un iepure; după reprezentarea ce ne-o facem vedem când o pasăre când un iepure. Dar reprezentările pot pregăti terenul și pentru lucrurile de ordin pur intelectual. Mai ușor înțelegem o conferință dacă îi cunoaștem liniile ei generale; adică, ideile conferinței pătrund mai ușor în conștiință dacă există deja în ea alte idei, cari se aseamănă cu acele și le anticipează.

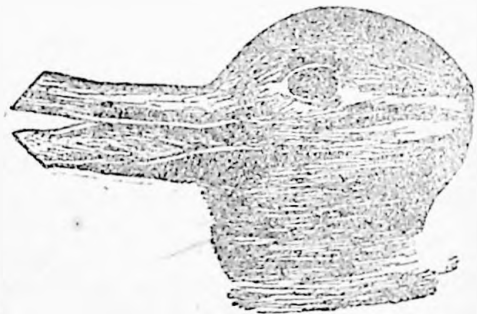

Fig. 14.

O figură bilaterală, de animal (după Thorndike).

Foarte caracteristic pentru atenție este și faptul că în general, este însoțită de diferite mișcări involuntare. Ele au în marea lor majoritate un raport strâns de finalitate cu forma aproximativă a fenomenului respectiv la un moment dat: Ele ușurează conservarea impresiei ajunsă la suflet sau provoacă o creștere a energiei ei. La impresiile de simț, venim în ajutorul organelor respective ca să primească excitația obiectivă, prin mișcări de fixare, întoarcere a capului și altele asemenea. La atenția pur intelectuală îndreptăm ochii în spre ceva indiferent, sau îi închidem cu totul și oprim mișcările membrilor; toate aceste contribuie ca să ținem la distanță influențele de distragere. Însă natural că nu numai că mișcările acestea au loc, dar le și simțim pe măsură ce ele au loc, ajung la cunoștință ca tensiuni și acțiuni și dau prin aceasta fenomenului total un colorit particular. Coloritul acesta împreună cu reprezentarea populară despre suflet produce concepția greșită despre atenție, concepție despre care

am pomenit mai sus, după care ea ar fi o activitate a sufletului îndreptată în contra propriului său conținut. În unele împrejurări concepția aceasta pare foarte naturală. Așa de pildă, când avem în conștiință reprezentări cari nu numai că anticipează pe altele ce vin mai în urmă, dar cari în același timp sunt gândite chiar ca fiind anticipări, cu alte cuvinte sunt gândite ca fiind copii ale altor fenomene psihice cari le vor completa îndată sau le vor realiza mai vîziu pe cale sensibilă. În cazul acesta avem atențiune voluntară, care are într'adevăr aparența că este rezultatul unei intervenții a sufletului activ în propria sa viață interioară, însă atențiunea voluntară ca și cea involuntară se conduce după anumite legi. De regulă se succed chiar direct unele după altele. O impresie care ajunge la conștiință fără reprezentări pregătitoare deșteaptă imediat reprezentări de ceea ce e probabil că va urma. Odată cu apariția lor, starea generală se întregeste devenind atenție voluntară. Vedem de pildă un fulger și ne gîndim repede și cu încordare, adică, avînd numeroși mușchi contractați, la tunetul pe care ni-l reprezentăm că va veni.

De altfel un anumit fenomen de conștiință sau o clasă întreagă de fenomene, cari apar viu în conștiință nu au o durată lungă. Chiar când cauzele cari le favorizează apariția, durează, ele perd curînd din puterea lor; alte impresii iau locul dintîi, iar reprezentările impuse de ele, pot, în cel mai bun caz să ajungă în scurt timp din nou la iveală. În special la copii apare în mod caracteristic această repede paralizare a atenției pentru fiecare fel de preocupare; ea conștine mare greutate pentru învățămînt. Invitații repetate de a fi atenți și de a se mărgini la cadrul chestiunii, ajută întrucîtva—căci produce reprezentări despre lucrul care e vorba și deci influențează asupra lui — totuși numai trecător; căci însăși reprezentarea mărginirii la chestiune nu poate dura multă vreme. De aceea este mai bine să ținem seama pe cît posibil de acest caracter particular al atenției și prin urmare să avem grijă să provocăm mereu alte reprezentări și în special să păstrăm viu interesul pentru ele.

Fenomenul atenției, după cum am spus mai sus, nu se aseamănă cu nici un alt fenomen din afera organismului. Însă pe de altă parte, dacă concepțiile noastre generale despre raportul între corp și suflet sunt adevărate, ar trebui să putem constata un caz asemănător și în fenomenele nervoase. Într'adevăr așa este. Dacă mai multe excitații lucrează în același timp asupra centrilor subcorticali, nu produc nici ele exact suma mișcărilor reflexe pe cari le-ar fi produs fiecare excitație aparte, ci sau mai mult sau mai puțin, după împrejurări. Sau ambele excitații se stînjenesc una pe alta și-si anihilează reciproc efectul (*piedică reflexă*): de pildă în timp ce una din ele fiind singură ar fi provocat un strigăt, iar cealaltă o mișcare a piciorului, venind ambele nu se mai provoacă nimic; sau ele se sprijină și se favorizează reciproc (*favorizare reflexă*) de pildă când fiecare excitație luată izolat rămîne fără efect din cauză intensității prea slabe, însă ambele luate împreună produc o contracțiune musculară. Nu putem trece cu vederea analogia ce există între aceste două fenomene și două trăsături caracteristice ale atenției: și anume analogia dintre unul din aceste fenomene și stînjenirea reciprocă a mai multor fapte psihice cari apar simultan și dintre celălalt și ajutorul pe care îl dau, la apariția impresiilor, reprezentările anticipatoare sau cari țin în orice alt fel de ele. Prin urmare, poate că în fenomenul sufletesc al atenției trăim direct feno-

menul de ordin spiritual care este corelativ tocmai cu aceste procese de piedică și de favorizare din interiorul scoarței creierului mare, procese pe cari le putem constata din afară, în centrul subcortical prin organele noastre de simț.

Bibliografie

E. Dürer, Die Lehre von der Aufmerksamkeit (1907).

§ 10 Memoria

Atențiunea este un fenomen de alegere și de reducere. Suflul renunță la mulțimea imensă a cererilor ce îl năvălesc la un moment dat, în favoarea câtorva dintre ele, cari se află în relații speciale cu scopurile lui. El este condus însă de încă o lege care prezintă o fericită întregire a celei dinăuntru. El trece adică, în același timp, dincolo de cererile datorite cauzelor exterioare și realizează câte odată, mai mult decât i se cere direct. Cu alte cuvinte dacă cele ce pătrund acum în el și ajung la conștiință *le-a mai trăit și altădată—în formă aidoma sau asemănătoare—el le întregeste și le îmbogățește acum cu reprezentările fenomenelor cari au fost legate atunci de ele sau cari le-au succedat*, fără ca totuși să trebuească să existe cauzele originare ale acelor reprezentări. Dacă aud cuvintele cu care începe o poezie pe care am citit-o adesea, eu o continui în minte, chiar dacă nu mai aud urmarea. Dacă văd că cerul se întunecă și că pomii se apleacă sub puterea vântului, știu că va veni o furtună. Dacă simt un miros de carbol sau de iodoform caut în jurul meu pe cineva cu un pansament. Pretutindeni mi se largesc și mi se întregesc, pe baza experiențelor trecute, datele căpătate direct. Suflul restabilește direct legăturile vaste și unitățile mari pe cari le-a trăit înainte și față de care, ceea ce apare acum, este imperfect și fragmentar.

Această facultate a sufletului se numește *memorie*, iar manifestarea memoriei se numește *reproducere*. Importanța considerabilă a acestei facultăți este evidentă. Natura se repetă. Ceea ce a adus înainte laolaltă, sau ca o consecință a unor anumite împrejurări, ea aduce din nou când reapar aceleași împrejurări sau altele asemănătoare cu ele; sunt și excepțiuni dar așa se întâmplă în marea majoritate a cazurilor. Prin faptul că sufletul reproduce în reprezentări ceea ce a existat înainte, el posedă deja o cunoștință despre cele ce există în mod obiectiv, înainte ca ele să fi lucrat asupra lui. El devine independent de prezent și actual. El întrevede ceea ce este ascuns, încă înainte ca să devie vizibil sau tangibil, iar viitorul îl întrevede, încă înainte de a fi devenit realitate. Tot astfel poate adapta reacțiunile sale la ceea ce îndepărtat în timp și în spațiu și poate fi circumspect și prevăzător în lupta cu lucrurile exterioare.

Să mai vorbim și de un caz special al reproducerii care are loc adeseori. După cum în succesiunea lor, lucrurile externe nu diferă cu totul unele de altele, ci se repetă, tot așa și în simultaneitatea lor se aseamănă în multe privinți între ele. Asemănarea aceasta

consistă adesea în faptul că două lucruri au unele părți comune, celelalte putând fi complect diferite. Așa este de pildă asemănarea între două cuvinte rimate sau asemănarea între o fotografie și un portret în ulei sau a amânduror cu originalul. Dacă sufletul ia cunoștință de un lucru care are caracterele $a b c d$ și în experiențele trecute a cunoscut un lucru asemănător $c d e f$, se poate foarte bine ca grație caracterelor comune $c d$, să treacă dela caracterele speciale $a b$ ale primului lucru, la caracterele speciale $e f$ ale lucrului celuilalt și deci să și-l reprezinte pe acela. În virtutea aceleiași legi care regulează reproducerea fenomenelor asociate în timp și cari s'au petrecut deci adesea cu totul în afară, gândirile sunt conduse câte odată mai departe la ceea ce este asemănător, adică înrudit obiectiv.

Natural că un suflet care are o experiență oarecum mare, posedă o mare mulțime de posibilități de reproducere pentru fie-care cunoștință nou venită. Cărțile din jurul meu, pe cari trebuie să le consult sau o casă rustică care stă pe jumătate ascunsă între pomi și pe care o observ pe colină în partea cealaltă când privesc afară pe fereastră, și în general, aproape tot ceea ce percep, mi-a mai apărut și înainte de nenumărate ori, având însă legături vremelnice cu lucruri foarte diferite. Într'adevăr, între ele există raporturi de asemănare în unele privințe. De fapt ar putea deci acum să-mi apară în conștiință, un număr imens de reprezentări cari să întregască și să lărgască cunoștințele actuale. Că nu se întâmplă așa, nu e nevoie de multă explicație; este o consecință a legii de care tocmai ne-am ocupat și anume legea îngustimii conștiinței. În parte, văzurăm deja ceea ce determină în mod legal alegerea reprezentărilor cari ajung la conștiință, din mulțimea de reprezentări posibile.

În primul rând, fenomenele psihice cari se bucură în special, de favoarea de a fi reproduse sunt cele însoțite de un sentiment puternic. Un succes strălucit dar și o jignire gravă, nu se uită atât de ușor; conștiința lor stă ca să zicem așa, totdeauna la pândă, pentru a intra în acțiune la cea mai mică ocaziune. Sentimentul de plăcere care însoțește reprezentările, are însă aci o importanță mai mare de cât la atenție. Atât cât gândirile au libertatea de alegere este sigur că atunci când va fi vorba de reproducere ale experiențelor anterioare, vor preferi reprezentările plăcute și vor înlătura pe cele neplăcute. Sufletul nu neglijează cele neplăcute atât cât sunt prezente; ele reprezintă pentru el, simptomele unui pericol, ca ceva obiectiv, indiferent dacă știe sau nu acel pericol. Din moment ce pericolul a trecut, el are tendința să îndepărteze aceste reprezentări. Pe acest fapt se bazează fenomene importante cunoscute. Așa este puterea împăciuitoare și consolatoare a timpului, zăgrăvirea viitorului prin amintirile plăcute din experiențele trecute iar nu prin cele dureroase și triste, amintirile ce-și evoacă mereu fiecare generație înaintată în vârstă, despre «vremurile bune» de altă dată și altele.

În al doilea rând, conținutul total al conștiinței la un moment dat are importanță pentru direcția ce urmează s'o ia cursul reprezentărilor: Dintre toate impresiile prezente, vor pătrunde cel mai ușor în

conștiință—admițând că împrejurările sunt aceleași—acele, cari au cele mai multe puncte de legătură, cu altele cuvinte cele ce se adaptează cel mai bine la starea totală. Aceași carte îmi deșteaptă alte reprezentări când se află pe masa mea de lucru de cât când se află în librărie. Acelaș gând va trece în obscuritate sau în vis cu totul altfel de cât la lumină și în stare de veghe. Dacă într-o convorbire se intercalează deodată un cuvânt sau un citat dintr-o limbă străină, foarte adesea ele nu vor fi înțelese, nici de cei ce cunosc bine acea limbă: sunetele străine nu au o înțelegere suficientă în cele spuse până la pronunțarea lor, de aceea ele nu pot deștepta atât de repede reprezentările cari au fost legate în trecut, foarte adesea de ele. Dacă însă acel citat se repetă, atunci el provoacă chiar ușor, un răspuns în acea limbă străină, sau întreaga convorbire se continuă în limba aceea.

Însă pe lângă acești doi factori de cari ne-am ocupat, mai sunt și alții cari au importanță penitru forma concretă a legii generale de reproducere. Ei determină între ei și în concurență cu ceilalți, fiecare succesiune de reprezentări. În ultimele decenii s'a încercat adesea și cu succes să se urmărească natura și eficacitatea acestei legi prin cercetări experimentale. Pentru aceasta, s'au întrebuit diferite metode scoase din diferite observări și transformări obiective ale reproducerilor cari apar în viața zilnică și în special la școală. Așa de pildă se servesc de reproducerea obișnuită, involuntară care apare ca o inspirație, penitru ca prin pomenirea vre unui cuvânt sau arătarea vre-unei ilustrații să se deștepte reprezentări. Se caută apoi să se stabilească, după deosebirile dintre impresiile care influențează sau după felul acestor influențări sau după deosebirile dintre persoanele experimentate, de ce fel sunt aceste reprezentări, cât timp trece în fiecare din aceste cazuri până când apar și așa mai departe. De reproducerea voluntară a impresiilor imediat anterioare—cazuri pe cari le întâlnim în școală, când elevii trebuie să repete cele spuse de profesor sau când li se dictează—ne folosim iarăș prin diferite mijloace. Așa de pildă li se arată elevilor în ilustrații sau li se spun, cuvinte, silabe, numere, gravuri și imediat după aceasta li se cere să redea sau să așterne pe hârtie cele ce au reținut. Din cantitatea lucrurilor reținute precum și din numărul și felul greșelilor comise, putem trage diferite concluzii. Alta: căm elevilor, așa cum se face la școală, pasagii mari ca să le repete des până când le vor stăpâni complet (procedeul învățării prin repetiție) și corectăm ce muncă este necesară penitru această învățare în diferitele împrejurări și ce muncă trebuie depusă în plus penitru a le învăța din nou la diferite epoci ulterioare. În fine învățarea vocabulelor și a anilor ne-a dat modelul penitru așa numita metodă a coincidențelor. Ea consistă în a imprima în minte material care e format din părți legate două câte două și în a ne reproduce o parte din pereche când avem pe cealaltă. Prin procedeele acestea ne-am asigurat de unele lucruri cunoscute din experiențele trecute dar de care nu am fost așa siguri, și am dovedit că ele sunt fundamentale; pe de altă parte ne-am asigurat de unele lucruri noi. Să pomenim pe scurt ceva despre ele.

Lucrurile pe cari le-am cunoscut cel mai în urmă, admitând că împrejurările sunt aceleași, le reproducem cel mai ușor. Dacă luăm cunoștință de un lucru, el reapare adesea—dacă nu ca tot, în cazul când are o întindere mare, însă în fragmente și în părți mai mici — la cea mai mică ocaziune, în timpul imediat următor după ce l-am cunoscut, și par'că persistă într'una (Perseverarea). După aceasta, posibilitatea de reproducere scade foarte repede; lucrul se uită. Însă procesul acesta se continuă și în viitor, dar cu o încetineală surprinzătoare; după o trecere de mai bine de 20 de ani, posedam încă urme sigure că am învățat odată o poezie. Așa că nimic nu se pierde cu totul din suflet și atât de lesne, chiar dacă, după un timp foarte scurt nu mai avem posibilitatea de a reproduce cunoștințele acelea de bună voe.

Cel mai important mijloc ca să ne asigurăm de reproducerea unui anumit lucru—in afară de concentrarea atenției asupra sa—este repetiția deasă a lui. Factorul acesta a fost cercetat foarte des mai de aproape și a dat în special, două rezultate interesante. Unul confirmă și îndreptățește un procedeu care s'a dovedit de mult prin practica fiecărui învățământ, că este folositor. Pentru ca să asigurăm întipărirea în minte a unor cunoștințe și pentru ca să le păstrăm un timp mai îndelungat, nu e bine să ne forțăm de a le repeti de prea multe ori la rând, ci este mai bine să le repeșim de mai puține ori în fiecare dată, însă un timp mai îndelungat; cu alte cuvinte să revenim mereu, mereu la acele cunoștințe și să le împrespătim în minte la fiecare dată numai prin câteva repetiri. Așa dar, ca să ajungem să stăpânim o cunoștință, repetițiile dese sunt indispensabile și *ori cât ne-am forța să ajungem a o stăpâni, preocupându-ne de ea un timp mai scurt, dar în mod mult mai intens, preocuparea aceasta nu poate înlocui valoarea acelei repetiri.* Rezultatul celălalt este direct opus față de instinctul practicei. Dacă trebuie să întipărim în minte un număr de cunoștințe legate între ele, de pildă o poezie, un monolog, care va trebui să fie reprodus apoi exact în aceeași succesiune, nu e bine să-l descompunem în părți mai mici, strofe, semistrofe, propoziții izolate pentru ca apoi să le înădăm pe toate. De cele mai multe ori procedăm mult mai economic dacă prezentăm sufletului toată bucata de la început până la sfârșit și nu facem nici o disecare de care să nu fie nevoie la reproducerea ulterioară.

S'a făcut de curând o interesantă aplicare practică a primei metode de care am vorbit mai sus, și anume metoda utilizării reproducerilor involuntare. S'a încercat ca să se pătrundă cu ajutorul acestor reproduceri în mecanismul intim al unui suflet oarecare și acolo să se scoată la iveală reprezentări sau particularități ale vieții reprezentative; lucruri cari se dezvăluie greu pentru observarea directă sau pe cari individul experimentat le ascunde cu intenție (diagnosticul asociații). Pentru aceasta facem ca persoana experimentată să răspundă cât mai repede la un mare număr de întrebări puse de noi. Întrebările acestea sunt în marea lor majoritate indiferente: unele dintre ele însă, împrăștiate ici și colo, se află într'o relație mai strânsă

cu complexul de reprezentări presupus de noi sau cu celelalte particularități presupuse. Dacă reprezentările tănuite au o însemnătate mare pentru sufletul pe care îl experimentăm, atunci prezența lor se trădează într'un fel sau altul în răspunsurile date, chiar în contra voinții conștiente a individului. Sau obținem direct, prin întrebările noastre repetate, reprezentările presupuse, sau, în cazul când persoana se uluiește și caută să înăbușe reacțiunea care se impune din ce în ce mai mult și să o înlocuiască cu o altă liniștită, are nevoie de un timp oarecare; răspunsul va fi deci târăgănit în mod izbitor — adesea chiar la primele reacțiuni. Sau se întâmplă ca persoana experimentată să se zăpăcească tocmai din cauza liniștii ce vrea să și-o impună și a înțelegerii cerute de noi și să dea atunci răspunsuri lipsite cu totul de înțeles.

Natural că totdeauna s'a observat că memoria diferă foarte mult după indivizi. Dar și aici, de abia cercetările noi au arătat întru câtva diferențele feluri de memorie și au explicat — în parte cel puțin — motivarea lor mai profundă. Între ele putem menționa și diferențele așa numite *tipuri memoriale* sau *tipuri de impresiionare*. Diferențele feluri de impresii ca sunete, culori și altele, nu au aceeași însemnătate pentru viața reprezentativă a fiecărui individ. Unii indivizi (*tipul vizual*) preferă hotărât reprezentări vizuale. Ei reproduc ușor și cu multă vioiciune formele și culorile, văd oarecum semi-sensibil lucrurile cari țin numai de domeniul gândirii și le pot urmări la dreapta și la stânga, în sus și în jos, precum și deosebi foarte lămurit. Din potrivă la alți indivizi (*tipul auditiv*) acest rol favorit îl au reprezentările auditive, iar la alții, reprezentările provenite din mișcări, mai ales ale organelor de vorbire (*tipul motor*). Cazuri extreme ale acestor unilateralități se întâlnesc rar; desigur că în legătură cu ele se află talente picturale sau muzicale. În general se întâmplă numai ca să prepondereze într'o măsură oarecare unul sau altul din felurile acele de reprezentări. De astfel atitudinea pe care o ia un individ față de reprezentările lucrurilor externe, mai depinde de modul cum își reprezintă cuvintele din limbă: ca văzute, ca auzite sau ca grăite. Natural însă că aceste deosebiri individuale determină și deosebiri în manifestarea memoriei. Un vizual pronunțat poate să joace șah cu ochii închiși, să reproducă, gândindu-se puțin, o grupă de numere învățate pe dinafară, chiar în ordinea lor inversă sau într'o ordine spațială cu totul alta; aceste lucruri sunt complet enigmatice pentru auditiv. La reproducere, vizualul confundă ușor elemente cari se aseamănă în aparență, auditivul pe cele cari au sunetul asemănător sau cari se află în aceeași parte a unui tact. Pentru auditiv sau pentru motoric, pronunțarea cu glas tare sau încet este de un foarte mare folos când are de învățat o bucată pe dinafară, pentru vizual este mult mai mic și așa mai departe.

Bibliografie.

Claparède *L'association des idées* (1908). — M. Offner *Das Gedächtnis* (1909, ediția a 2-a 1911). — G. E. Müller *Zur Analyse der Gedächtnisstätigkeit und des Vorstellungsverlaufes I* (1911). — Lucrările experimentale se află în mare parte în

Zeitschrift für Psychologie (Vol 6, 14, 22, 24, 35, 37, 41, 42, 44, 45, 56, 59, Vol. adause 1, 3) și în Archiv für d. ges. Psychologie (Vol. 1, 2, 4, 6, 12, 17) precum și în Zeitschrift für angewandte Psychologie Vol. (1—5).

Diagnosticul asociației: Klein und Wertheimer Psychologische Tatbestandsdiagnostik. Archiv für Kriminalanthropologie Vol. 15 (1904) Jung und Riklin Diagnostische Assoziationsstudien. Journal für Psychologie und Neurologie Vol. 3—8.

Teoria tipurilor memoriale și de impresionare: L. Pfeiffer Über Vorstellungstypen. (1907) Experimentelle Untersuchungen über qualitative Arbeitstypen (1908).—Important pentru psihologia diferențială a memoriei este și: P. Rauschburg, Die Ergebnisse der experimentellen Psychopathologie des Gedächtnisses. Bericht über den 4. Kongress für experiment. Psychologie (1911).

§ 11 Deprinderea

Prin acest cuvânt se obișnuiește a se înțelege nu un fenomen unitar ci o pluralitate de fenomene cari au o parte comună și anume *că apar atunci când un acelaș act sufletește se repetă mai des*, fie că repetițiile acestea se fac una după alta, fie că se succed la intervale relativ mari. Ele sunt în bună parte urmările naturale ale activității psihice de întregire și de alegere, despre care am vorbit deja. Însă numai în parte. Pe unele din ele nu le putem explica numai prin activitatea sufletească de alegere și de întregire și de aceea trebuie să le considerăm că rezultatul unei legi speciale și ultime. Aci însă vom face abstracție de deosebirea dintre ceea ce este original și ceea ce este derivat. Făcând aceasta nu ne rămâne să studiem decât trei cazuri.

Primul caz este acesta: Când aceleași cereri de orice fel ar fi ele, revin des la suflet, el le satisface cu o perfecțiune din ce în ce mai mare. Perfecțiunea aceasta se manifestă însă, în diferite feluri, cari depind de diferitele manifestări ale sufletului. Întrucât fenomenele psihice depind de influența excitațiilor externe, deci de domeniul senzațiilor, perfecțiunea consistă într-o *rafinare* a activității sufletești: se ajunge a se auzi, a se vedea, a se mirosi etc., excitații mai slabe; și în special se pot percepe și judeca mai exact diferențele înai mici de culori, sunete, greutate, mișcări, mărimi spațiale etc., când influențele obiective se succed mai des de cât când se succed mai rar. Întrucât însă activitatea sufletească se referă la succesiunea în timp repetițiile influențează asupra *înfirii* succesiunii: ajungem să percepem mai repede un acelaș număr de lucruri perceptibile sau să imprimăm în memorie or să reproducem într'un timp mai scurt, acelaș număr de elemente; se mărește înțeleala la citit, la gândit, la executare de mișcări. Întrucât privește un al treilea punct de vedere. adică întrucât activitățile sufletești au și o oare care sferă de învîndere, are loc o *lărgire*: Dacă percepem de mai multe ori aceleași obiecte, ajung la conștiință mai multe detalii; dacă avem în față diferite lucruri, percepem un număr mai mare din ele, și dacă executăm de mai multe ori anumite acțiuni, ținem seama de un număr mai mare de circumstanțe. Tot între acestea putem trece și faptul că o anumită manifestare, poate fi mai mult timp continuată după ce a fost des

repetată, decât la început. În fine întrucât acțiunile sufletești servesc unor scopuri oarecare, ele devin din ce în ce mai *economice* și mai *potrivite*, adică ating scopul cu o desfășurare de energie din ce în ce mai mică, înlăturând din ce în ce mai mult manifestările secundare nefolositoare, mișcările accesorii și altele asemenea, și făcând din ce în ce mai puține greșeli și nepotriviri.

Cu aceasta am ajuns la cazul al doilea. Într-adevăr sufletul realizează acțiunile psihice mai des repetate, din ce în ce mai ușor, mai repede și mai exact; aceasta însă nu face în mod necesar ca să sosească la conștiință și detaliile acelor acțiuni. Acest lucru se întâmplă numai când colaborează și alte cauze, de pildă, reprezentările anticipate sau un interes extraordinar. Dacă asemenea momente de favorizare lipsesc, atunci tocmai ceea ce a apărut mai des devine mai ușor neobservat și necunoscut; conștiința se liberează din ce în ce mai mult de ea pe măsură ce cauzele obiective corespunzătoare se repetă mai mult. Sgomote permanente sau cari revin în mod regulat, ca tictacul unui ceasornic, sgomotul de stradă, mumurul unui pârau de munte, nu le mai auzim la un moment dat, cu toate că le putem aduce oricând la conștiință în întreaga lor intensitate sensibilă, dacă îndreptăm gândul asupra lor. Cîntul, scrisul, socotitul, cîntarea la pian și nenumărate alte activități, se dobîndesc încet și cu conștiința precisă a fiecărei mișcări și a fiecărei impresii de detalii, conținută de această mișcare. Cu vremea, după mii de repetiri, ajungem să executăm cu o iuteală mare aceste mișcări, însă ca urmare și probabil din această cauză, scade cu totul conștiința clară a literelor a cifrelor sau a celorlalte muzicale componente.

Cu toate acestea însă — și aceasta este a treia particularitate — efectele detaliilor înconștiente sau numai slab conștiente, nu se perd. În special *efectele cari se manifestează în afară prin mișcări* și, cari reprezintă urmările obiective ale reacțiunilor sufletești față de seria de impresii des repetate, se păstrează perfect. Cine citește repede nu va avea conștiința clară a fiecărei litere și nici a fiecărui cuvânt, tot așa virtuosul pianist, cu privire la fiecare notă; cu toate acestea, însă, se execută mișcările aparatului de vorbire sau ale degetelor, mișcări cari au fost strâns legate de aceste semne, atunci când s'a luat cunoștință de ele. Acelaș lucru se întâmplă cu toate seriile de mișcări cari se învață încet și pe cari le executăm des, de pildă, croșetarea sau coaserea, înotarea sau călăria, dansul sau patinajul. De unde la început energia psihică conștientă legată de aceste mișcări era mult preocupată de ele, pe măsură ce ele se repetă ea se suprimă încet, ajungând la resturi slabe cari dispar și ele; însă mișcările rămân; ele au devenit *automatice*.

În fenomenul deprinderii deci, sufletul se adaptează admirabil la mediul înconjurător, adaptare care îi slujește pentru propria sa conservare. Prin legea asociației și a reproducției el se adaptează fenomenelor cari se repetă des, prin faptul că anticipează complexitatea și desfășurarea lor, încă înainte ca ele să fi devenit pentru suflet o realitate sensibilă. În deprindere, sufletul realizează o adaptare

și mai mare la fenomenele foarte des repetate și tocmai prin aceasta foarte importante. El prinde aceste fenomene din ce în ce cu mai multă fineță, iușeală și largire și le răspunde numaidecât prin reacțiunile produse de foarte multe ori pentru ele. Acum, aceste reacțiuni se produc imediat, fără ca totuș să mai aibă nevoie de o desfășurare considerabilă de forțe, pe cari nu le are la dispoziție totdeauna de cât într'o măsură limitată. Prin urmare fără a neglija lucrurile zilnice deci importante, el își păstrează totdeauna aproape întreaga energie pentru a face față lucrurilor deosebite, nouă și surprinzătoare!

Bibliografie.

Ebert und Meumann. Einige Grundfragen der Psychologie der Übungssphänomene im Bereiche des Gedächtnisses (1904).

§. 12. Oboseala.

Fenomenul oboselii apare în aceleași condiții ca și deprinderea și anume atunci când o activitate sufletească se repetă de foarte multe ori la rând. Oboseala se manifestă însă într'un mod tocmai opus, nu ca o perfecționare a activității psihice ci ca o ruinare a sa. Sensibilitatea pentru excitații exterioare și pentru deosebirile dintre ele se tocește, atenția nu se mai poate concentra atât de energic și cuprinde în acelaș timp un domeniu mai restrâns; primirea de noi reprezentări în memorie se îngreuiază, reproducerea de reprezentări deja existente, de pildă la socotit, ciuit, gândii, e încetinită și imperfecționată. Tot așa și succesiunea mișcărilor și a acțiunilor prin cari reacțiunile sufletești se manifestă în afară: ele se succed mai încet, mai puțin fecund, mai nepotrivit și în unele împrejurări încetează cu totul.

Oboseala este evident o măsură de apărare și de păstrare a sufletului. El se vatămă dacă este preocupat de o activitate oarecare un timp prea îndelungat și în acelaș timp cu intensitate. El nu mai poate satisface cererile ce i se adresează și de aceea stă retras față de ele. Însă fiind dată continuitatea funcțiunilor organice, el nu se va mai putea apăra cu succes, față de numărul mare de cereri, dacă nu începe prin a se apăra când acest număr este încă mic. De aceea, primele semne de oboseală se arată imediat după începerea unei activități spirituale des repetate și anume printr'o vătămare din ce în ce mai mare a progreselor datorite deprinderii. Nu arare ori faptul acesta dă loc la fenomenul surprinzător, că o activitate întreruptă chiar pentru mai multă vreme, o executăm mai bine imediat după reluare de cât atunci când am lăsat-o. În acest caz deprinderea dobândită înainte, dăinuiește, chiar dacă e puțin mai redusă; însă oboseala care înainte a întunecat în parte efectele deprinderii, a dispărut, și astfel, ni se pare, —lucru paradoxal—că aptitudinea pentru această activitate ar fi făcut progrese în intervalul când nu am exercitat-o.

Oboseala are o mare însemnătate practică grație relațiilor ei față

cu vătămarea vieții psihice și organice. Această mare însemnătate a condus în ultimii ani la cercetări nenumărate în privința felului ei de a fi. În special oboseala cauzată de învățământul școlar, a preocupat mult spiritele. Însă din cauza complexității mari a lucrurilor și a greutății de a găsi metode potrivite de cercetare, nu s'a putut obține o explicare satisfăcătoare decât numai într-o mică măsură. S'a încercat adesea să se pătrundă ca să spunem așa din afară înăuntru, așa de pildă s'a încercat să se observe oboseala sufletească după intensitatea și după intervalul de timp în care apare oboseala mușchilor, ca atunci când ridicăm de multe ori o greutate; iar s'a mai încercat să se măsoare oboseala sufletească când unul dintre simțuri își micșorează activitatea, de pildă când își slăbește facultatea de a percepe două vârfuri de compas puse pe piele — și cari sunt puțin despărțite între ele — chiar ca fiind două. Însă relația între această facultate și oboseala psihică generală este contestată, cu toate că pare probabilă; ceea ce este mai ales, cu totul necunoscut, e felul și gradul de dependență dintre ele. La alte mijloace de cercetare, mult întrebuintate — de pildă când adunăm numere cu mai multe cifre, când adunăm neîntrerupt cifre separate, când scrim după dictat când redăm cuvintele rostite de alții — preocuparea spiritului este foarte unilaterală și foarte simplă, așa că nici de aci nu este permis să scoatem concluzii despre oboseala spirituală generală; în afară de aceasta, ceea ce ne mai stâjenește este și faptul că din cauza deprinderii, acțiunile de cari ne servim pentru cercetări se perfecționează repede dela început. În schimb când e vorba de activități spirituale mai grele, ca traduceri, rezolvirea problemelor de matematică, întregirea spiritului unui text plin de lacune, nu este lucru ușor să mărim numărul cazurilor uniforme de experiență și să putem apoi compara rezultatele obținute în diferitele împrejurări. La aceasta se adaugă în fine o greutate a tuturor metodelor imaginare de cercetare. Admițând chiar că am stabilit printr-un sel oarecare în mod neîndoelnic că oboseala spirituală există, ne lipcește totuși până una alta, orice posibilitate de a stabili dacă și de când trebuie s'o socotim vătămătoare. Nu încapă nici o îndoială că cele spuse nu se referă la oboseli mici; astfel cei mai mulți oameni ar fi fost de mult ruinați din punctul de vedere spiritual. Experiențele cu oboseala corporală, de pildă la marșuri, exerciții, scrimă arată ca probabil că acestea nu sunt deadreptul și pentru fiecare, vătămătoare, ci că — fără a neglija odihnirea necesară — ele se împacă foarte bine cu o întărire progresivă. Deocamdată însă nu cunoaștem limita admisibilului.

Prin urmare după cercetările de până acum nu ne putem face nici o părere sigură și completă nici despre gradul și nici despre efectul vătămător al oboseli spirituale produse de învățământ. Însă atât cât putem avea încredere în impresia generală deșteptată de cercetările de până acum, trebuie să considerăm ca exagerate afirmațiunile că actuala formă de învățământ e foarte dăunătoare — vorbind numai de școlari a căror valoare spirituală nu este cu mult sub normal.

Bibliografie.

Numeroase lucrări izolate asupra acestei chestiuni în Kraepelin, Psycholog. Arbeiten Vol. 1 — 4. Apoi : Zeitschrift für Psych. etc. Vol. 6, 13, 24. Griesbach Energetik und Hygiene des Nervensystems (1895) Intern. Archiv für Schulhygiene Vol. 1 (1905). Expuneri complete: Binet et Henri, La fatigue intellectuelle (1898).—M. Offner Die geistige Ermüdung. (1910) Bibliografie amănunțită la W. Baade Experimentelle und kritische Beiträge zur Frage nach den secundären Wirkungen des Unterrichts insbesondere auf die Empfanglichkeit des Schülers (1907).

C. Efectele exterioare ale fenomenelor sufletești

§ 13 Raportul dintre senzații și mișcări

Sufletul atins de întâmplările lumii exterioare, își formează diferite impresii pe cari le alege, le îmbogățește și le comentează după interesele și experiențele lui. Pe lângă acestea însă, se produce totuș totdeauna și ceva în plus. Influențele cari vin din lumea din afară și cari sunt primite de organismul material se descarcă din nou în afară; ele se manifestă totdeauna în diferitele mișcări ale organelor corporale pe cari le putem considera aci, ca și concepția populară, — lăsând la o parte relațiile mai intime ale lucrurilor (pag 40) — ca efecte exterioare ale sufletului. Adesea relațiunea aceasta este întunecată de complexitatea la care ajunge sufletul după un oarecare grad de dezvoltare, de pildă când ne lăsăm visători și cu totul pasivi în voia unor anumite impresii sau credem că e bine să păstrăm în ocaziunile cele mai excitatoare o liniște gravă sau o resemnare stoică. La început însă, legătura aceasta, există în întregime. Dela naștere, *sufletul răspunde prin diferite mișcări la oricare influență venită dela lumea exterioară*: Mișcări ale organelor de simț, ale brațelor și ale picioarelor; ale capului, ale organelor de vorbire, ale organelor interne, ca mișcările inimii și ale vaselor sanguine, ale plămânilor și așa mai departe. Multe dintre aceste reacțiuni și anume cele mai multe dintre așa numitele *mișcări de expresie*, ca modificări în circulația sângelui și în respirație, mișcările răsului, plânsului, tremurării și altele, nu sunt cunoscute încă îndeajuns. Însă la mișcările cari se manifestează direct în lumea din afară sau la cele cari modifică raporturile dintre organism și lumea din afară putem deosebi cu mare precizie unele două caractere.

Unele mișcări au ca scop *direct, conservarea organismului* în împrejurările existente. Excitațiile cari sunt necesare pentru el ca tot sau pentru organele sale, adică cari procură sufletului impresii plăcute, organismul le reține, le dă ocazia să lucreze mai mult timp, sau să și le introducă direct în corp (*mișcări de cucerire*). Din contră, excitații vătămătoare sau supărătoare, cari provoacă totdeauna în suflet impresii neplăcute, organismul le respinge și se ferește cât se poate mai mult de a mai primi influența lor (*mișcări de apărare sau de fugă*). Este greu să ne mărginim numai la câteva dintre multele exemple ce ni se prezintă. Dacă o îmbucătură a ajuns la rădăcina limbii este

impinsă spre stomac prin contracțiunile muschilor corespunzători. În timp ce toate celelalte eșiri se închid. Dacă o bucăică pătrunde din întâmplare în trahee, este dată afară prin tuse. Dacă mângăiam palma unui copil mic, mâna se strânge și ține tare degetul care a mângăiat-o; dacă însă i-o zgăriăm, mâna se va retrage numai de cât. Copilul absoarbe oarecum, cu privirea, o lumină plăcută și liniștită, însă când lumina este prea intensă și tremurândă el își întoarnă privirea dela ea. Ascunzându-și gura, el învâștește cu limba și scaldă în salivă, zahărul plăcut și necesar ca nutriment pentru el, până când îl topește și îl asimilează; o rădăcină amară, o dă afară din gură, retrăgându-și buzele. Dacă copilul este ilămând, aleargă căutând încoace și încolo și țipă până când i se satisface foamea; dacă se satură șade nemișcat și digestiunea începută nu este stânjenită printr-o altă activitate a circulației.

Pe lângă aceasta însă, există o a doua clasă de reacțiuni originare de mișcare. Dacă o pisică vede un șoarece, îl prinde și îl mănâncă, aceasta este util pentru conservarea sa. De regulă însă, îl mai lasă să-i scape de câteva ori și-l apucă iar, cu toate că în felul acesta dă loc la oarecare posibilitate ca să-i scape prada; când zărește un ghem de tort sau un obiect sferic procedează cu ele, apucându-le și dându-le drumul, exact ca și cu un șoarece cu toate că ea trebuie să fi fost din primul moment clarificată că nu le va putea mânca. Un câine roade un os ce i se aruncă; aceasta contribuie pentru hrănirea sa. El roade însă și picioarele meselor precum și muchiile covoarelor, ceea ce nu-i folosește de loc pentru hrănire. El urmărește instinctiv iepurele care aleargă și alte animale cari îi servesc de pradă, dar tot atât de înfocat urmărește și alți câini sau o țâsură, călăreți și așa mai departe, ceea ce ar fi fără sens să vrea să le ia ca pradă. Același lucru și cu omul. În afară de reacțiunile necesare pentru conservarea sa ca și pentru lupta ce e nevoit să o ducă, reacțiuni despre care am pomenit mai sus, el răspunde în mod spontan și direct la multe din impresiile ce îl ating, prin mișcări cari nu au nici o valoare directă pentru conservarea sa: a da din picioare, a se svârcoli, a desface și a face la loc, a răvăși lucrurile și părțile lor, a se încăera cu cei de o seamă cu el și așa mai departe. Oamenii și animalele nu se joacă numai cu lucrurile, se joacă și unii cu alții. Singurul lucru care se realizează în asemenea jocuri și care are un sens, este numai manifestarea organelor și a puterilor lor, dezvoltarea, exercitarea și conservarea facultăților dobândite cândva. Intocmai ca și la mișcările de conservare, apare și aci elementul psihologic de căutare a plăcerii și și de evitare a neplăcerii ca fenomen însoțitor sau ca scop al activității. Manifestarea în belșug a forțelor și mai ales atingerea scopului, este în mare măsură, plăcută, chiar dacă e vorba de joc; inactivitatea, repaosul și amortirea sunt chinuitoare și insuportabile.

Prin cele spuse am arătat folosul direct ce-l are jocul pentru organism. În legătură cu el mai există și un altul indirect. Forțele și facultățile manifestate la joc nu sunt desigur de cât aceleași cari se desfășoară și în lupta cu lumea din afară. Deci, întrucât ele se manifestă

și prin aceasta se exercită, cel ce se joacă va deveni totdeodată și mai destoinic pentru conservarea sa. Animalul care capătă dibăcia la joc când pândește, fugărește sau prinde prada sa iluzorie, își perfecționează totdeodată prin aceasta înarmările sale pentru lupta cu prada adevărată. Deși mișcările jocului, cu toate că diferă de mișcările de conservare, în privința caracterului și a scopului lor direct, trebuiesc considerate totuși ca pregătiri și exercitări pentru mișcările de conservare. Însemnătatea lor mare din punctul de vedere biologic o datorește tocmai faptului că un instinct puternic pentru joc este un mare avantaj pentru conservarea proprie în lupta pentru existență. Indivizii cari prin constituția lor naturală sunt mai puțin predispuși pentru joc, mor mai ușor.

Lupta și jocul însoțesc pe om și pe animal în tot cursul vieții lor. Însă în diferite grade. Animalul tânăr și mai ales omul tânăr este întâiu îngrijit și înțicinut de părinți, așa că el are foarte rar ocazia ca să facă mișcări pentru propria sa conservare, mai ales că nu-i prea ajung nici forțele, nici priceperea, ca să susție cu succes aceste lupte. În schimb, odată cu maturitatea, grija pentru conservare îi preocupă aproape toate forțele, așa încât rar îi mai rămâne un plus disponibil pentru joc. De aceea cei ce se joacă cel mai mult, sunt oamenii tineri, iar cei bătrâni își pun activitatea lor cel mai mult în serviciul conservării.

După cum am spus adineauri mișcările de conservare și de joc sunt de la început, reacțiuni absolut spontane ale organismului. Natural că multe dintre ele iau naștere încetul cu încetul, adaptându-se la împrejurările speciale, după ce individul a devenit absolut stăpân pe organele sale de mișcare; însă un mare număr dintre ele, există de la început fără nici o învățare sau mijlocire. Dobândirea și formarea lor se datorește vieții generațiilor trecute. În prezent ele reprezintă pentru fiecare individ o zestre gata înăscută, care îi dă prima înarmare necesară față de excitațiile externe și cari îi procură totdeodată și materia primă pentru întreaga sa activitate de mai târziu. Substratul material de care depind și cu care se transmit, sunt centrii subcorticali (pag. 27.) Excitațiile aduse de afară sunt transmise mai departe pe anumite căi, după locul, intensitatea și combinarea lor la centrii subcorticali, grație unor anumite legături înăscute ale elementelor nervoase, apoi sunt trimise la mușchi. În felul acesta, diferitelor excitații obiective li se răspunde totdeauna cu anumite reacțiuni, totdeauna aceleași. Se obișnuiește a se denumi aceste reacțiuni cu diferite numiri după complexitatea lor, după înțelegerea cu care se succed, sau după asemănarea cu mișcări cunoscute ca folositoare, și anume: **mișcări reflexe**, **mișcări instinctive**, **instincte**. Partea esențială a acestor mișcări este însă totdeauna aceeași: Ele sunt reacțiuni datorite deadreptul influențelor externe și cari sunt de folos direct sau indirect pentru conservarea organismului.

Bibliografie.

Despre însemnătatea biologică a jocului: K. Groos Die Spiele der Tiere Ed. 2-a (1907) Die Spiele des Menschen (1909).

§ 14 Raportul între reprezentări și mișcări.

Conștiința, întocmai ca și organul său, creierul mare, are o mică parte la înfăptuirea reacțiunilor pur reflexe. Reacțiunile aceste, atât cât sunt spontane sunt pentru viața sufletească conștientă, ceva din afară, ceva străin, oarecum ca întâmplările din lumea externă. Iată imediat ce au loc, intră cu ea în relații mai strânse și în felul acesta sunt încorporate foarte repede în mecanismul ei.

Relațiunile acestea se formează în două direcțiuni. Una duce ca să spunem așa, la suflet. Este aceeași relație care există între suflet și întâmplările exterioare: *dacă vre-unele din aceste mișcări au loc, sunt percepute, cel puțin în majoritatea lor ; au adică efecte sufletești.* Ele sunt în parte vazute, în parte dau naștere la senzații ale pielii, însă înainte de toate și mai totdeauna, ele capătă importanță pentru suflet prin senzații kinestetice (pag. 46), cu alte cuvinte prin impresii cari se produc prin intermediul articulațiilor, tendoanelor și mușchilor. Natural că senzațiile kinestetice se asociază cu impresiile optice, acustice și altele cari se mai produc în același timp în suflet. În urmă, chiar dacă impresiile acestea revin fără mișcarea însoțitoare totuși materialul conștient kinesthetic corespunzător se reproduce; mai mult, dacă între mișcare și materialul conștient actual s'a stabilit o asociație, atunci se produce direct și enervarea pentru mișcare. Acest lucru însă, are însemnătate pentru relația a doua, care pornește ca să spunem așa, de la suflet și care este totdeauna și legea fundamentală pentru orice producere mijlocită de mișcări: *Tendința materialului conștient este să provoace mereu mișcările cărora îi datorează existența sau cu care a fost produs mai adesea împreună, în deosebi gândul ce l-a avut cineva când o executat o anumită mișcare, dacă este destul de viu, dă naștere mișcării însă-și.* Ascultarea unei melodii dansabile deșteaptă reprezentări kinestetice ale mișcărilor legănătoare ale dansului, sau provoacă fără acest intermediar, o legănare ușoară a corpului sau a capului. Gânduri pline de viață cer să fie exprimate. Adesea simțim precis cum buzele au tendință să se miște și dacă nu ne reținem intenționat ajungem chiar să șoptim cuvintele. Chiar și reprezentările vii ale mișcărilor unui corp străin au aceeași putere de realizare. Acest lucru ni-l dovedește diferitele mișcări ale corpului și ale mâinei pe cari le fac jucătorii pasionați, de biliard și de popici, când imprimă direcție bilelor lor.

Prin introducerea lor în viața sufletească conștientă și prin complicațiile la cari dau naștere în ea, reacțiunile cari la origine sunt pur reflexe, devin în unele împrejurări, mișcări *voite*.

Să presupunem că un copil zărește ceva sclipitor, aib, și că îl apucă și-l duce la gură în mod reflex, cum fac copiii. Din întâmplare lucrul acesta este o bucată de zahăr. el are un gust admirabil și copilul îl suge în gură. Toate impresiile trăite cu această ocazie, vederea obiectului, mișcările brațului și ale mâinei, gustul plăcut intens și mișcările de sugere sunt atât de apropiate în timp, încât se asociază între ele; cu atât mai strâns, cu cât au loc mai des asemenea

experiențe. De aceea în cazurile următoare, la vederea unei bucăți de zahăr, copilul va anticipa în imaginație gustul plăcut al zahărului precum și senzațiile datorite mișcărilor brațului și ale sugerei, senzații cari au însoțit și altădată gustul zahărului. Reprezentările acestea vor deștepta imbolduri mai mult sau mai puțin puternice pentru acele mișcări—brațul se va întinde, gura și limba vor face mișcările de sugere—chiar dacă zahărul se află atunci într'un loc de unde nu poate fi luat atât de lesne și nu poate fi decât văzut de departe. Atunci conștiința copilului conține tot ceea ce constituie o voință care dorește ceva: o impresie sensibilă însoțită de un sentiment puternic (senzația vizuală a zahărului), diferite senzații de mișcare și de încordare (ale nelineștei în care se află) și reprezentarea unui rezultat plăcut care ar pune capăt acestei întâmplări. *Atunci copilul vrea să aibă zahărul*; cu alte cuvinte, mișcările, care înainte erau asociate de impresie, numai din afară, precum și efectele acestor mișcări, trec de-abea acum prin suflet; și pentru realizarea lor obiectivă—mecanismul reflex originar continuând să existe — contribuie și această anticipare sufletească.

Fundamentul material al acelei strânse înălțări dintre mișcări și reprezentările kinestetice cari iau naștere chiar din executarea lor, se află în structura creierului mare. Locurile din scoarța creierului mare sunt legate, pe deoparte *centrifugal* cu celulele inițiale din centrul subcorticali dela cari prinsece anumite combinațiuni de mișcare. În acelaș timp pe de altă parte, se află într'o strânsă legătură cu stațiile de sosire ale excitațiilor kinestetice, cari vin *centripetal* la scoarță și cari sunt produse tocmai de executarea acestor mișcări. Acum, dacă în locurile acestea din scoarță, o grupă de celule sorțită pentru anumite mișcări, este excitată prin asociație, vom trăi reprezentarea acelei mișcări, evocată pe cale asociativă, întocmai ca și atunci când s'a executat acea mișcare. Însă din punctul de vedere material, excitația ajunsă la scoarță se descarcă în celulele motore din centrul subcorticali, cari se află în legătură cu regiunea corespunzătoare din scoarță. Mișcarea reprezentată în minte, sau în unele cazuri, voită, devine imediat realitate, (numai dacă nu i se opun în acelaș timp, piedici).

Tot aceeași relație există și dacă inversăm rolurile. *Pentru ca o mișcare să fie produsă de suflet, adică să fie conștientă, trebuie să se evoace întâi reprezentările corespunzătoare acestei mișcări și cari sunt legate de ea prin asociație.* Nu putem voi de cât numai lucrurile pe cari le-am executat deja, cel puțin în elementele lor, adică pe cari le-am executat în mod reflex și în felul acesta le-am cunoscut, și pe cari totdeauna le-am legat prin asociație cu alte impresii. Din contra, mișcările despre a căror executare nu știm nimic și cari atunci când se fac, nu sunt în acelaș timp însoțite regulat cu anumite alte senzații, sufletul nu le poate produce; e vorba desigur de producere în mod voit și intenționat. Copiii cunosc limba din punctul de vedere fizic, numai atât cât au dat de sunetele ei la întâmplare, adică din cauze corporale pe cari nu le cunoaștem mai de aproape. De oarece pentru unele sunete cum ar fi k, r, ș, cauzele acestea apar foarte adesea mai

târziu, nu arareori durează un timp până învață să le spuie, cu toate că li se pronunță de atât de multe ori de alții; presupunând că nu sunt surzi, căci în acest caz nici enervările mișcărilor de vorbire cari sunt reflexe și nici senzațiile kinestalice corespunzătoare «gângăvitului», nu se asociază cu reprezentările auditive și prin urmare nu vor fi nici reproduse. Desigur că unii adulți știu că toate sforțările depuse pentru ca să învețe un sunet care le-a fost străin până atunci, sunt inutile, de pildă un r lingual în locul unui r gutural sau sunetul nasal francez, până când tot încercând să producă acel sunet le vine în ajutor o deraiere întâmplătoare de pronunție și dau odată la înfăptuire de el. Atunci îl posedă.

Încorporarea și împletirea reacțiunilor reflexe înăscute, în manifestările conștiente ale sufletului, sau, materialicește vorbind, în mecanismul fenomenelor creierului mare, au o însemnătate foarte mare pentru scopurile generale ale sufletului. Căci oricât de utile sunt actele reflexe pentru prima conservare a unui organism nou, având în vedere complexitatea vieții el nu ar putea să ajungă prea departe, numai cu ele. Ele sunt foarte imperfecte. O mișcare reflexă se produce numai ca reacțiune față de o excitație prezentă care lucrează direct asupra organismului. Însă adesea excitații cari se aseamănă foarte mult între ele, din care cauză chiar provoacă aceleași reacțiuni, au consecințe foarte diferite unele de altele. Unele substanțe otrăvitoare sunt ademenitoare și au un gust tot atât de bun ca și substanțele curative; dușmanul se maschează și are aerul și purtarea binevoitoare a unui prieten. Pe acestă acțiunea reflexă nu-l poate satisface îndelung. Ea corespunde în primul rând aparenței înșelătoare de plăcere și de avantaj. Când survin în urmă urmărilor funestă, acțiunea această reflexă se schimbă și corespunde cu ele; însă de cele mai multe ori, ea sosește prea târziu; *nu prevăzuse destul de departe*. Apoi, actele reflexe sunt date odată pentru totdeauna și lucrează totdeauna în același mod. Acesta este un avantaj foarte mare, mai ales pentru un organism tânăr. Dacă ar trebui de abia să învețe toate cele de care are nevoie pentru viață, ar dispărea imediat. Însă tocmai de aceea, ele nu sunt îndreptate asupra tuturor întâmplărilor posibile ci numai asupra celor ce apar mai des, căci pentru evenimentele ce pot apare la îndefinit nu se pot lua măsuri precise. Ele nici nu se schimbă și nici nu se perfecționează după fiecare întâmplare și experiență trăită de fiecare individ. *Din contră, pentru media cazurilor ele suflă și rămân acte neschimbătoare*, acte cari sunt bine adaptate la viața în general a unei clase întregi de ființe, fără ca să se potrivească însă cu o stare sau cu o complicație neobișnuită a împrejurărilor.

Defectele acestea se înlătură grație faptului următor. Excitațiile aduse din afară la sistemul nervos, nu se opresc la centrul subcortical ci se duc în același timp și la creierul mare. Aci intră în relații noi cari variază cu împrejurările cari le însoțesc regulat și cați le impresionează în deosebi, și cu urmările lor. În felul acesta se produc ca reacțiune, combinațiuni noi de mișcare. În locul discuțiunilor generale ne vom servi de un exemplu schematic ca să arătăm cum

este posibil acest lucru. Exemplul acesta lămurește proverbul: „Un copil care s'a fript se teme de foc“. Un copil zărește o flacără, vrea să o apuce, se frige și-și retrage mâna. În primul rând au luat parte

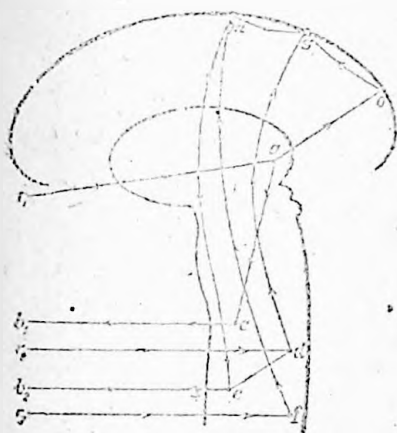

Fig. 15.

Explicație schematică a modului cum în naștere mișcările voluntare din reflexe.

la aceasta, centrii subcorticali. Excitația vizuală r_1 (fig 15) trecând prin punctelele a și c din centrul optici și măduva spinării, provoacă acolo mișcarea de apucare b_1 . În timp ce se execută mișcarea aceasta și se însoțește totdeauna de o durere vie, ea imprimă în măduva spinării o nouă excitație r_2 , care trecând prin d și e provoacă mișcarea reflexă de retragere b_2 . Ea dă naștere unei a treia excitații r_3 , ale cărei urmări posibile nu ne mai interesează aici. În timp ce excitațiile r produc subcorticale acele mișcări, se duc totdeauna cu o parte din energia lor, mai departe, la scoarța creierului mare și irită acolo punctele o, s, m ale centrilor aptici, sensibili și kinestentico-motorici. Iri-

tațiile acestea își trimit radiații reciproce pe căile care leagă acești trei puncte, și la urmă, în virtutea raporturilor mai sus pomenite (pag. 93) ele sunt aduse la e, adică la centrul din măduva spinării, care, prin enervarea sa, produce mișcarea de retragere r_3 pe care o simțim. Astfel linia o s m e devine înaintea oricărei alteia, o linie relativ bună conducătoare și plăcută și când excitația vizuală a flăcării mai revine odată, găsește în ea un drum nou—care nu a fost format astfel și înainte—care să conducă mai departe excitația. Iritația care se bifurează în a se duce în parte în c pentru a provoca aici, ca și înainte, actul reflex de apucare b_1 . Restul se duce la scoarța creierului în o, însă acum trece direct peste aceste puncte în e, fără a mai aștepta iritațiile anterioare s și m și provoacă aici actul reflex de retragere, care anihilează încă la origină, mișcarea opusă de apucare.

Reacțiunea sistemului nervos a devenit așa dar prevăzătoare, grație participării creierului mare, organul conștiinței. Ea nu se mulțumește numai să răspundă la o excitație sensibilă care o influențează direct, ci, pe baza experiențelor importante anterioare, poate să preîntâmpine o consecință dăunătoare care nu există încă în realitate. În felul acesta însă, se perfecționează în general, încetul cu încetul, și activitatea rigidă a mecanismului reflex originar: Răspunsurile pentru fiecare excitație externă, datorite activității conștiente sufletești bazate pe experiențele făcute, se adaptează din ce în ce mai bine atât la lucrurile depărtate în spațiu și în timp cât și la împrejurările particulare și cari se abat de la medie.

Bibliografie.

A. Pouillée La psychologie des Idées-Forces (1893).—L'Evolutionisme des Idées-Forces. (1908). De asemenea merită a fi citite și părțile respective din scrierile psihologice ale lui James (vezi pag. 19).

PARTEA III-a

Complicațiunile vieții sufletești

A. Reprezentarea

§ 15 Percepția

1. *Caracterul general al percepției.* În fiecare clipă a stării sale de veghe, sufletul este asaltat de un mare număr de impresii externe; ochii și urechile, pielea și celelalte simțuri lucrează fără încetare spre a-l înștiința despre întâmplările din afară și despre modificările corpului său propriu. Însă ceea ce se repercurtează de fapt asupra lui însuși, ca rezultat al influențelor primite, diferă foarte mult — în virtutea legilor lui însuși — de *suma senzațiilor* provocate de toate acele excitații exterioare, adică de ceea ce ar fi ajuns la suflet dacă ar fi avut numai o organizație sensibilă. Firește că aceste senzații periferice au o parte mare în formarea sufletului. El este însă, totdeauna, determinat și de toate celelalte legi psihologice. În felul acesta el capătă un caracter deosebit din mai multe puncte de vedere. Actul psihic întreg care se sprijină pe senzații și pe funcțiunile de obiectivitate, fără însă a se contopi cu ele, se obișnuiește a se numi percepție.

Dacă ținem un ziar drept în mână, ne apare cu totul altfel de cât dacă îl ținem întors. Tot așa dacă în loc să privim un peisaj ca de obicei, adică noi stând drept, îl privim printre picioare. Într'un caz vedem o mulțime difuză de detalii neînțelese, ca linii, figuri, pete colorate, iar în celălalt vedem lucruri distincte și cunoscute, aranjate cu rost, în grupe separate sau într'un tot mai mare. În fond, primul rezultat se datorește numai activității simțurilor, pentru că aci — impresiile având o ordonare neobișnuită — nu se pot aplica legile sufletului. Celălalt este rezultatul trăit de fapt de un suflet ajuns la un oarecare grad de dezvoltare în împrejurările normale.

Deosebirea dintre aceste două rezultate se datorește intervenirii atenției, memoriei și deprinderii.

La început, în fiecare act de percepție ajunge la conștiință *mult mai puțin* decât ar fi posibil față de excitațiile obiective cari lucrează asupra sufletului la un moment dat. Unele părți din experiențele de până acum ale sufletului și din gândirile cari îl preocupă la un moment dat, se impun în deosebi — și aceasta depinde de valoarea sentimentală a impresiilor respective, — în dauna altor părți numeroase, cari au și ele cauzele lor obiective prin cari impresionează organele de simț. Conștiința mea nu percepe în întregime de cât o mică parte dintre

lucrurile cari se oglindesc în orice moment pe retină, și încă numai unele din proprietățile lor; și dacă percepe, de pildă lucrurile vizibile, rămân aproape neobservate lucrurile celelalte, auzibile sau tactile, cari există simultan cu primele. Favoarea aceasta o au în special lucrurile importante pentru nevoile vieții zilnice, lucrurile cari ne interesează din punctul de vedere practic, pe când cele ce nu au o importanță practică sunt din contră, neglijate. De obicei, nu se prea observă nuanțele diferite ale unui vestmânt cu cute ondulate; conștiința că tot vestmântul e compus din „aceeș” stofă este mai importantă din punctul de vedere practic și predomină. Multe lucruri foarte comune în viața de toate zilele, ca imitații, sunete superioare, sunete diferențiale, sunt cu totul necunoscute celor mai mulți oameni din cauza micii lor însemnătăți practice.

În schimb însă, percepția conține *mult mai mult* de cât dacă s'ar mărgini numai la excitațiile obiective: sufletul îmbogățește și întreșe numaidecât, impresiile pur sensibile pe cari le capătă, cu diferite reprezentări din experiențele sale trecute. El pătrunde în datele sensibile actuale, interpretându-le sau întregindu-le cu experiențele făcute de el înainte, în cazuri analoage; cu atât mai intens și mai riguros cu cât experiențele acele au fost mai des repetate. Astfel, putem, observa dintr'o dată la lucruri, cum se prind sau ce gust au, dacă sunt calde sau reci, dacă sunt grunjoase sau netede, grele sau ușoare, cu toate că, natural, ochii sensibili nu ne pot arăta aceasta. În general, tot ce știm despre lucruri, despre proprietățile și nomenclatura lor, tot ce gândim despre însemnătatea și întrebuițarea lor, se bazează numai pe faptul că, odată cu ele, ne gândim și la impresiile corespunzătoare, dobândite dinainte prin celelalte simțuri. Desenurile copiilor și ale unor popoare primitive, ne arată cu câtă rigurozitate ne constrânge acest fapt. Desenurile acestea nu reproduc lucrurile văzute direct; nu constatăm la ele perspectivele simțite direct; ci, desenatorul, în legătură cu unele date sensibile, desemnează ceeace știe el dinainte despre acel obiect și ceeace are pentru el o însemnătate practică; așa de pildă, el face amândoi ochii la persoanele văzute în profil sau face picioarele de o aceeași lungime, la mese și la scaune sau face lucrurile depărtate de o aceeași mărime cu cele apropiate și așa mai departe. Cazurile patologice ne prezintă de asemenea foarte multe exemple. Câteodată din cauza proceselor patologice ale creierului, nu se mai pot face acele îmbogățiri asociative; în acest caz, avem o impresie pur sensibilă — cum nu mai întâlnim decât în prima perioadă de viață — fără a recunoaște sau a înțelege obiectele. De pildă unui bolnavi văd cu o precizie absolută, — lucru ce se poate constata — formele și culorile lucrurilor; căci ei pot să le deseneze sau să le picteze. Cu toate acestea nu pot nici să spue ceeace au văzut, nici la ce servește; ei confundă adesea în modul cel mai absurd lucrurile văzute, și nu-și dau seama de ele decât când au posibilitatea să le pipăie (orbire sufltească). Alți bolnavi, de asemenea, nu sunt în stare — fără ca să putem constata la ei vre-o vătămare a sensibilității pielei — să-și dea seama de obiecte numai prin pipăit (paralizie a tactului); însă pe

dată ce li se permite să le vadă, știu imediat despre ce e vorba.

Dar percepția mai are o particularitate caracteristică. Chiar și atunci când privim un ziar sau un tablou întors, putem deosebi în acel tot, părți separate. Dar aceasta se datorește unor puncte de vedere pur exterioare. Părțile separate între ele prin spații goale sau cele cari au câte un chenar negru, ajung la conștiință ca părți oarecum separate, tot așa și diferite suprafețe cari au aceeași culoare sau culori asemănătoare; însă, ceea ce numim ansamblul lucrurilor, nu joacă nici un rol. Cazul e cu totul altfel cu percepția conștientă. Dacă arunc o privire fugitivă într'o cameră, deosebesc dintr'o dată mese, scaune, tablouri și altele, ca obiecte distincte, independente; tot așa dacă privesc la câmp, văd ca lucruri distincte, case, pomi, drumuri etc. Aceasta însă, nu se datorește numai raportului spațial dintre părțile acestor obiecte sau asemănării culorilor. În spațiu, pentru ochiul material, picioarele unui scaun sunt mai depărtate de spatele lui de cât de covorul care îl înconjoară sau de cât picioarele mesei alăturate; de altfel și înfățișarea lor e cu totul alta de cât a spatelui. Cu toate acestea ochiul sprijinit de spirit le vede într'un singur tot cu spatele. Dacă privesc un portret în poziție întoarsă, părul închis al capului și cu fondul închis, se confundă într'o singură unitate, iar figura apare ca o pată deschisă. Din contră, în poziția normală, părul formează o singură unitate cu fața și cu restul corpului; orcât de mult s'ar asemana culoarea diferitelor sale părți cu culoarea fondului și orcât de mult ar diferi părțile acestea unele de altele, eu văd o persoană distinctă de fond. Prin urmare, grație percepției, *lucrurile ni se aduc la conștiință într'o coordonare cu totul alta de cât dacă ar fi lucrat excitațiile sensibile*. Când percepem grupe de excitații împreunate sau separate, nu mai avem în vedere proprietățile lor directe ci în unele privințe secundare, ci *înruirea lor, adică ordinea în care vin de obicei împreună*.

La baza dezvoltării acestei deosebiri se află, pe lângă atenție și memorie—cari contribuesc și aci—și legea deprinderii, Faptul că ea poate fi eficace, se datorește unei particularități a lumii din afară: Grupele de excitații obiective cari lucrează în diferite momente asupra sufletului, nici nu sunt totdeauna absolut aceleași și nici totdeauna absolut deosebite ci formează media; ele sunt intrucâtva la fal, sau cel puțin asemănătoare, cu grupele de excitații anterioare, însă intrucâtva sunt diferite de ele. Aceasta determină cu necesitate o atitudine diferită a sufletului față de ele. Un copil vede pe mama sa, când în camera de locuit, când în bucătărie, când pe stradă; odată citește, altădată deretică prin casă. În afară de unele deosebiri, impresiile venite de la persoana mamei se aseamănă totdeauna într'o mare măsură: trăsăturile feței, vocea, îmbrăcămintea etc.; mediul însă este foarte diferit și se schimbă foarte des. Evident că, în virtutea deprinderii, impresiile cari se repetă adesea împreună, își fac drum mai ușor și mai clar spre conștiință. Tocmai fiindcă vin în aceeași împreunare. În afară de aceasta, diferite părți ale lor se sprijină reciproc, evocându-și imagini prin asociație. În schimb, diferitele medii, tocmai pentru că fiecare dintre ele nu

apare dese ori, vor fi chiar mai greu percepute; se mai adaugă și faptul că reprezentările celorlalte medii—cari îi apar în minte de câte ori vede pe mama—se stânenesc unele pe altele și turbură și fiecare percepere actuală. În felul acesta, în cunoașterea impresiilor externe, se formează încetul cu încetul—și ca aici, în alte mii de cazuri asemănătoare—cu totul alte grupări de cât cele originare, lucrul ce se datorește în întregime caracterului particular al impresiilor: grupe de excitații cari vin în mod regulat sau foarte des pentru sufletul nostru, împreună, el le considera ca formațiuni unitare bine încheiate. Totdeauna ele se desprind de mediul schimbător în care au apărut; devin obiecte de sine stătătoare.

Prin urmare, percepția sensibilă care în aparență nu este de cât primirea simplă și pur pasivă a impresiilor externe este în realitate un fenomen foarte complicat. Înapoia ei se află sufletul întreg. Prin conlucrarea acestor 3 factori: alegerea, îmbogățirea și coordonarea datelor obiective, el își manifestă caracterul său propriu și legile lui. Aceasta constituie fenomenul numit adesea *apercepție*. Din păcate, cuvântul acesta nu este luat totdeauna în acelaș sens. Unii iau *apercepția* mai ales sau exclusiv în înțelesul de funcțiune de alegere și de reliefare a fenomenului percepției, alții o iau în înțelesul de funcțiune de îmbogățire și de întregire—deosebind mai departe, și aci diferite nuanțe de sens. În afară de aceasta, din cauză că acest cuvânt a rămas cu totul străin de limba vorbită, ar fi de dorit ca să se întrebuințeze, în loc de *apercepție*, cuvântul mai inteligibil: *pricepere*. (*Auffassung*).

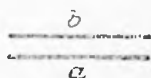
2. *Percepția spațiului*. Unul din rezultatele cele mai importante, în spețial ale priceperii întregitoare, este formarea intuiției de spațiu. După cum am arătat mai sus (pag. 58), ochiul nostru vede și mâna pipăie de la început și înainte de orice experiență, o distanțiere a lucrurilor în spațiu. Însă, după cum am spus chiar atunci, această intuiție originară a spațiului trebuie considerată ca foarte primitivă și imperfectă. Finețea și precisiunea pe care o are intuiția spațiului pentru o conștiință dezvoltată, precum și unitatea generală a spațiului gândit ca unic și infinit, sunt opera experienței; adică, sunt opera legăturii de ordin experimental dintre impresiile vizuale și tactile cari sunt însoțite de la naștere cu conștiința de spațiu și impresiile cari nu erau însoțite de la naștere cu această conștiință. Dacă facem abstracție de senzațiile de poziție și de mișcare ale capului—senzații datorite canalelor semicirculare și saculețelor cu otolite (pag 47) cari joacă aci un anumit rol, însă de o importanță mai mică — deosebim două clase de senzații: senzații produse de *mișcarea membrilor* și anume de mișcarea degetelor și a mâinilor, a brațelor și a picioarelor și senzații produse de *mișcările ochilor*.

Dacă întind brațul și țin degetele într-o anumită poziție sau apuc cu ele vre-un obiect oarecare—îndreptându-mi în acelaș timp și privirea într'acolo—trăiesc două feluri de senzații. Unele sunt senzațiile kinestetice—datorite în mare parte articulațiilor—ale membrilor cari se mișcă acum, sau cari s'au mișcat înainte, iar celelalte sunt senzațiile

vizuale ale deplasării în spațiu sau ale poziției mâinei și a degetelor. Acelaș lucru și cu mișcările ochilor. Când ochii își aruncă privirea de la un punct fix la celălalt, în conștiință apare pe deoparte depărtarea spațială, văzută direct și raportul dintre pozițiile celor două puncte fixe; însă totdeauna apar pe dealtă parte și senzațiile mișcării determinate de distanță și direcțiune, mișcare care duce privirea de la un punct la celălalt. Aceste senzații kinestetice și de mișcare a ochilor, nu au nimic în sine din intuiția spațiului; tot așa, impresiile optice nu au nimic din caracterul senzațiilor de mișcare. Inșă când ambele feluri de senzații apar împreună de nenumărate ori, *având totdeauna acelaș înțeles*, ele trebuie să se asocieze cât mai strâns. În felul acesta fiecare distanță spațială văzută, care ne e caracterizată prin mărime și poziție, capătă încetul cu încetul, o *valoare de mișcare* a membrilor și a ochilor. Invers, fiecare mișcare simțită, al cărui caracter particular variază după distanță și direcțiune, capătă o *anumită valoare* spațială optică. Cu alte cuvinte, noi transpunem proprietățile cele mai generale ale mișcărilor sau ale senzațiilor noastre de mișcare, la senzațiile pur vizuale, chiar și la senzațiile ochiului în repaos; tot așa invers: înținderea spațială a obiectelor văzute, transpune caracterele sale în obiectele senzațiilor kinestetice—despre cari *conștiința* știe că la început nu au aceste caractere—ca și când le-ar fi avut pe acestea de la început.

Pe această întocmire se bazează fenomene foarte cunoscute. De pildă faptul că *vedem* lucrurile *drept*, se datorește transpunerii prin gândire, a experiențelor de ordin kinesthetic, în cele de ordin vizual. În fond, direcțiunile cari sunt doar văzute, sunt pentru noi, toate, echivalente. Inșă, întru cât ne mișcăm membrele și astfel avem senzații de încordare și de greutate, trăim deosebiri considerabile în încreșdicare și coborâre, mișcări îndreptate în sus și mișcări îndreptate în jos. Ne vedem constrânși să facem această deosebire de direcție și să distingem cele două verticale; aceasta se raportează numai decât asupra lucrurilor văzute. Mai departe, prin vâz nu putem observa *egalitatea sau asemănarea figurilor geometrice* de cât *numai* când sunt îndreptate în aceeaș sau aproape aceeaș direcție sau când sunt dispuse în mod simetric; și aceasta, din cauza că simțim direct că mișcările pe cari le face ochiul pentru ușurarea comparărei, se aseamănă între ele numai în cazurile când figurile au aceeaș direcție sau sunt dispuse simetric; Deci comparăm lucrurile văzute, oare cum după valoarea lor de mișcare. Faptul invers, valoarea optică a mișcărilor ochilor, favorizează probabil perceperea relațiilor spațiale dintre lucruri, de câte ori mișcăm ochii spre a vedea lucrurile; însă firește că aceasta nu se poate arăta mai precis, căci raporturile acestea le vedem simultan direct. Aceasta este posibil numai în cazul când, în urma unor mișcări sau tendințe de mișcări neobișnuite ale ochilor, înținderea spațială de ordin pur optic, nu concordă cu cea pe care o percepem prin colaborarea acestor mișcări; cazul numeroaselor așa numite *iluzii optice de ordin geometric*. De pildă, dacă prelungesc în minte la dreapta, linia a din fig. 16 nu voi ajunge la liniuța c, care

se află obiectiv în prelungirea ei, ci mai jos. Deci, din cauza liniei alăturate b, linia a, pare că este mutată din poziția sa; tot așa se întâmplă în general cu orice figură văzută, dacă vom pune alături de ea alte excitante de văz. Cauza se datorește influenței exercitate de excitația obiectului alăturat, asupra mișcării de privire. În timp ce urmăresc pe a ochiul este atras în același timp și de b și este îndreptat în mod reflex către el. Eu trebuie să înlătur devierea aceasta căci am intenția de a urmări pe a; aceasta are loc printr'o contra enervare care pornește de la c și care nu mai e reflexă ci cerebrală. Atunci consecința este în mod natural, o schimbare corespunzătoare a impresiei de spațiu.

c

Însă aci este locul să vorbim de un fenomen, fără îndoială cu mult mai important, care este *formarea vederii în adâncime*, adică evoluarea intuiției noastre despre spațiu, de la forma sa concavă de la început, la o formă plastică. Când privim lumea cu plasticitatea sa, care e extraordinar de senzaționabilă și pipăibilă, ne este greu, firește, să admitem că forma aceasta rotundă a lucrurilor, că distanța precisă de la unul la altul în direcția liniei de privire, nu are o existență originară, cum e cazul cu dimensiunile lor de lățime, înălțime sau cum e cazul cu prezența lor în fața noastră; ne vine greu să credem că e numai o fantazie proprie și o închipuire vie a noastră, și totuș nu poate fi altfel. Căci dacă închid un ochiu, adâncimea spațiului cuprins cu privirea, se face într'adevăr mai mică și modelarea lucrurilor de asemenea. Însă aci nu are loc nici pe departe, o modificare care să se asemene cu cazul când înlocuim brusc sunetele pe care le auzim în mod sensibil sau mâncăruri pe care le gustăm corporal, cu imaginile lor memoriale; unele persoane au orbit la un ochiu fără a observa. Însă ne putem da ușor seama că plastica nu produce pentru un singur ochiu nici o excitație. Obiecte situate la diferite adâncimi, când sunt clar văzute și când imaginile de pe retină au aceeași mărime și aceeași poziție, nu imprimă efecte diferite asupra unui singur ochiu; cum am putea recunoaște direct diferența de adâncime dintre aceste lucruri? Percepția adâncimei, dată la început odată cu senzația produsă de un punct anumit de pe retină, nu poate fi de cât una. Câmpul spațial originar al unui singur ochiu este o concavitate.

Când privim cu un singur ochiu, nu vedem corpurile plastice de cât cu ochiul spiritual. Aceasta se face cu ajutorul a două serii: una de experiențe, cealaltă de transpuneri cari rezultă din ele. Prima constă în valorificarea spațială, de care am pomenit mai sus, a mișcărilor membrelor. Noi ne reprezentăm mișcărilor făcute de brațe și mâini pentru a apuca sau mișcărilor făcute de picioare pentru a umbla, ca făcându-se în spațiu, chiar fără ca să le vedem; le percepem direct că având mărimi spațiale. Cu aceasta ajungem la o a doua

serie. Pe măsură ce umblăm cu lucrurile și ne învățăm printre ele, înfățișarea lor se modifică în anumite feluri regulate. Pe măsură ce ne apropiem de ele, imaginile de pe retină se măresc și culorile lor se precizează; acolo unde se părea că se învecinase direct printr'un contur precis, apar încă adesea distanțe mari între ele. Toate aceste raporturi devin pentru noi mai cunoscute, ca manifestări care însoțesc mișcările făcute. Din această cauză se leagă din ce în ce mai spontan și mai cu necesitate, de anumite mărimi ale imaginilor sau de anumite culoare a obiectelor cunoscute etc., în primul rând, reprezentarea unor anumite mișcări, apoi—prin retragerea acestui intermediar, care nu mai interesează—se leagă de ele reprezentarea vie a unor anumite mărimi spațiale, care nu ne sunt date direct.

3. *Iluziunile simțurilor.* Însemnătatea percepției pentru scopurile generale ale sufletului este evidentă. Sufletul tinde, ca să spunem astfel, să prindă în fiecare clipă, din mulțimea imensă de impresii existente, pe cele mai importante pentru el și tinde totdeauna să le perceapă în relațiile lor generale, nu numai în cele de moment. În imensa majoritate a cazurilor el își ajunge scopul. Însă, fără îndoială nu întotdeauna: Câte odată iau naștere tocmai din manifestările regulate ale sufletului, aberații caracteristice pentru scopul urmărit, pe cari trebuie să le privim ca *efecte secundare* inevitabile, ca urmare a mării complexități a lucrurilor: așa numitele iluzii ale simțurilor.

După cum am mai spus, ceea ce a avut loc adesea, se va repeta de regulă și în viitor. Prin urmare, faptul că sufletul, când percepe unele părți dintr'o grupă de impresii trăită mai des, își poate adăoga de la sine celelalte, încă înainte ca acele cauze sensibile să fi lucrat asupra lui, este o anticipare foarte utilă, a realității obiective. Însă natura își urmează căile sale proprii. *De regulă* ea readuce datele aduse și altă dată; sunt însă și excepțiuni. Complexitatea fenomenelor ei, dă naștere nu arare ori la abateri: Anumite împrejurări ale unui fenomen revin într'o altă combinație de cum vin în imensa majoritate a cazurilor. La aceste abateri sufletul trebuie să se poticneasca. El tâlcuiește impresiile, în sensul împrejurărilor obișnuite; însă în acest caz, nu există de loc împrejurările obișnuite și tâlcuirea sufletului nu corespunde realității obiective. Dacă eu, locuitor de câmp văd foarte clar culorile obiectelor, și detaliile formelor lor cu mare precizie, știu că sunt la o mică distanță de ele. Indreptându-mă spre ele, le ajung într'un timp relativ scurt. Dacă însă ficelele de praf din atmosferă cad la pământ mai repede ca de obicei, cum se întâmplă atunci când aerul este umed și prin aceasta mai ușor — sau dacă mă urc pe un munte, unde cantitatea de praf din atmosferă este mult mai mică, lucrurile se văd tot clare și distincte chiar la distanțe mari, și dacă eu le atribuesc, și trebuie să le atribuesc, o distanță mică — aceasta din cauza experiențelor mele zilnice—atunci am o iluzie. Avem deci o contradicție între anticiparea realității obiective, produsă de legile sufletului și forma reală din natura obiectivă, care este o excepție față de regula generală: acesta este tipul general al acestui fel de iluzii. Le putem numi: *iluzii de asociație*.

În afară de aceasta mai e un alt fel de iluzii. Dacă în timp ce sufletul este preocupat de anumite gânduri, lucrează asupra lui și excitațiile obiective ale impresiilor corespunzătoare lor, atunci impresiile acestea ajung foarte ușor la conștiință (pag. 77). Întreaga noastră cercetare, în special cunoașterea a detaliilor sau a deosebirilor mai fine, se bazează pe această lege; totdeodată, grație ei, fiecare împrejurare este adusă așa, încât să poată face legătura potrivită cu viața intimă a sufletului, la orice moment dat. Însă relația strânsă care se manifestă aici între actele de conștiință reproduse și cele sensibile, are și un revers. Adică, dacă asupra sufletului lucrează excitații externe, ale căror senzații ar corespunde nu perfect ci în mare parte, cu reprezentările care există deja în suflet, atunci ele se impun conștiinței, de asemenea, cu mare ușurință. Însă în general, impresiile produse suferă o oarecare schimbare în sensul reprezentărilor existente, așa că aceleași excitații obiective, sunt percepute diferit, după cunoștințele care există în suflet cu privire la ele.

„Ce greu este!” spuse un prieten al lui Davy, prețuind pe deget greutatea unei bucățele de kalium metal, descoperit chiar de el. Kaliul plutește pe apă, însă gândul de ceva greu, evocat de aspectul metalic, a atribuit caracterul acesta și acestei percepții. Dacă pun alături una de alta, două bucăți de hârtie cenușie, puțin diferite ca nuanță, însă aproape tot atât de deschise și mă întreb dacă cea gălbui nu este mai deschisă de cât cea albăstrui, mi se pare imediat că ea este mai deschisă. Numai decît însă mă îndoiesc dacă nu am o iluzie din cauza nuanței gălbui și dacă „în realitate” nu este ea mai închisă; am imediat conștiința că o văd mai închisă. Nu mi se poate spune că schimbarea aceasta este «o simplă închiquire», dacă înțelegem prin aceasta că întâiu există o impresie adevărată din punctul de vedere obiectiv și apoi, pe lângă ea, o reprezentare neadevărată despre ea. Conștiința nu are această dualitate — exceptând reflecțiunile făcute asupra percepțiilor, cari se adaugă în unele ocazii; ea are doar o singură noțiune nedivizată. Dacă ne gândim la realizarea acestei noțiuni, constatăm că are două rădăcini, una de ordin sensibil, determinată de iritații periferice și cealaltă de ordin intelectual, determinată de iritații centrale. Însă rezultatul izvorât din aceste două rădăcini, percepția, trădează tot atât de puțin origina sa, ca și un fluviu la vărsare, diversitatea pârâiașelor de origină. *O proprietate generală a tuturor percepțiilor* este tocmai faptul că nu sunt condiționate și nu depind numai de excitațiile obiective cari, fără îndoială iau parte la producerea lor în primul rând, ci și de gândirile și de dorințele respective. Cu cât asemenea conținuturi anticipatoare de conștiință, sunt mai vii, cu atât este mai mare influențarea, schimbarea sau chiar falsificarea realității obiective. Dacă influența lor are un grad mai mare, atunci poartă numele dat de curînd de *sugestiune*, dacă gradul este maxim, atunci are un nume special, *iluzie*.

Bibliografie

J. Sully Les illusions des sens et de l'esprit. (1883) F. Schumann Beiträge zur Analyse der Gesichtswahrnehmungen (1904, 1908, 1909) D. Katz Die Erscheinungsweise der Farben und ihre Beeinflussung durch die individuelle Erfahrung (1911). — St. Witasek, Psychologie der Raumwahrnehmung des Auges (1910, — E. R. Jaensch, Über die Wahrnehmung des Raumes (1911).

§ 16. Reprezentările amintirii și ale fantaziei. Abstractia

Dacă asupra sufletului, lucrează cauze suficiente pentru reproducerea actelor de conștiință anterioare,—cauze legate prin asociație de aceste acte—atunci are loc absolut acelaș caz, ca și la acțiunea excitărilor externe. Cauzele acelea nu-și produc efectul lor propriu adică reînsufleștea fidelă a actelor anterioare, de cât numai prin colaborare cu caracterul particular al sufletului, cu alte cuvinte, *amintirile* sunt determinate în general totdeauna și de legile diferite ale sufletului, întocmai ca și percepțiile înși-le, cari într'un anumit mod se reproduc în aceste amintiri.

Prin urmare, amintirile sunt la început mai imperfecte și mai reduse de cât percepțiile și deci cu privire la perfecțiune, ele se îndepărtează și mai mult de cât percepțiile, de bogăția excitațiilor obiective, cari formează ultima lor cauză externă. Să ne reprezentăm în minte o priveliște rustică, o scenă de stradă, o persoană cunoscută: totdeauna lipsesc foarte multe detalii, chiar și dintre acelea de cari suntem siguri că au ajuns la conștiință când am perceput acele lucruri; lipsesc atât părți cari ar putea lipsi și în realitate, cât și unele trăsături sau caractere, cari în realitate nu pot lipsi. În acelaș timp însă, amintirile devin mai bogate de cât percepțiile. Ele conțin adăose și tâlcuiri pe cari le intercalăm prin asociație de la alte percepții asemănătoare, de pildă când îmbogățim reprezentarea memorială a unei priveliști de țară, cu un turn, sau a unui om, cu o barbă, ceea ce nu există în realitate. Și în fine, ele sunt influențate sau modificate mai mult sau mai puțin, de alte reprezentări din suflet, de pildă de întrebări despre lucrurile percepute, întrebări ce ne amintesc anumite reprezentări (*întrebări sugestive*), de dorința de a face impresie, de a impune și altele. Chiar și fără întrebarea acestor exagerări conștiente, cum sunt de pildă descrierile războinice ale lui Falstaff, amintirile se modifică încetul cu încetul în așa fel, în cât, ceea ce e neobișnuit, important, deosebit în ele, se realizează, și din această cauză ceea ce este comun, mic sau incomod în ele, se șterge din ce în ce mai mult. Și când sunt incomplete și nedeterminate, cu greu pot rezista la influența reprezentărilor evocate de întrebări (a fost acest domn tot așa de mare ca și D-ta?). Prin urmare, faptul că imaginile amintirii nu ne redau exact lucrurile percepute, nu este ceva întâmplător și excepțional, ci este, după cum a fost confirmat de curând și prin cercetări directe asupra fidelității amintirilor, ceva cu totul natural și legal. Inșă întrucât se întâmplă firește, rar, ca să nu te poci încrede de loc în ele, se obicinuește cu drept cuvânt, în cazurile mni importante, a nu

avea încredere deplină în amintirile unui individ, de cât numai întrucât concordă cu datele altor observatori, independenți de el. După cum am arătat mai sus, impresiile sensibile care se sprijină pe terenul relativ solid al excitațiilor externe, sunt influențate în diferite feluri de activitatea proprie a sufletului, prin urmare nu trebuie să ne mai surprindă că acest lucru se petrece și cu reprezentările, cari sunt atât de departe de acea temelie. Aceasta se întâmplă mai ales cu sufletul tânăr al copilului. Experiențele despre raportul real, adică perceptibil al lucrurilor, experiențe cari prin repetiția lor dau naștere la reproduceri din ce în ce mai fidele, nu s'au repetat însă pentru copil de atât de multe ori ca pentru adult; și apoi el nici nu știe să-și dea seama de însemnătatea unei amintiri fidele; din cauza aceasta, nu se poate acorda amintirilor sale, decât o încredere limitată.

Dacă interpretăm sau modificăm într'un grad mai mare, imaginile amintirilor, prin reprezentări aduse de asociație sau învecinate cu ele, atunci avem ceea ce se numește *fantazie* și credem că acele imagini sunt opera ei. Așa de pildă, vorbim de fantazia copilului care duce reprezentările sale despre lucruri în domeniul monstruozităților și al miraculosului, de fantazia artistului, care transformă impresiile zilnice în așa fel, încât să poată provoca o plăcere estetică. Cu drept cuvânt se cere și cercetătorului să posedă ceva din fantazia poetului pentru ca să clarifice mai bine lucrurile, dându-și seama de asemănările și relațiunile mai profunde. Este ușor de văzut însă, că fantazia nu este o nouă funcțiune fundamentală a sufletului, care să se poată separa de celelalte; ea este un rezultat al acelorași manifestări elementare, cari, lucrând cu intensități oarecum diferite, procură sufletului în general, o amintire opusă. Acest caracter opus este oarecum îndreptățit, căci amintirea se raportează numai asupra unui fapt psihic, trăit anterior, pe când fantazia, nu. Însă, cu privire la exactitatea obiectivă, nu putem stabili de cât o deosebire relativă între reprezentările amintirii și ale fantaziei. Nu ne vom ocupa însă de această latură a chestiunii; ne vom ocupa mai ales de caracterul incomplet al reprezentărilor de reproducere, caracter pomenit în primul rând.

Imperfecțiunea fantaziei se datorește, ca și imperfecțiunea percepțiilor, activității de alegere a atenției. Noi nu avem același interes pentru diferitele părți ale lucrurilor, aduse la cunoștiință de percepție. Când un copil privește un ceas de buzunar, interesul cel mai mare pentru el, îl prezintă tictacul ceasornicului și sclipirea capacului de aur, cu toate că observă și alte părți la el; partea cea mai interesantă pentru el la un câine este lătratul, care îl sperie, sau faptul că are 4 picioare; la o uniformă, roșul stacojiu lucitor și nasturii lustruiți. Să admitem că percepțiile ceasornicului sau ale câinelui, le căpătăm legate adeseori de o impresie oarecare, *totdeauna aceeași* și că ele se reproduc *ordecâte ori revine această impresie*. Din cauza presiunii numeroaselor cereri concuratoare, reproducerea acestora nu conține nici pe departe, tot ceea ce a adus percepția, din marea abundență a excitațiilor obiective, la conștiință, ci conține ca să zicem așa, un ex-

tract al lor. tocmai *acele particularități* cari prezintă un *interes mai mare*, de pildă reprezentarea tictacului sau a culorii roșii.

În acelaș mod de alegere lucrează încă o împrejurare și anume faptul pomenit mai sus (pag. 98), că grupele de excitații din lumea din afară, totdeodată și percepțiile produse de ele, nici nu sunt totdeauna exact aceleaș, dar nici totdeauna cu totul altele; ele revin sub forma unui amestec oarecare de asemănări și deosebiri. Dacă privim cu atenție diferiți brazi când trecem printr'o pădure, diferiți câini pe cari îi întâlnim pe stradă, sau diferite livezi, la lumină mai mare sau mai mică sau diferitele sunete ale unei viori, vom constata că se deosebesc unele de altele în multe detalii; cu toate acestea, vom găsi că multe părți sunt aproape identice. Bine înțeles însă că trăsăturile lor asemănătoare nu le percepem tot atât de des ca pe cele distinctive; căci de unde primele există totdeauna, celelalte, numai în unele cazuri. După cum am arătat mai sus (pag 98), lucrurile pe cari le-am perceput într'o legătură oarecare, vin din ce în ce mai ușor la conștiință, dacă continuăm să le percepem în aceeaș legătură. Din cauza aceasta, natural, la reproducerea unei percepții, vor apare mai intens, în primul plan, trăsăturile comune cu alte percepții; trăsăturile acestea vor fi mai ușor reprezentate de cât celelalte. În afară de aceasta avem cazul următor: să presupunem că mai multe percepții cari se aseamănă între ele, vin adesea în legătură cu vre-un conținut al conștiinței, unul și acelaș (de pildă când denumim lucruri asemănătoare cu acelaș cuvânt). În cazul acesta, asociația dintre acest conținut și părțile asemănătoare din percepții, devine din ce în ce mai solidă și mai sigură, căci fiecare caz de percepție, în parte, este o repetiție a acelei asociații și prin urmare îi mărește soliditatea. Din contră, părțile neconcordante, din cauza numărului lor mare, se stânjenesc reciproc și nu se mai pot face ușor asocieri solide, între ele și acel conținut al conștiinței. Prin urmare, când anumite percepții asemănătoare, sunt asociate cu un acelaș semn, revenirea lui, favorizează reproducerea părților lor asemănătoare și stânjenește reproducerea părților neconcordante; părțile asemănătoare se separă din ce în ce mai mult de celelalte și în felul acesta ni le reprezentăm aparte.

Așa dar, legile vieții sufletești, legile atenției, deprinderii și memoriei, au—împreună cu o particularitate simplă a fenomenelor exterioare—un efect particular asupra funcțiunii reprezentative a sufletului: Ele separă viața reprezentativă a sufletului, de legăturile întâmplătoare ale impresiilor externe—într'o măsură incomparabil mai mare de cât la percepție. Ele crează gândiri despre unele caractere distinctive ale lucrurilor percepute (*noțiuni abstracte*) sau despre caractere comune unei grupe de lucruri obiective (*noțiuni generale*), ceea ce adeseori acelaș lucru. Încetul cu încetul sufletul crează gândiri, nu în mod voluntar și cu tendința conștientă de a urmări un scop, ci ca o manifestare a caracterului lui propriu, manifestare cu totul neintenționată. Gândirile acestea nu au în realitatea obiectivă modele, care să existe așa simple și izolate, cu toate acestea nu putem pune un moment la îndoială, existența lor în suflet. Așa este noțiunea de pură

culoare roșie sau de culcare în general sau de câine, de pom în general și așa mai departe.

Noțiunile acestea au o însemnătate extraordinară pentru întreaga dezvoltare spirituală mai înaltă. Prin ele sufletul se îndepărtează de la datele obiective, însă grație mijloacelor speciale de cari dispune, el răușește cu atât mai bine să și le apropie și să le stânjenească. În privința aceasta, gândirea abstractă are două consecințe importante.

În primul rând, prin aceasta se continuă procesul de grupare obiectivă a datelor sensibile atât de complexe, despre ale căror începuturi am vorbit la percepții (pag. 98). Lucrurile cari ne înconjoară și pe cari le percepem, ni se prezintă de cele mai multe ori ca o pluralitate adunată la întâmplare, variată și încurcată. Când gândim —cu care ocazie se reîmprospătează impresiile—luăm cunoștință numai de unele caractere, cari sunt mai întotdeauna comune unui număr oarecare de lucruri; deci atunci extragem prin gândire *partea generală* a lucrurilor. Prin aceste operații ordonăm spiritualicește lucrurile în clase și specii. Le extragem din locuri ocupate la întâmplare în mediul înconjurător și din situațiile particulare în cari sunt în fiecare caz și le grupăm după raporturile lor interne, adică, cum spunem noi, după gradul lor de rudenie. Coexistența originară confuză, devine clară prin raporturile de supra și subordonare; după asemănarea mai mare sau mai mică, se alcătuiesc grupe mai apropiate sau mai depăriate unele de altele și astfel încetul cu încetul, ajungem să cuprindem cu ochiul spiritual, diversitatea imensă a datelor incoerente, căpătate ici și colo, în *sisteme ordonate*. Însă odată cu noțiunea de general, și legată de ea, vine pentru noi, în mare parte și idea că lucrurile acestea sunt *determinate de legi*, idee grație căreia noi le putem domina: căci în caz izolat sau individual este prea abundent și prea complicat pentru aceasta. Pentru ca să facem focul, ne servim de surcelele așa cum le avem. Unele ard cu vioiciune, altele mocnesc și fumegă, iar altele nu ard de loc. De ce e așa? Cel care, voind să afle cauza, s'ar mărgini numai să repete acest fenomen și astfel să-și dea seama de toate proprietățile acelor lemnișoare, privind la fiecare din ele, nu și va ajunge scopul ușor, cu toate că și repetiția aceasta este necesară. Numai după ce am separat, ca să zicem așa, spiritualicește, toate proprietățile acelor lemnișoare și după ce am căutat să aflăm dacă proprietățile acestea lipsesc sau există la fiecare din ele, rezultă ușor că arderea lor nu atârână nici de forma lor, nici de culoarea lor, nici de origina, nici de multe alte proprietăți ale lemnișoarelor ci de umiditatea sau de uscăciunea lor. Prin urmare, unul din efectele abstracțiunii este *descoperirea ordinii și a legilor între lucruri*.

Al doilea efect constă în *biruirea barierei puse sufletului de în-gustimea conștiinței* (pag. 76). Mă gândesc la un arbore sau la arbori. Aceasta îmi preocupă sufletul extrem de puțin. Mă gândesc la nume, poate și la ceva înalt, ramificat, atâta tot. Toate amănuntele atât de numeroase, cari caracterizează anumiți arbori sau o anumită specie de arbori, precum și marele lor număr de specii, sunt departe de conștiința mea, ele nu îngreuiază sufletul. De aceea chiar, eu pot

lucra mai departe, foarte comod, cu reprezentarea mea despre arbori; pot să o pun în legătură cu alte reprezentări și să mă gândesc de pildă că arborii pot atinge o vârstă înaintată sau nu pot să crească de cât până la anumite înălțimi, etc. Însă pe dată ce jocul gândurilor mele formează o legătură care nu se împacă cu vre-un detaliu al arborilor, dintre detaliile negândite, sau cu vre-o specie de arbori dintre speciile negândite, aceste lucrări apar viu în conștiință și resping ceea ce le contrazică. Prin urmare, cu toate că până atunci nu ni le-am reprezentat ca ceva conștient, ele nu au fost egal cu nimic, pentru suflet; ci, gândirea la un lucru în general, pregătește oarecum terenul și pentru gândirea amănuntelor sale, amănunte trăite cândva intuitiv cu noțiunea generală, de la care apoi ea s'a separat. Ele sunt aduse oarecum *mai aproape de conștiință*, și la cel mai mic imbold pentru reprezentarea vre-uneia dintre ele, sunt evocate prin asociație; ne vin în minte, cum se zice. Prin urmare, de fapt, în noțiunea generală, nu este gândit numai puținul care compune acea noțiune, cu toate că avem conștiința clară despre el, ci totdeauna sunt gândite oarecum și nenumărate alte lucruri, cari au relații cu acea noțiune generală; Ele sunt gândite prin ea, care *îndeplinește funcțiunea de reprezentantă a lor*. Atâta vreme cât aceste lucruri de amănunt nu au o însemnătate deosebită pentru conștiința actuală se mărginesc numai de a fi reprezentate. Însă imediat ce este nevoie de ele, sunt aduse de regulă la conștiință și înlocuiesc reprezentarea, — care era suficientă până atunci—prin propria lor apariție. Evident că prin aceasta, sufletul are în esență, tot ce ce-i trebuie. În ori ce moment, el poate cuprinde numai un număr limitat de acte de conștiință; de aceea, numai o mică parte din mulțimea copleșitoare a posibilului și anume ceea ce e mai important din ea, și ceea ce s'a repetat de mai multe ori, își poate face loc în suflet în orice moment. Însă acele puține lucruri gândite de suflet, sunt totdeauna și reprezentantele unui cortegiu enorm de alte lucruri referitoare. Reprezentantele pregătesc apariția acestora la momentul oportun. În timp ce mănuește după voce noțiunile generale reprezentatoare, sufletul stăpânește și se servește până la un anumit grad de întreaga masă a lucrurilor reprezentate, ca și când acestea ar fi conștiente în acel moment în el.

Dacă dintr-o grupă de gândiri ni se dau numai unele părți, ele au în mod natural tendința să reproducă și pe celelalte din grupă, chiar dacă la apariția lor sunt însoțite de alte elemente de cât cele obișnuite. Pe aceasta se sprijină în esență, fenomenul important pe care îl numim, *gândire prin analogie*. În limba germană, substantivele terminate în e sunt de regulă de genul feminin; simpla terminație e și articolul feminin, se împreună astfel, formând—cu totul independent de înțelesul cuvântului—o legătură relativ strânsă și solidă. De aceea, cuvântul, *die Sonne* (soarele), este în limba germană, un feminin, contrariu de cum este în celelalte limbi înrudite; când cuvinte franțuzești terminate cu e, pătrund în limba germană, devin de regulă, prin analogie, feminine, chiar dacă în limba lor de origine, sunt de un alt gen; așa, *etage*, *loge*, *blamage*. Boli ca vărsatul, *diferia*, se

aseamănă în unele caractere practice importante, de pildă în felul general de a fi suportate, precum și în imunitatea câpătată de la boală, odată avută, contra revenirii. După ce s'a constatat însă, că factorii de contagiune a unora dintre ele sunt mici organisme microscopice și după ce s'a găsit și mijlocul de a extrage de la indivizii bolnavi, substanțe curative pentru a preveni pe alții de boală, asistăm la faptul următor: Cineva care știe aceste lucruri nu se poate gândi la alte boale—oricât de puțină asemănare ar avea cu acestea,—fără ca să-și reprezinte prin analogie și la ele, o asemenea origine, precum și posibilitatea unei injecții preventive.

Bibliografie.

Incercări asupra exactității amintirilor: A. Binet La suggestibilité (1900).—L. W. Stern Zur Psychologie der Aussage (1902). Beiträge zur Psychologie der Aussage, 2 Vol. (1903—1906).—Ribot, L'Imagination créatrice (1902).—A. Schöppa Die Phantasie nach ihrem Wesen und ihrer Bedeutung für das Geistesleben (1909). Cercetări experimentale asupra abstracțiunii și formării gândirilor în: Archiv für die gesamte Psychologie Vol. 8, 9, 12, 19, 20.

§ 17 Limbajul.

1. *Natura limbajului.* Fără îndoială că noțiuni generale se dezvoltă și la animalele superioare, căci desigur că nici lor nu le lipsește atenția și memoria cari constituiesc fundamentul subiectiv al acestor noțiuni. Un câine curățel de casă are evident, o reprezentare de «cameră» în general și de «afară» în general. Căci noi nu asociăm pentru el curățenia, în sensul cerințelor omenestii, cu toate părțile din cameră, ci numai cu unele din ele. Cu toate acestea, el își reprezintă aceste părți în legătură cu camera în general, ba chiar în legătură cu diferite camere.

În orice caz, aceste formațiuni obținute de facultățile animalelor, nu pot atinge un grad mai mare de abstracție și prin aceasta o însemnătate mare; căci, după cum am arătat mai sus (pag. 105) pentru ca să putem realiza noțiuni generale, trebuie ca percepțiile — cari ne interesează numai în parte, sau care se aseamănă numai în parte în caz de repetiție — să fie legate cu o altă impresie, una și aceeași, căreia se datorește reproducerea lor. Cu alte cuvinte, aceste percepții trebuie să fie legate de un semn, totdeauna același, care prin reapariția sa, să ni le reproducă ca noțiuni. Asemenea legături între diferitele lucruri, se întâlnesc însă rar în cursul natural al fenomenelor lumii exterioare. Ce lucru există care să fie totdeauna la fel cu sine, care să însoțească regulat percepțiile tuturor arborilor, cârților, ceasornicelor, etc., și pe care să-l putem și separa ușor de ele. Cu greu am putea numi vreunul. De aceea, dacă omul ar avea o facultate care să-i înlocuiască perfect această lipsă a fenomenelor externe, faptui acesta ar avea o însemnătate extraordinară. Ceeace nu-i oferă natura, adică semne totdeauna aceleași cari să fie în combinații regulate cu percepțiile jumătate constante și jumătate schimbătoare, și-a creat de

la sine și astfel a dobândit un mijloc pentru dezvoltarea gândirii abstracte până la cea mai înaltă perfecțiune imaginabilă. Creația aceasta este *limbajul*.

Ce este limbajul, considerat din punctul de vedere psihologic ? Într-întâi, o uniune a două părți, uniune menținută prin asociații solide ; o parte formată din propoziții și cuvinte precum și înțelesul lor, iar cealaltă din lucruri. Partea a doua poate să constituie obiectul diferențelor conținuturi sufletești : al reprezentărilor de orice fel sau al gândurilor. În schimb, prima parte ne este dată totdeauna în anumite clase de senzații și încă într'un număr mic din ele. Dacă facem abstracție de limba citată și scrisă, care este o creație relativ târzie, și care nu e cunoscută de cât de o mică parte a oamenilor, deosebim iar două părți, cari constituiesc natura proprie a propozițiilor și a cuvintelor : Una, sunete și zgomote, produse de activitatea organelor de vorbire ; a doua, senzațiile de mișcare și de poziție, provocate tocmai de această activitate. Cu alte cuvinte, impresii de auz și impresii kinestice sau de vorbire.

Este ușor de înțeles, că aceste două elemente ale cuvintelor sunt strâns legate între ele prin asociații foarte solide. Pentru un om cu simțurile normale, de anumite senzații de vorbire, sunt totdeauna legate anumite senzații de auz ; ele țin deci, unele de celelalte. Într-întâi, între reprezentarea obiectivă, legată de o anumită uniune de cuvinte și această uniune de cuvinte, nu găsim nici cea mai mică relațiune—facând abstracție de cuvintele onomatopice, cari sunt relativ rare (gâlgâit, ciripit, tîf-tîf). De altfel și marea mulțime de limbi diferite, în opoziție de pildă cu marea uniformitate a mișcărilor pentru exprimare, dovedește că nu poate fi vorba aci de o legătură mai strânsă, între semn și obiectul desemnat, legătură care să se impue tuturor în acelaș mod. De aceea s'a pus totdeauna întrebarea, cum de s'au putut realiza totuș, în general legăturile acestea foarte importante, adică cum a putut lua naștere odinioară, limba. Nu se poate da încă un răspuns necontestat și cu totul satisfăcător la această întrebare, cu toate că, în fond, nu mai există îndoială asupra factorilor interesați în cauză. Răspunsul acesta este clarificat într-o câțva, de răspunsurile date la întrebarea următoare, care a fost studiată în ultimul timp : Cum se transmite limba pe care adulții o posedă deja, la copiii lor, cari sunt complet lipsiți de ea la început ; Cu alte cuvinte cum apare limba la fiecare individ. Multele mii de copii cari se nasc în fiecare zi, ajung cam după un an să poată învăța vorbirea. De unde este cu desăvârșire exclus de a putea observa acest fenomen la original formării limbajului, aci avem ocazii în abundență, pentru o observare mai precisă ; Faptul că ele au fost de abia în ultimele decenii mai mult utilizate se datorește probabil împrejurării, că mai că nici nu s'a simțit aci nevoie de vre-o explicație.

Copilul înită pur și simplu cuvintele auzite împrejurul său și întrebuințarea lor ; cu aceasta s'a spus totul. Într-întâi pentru ca să poată imita, lucru ce copilul face într-adevăr, trebuia mai înainte să fi învățat să producă—cel puțin în elementele sale—ceea ce avea să imite,

(pag. 93); chiar dacă a ajuns așa de departe, el poate să dobândească prin imitație, numai cuvintele limbei, nu însă și înțelesul lor.

2. *Cum se formează limbajul la copil.* Primul pas pentru a învăța să vorbească, constă într-o manifestare liberă a copilului: mișcări de joc ale organelor sale de vorbire. După cum își mișcă mâinile și picioarele, zvârcolindu-se și tăvălindu-se, atunci când e lăsat în voia lui și când este bine dispus, tot așa își mișcă spontan și fără vre-o cauză exterioară, limba și buzele, laringele și cavitatea toracică. În felul acesta, el produce o mare mulțime de sunete, de la cele cari au însemnătate pentru limba vorbită de mediul în care se află, până la cele mai bizare, de cârâit, plescait și altele. În timp ce le produce, le aude, și de abea după ce senzațiile de sunete și de vorbire — recte enervări de vorbire — s'au asociat destul de solid pe calea aceasta, este stimulat prin auz, în virtutea legilor pomenite mai sus (pag 92), de a produce mereu. De aceea găsim la copii, reprezentarea monotonă și atât de deasă a unor expresii de bâlbâială, iar mai târziu constatăm în limbajul lor, o înclinație către dublare.

Copilul nu imită expresiile acestea bâlbâite, ci dă de ele în mod spontan. La prima lor apariție la copil, adultul își îndreaptă activitatea sa asupra lor, și anume în două feluri; într'un fel prin reducere și alegere. Din marea mulțime de sunete produse de copil, adultul menține pe acele cari există și în propriul lor limbaj sau cari se aseamănă cu acestea într'o oarecare măsură. Ei le repetă copilului mereu, mereu, le combină chiar în mici propozițiuni și în felul acesta stimulează pe copil de a repeta des, singur, sunetele și combinațiile produse deja de el însuși. El ajunge astfel să stăpânească expresiile acestea din ce în ce mai sigur și mai cu îndemânare, în timp ce sunetele celelalte nenumărate, cari nu au importanță pentru mediul înconjurător, dispar încetul cu încetul și se pierd, adesea în așa fel, în cât enervările respective nici nu mai pot fi regăsite. Am putea zice că, de la naștere, pornind aproape de la aceleași bâlbâieli, un copil poate ajunge de la început, să stăpânească orce limba voește. Din contră, în anii de mai târziu, omul învață o limbă străină cu un a-nume „accent“, adică, auzirea precum și repetarea sunetelor unei limbi străine, se mălădie oarecum întotdeauna, după sunetele exercitate de sute de mii de ori în limba maternă. Într'un al doilea fel, prin lărgire și alipire: Când adultul repetă neîncetat copiilor, cuvinte sau serii de cuvinte, ei se află chiar în prezența persoanelor a lucrurilor sau a evenimentelor denumite cu acele cuvinte. În felul acesta, ei asociază la combinațiile de cuvinte ale copiilor, cari aveau înainte două părți, o a treia parte: înțelesul. Astfel învață copilul încetul cu încetul să înțeleagă, adică, atunci când aude sau exprimă anumite cuvinte, ei își reproduce reprezentarea persoanelor sau a obiectelor pe cari le-a perceput adeseori, odată cu auzul sau exprimarea; el ia cuvintele, ca semne ale lucrurilor. Însă prin aceasta se produce și fenomenul invers, el învață totdeauna să vorbească; atunci când vede sau pipăie și mai ales când dorește diferite lucruri (în sensul cel mai larg), el reproduce reprezentările cuvintelor legate de ele și cari îi sunt fami-

liare; întrucât aceste reprezentări duc apoi imediat la exprimarea cuvintelor înșilor, el exprimă reprezentările avute despre obiecte, aducându-le la cunoștința celor din jurul său, însă exprimă totdeauna și *sentimentul și voința cari se raportă la ele.*

Când copilul a ajuns atât de departe—încât își dă seama de importanța acestor semne, atunci începe să imite cu mult zel, în mod voluntar, limbajul adulților. Faptul acesta formează al treilea pas. Pe deoparte el imită cuvintele întrebunțate de adulți, numai ca atare, adesea cu totul mecanic și ca un joc, fără a le înțelege, sau înțelegându-le foarte vag. La început, imitațiile lui sunt de sigur extrem de imperfecte, aceasta fiindcă nu a învățat încă de loc să producă toate sunetele în mod spontan și fiindcă nu are posibilitatea să imite vre-o mișcare pe care nu a executat-o încă niciodată singur. Însă, dând mereu din gură, el scoate încetul cu încetul, prin toi soiul de întâmplări și geroieri, și sunetele grele, apoi nimereste și poziția de repaos a organelor vocale, poziție care e caracteristică limbajului anturajului său și care are importanță mai ales pentru pronunțarea acestui limbaj. De obicei, după trecere de câțiva ani, el posedă perfect comoara de sunete a limbei sale materne. Însă, pe de altă parte, imită acea întreagă activitate a adulților de a denumi lucrurile și evenimentele prin cuvinte. El crează în mod independent, cuvinte noi și combinații noi de cuvinte, aplicând în mod economic, — prin analogie cu cele ce știe dinainte despre această aplicare—cuvintele pe cari le are deja la dispoziție și pe cari le înțelege. El face aceasta, în parte, tot ca un joc, mai ales când cei din jurul lui se dictează când el se produce și când își arată creațiile, cari sunt adesea comice pentru ei; în cea mai mare parte însă, el o face, servindu-se în mod conștient de limbaj ca de un mijloc de comunicare. Așa apar expresii ca merget în loc de mers, a cuțita în loc de a tăia, magazin de sărbătoare în loc de cofetărie și altele.

Prin urmare copilul, chiar când imită, se depărtează totuși—în virtutea forțelor spirituale diferite, care îl stăpânesc—de limba celor din jurul lui. Totdeauna însă, caracterul propriu al sufletului — care se impune oricâte ori vorbește — mai are încă un efect. Înțelegerea limbei adulților, adică auzirea cuvintelor lor și priceperea exactă a lucrurilor pe cari le cred ei cu aceste cuvinte, este o percepție în sensul arătat mai sus (pag. 96). Însă, după cum văzurăm, perceperea atârână de diferite împrejurări; ea atârână în special de interesul celor ce percep și de experiențele trăite înainte; Dar interesele copilului sunt cu totul deosebite de ale adultului, iar experiențele lui sunt cu mult mai reduse; cum va lega de cuvintele adulților acelaș sens ca și ei? Întăiu este absolut imposibil. Într'un stadiu mai înaintat, când este mai bine pregătit pentru limbaj, îi putem îndrepta acest defect până la un anumit grad, chiar cu ajutorul limbei: lămurindu-i înțelesul ce trebuie să-l dea cuvintelor. Desigur însă că despre asta nu poate fi vorba de cât numai atunci, când el a ajuns deja să înțeleagă o mare parte din vocabularul limbei, așa că la început, chiar dacă vorbește, copilul nu înțelege mai de loc un număr foarte mare de cu-

vinte întrebuițate de adulți: cuvintele abstracte, cuvintele de relație, (azi, aici, eu) cuvintele străine de cercul său intuitiv. Dar chiar și cuvintele cari se referă la obiectele din experiența sa și pe cari se pare că le înțelege, le înțelege în deobște cu totul altfel de cât adultul. Pentru copil, ceasornicul este ceva ce ticăiește și strălucește. Lui nu-i putem explica în nici un fel, ceace crede adultul prin acest cuvânt și el nu va găsi nimic comun între ceasornicele de buzunar și cele de nisip sau de soare. Este cunoscut cum întrebuițează adesea copiii, în modul cel mai surprinzător, cuvinte pe cari se pare că le-au prins cu înțelesul lor exact, și cum uimesc ei adesea pe adulți, printr-o bizară transpozițiune a înțelesului unui cuvânt. De pildă ei iau numele unui obiect oarecare de mâncare, ca o denumire în general, pentru orice lucru comestibil, ba chiar și pentru actul mâncării, pentru foame și altele; un copil denumea prin *dada* pe tatăl său, mama sa, îngrijitoarea, sora, sticla de lapte, în fine orice obiect frapant. S'a zis cu drept cuvânt că copilul întrebuițează cuvintele sale într'un înțeles mai general de cât adultul, sau are tendința către o generalizare abstractă. Inșă nu avem nici un drept să înconjurăm astfel sufletul copilului cu un nimbal unei facultăți logice speciale. Firește că de cele mai multe ori înțelesul pe care îl dă copilul cuvântului, este mai general de cât înțelesul pe care îl dă omul adult. Căci numirile întrebuițate de el, se asociază de obicei cu mai puține particularități ale lucrurilor de cât la adult, întru cât facultatea de pricepere a copilului este limitată; atunci ele se pot aplica de sigur la un număr mai mare de lucruri. Prin cele spuse însă, nu am dat încă de partea proprie caracteristică a întrebuițării cuvintelor de către copii. Se întâmplă și ca copilul să întrebuițeze desul de des cuvinte într'un înțeles mai restrâns de cât adultul; cu greu ar denumi viermi, păsări și cai cu acelaș cuvânt: animal. Ceeace e mai important este mai de grabă următorul lucru: Copilul întrebuițează cuvântul pentru un caracter care îl izbește *pe el*, al acelui lucru, sau pentru una din impresiile produse de acel lucru, care are importanță *pentru el*, și astfel, el înțelege prin acest cuvânt mai întotdeauna, cu totul altceva de cât adultul. Copilul mai întrebuițează acelaș cuvânt ori de câte ori se repetă caracterul gândit de el sau impresia care are importanță pentru el. El întrebuițează acest cuvânt nu pentru că ar fi însoțit de conștiința vreunei asemănări dintre lucrurile de atunci și cele de acum—in or ce privință am voi — și care ar rezulta din compararea lor, ci numai pentrucă, în virtutea legilor generale psihice de asociație, acelaș punct de plecare trebuie să reproducă aceeași consecință. Acest lucru surprinde pe adult, întru cât el nu cunoaște înțelesul important pentru copil și crede în mod naiv ca este acelaș cu înțelesul ce cuvântul acesta îl are pentru el.

Prin urmare, chiar când copilul imită limba celor din jurul său după cuvintele auzite, nu răușește să facă, în mare parte, de cât tot o creație a sa: el se servește de cuvintele obținute prin imitație, ca să creeze forme independente și tot în mod independent el împreună

cuvintele acelea cu reprezentările lucrurilor. Atât cât copiii au aceleași interese și experiențe cu o colectivitate anumită care are aceeași limbă și cultură, se aseamănă desigur și creațiile lor: alături de limba adulților există și o limbă generală a copiilor, care este înțeleasă de întreaga acea comunitate. Din contră, pe măsură ce interesele și experiențele unor copii se deosebesc de ale altora, se deosebesc și limbajul lor. Din cauza aceasta, exact vorbind, limba copilărească a unei case, nu este înțeleasă în altă casă în toate detaliile ei. Aceasta ne arată limpede una din cauzele cari au dat naștere diferitelor limbaje atât de numeroase, la diferitele popoare și rase. Desigur însă că, laț de influența covârșitoare a limbajului uniform al adulților, toate aceste deosebiri, nu se pot menține multă vreme. Procesul de învățare a limbei ajunge acum în stadiul al patrulea și cel din urmă, stadiu care are o lungă durată și în care limba copilului se conformează încetul cu încetul după limba mediului său. Din neînțelegerile pe cari le produce sau la cari dă loc prin propria sa vorbire, sau pe cari le află deadreptul de la alții, el își dă seama de sensul în care trebuie să ia cuvintele înțrebuintate, pentru a fi înțelese și pentru a corespunde cu uzul general; astfel ajunge încetul cu încetul să se conformeze uzului acesta.

Firește că această conformare nu se realizează perfect niciodată. Limba fiecărui individ păstrează totdeauna ceva caracteristic, atât în vocabularul ei cât și în înțelesul pe care-l dă el multor din cuvinte, mai ales cu privire la nuanțele lor mai subtile precum și în felul de întrebuințare a cuvintelor. Prin urmare, într-o comunitate de aceeași limbă, nici nu există la drept vorbind, o limbă unică și identică a tuturor membrilor ei, ci numai o mulțime de limbi individuale cari se potrivesc unele cu celelalte dacă le luăm în total. Atât cât se aseamănă între ele, ajung pentru scopurile practice; însă din cauza deosebirilor acestora, ce multe neînțelegeri, controverse și certuri nu au loc? Din punct de vedere al marelui scop practic al limbajului și anume comunicarea și înțelegerea, aceasta este un avantaj. Ceeace putem spune însă este numai: sit ut est aut non sit. Natura vieții spirituale, care menține și formează limba, aduce cu sine în mod necesar acest fel de formare a ei precum și caracterul ei. De abia când ajung la un grad mai înalt al dezvoltării lor, oamenii răușesc să-și creeze cu bună intenție și pentru scopuri determinate, un limbaj unic, aproape uniform și ca să zicem așa supraindividual, cum este de pildă limbajul de formule al matematicii și al chimiei. La aceste limbajii de formule, observăm însă că imperfecțiunea aceea, nu este imperfecțiune. Intreaga putere, artă și frumusețe a unei limbi, atârna tocmai de forma individuală ce i-o dă acel care o vorbește.

3. *Transformările limbajului.* Pe cât de puțin este limbajul ceva absolut identic pentru toți cei ce-l vorbesc, tot pe atât de puțin este și ceva absolut staționar. Limbajul nu-și păstrează încontinuu forma la care ajunge încetul cu încetul fiecare individ și care este aceeași și la toți pentru un timp anumit. El continuă să trăiască și să se dezvolte odată cu viața celor ce-l vorbesc și înțocmai ca și soarta lor, el se

transformă, când mai repede, când mai încel, în forme noi și iarăși noi. Transformările acestea au loc în același timp, în cele două părți componente principale, cari constituiesc prin unirea lor, natura sa. Cuvinte cari servesc pentru denumirea unor anumite lucruri, relații și evenimente, împreună cu flexiunile și combinațiile lor, se transformă încetul cu încetul. În același timp sunt cuvinte cari își modifică încetul cu încetul înțelesul. În primul caz, la *transformarea sunetelor și a formelor*, rolul causal îl îndeplinește, în parte, mai mult fenomene exterioare, de pildă comunitatea care e obișnuită cu altă limbă. Însă în bună parte, transformările acestea se datoresc diferitelor legi ale sufletului. La celălalt fenomen, la *transformarea înțelesului*, legile acestea reprezintă cauza exclusivă. Același forțe cari în legătură cu anumite experiențe, gândiri, interese, nevoi, au format limba la început într'un anume fel, determină cu necesitate și transformarea ei, ca să se poată adapta la alte experiențe, alte gândiri și alte nevoi.

Așa de pildă, anumite împrejurări speciale pot să aibă drept consecință ca unele din multele particularități ale unei persoane, sau ale unui lucru să capete o importanță deosebită și să ne preocupe atenția în mod deosebit; așa este la *Juliu Cesar*, puterea la care a putut să ajungă, la administratorul de moșie *Boycott*, proscrierea ce și-a atras-o din cauza severității sale. De câte ori pomenim de aceste nume, apar adesea în primul rând, natural, semnele acestea distincte; cel ce vorbește, se gândește în special la ele. Acuma, dacă se simte nevoia de a denumi și în altă parte printr'un cuvânt, conținutul acestor semne distincte importante—fără a mai ține seama de restul care le însoțește la apariția lor—atunci, acel nume care la origine a fost individual și al cărui înțeles gândit deviasse deja, se oferă în mod nesilit. El pierde o parte din conținutul său și anume aceea care a devenit de o importanță mai mică, pentru ca în schimb, să-și lărgască sfera de aplicare. Tot în felul acesta se face însă și *restrângerea* sferei de aplicare. Dintr'o grupă mai mare de lucruri denumite cu același cuvânt, unele dintre ele capătă o importanță deosebită pentru vorbitori, tocmai fiindcă ei au foarte mult a face cu ele. Când întrebuițăm cuvântul în chestiune, aceste câteva lucruri apar în conștiință cu o vioiciune deosebită; dacă în conținutul cuvântului, sunt și părți cari nu concordă la toate aceste câteva lucruri, le înlăturăm; cu atât mai mult, cu cât și convorbitorul nostru se poate lipsi de ele, căci și el are același interes, în privința acelui cuvânt; astfel sfera cuvântului se restrânge. Așa, pentru orice locuitor de țară, cuvântul oraș, însemnează înainte de toate, orașul cel mai apropiat de el, pentru un nefizician, gaz însemnează în primul rând, gazul de iluminat, nenumărate nume de funcționari, ca miniștrii, generali, colonei, sunt la origine, cuvinte cu un înțeles destul de general. Dacă rezultatele acestei conlucrări dintre legile de asociație și deplasarea intereselor, sunt întrucâtva diferite, avem *metaforice* și *metonimiile*. Metaforice au loc când un cuvânt trece de la obiectul original la un altul care se aseamănă într'o privință oarecare cu el; așa de pildă, cuvântul vulpe care se aplică unui cal care îi seamănă la culoare, sau unui om care

ii seamănă la viclenie, cuvântul picior care dela corpul de animal se aplică meselor și scaunelor. Metonimiile au loc când trecerea e cu privire la relația de timp; de pildă cuvântul liturghie, care trece de la înțelesul de slujbă bisericească, la înțelesul de bălcuț anual, căci ambele sunt câteodată simultane, cuvântul toaletă care trece rând pe rând, de la un șervet mic, la măsuța pe care stă întins, la acțiunea de a se îmbrăca înaintea măsuței, la hainele pe care le îmbrăcăm acolo, etc.

Apoi, unele transformări cari au o însemnătate specială, sunt produse de anumite intenții ascunse ale vorbitorilor. Trebuie să vorbim mult până când obținem ceva de la alții. Trebuie să le câștigăm buna lor voință și pentru aceasta trebuie să procedăm cu ei în mod corespunzător, de pildă să le acordăm în întregime onorurile și demnitățile iar în cazurile de îndoială să facem mai degrabă mai mult, de cât mai puțin. De aceea, toate discursurile onorifice, distincțiunile sociale, titlurile de demnitate și altele, în special cele cari se adresează sexului femeesc au în toate limbile, tendința să *scobcare* și să piardă din valoare. Domn este la origină, numai cel ce e superior tuturor, cel care ordonă celorlalți, acumă este aproape orice om adult. Cuvântul german „Fräulein” însemna încă pe vremea lui Lessing, numai fata de nobil, astăzi orice fată necăsătorită. Apoi; nu se vorbește numai fizicește pentru a fi ascultat, ci și spiritualicește pentru a fi respectat și pentru a fi aplaudat acolo unde se poate, pentru cele spuse. Într-o cât există o mulțime enormă de oratori, este foarte greu cuiva să se impue. Greutatea aceasta o întâlnesc în special generațiile noi, tinerimea, despre care massa cea mare nu știe încă nimic și în care, firește, nu prea are mare încredere; și cât de multe lucruri importante și noi, nu are tinerimea aceeași de spus, Evident că pentru ea nu este îndeajuns, numai ca să vorbească ca și ceilalți și să vorbească numai ca să fie înțeleasă. Ea trebuie să aibă în același timp grije, să-și facă drum și să atragă atenția asupra ei. Acest lucru îl face în diferite feluri. Un fel e următorul: Oratorul nou se pune, ca să zicem așa, sub protecția unuia deja recunoscut și-l imită. El va vorbi spiritual ca *Heine*, sau cu o sensibilitate pătimășă ca *Werther* al lui *Goethe* sau prin anti-teze orbitoare ca *Nietzsche*. Pe calca aceasta ei introduc *moda* de a se vorbi și de a se exprima într'unul din aceste feluri. Efectul e că acest fel se răspândește mai departe. Un alt fel: Vorbește într'un mod surprinzător, ciudat, nu întrebuițează, cum spune *Schopenhauer*, cuvinte obișnuite pentru a spune lucruri neobișnuite ci spune lucruri obișnuite prin cuvinte neobișnuite, prin cuvinte prin care înțelegem într'adevăr cele ce am crezut, fără a fi însă cuvintele cu care exprimăm de obicei acea gândire. De pildă, se alege pe cât posibil, expresii extreme, ca ceresc și infernal, încântător și îngrozitor, pentru a denumi lucrurile comune și mediocre. Acum, pentru ca prin aceste denumiri să nu ajungem a înțelege alte lucruri, trebuie să cedeze lucrurile; ele scoboară și se nivelează. Un alt fel: Limba de mahala se introduce în discuții înalte, lucrurile înalte și nobile le denumim cu termenii de rând (studentul hălește, în loc de mănâncă,

locuește într-o șandramă, în loc de odae); în felul acesta *ridicăm* numeroase cuvinte la rangul limbei curente și le înobilăm.

Cele spuse sunt de ajuns; ceea ce ne interesează este următorul: limbajul, înlocuind ca și perceperea, este în fiecare moment o *chestie a întregului suflet*. Origina, conservarea și continuarea limbei este rezultatul natural al tuturor forțelor sufletului nostru. Pentru simpla formă a cuvintelor întrebuințate, pentru combinațiile lor exterioare, pentru alegerea lor, în vederea exprimării gândirilor, pentru gruparea lor așa ca printr'un efect reciproc să redea înțelesul acestor gândiri, pentru toate acestea, cel ce vorbește este determinat în orice moment, de felul cum s'a exprimat înainte, sau cum s'ar fi exprimat în cazuri asemănătoare, de cunoștințele dobândite de el, despre lucrurile cu cari are aface mai des, și în special despre scopurile pe cari le urmărește în general și în fiecare caz în special. Natural că el nu este conștient de toate aceste determinări; ele lucrează în el oarecum fără știerea lui, căci este în natură sufletului său, ca să fie determinat în felul acesta, în toate manifestările lui. Marele scop principal: înțelegerea, în serviciul căreia se află limbajul, conlucrează bineînțeles cu aceasta pentru a îndrepta deosebirile originare ale limbajului individual și pentru a păstra în mod statornic dealungul succesiunii generațiilor, formele odată dobândite. Aceste două foloase nu se pot realiza decât lăsând limba în voia sa. În exercitarea ei se impune fiecărui individ în mod constant caracterul propriu al sufletului său și diversitatea împrejurărilor în care acest suflet se află precum și diversitatea scopurilor urmărite de el; schimbarea indivizilor ca și schimbarea împrejurărilor și a scopurilor, determină în mod inevitabil, când transformări încete, când subite. Existența unei limbi scrise, încetinează foarte mult procesul acesta; el se poate remedia și pe calea artificială și anume, introducând un limbaj pur abstract, sau constrângând o limbă normală prin reguli fixe imuabile și prin forme limbistice. Prin aceasta însă sacrificăm alte proprietăți de valoare ale limbei, sau în orice caz le prejudiciăm. O limbă, care este în mod conștient menținută prin constrângere, devine foarte repede, dacă nu este dinainte, o limbă moartă, și ceea ce este mort nu poate exprima bine, ceea ce trăește. Forța, frumusețea și înainte de toate *adevărul* unei limbi în exprimarea gândirilor, se pot obține fără a prejudicia limba, ci numai cu prețul particularităților, cari sunt deja determinate de viața sufletească, particularități cari, dacă le luăm numai din punctul de vedere al înțelegerii, sunt firește păgubitoare.

4. *Insemnătatea limbajului*. Aceste cercetări despre viața limbajului ne-au abătut dela drumul care ne-a îndreptat spre ea, așa că ne vom întoarce înapoi. Să facem cu totul abstracție de însemnătatea imensă ce o are limbajul, ca mijloc de înțelegere pentru viața comună a oamenilor și să vedem ce importanță are el pentru sufletul individual, ca atare și pentru dezvoltarea sa? Ceea ce a fost mai important, s'a spus deja mai sus: Grație lui, gândirea abstractă se poate dezvolta până la înălțimile extreme, cari pot fi atinse, grație lui, datele intuițiilor, și ale gândirilor se pot descompune complet până la cele din urmă ele-

mente și se pot grupa în combinațiuni noi, ordonate în primul rând, după gradul lor de asemănare și în al doilea, în vederea unor anumite scopuri. Ce ar fi abstracțiuni ca accelerare, înălțimea unui sunet, număr irațional, căldura atomică, dreptate, fericire, dacă limbajul n'ar exista? Mai că nici nu ar putea fi gândite. Această dezvoltare a abstracțiunii înseamnă însă totdeauna și o creștere în ambele privințe pomenite mai sus (pag. 107) a facultății noastre de gândire asupra lucrurilor. Pe deoparte, în privința descoperirii legilor care regulează lucrurile. La început este greu de spus cum cad corpurile când le aruncăm sau le dăm drumul; unele cad repede, altele încet, iar altele nu cad de loc, zboară în sus. Dacă însă facem abstracție de aer și ne formăm noțiunea de viteză, lucrul este foarte simplu, atât pentru corpurile pământești cât și pentru cele cerești; ele cad cu aceeași ușeală. Legi fizice, legi chimice, legi limbistice, legi psihologice și altele, se datoresc mai ales abstracțiunilor: Sinus sau tangente de unghiuri, forță electromotrică, putere moleculară, evoluția sunetelor, intensitatea senzațiilor. Însă fără limbaj nu poate fi vorba de formarea de astfel de abstracțiuni și totdeauna nici de cunoașterea legilor legate de ele. Apoi, cu cât abstracțiunile sunt mai înalte, cu atât și reprezentările lor, au un cuprins mai mare, cu atât este mai mare și mulțimea lucrurilor, la cari se vor aplica acele puține trăsături extrase prin abstracțiune. Aceasta înseamnă mai de departe, că aceste abstracțiuni progresate sunt identice cu o bogăție și mai mare a gândirii, care are rolul de reprezentantă. Să luăm după voi, o frază oarecare, de pildă o expresie a lui Frederic cel Mare: «Isus nu a întocmit nici un fel de dogmă, conciliile au purtat însă destulă grijă de acest lucru», sau să luăm un vers dintr-o poezie: «Tu cu negură, tufișul, tainic umplii țăr» sau o expresie generală despre lucruri privite în mod colectiv: Evenimentele ultimilor 30 de ani. Ce mulțime mare de noțiuni, gândiri, stări sufletești, nu ni se provoacă astfel? Noi avem din toate acestea în noi, o parte conștientă extrem de mică; numai cât este trebuincios pentru înțelegerea cuvintelor. Însă restul din întreaga bogăție de gândiri nu este adus la cunoștință și nu se pune direct la dispoziția sufletului și în serviciul scopurilor lui, de cât în cazul când este necesitat de împrejurările speciale. Însă dacă lipsesc aceste împrejurări, restul acela de gândiri nu preocupă prea mult sufletul.

Prin urmare efectul cel mare al limbajului, dacă facem abstracție de însemnătatea sa, pentru viața colectivă a oamenilor, este următorul. El ne dă posibilitatea să stăpânim lucrurile prin gândire, într'un mod infinit mai pătrunzător și în acelaș timp mai vast de cât ar fi posibil fără el. În acelaș timp însă, el ne face încă un serviciu foarte important. Reprezentările produse de aceleași impresii externe, cari sunt deci legate de aceleași cuvinte, diferă, după cum văzurăm, foarte mult, de la individ la individ, diferă chiar la acelaș individ în momente diferite; mai mult, într'un acelaș moment, ele sunt de o nestatornicie și o repeziciune deosebită. Toate acestea, au valoarea lor, întrucât în felul acesta, gândirea se adaptează bine,

la împrejurările particulare ale fiecărui individ și ale fiecărui caz și totdeauna prin schimbările acestea rezeși, poate corespunde într-o anumită măsură, bogăției lucrurilor; și aceasta, cu toată insuficiența inerentă a gândirii. Toate acestea aduc cu sine și inconveniente serioase: Adeseori tragem atenție particularităților întâmplătoare și poate chiar secundare ale lucrurilor, în locul marilor lor caractere fundamentale și cari au o importanță generală pentru existența și activitatea lor; comunicarea și înțelegerea justă a gândirilor se îngreuiază, limbajul dacă chiar nu înlătură acest defect, cel puțin îl slăbește foarte mult. El fixează înțelesul cuvintelor printr-o *definiție* adică prin adăugirea unui număr de cuvinte cari le explică și le determină mai bine și în felul acesta ridică reprezentarea nedeterminată și nestatornică, la rangul de *gândire abstractă*; câte înțelesuri nu atribuim în viața de toate zilele, unor cuvinte ca cerc energie, libertate, fie că le luăm în sens propriu, fie în sensuri din ce în ce mai largi (ca de pildă cerc de prieni, liber de taxe)? Însă fizicianul definește: Pentru mine energia nu este altceva de cât facultatea de a produce un lucru mecanic; filosoful: o ființă liberă este aceea care, nestânjenită de constrângeri exterioare, acționează numai după legile naturii sale. Întru cât noi gândim cuvintele definite, în concordanță cu cele cari le definesc ele au tocmai față de acelea, un înțeles constant totdeauna același. Firește că dacă am lua lucrurile cu toată rigurozitatea, avem de spus același lucru și pentru cuvintele de cari ne-am servit mai sus pentru definiție, precum și pentru toate cuvintele: Nici înțelesul lor nu este absolut fixat și delimitat; pentru a fi așa, ar fi trebuit ca și ele să fi fost întâiu definite și așa mai departe. Deci nu ajungem nici odată la o noțiune care să reprezinte un obiect absolut determinat și identic pentru toate timpurile; o astfel de noțiune este un ideal, o cerință pentru a cărei realizare, gândirea grăbită înaintează puțin sau face mici încercări pentru ca apoi să se oprească. Totuși puținul acesta reprezintă un profit enorm față de gândirea fără abstracțiuni: pe el se sprijină întreaga noastră știință, cu toată vastitatea și cu toată coerența ei.

Bibliografie

* Expunere generală: W. Wundt *Völkerpsychologie* Vol. 1 în 2 părți: Limbajul ed. 2 (1904) — A. Marty *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*. Până acum au apărut vol. 1 (1908).

Expuneri amănunțite despre limbajul la copii: Cl. und W. Stern *Die Kindersprache* (1907 cu o listă bibliografică complexă) — Alte scrieri însemnate. E. Meumann *Die Entstehung der ersten Wortbedeutungen beim Kinde*, ed II-a (1908). Cu privire la creier: H. Sachs *Gehirn und Sprache* (1905). — Referate colective asupra psihologiei și a patologiei înțelegerii limbajului: Bühler und Pick, in Bericht über den dritten Kongress für experimentelle Psychologie (1909).

§ 18. Gândirea și cunoașterea

1. *Gândirea*. — În percepere, în parte și în amintire, activitatea noastră reprezentativă rămâne într-o strânsă legătură cu datele sensi-

bile ; în abstracțiune, ea începe să devie independentă și se depărtează de ele într'o anumită direcțiune, ca să zicem așa, în înălțime. Totdeauna însă, ea se mai poate depărta de ele și într'o altă direcție, în lărgime deci în întindere. Primesc scrisoarea unui prieten. Citesc cuvintele și le pricep înțelesul, mi se deșteaptă amintiri de tot felul despre persoana prietenului și despre timpul petrecut împreună. Însă ele nu se opresc aici, reprezentările merg mai departe. Cum i-o fi mergând acum ? Tot așa ca și mie care sunt izolat de când m-am despărțit de el ? Sau poate și-a format noi relațiuni, căci este mai viu, etc. ? După cum se dezvoltă pe deoparte, gândirea abstractă din percepții, se dezvoltă pe de altă parte, tot din percepții, *reflecțiunea*, care nu e separată în mod necesar, de gândirea abstractă, ci din contră, se folosește mult de ea.

Ce este reflecțiunea, adică gândirea ordonată și continuă ? Poate că vom înțelege mai bine ceea ce este dacă vom începe prin a spune ceea ce nu este, cu care este în opoziție. Despre două lucruri putem spune că nu sunt gândire.

Întâiu gândirea nu este visare. Părțile unui vis sunt foarte adesea legate între ele ; partea ulterioară este legată de cea anterioară printr'o oarecare asemănare sau prin aceea că au fost trăite împreună. În cea mai mare parte însă, ele sunt înălțurile ca inelele unui lanț, fiecare parte cu cele două părți vecine : Lipsește ceva care să fie legat de toate aceste părți și nu numai să fie legat de ele, dar să le și împreune pe toate într'o unitate. Gradele cele mai înalte ale acestei succesiuni — pe care o putem compara numai cu inelele unui lanț — ni le prezintă câteodată reprezentările fugitive ale nebunilor. Il cunoști pe Goethe ? « Ah, Goethe și Schiller ; strada Schiller ; piața Schiller ; teatru și operă ; prin păduri, prin câmpii ». Asonanțe de limbă, combinațiuni obișnuite, toate acestea ne conduc mai departe la sute și mii de schimbări variate, până când intervine o nouă impresie sensibilă sau apare în mod exabrupt o nouă reprezentare. Intervenirea aceasta pune capăt unei serii și provoacă o serie nouă. Când asemenea începuturi abrupte sunt dese, avem cazul zăpăcelii.

Apoi, gândirea nu este, obsedare adică o reprezentare stăruitoare, continuă sau o revenire mereu repetată a unei singure reprezentări, care se prezintă întdeauna în acelaș fel. Așa este cazul când suntem chinuți de o așteptare îngrijorată, când nu putem scăpa de o melodie sau de o expresie supărătoare sau când nu putem adormi din cauza îndoeii persistente dacă într'adevăr am încuiat casa. Gradele cele mai înalte ale acestor cazuri, le găsim în stările malade spirituale : În ideile fixe ale nebunilor, de pildă în imboldul ce-l simte neîncetat nebunul de a ucide pe alții, sau în reprezentarea de a fi nelegiuit și rău, reprezentare care stăpânește întreaga sa ființă.

Putem spune că gândirea ordonată este ceva intermediar între goana ideilor și ideile fixe. Ea consistă într'o succesiune de reprezentări cari, nu numai că sunt legate împreună prin asociație, ca părți ale unei serii — cu toate că este și aceasta — dar cari în acelaș timp sunt subordonate și coordonate, sau unei alte reprezentări care le do-

mină sau unei noțiuni. Ele se raportează toate la o *reprezentare superioară*, întrucât îi aparțin ca părți ale unui întreg. O intuiție *unitară*—de pildă un peisaj, o luptă de întrecere, o operă de artă—sau un gând unitar, — de pildă gândul despre profesia mea, despre străduințele mele, despre viitorul statului german — dezvoltă în gândire, bogăția conținutului lor, într-o succesiune care este ordonată și determinată tot de asociație. Intenția sau gândul acela, se desface în părțile sale componente, părți care nu pot ajunge clar la conștiință, în actul unei singure reprezentări. Ele pot fi cel mult gândite prin această reprezentare, ca prin delegație. Dacă o asemenea descompunere a avut loc, atunci reprezentarea care dominase până atunci, face loc unei altele; gândirea trece la desfășurarea unui alt tot unitar. Pentru aceasta, diferitele reprezentări dominante, adică reprezentările superioare care iau una locul alteia, care n'au decât o legătură de succesiune, pot să fie produse și de noi percepții, care să fie fără nici o legătură cu ceea ce a fost până aci; așa se întâmplă când ne întărim în convorbirile libere, când scriu scrisori sau când ne odărnim după lucru. Ele mai pot fi și subordonate în grupe, unor reprezentări mai înalte, acestea la rândul lor iar altor mai înalte, etc. așa că toate la un loc să formeze după împrejurări, un sistem de reprezentări dominante și folositoare de diferite grade, sistem foarte vast ca limite și foarte bogat. La orice gândire cu intenție, de pildă la o gândire făcută în vederea unui scop, toate celelalte reprezentări, chiar și cele mai înalte, sunt totdeauna subordonate gândului cel mai înalt al scopului. Așa se întâmplă cu un discurs bine ordonat, cu fraze, cu paragrafe, capitole, în sfârșit cu tot cuprinsul unei cărți sau al unei serii întregi de cărți.

Gândirea este în parte, o operă a memoriei. Conținutul reprezentărilor și al gândirilor dominante precum și conținutul tuturor părților lor componente și în special felul deosebit cum aceste părți componente sunt legate de gândul principal care le împreună, se sprijină numai pe experiență, chiar dacă adesea, aceste experiențe sunt foarte întrefesute. De altfel, reliefaarea conținuturilor dominante ale conștiinței, precum și succedarea lor, sunt determinate, cel puțin în mare parte, de asociație. În același timp însă, gândirea se sprijină pe legile atenției. Căci una din particularitățile ei cele mai importante e că reprezentarea care este superioară într'un timp oarecare, se impune sufletului și lucrează înaintea altora, până când aduce destul de departe descompunerea conținutului său în reprezentări parțiale. Pentru ca aceasta să se întâmple, trebuie deci ca reprezentarea superioară să îndeplinească condițiunile generale de care atârână apariția conținuturilor de conștiință și preferarea lor față de altele. Dacă aceste condițiuni sunt îndeplinite, gândirea are loc; pentru a o produce, numai este nevoie și de activitatea unei naturi speciale sau a unei facultăți speciale. Presupunem desigur că sufletul funcționează în mod normal. Dacă fenomenul de asociație întrece funcțiunea atenției sau dacă din contra, se menține prea slab față de ea, atunci iau naștere cele două

abateri dela gândirea ordonată, despre cari ziceam că sunt în gradul lor extrem, goana ideilor și ideile fixe.

Gândirea are cel mai mare sprijin pentru menținerea reprezentărilor și a gândurilor dominante—și, prin aceasta și pentru menținerea ei,—în limbă. Simplitatea și comoditatea cuvintelor, adaptarea lor ușoară la toate cunoștințele posibile și oricât de complicate, fac din ele purtătorii incomparabili ai unității celor mai vaste reprezentări superioare și singurii apărători ai acestor reprezentări în mijlocul complexităților și al abaterilor gândirii. Lucruri foarte vaste ca relații, al căror întreg conținut nu-l putem cuprinde ușor cu mintea, de pildă bunăcuviniță, datorie, onoare, devin lucruri foarte ușor de cunoscut, grație limbajului, fiindcă poți fi denumite prin cuvinte. În felul acesta ele contribuiesc aproape totdeauna la determinarea succesiunii gândurilor și la determinarea acțiunilor. Cu ajutorul limbajului, o idee, care prin însăși apariția sa are o importanță specială, capătă înainte de oricare alta, o valoare dominantă asupra întregii vieți sufletești. Aceasta este idea de eu sau de personalitate.

2. *Eul și lumea din afară.* Dintre toate impresiile unui copil mic, trebuie să se separe încă de timpuriu — din cauza particularităților comune izbitoare—o anumită grupă care ia o atitudine opusă celorlalte. Dacă ducem un copil dintr'o cameră într'alta sau din casă, afară pe stradă sau dacă el umblă de colo, colo tăvălindu-se și târându-se, atunci marea mulțime de impresii primite, se transformă în altele: în loc de un perete cu tablouri, el vede ferestre cu draperii, în loc de mese și scaune vede case, pomi și oameni străini. Însă unele impresii rămân neschimbate. La orice ar privi, el vede în acelaș timp, aproape totdeauna o parte din mâinile sale și din partea de jos a corpului; în oricare și în orice fel de poziție s'ar găsi, vor fi prezente în totdeauna și senzații ale îmbrăcăminții corpului său, ale mișcărilor membrilor sale, ale activității organelor sale de respirație, digestiune și circulațiune. La acestea se adaugă și alte experiențe interesante. Adesea lucrurile văzute se mișcă; copilul observă atunci deplasări și modificări caracteristice, ale imaginilor sale rigide. Însă când se mișcă lucrurile pe cari le ia pretutindeni cu sine, adică mâinile și picioarele, nu numai că vede modificări întotmai ca și cele pe cari le observă când se mișcă obiectele exterioare și persoanele străine, dar mai are în acelaș timp și alte senzații: Modificări ale senzațiilor sale kinestetice și în mare parte ale senzațiilor sale de tact; el face o experiență dublă. Acelaș lucru încă într'un fel. Când mâinile și picioarele copilului vin în atingere cu obiectele cari se schimbă la fiecare mișcare a corpului, atunci la impresia de vedere se asociază și o senzație de mișcare. Când însă mâinile și picioarele se ating unele de altele sau ating celelalte părți ale corpului, atunci ia din nou naștere — cu totul independent de ceea ce a văzut — o senzație dublă, și evident că ea va fi simțită foarte intens: să ne gândim la copil care se joacă cu degetul piciorului său, sau la pisică care își mușcă coada.

Scurt, senzațiile vizuale, tactile, organice, etc, cari vin chiar de la corpul copilului, ajung în conștiință, din diferite motive, încetul cu

încetul, la o situație deosebită. Grație unor caractere particulare, ele se disting ca ceva aparte de toate impresiile cauzate de lucrurile din afară; grație prezenței lor simultane permanente, ele formează un tot extraordinar de solid, grație faptului că sunt totdeauna prezente, formează un tot care se reproduce extraordinar de ușor odată cu orice altă impresie. Însă acest tot — și de aceasta trebuie să ținem seama în special pentru a ne feri de interpretări greșite și de neînțelegeri răspândite — nu este un agregat, o împreunare exterioară de acte sufletești, separate la origina lor, ci este în fond, o *unitate* în sensul explicat mai sus (pag. 59). Separări și individualizări de elemente, cari pentru un adult sunt curente, nici nu există la început pentru copil; după cum am arătat (pag. 99) ele iau naștere încetul cu încetul prin experiențe asupra a ceea ce există totdeauna în mod regulat și ceea ce se schimbă des. În felul acesta, senzațiile tactile, organice și kinestetice, pe cari desigur, adesea nici o conștiință dezvoltată nu le deosebește așa cum trebuie, formează pentru copil un tot vag, e drept, și nedeterminat, dar pe care-l simte ca ceva unitar, tot în care se reliefează în deosebi când o parte, când alta a lui, fără ca să se despartă însă de rest. Numai imaginea vizuală a corpului — deasemenea unitară în totalitatea ei — o putem considera ca ceva aparte, adăugat la acel tot.

Însă în același timp cu formarea sa, grupul de percepții care îl încunoștințează despre corp și stările lui, se mai lărgește încă într'un fel: Atât reprezentările și gândirile cât și sentimentele legate de ele sau cari se raportează la ele, vin adesea împreună și persistă atunci când obiectele exterioare se modifică, fie mișcându-se chiar ele, fie mișcându-se corpul. Prin aceasta ele se arată în persistența lor ca independente de impresiile exterioare și ca aparținând mai degrabă corpului — cu toate că atunci când apar, se arată ca legate adesea de aceste impresii. În special reproducerile fenomenelor foarte des repetate sau foarte impresionante, reapar foarte des, oricât de diferite ar fi condițiile externe; însă ele reapar totdeauna în prezența aceluiaș corp. De aceea gândirile și sentimentele trebuie să fie în general mai strâns împreunate cu corpul, de cât cu celelalte obiecte; ele se localizează în corp. Corpul apare în special ca purtător al vieții sufletești, pe măsură ce se dezvoltă conștiința dependenței tuturor senzațiilor, reprezentărilor, gândirilor și sentimentelor — deschiderea sau închiderea ochilor, starea de sănătate sau de boală, etc — de stările corpului.

Acest tot, atât de vast și care se mărește din ce în ce odată cu mărirea intereselor și a raporturilor individului, copilul îl denumește printr'un singur cuvânt. Întâiu printr'un nume propriu anume pentru un singur asemenea tot, Pavel, Margareta; mai târziu, când înțelege sensul și întrebuințarea noțiunilor de relație, printr'un cuvânt eu, al cărui obiect se schimbă după persoana celui ce vorbește. Prin aceasta se mărește în mod extraordinar legătura strânsă dintre toate părțile acestui grup, ușurința cu care ni-l reprezentăm prin delegație, cu toată bogăția lui inepuizabilă, cât și în special pregătirea lui de a deveni

conștient la orice ocazie voită. *Eul ajunge să constituiască cel mai important conținut al vieții sufletești.* După cum nu este posibil să vorbesc de actele sufletului meu fără ca să pomenesc în același timp de «mine» sau de «al meu», tot așa nu văd nimic, nu aud nimic, nu gândesc nimic, fără ca în același timp, oricât de repede ași face acestea, să nu mă gândesc că eu sunt acel ce citește aici, sau acel ce răspunde, croește planuri, etc. Numai în cazurile când sufletul este mult preocupat de impresii venite în număr mare sau de impresii de o intensitate copleșitoare, nu mai poate să facă loc și ideii de eu, care stă tot-deauna pregătită. În aceste cazuri spunem că este uitare de sine, cufundare, extaz, în timp ce atunci când el se manifestă cu *ideea de eu bine pronunțată* spunem că avem aface cu conștiință de sine.

Așa numita percepție de sine nu este altceva de cât conceperea unui act de conștiință, în dependența sau aparținerea sa de eu. Dacă această percepere de sine are loc pe baza unei însumări anterioare atunci avem observarea de sine. Am pomenit deja mai sus (pag. 69) că observarea de sine și perceperea de sine nu au nimic a face cu caracterul intuitiv al percepțiilor exterioare. În opoziție cu percepția exterioară, percepția de sine se mai numește și *interioară*.

Natural că și gândirea obiectelor din afară de eu, se ușurează foarte mult prin cuvinte ca „lucruri“, lumea externă, «non-eu». Inșă întrucât totalitatea acestor obiecte externe nu are un centru unitar—căci ele nu apar niciodată în aceeași ordonare, ci din contră în grupe schimbătoare și variate—reprezentarea lumii din afară nu ajunge să fie în totalitatea ei tot așa de ușor gândită și totdeauna prezentă ca și idea de eu, cu toate că adeseori când ne gândim fugitiv la idea de eu, cea de non-eu apare ca ceva opus și ca ceva din care a luat naștere ideea de eu.

Firește însă că ușurarea extraordinară și foarte importantă pe care a produs-o limba în formare ideii despre eu, a dat naștere la, sau cel puțin a favorizat greșeli și greutăți mari. În gândirea obișnuită și rapidă, idea de eu, care e atinsă de cele mai multe ori numai în grabă, nu are timp să-și desfășure conținutul său imens, nici atât cât îi trebuie; eul apare totdeauna ca ceva simplu și ca să spunem așa, nedeterminat. Numai când mă opresc pentru puțin timp, când, suspendând oarecum curentul de idei, mă gândesc cine sunt eu care trăesc toate acestea, îmi apar deobicei, totdeauna aceleași reprezentări de o anumită înfățișare, de o anumită vârstă, de o anumită situațiune și de anumite scopuri în viață, de întâmplări impresionante trăite, etc. Această simplitate și identitate a actelor concepute au fost luate de nenumărate ori ca dovadă pentru existența obiectivă a ființelor reale alcătuite tot astfel, cari ar lua cunoștință de ele înși-le prin acele acte, pentru existența obiectivă a acelor ființe dorite, a acelor suflete simple și neschimbătoare despre care a fost vorba mai sus (pag. 36). Concluzia aceasta neîndreptățită și-a perdut încrederea de abia în ultimul timp, ea mai este păstrată de resturile psihologiei scolastice cari mai sunt legate încă de dogmele bisericești. De

fapt ea nu este mai întemeiată de cât dacă am voi să deducem din prezența obiectului de gândire «se» care este lipsit de conținut și care este totdeauna același, existența unei realități obiective corespunzătoare.

Însă în locul afirmației metafizice, a apărut o afirmație de ordinul teoriei cunoștinței, care nu e cu totul deosebită de cealaltă. Ultimul fundament al întregii noastre gândiri asupra lucrurilor, punctul solid de plecare și de relații al actelor și fenomenelor sufletești, este un eu, care nu ar putea fi găsit în nici un caz, în același înțeles ca un obiect extern, nici nu ar putea fi descris tot astfel, în părțile componente, sau explicat cu privire la formarea sa. Fiecare om are conștiința despre el în mod direct, prin experiența neînfluențată; el trăiește acel eu în fiecare moment, în percepțiile sale, în gândirile sale, în acțiunile sale pentru cari eul este ca o ultimă și nelipsită presupunere. El nu-l trăiește ca ceva pe care l-am putea concepe mai bine prin descompunere și enumerare, ci numai ca *un fel special de manifestare activă și volițională, ca o personalitate absolut indivizibilă și unitară*. Unitatea aceasta a «actualității» care nu știe nimic de elemente, este tocmai unitatea totalității sufletești; fără aceeași unitate, întreaga totalitate psihică s'ar împrăști ca un fluviu în picături. Unitățile manifestate în creații ca religie, artă, stat, sunt tot de aceeași natură. Putem spune că unitatea aceasta simplă și indescrribibilă a personalității este în fond sufletul simplu și substanțial de odinioară, însă oare cum ceva mai spiritualizat, adică desbrăcat de existența indestructibilă în sensul tradițional. Cu siguranță că sufletul ca tot, este o unitate: manifestarea unui anumit fel de a fi, realizarea unui scop superior și atotdominant. Însă acest tot nu este o unitate simplă și vagă, ci una extrem de împărțită, căreia îi putem descrie foarte bine multe din amănuntele sale, o unitate căreia nu se opune părțile ei, ca ceva de care ar putea fi separată, ci care există în ele și prin ele întocmai ca și unitatea corpului omenesc sau cea a unei plante.

Dacă voim că din această unitate a sufletului, compusă din multe particule, să tragem o concluzie despre structura lui, despre ceea ce trebuie să fie el, pentru ca prin excitații exterioare să putem provoca această bogăție de acte de conștiință, va trebui să admitem în mod necesar, că concluzia la care ajungem și anume „subiectul“, substanța psihică, este de asemenea o unitate compusă din multe părți, unitate compusă din diferite aptitudini și dispoziții moștenite și dobândite, dintre cari unele lipsesc de la început sau se perd mai târziu, ca la indivizii atinși de defecte ale simțurilor sau ca la cei ce suferă de pierderea memoriei. Natural că aceeași noțiune științifică de eu, sau de subiect al vieții sufletești sau pe scuri de suflet, înlocuiește, numai la pușinii oameni cu cultură științifică, concepția care e mai mult empirică și fenomenologică, despre eu, iar nu corpul vizibil pipăibil, care își manifestă nevoile în toate stările interne posibile. Noțiunea aceasta a înlocuit acea concepție, tot atât cât concepția lui Copernic, despre lume a înlocuit pe cea de răsăritul și apusul soarelui. Pentru majoritatea indizaizilor, eul este sau corpul, pe care și-l închi-

puie cu o serie de particularități exterioare și interioare și care este luat ca punct de incidență pentru anumite experiențe și ca condiție pentru senzații de durere, sentimente de plăcere, scurt acțiuni sufletești în general; sau este sufletul care nu este determinat științificește și care din această cauză este considerat ca nedeterminat, ba chiar ca nedeterminabil și pe care, desigur și azi încă, mulți și-l închipue ca ceva străveziu, ușor, volatil, ca un «spiritus».

În schimb, ceea ce nu vine vreodată în mintea unui om naiv și care nici în concepția reală despre viață a filosofului, nu a prins vreodată rădăcini, este ficțiunea—de domeniul teoriei cunoștinței—despre conștiință, că ea ar fi purtătoarea vieții sufletești.

3. *Adevăr și eroare.* Cele ce putem spune despre percepție, — care întregeste și interpretează impresii sensibile—că concordă adesea cu cele ce putem afla prin simțuri, și le reprezintă prin anticipație încă înainte ca ele să fi lucrat asupra sufletului, putem spune și despre gândire, care se liberează mai ușor de datele senzaționale. Conținutul gândirii își are obârșia în experiențe și este influențat foarte mult de experiențele cel mai des repetate. În felul acesta, având în vedere uniformitățile evenimentelor obiective, înțelegem de ce conținutul gândirii coincide după împrejurări și cu experiențe viitoare, mai ales că, evident, interesele cele mai mari ale omului, îi dau ocazia să caute asemenea coincidențe. Produsele gândirii, au diferite numiri după punctul de vedere al raportului cu cele ce se pot afla. Ceea ce se potrivește cu experiențele posibile ale gânditorului — nu numai cu cele din lumea din afară, ci și din cea spirituală — se numește *adevăr*, ceea ce nu se potrivește, *eroare*. Cunoștințele adevărate și erorile sunt întocmai ca și percepțiile și iluziile simțurilor, rezultate legale ale mecanismului sufletesc; complexitatea activităților sufletești în unire în același timp cu dependența și independența ei de evenimentele din afară de lumea proprie a individului, duce cu necesitate atât la unele cât și la celelalte.

Fără îndoială, că producerea de adevăruri în suflete diferite, este extrem de diferită. Bătrânețea judecă mai realist, tinerețea mai fantastic. În parte, și pentru că bătrânii au învățat să prețuiască mai mult valoarea gândirii reale și de aceea se străduiesc acum mai mult pentru asta. În parte totuși, pentru că reproducerile omului mai bătrân, cu totul fără voia sau intenția lui, numai prin puterea unei experiențe mai bogate, trebuie să se adapteze mai bine la vicisitudinile vieții. Afară de asta, făcând cu totul abstracție de această diferență ce rezultă ulterior, facultatea gândirii juste este înainte de toate, din naștere, în mod natural, foarte diferită la fiecare individ; nimic nu este mai bine cunoscut decât acest lucru. Această facultate o numim, *intelect*, *intelligență*, *deșteptăciune*. În ce consistă ea?

Ea nu consistă numai într-o bună memorie, înțelegând prin aceasta, facultatea de a reproduce foarte fidel, sau de a putea încă reproduce după foarte mult timp, anumite reprezentări. Intelligența nu poate exista fără o memorie bună în acest sens, însă aceasta este important pentru ea numai, ca să spunem așa, prin furnizarea materi-

alului. Și la proști, chiar și la idioți, găsim adesea o facultate surprinzătoare de a memora fidel date, versuri și altele. O bună memorie adaptează gândirea numai la combinațiunile cele mai simple ale lumii obiective și cari se repetă mai des; ea nu mai e în stare să o adapteze la combinațiuni ceva mai complicate; pentru aceasta mai este nevoie de ceva.

Un servitor are de adus o misiune la îndeplinire; însă aceasta îndeplinire se arată imposibilă dintr'un motiv oarecare. Cu aceasta, prostul socotește obligația sa ca terminată. Stăpânul lui nu a prevăzut că ar fi posibil să nu poată îndeplini misiunea; de aceea prostul nu mai are nici un fel de reprezentare în această chestiune, în afara de reprezentarea că nu mai are nimic de făcut și că se poate reîntoarce acasă. Gândirea servitorului inteligent este mai cuprinzătoare. El nu se oprește numai la ordinul dat, ci se gândește și la stăpânul care i-a dat ordinul și la altele cari stau, prin analogie cu cazuri asemănătoare, în legătură cu acest ordin. Ce scop să aibă ordinul? Nu mai există și alie mijloace de a ajunge acest scop, chiar dacă nu în mod complet? ce posibilitate există de a recurge la unul sau altul din aceste mijloace? și așa mai departe; și poate că servitorul inteligent răușește astfel să afle ceea ce trebuia, prin mobilitatea mai mare a gândirii sale, prin luarea în seamă a împrejurărilor mai îndepărtate; adică, în cazul nostru să-și reconstituie în minte șirul întreg de realități, care se referă la ordinul dat și să procedeze în consecință.

Sau e vorba de a pune diagnosticul unei boale. Diferiți medici pun diferite diagnoze; dintre ele una este justă, toate celelalte greșite. Pe ce se sprijină diversitatea de păreri? Fiecare boală se manifestă printr'o mulțime de simptome. Unele ușor observabile, cari se arată adesea pe față; ele formează suferințele bolnavului. Altele ascunse, însă adesea, fără ca din această cauză să fie mai puțin importante; ele trebuiesc căutate. În cazurile mai grele, singurele unde poate fi vorba de diversitate de diagnoze, aceste simptome se pretează în bună parte, la mai multe interpretări. Ele—de pildă febră, lipsă de poftă de mâncare, amețală, grandomanie—apar, luate în sine, lacele mai variate boli; ele vin la o anumită boală, împreunate în anume grupări, în parte vin numai în anumite grade de intensitate. Deci pentru o diagnoză exactă, este nevoie de două lucruri. Întâiu să descoperim pe cât posibil toate simptomele bolii și după împrejurări să avem în vedere și lipsa unor anumite simptome. Pentru aceasta trebuie ca reprezentările simptomelor ascunse, să fie evocate de perceperea simptomelor existente, căci dacă nu ne gândim la ele nu le putem căuta. Al doilea, reprezentările simptomelor existente și neexistente trebuie să reproducă prin evocare și corectare reciprocă, tocmai ideea bolii, care are drept caracteristică, totalitatea simptomelor existente. Acesta determină un efect simultan sau în orice caz apropiat mult de conștiință toate aceste reprezentări, pentruce atunci când apare o reprezentare neexactă despre boală, să se deștepte imediat reprezentările simptomelor cari nu se potrivesc cu reprezen-

țarea bolii și să o respingă. Din contră, o diagnoză greșită se va sprijini numai pe o parte, a simptomelor cari există în mod obiectiv și anume pe simptomele cari se impun mai mult sau pe cele cari trădează o boală foarte răspândită sau o boală care este foarte curentă pentru medicii cari o diagnostichează. Simptomele mai rare, mai ascunse, cu toate că în sine nu sunt necunoscute, totuși nu sunt luate în seamă de percepțiile existente; de aceea chiar nu au nici un efect.

Prin urmare semnele distinctive între prostie și inteligență sunt pe deoparte un cerc mărginit de perspective, și o succesiune de reproduceri pe drumurile cele mai obișnuite; în schimb, pe de altă parte, *prevedere și mobilitate a gândirii și în același timp, menținerea de către ea a unei idei dominante și a unui scop unic.* Ceeace caracterizează activitatea superioară a gândirii inteligente, este formarea în minte, dintr'o mulțime de date izolate, a unor serii sintetice de fenomene fizice sau istorice, de gândire, filosofice sau poetice, trecând peste ne-numărate lipsuri și contradicții ce nu le dă percepția sensibilă sau tradiția; apoi mai există și luarea în seamă în același timp, a multor factori holărători, când e vorba de ales mijloacele pentru atingerea unui scop, apoi adaptarea nimerită a acestor mijloace, la variațiunile situațiilor, apoi întorsături surprinzătoare, apoi deducții noi, scurt, o utilizare din toate punctele de vedere a numeroaselor experiențe, în folosul unei idei anumite, care domină toate aceste momente imprăștiate, chiar dacă acea idee apare adesea numai în mod provizoriu. La baza acestei activități înalte a gândirii, nu se află numai funcțiunea memoriei, nici numai funcțiunea atenției ci *ambele împreunate*; și când zic aceasta, înțeleg pe amândouă în dezvoltarea simultană și superioară a diferitelor părți ce se pot deosebi la ele și anume: fidelitatea, bogăția și promptitudinea funcționării memoriale, energia concentrației și chiar cuprinsul vast al gândirii și mobilitatea ei. Nu este nevoie de insistat prea mult asupra faptului că o asemenea uniune și creștere a funcțiunilor sufletești, trebuie să ducă mai ușor și mai adesea, de cât dezvoltarea lor unilaterală și redusă, la potrivirea dintre gândirea anticipată și reproducătoare, cu realitatea ce o putem obține prin experiență, adică să ducă la adevăr—și aceasta, dată fiind complexitatea enormă a evenimentelor obiective, dată fiind dependența extraordinară de variată a lucrurilor și a relațiilor lor unele de altele, și date fiind abaterile regulate ale cazurilor izolate de la regula generală.

Se obișnuiește adesea a se mai face încă o deosebire și anume între intelect și rațiune. În psihologia vieții de toate zilele, această distincțiune nu prea are mare însemnătate—ambele noțiuni se întrebuițează aproape fără nici o distincțiune; ea are însă o importanță pentru psihologia teologisatoare. Aci intelectului este considerat ca o facultate inferioară de cunoaștere, care există și la animale, pe când rațiunea este o facultate de cunoaștere, separată de aceasta, superioară și care distinge numai pe om; facultate, căreia el îi datorește activitățile sale superioare, ca gândirea abstractă, conștiința de sine, conștiința de Dumnezeu și altele. Aceasta este o concepție strâmbă și copilărească despre funcțiunea de cunoaștere a omului, care este într'adevăr enorm superioară față de a animalelor. Această superioritate însă, nu se sprijină pe o facultate aparte, mai înaltă și fără le-

gătură cu o altă inferioară, așa ca una din ele să nu o putem întrebuința, ca și scula unui fierar, de cât numai pentru lucruri groase, iar cealaltă ca și instrumentul unui optician care se ocupă cu aparate de precizie, să se preteze pentru lucruri fine și scumpe. Ea se sprijină pe faptul că o aceeaș activitate a gândirii, totdeauna la fel, prin care se anticipează lucrurile obiective, omul o îndeplinește — când împrejurările sunt încălcire și îngreunătoare — cu mijloace incomparabil mai perfecționate și de aceea obține și rezultate incomparabil mai perfecte. Omul are comun cu animalele facultatea izolatoare a abstracțiunii și facultatea de imbogățire pe cale asociativă; atât că el le are din naștere într'un grad extraordinar mai înalt; și pe lângă aceasta, el mai posedă ca ceva absolut nou și limba, care dezvoltă acele facultăți la cel mai înalt grad. Iată pe ce se sprijină superioritatea sa; restul decurge din aceasta, ca o consecință necesară.

Bibliografie.

Gândirea: H. Liepmann *Über Ideenflucht* (1904). — G. Moskiewicz *Zur Psychologie des Denkens* (Hall. Diss. 1910). — E. Durr *Erkenntnisstheorie* (1910). În parte ține de aci și bibliografia menționată în pag. 70.

Inteligența: H. Ebbinghaus *Über eine neue Methode für Prüfung geistiger Fähigkeiten usw.* (1897). E. Meumann *Intelligenz und Wille* (1908). — W. Betz *Über Korrelation* (1911).

§ 19. Credința

Unii cari ne-au urmărit până aci vor întreba: Să depindă oare adevărurile într'adevăr, în întregime, de ceva din afară de ele, de ceva deci care se potrivește mai mult sau mai puțin, sau chiar de loc cu ele? Nu ne sunt ele singure, suficientă garanție pentru ele? Nu recunoște fiecare adevărurile fundamentale, prin evidența directă, imediat ce ia contact cu ele și nu află celelalte adevăruri prin deducție forțată, logică? Sau, dacă trebuie să admitem și adevăruri inferioare, cari ar fi adevăruri numai fiindcă se potrivesc cu experiențele posibile, nu trebuie să admitem oare că acele adevăruri fundamentale cari se impun direct, acele cel puțin sunt adevăruri superioare și cari merită acest nume? Așa de pildă, adevărurile logice, matematice, religioase?

Într'adevăr, cele spuse până aci au nevoie de o complectare. Există, dacă nu chiar două feluri distincte de adevăruri, cel puțin două sensuri în care luăm cuvântul adevăr. Despre adevărurile luate în unul din aceste sensuri, a fost vorba până acum; ele sunt — lăsând deoparte chestiunea mai profundă a teoriei cunoștinții, — formațiuni intelectuale, cari au proprietatea să se potrivească cu o realitate care există în afară de lumea de gândiri a celui ce are reprezentări, să concord în mod obiectiv, indiferent dacă această concordanță este sau nu gândită. Din contră, în celălalt sens, ele sunt formații intelectuale, *gândite ca posedând acea concordanță*, gândiri legate cu credința în realitatea lor, legate cu convingerea că există o realitate obiectivă care le corespunde. Părerea cea mai răspândită este desigur aceea, că ambele merg împreună, că natura cunoștințelor cari constituie adevărul, este tocmai în acelaș timp, și de a fi exacte și de a ne constrânge să le credem astfel. Pe aceasta tocmai se sprijină faptul că

limbajul denumește cu acelaș cuvânt, ceea ce are două proprietăți. Cu toate că uniunea acestor două semne distinctive are loc foarte des, nu însemnează că nu sunt foarte multe excepțiuni. Sunt adevăruri obiective, pentru a le numi pe scurt astfel, cari nu sunt cât de puțin crezute. Acest caz are loc ordecâteori respingem o posibilitate sau o teorie, care se dovedește apoi ca adevărată. Tot astfel invers, există adevăruri subiective, cari se bucură de cea mai mare încredere, la cari nu se renunță nici cu prețul vieții și cărora totuș este imposibil să le corespundă o realitate obiectivă; căci întrucât au existat martiri ai credinței la creștini, evrei, păgâni și filosofi, ale căror credințe aveau unele față de altele părți contradictorii, evident că și-au sacrificat viața, în parte pentru lucruri neadevărate din punct de vedere obiectiv. Deci exactitatea obiectivă și convingerea subiectivă nu sunt pentru reprezentările noastre, proprietăți cari se suprapun ci cari se încrucișează și apariția uneia din ele nu este pentru noi nici o garanție, că trebuie să existe și cealaltă. De aceea chiar, trebuie să le considerăm ca două proprietăți aparte.

Am văzut cum ajunge sufletul cu necesitate, la unul din aceste două feluri de gândire și anume la gândirea exactă din punctul de vedere obiectiv și ce face el în deosebi pentru a ajunge la ea. Întrebarea este cum ajunge el la cealaltă gândire, la gândirea legată de credință și în ce condiții are sufletul această gândire?

Întâiu, în ce constă credința, am spus, în general, cu puțin înainte: în conștiința că ceva este real sau aparține realității. Opusul credinței este necredința: conștiința că ceva nu are realitate. Ambele pot apare în acelaș timp la o aceeaș idee și atunci se slăbesc reciproc, sau una ia în mod alternativ, locul celeilalte. Acesta este cazul când spunem că credem ceva ca probabil, posibil, îndoielnic și așa mai departe. Aceste stări sufletești capătă o nuanță deosebită prin faptul că se leagă de ele câte un sentiment anumit; de pildă, ideea intensă și sigură despre realitatea unui lucru, este—făcând abstracție de acel lucru—foarte binefăcătoare și liniștitoare, pe când îndoiala este displăcută și chinuitoare. Ele au și anumite raporturi cu acțiunile și cu reprezentarea lor. Însă noi voim să trecem aci peste toate aceste fenomene însoțitoare, chiar dacă ar fi caracteristice și să ne ocupăm numai de *conținutul reprezentărilor* totale, care constituie însăși existența acestui tot. Atunci putem întreba mai departe: Ce este ideea de realitate? Ce denumim prin cuvântul realitate și cum iau naștere aceste noțiuni?

Fără îndoială că această noțiune nu este înăscută. Realitatea și nerealitatea sunt în cea mai strânsă corelație, cum ar fi dreapta și stânga, sus și jos. Nu putem înțelege una, fără raportul de opoziție cu cealaltă. Cum să ne gândim însă la nerealitate, că este înăscută? Copilul mic de tot, nu știe nimic de nici una din aceste două noțiuni. El prinde lucrurile drept, fără nici un gând accesoriu de cea deosebite. Însă întâlnește numaidecât experiențele cari-i i-o impun. Copilul este flămând. Strigă; prin reproducerea experiențelor trecute se gândește imediat la hrana care lecuște foamea și la mama care

aduce hrana. Și iată, ușa se deschide, mama vine într'adevăr cu mâncarea, ea care în multe privințe este foarte asemănătoare cu mama pe care și-o reprodușese el dinainte, însă totdeodată și foarte deosebită de ea, prin vioiciunea sensibilă și prin stăruința ei, prin materialitatea și prin delimitarea precisă a persoanei și a vorbelor ei. Altă dată copilul dă curs fantaziilor sale. Jocul întâmplător al reproducerilor lui, îi prezintă forme bizare. Animale cu șase picioare sub pânțe și pe spate, cari pot fugi deci foarte repede pe orice parte, prinți grațioși cu coroane de aur pe cap și în mână cu splendide cadouri. Orcât ar privi însă în jurul lui, nu ar găsi obiectele corespunzătoare acelor fantazii, ci obiecte ce le ar *contrazice*. Oamenii pe cari îi vede în forma lor perceptibilă, merg cu capul gol sau cu pălării și nu au deloc daruri zdemenitoare. Desigur că aceste percepții ale obiectelor reale, în forma lor totală, obiectivă, se inseră atunci în mintea copilului. Dacă mai târziu, are din nou ocazia să strige pe mama, nu numai că și-o va reprezenta pe ea, ci se va gândi la întreaga întâmplare precedentă: La înlocuirea reprezentării palide, ca o umbră, despre mama, prin percepția sensibilă a ei și la raportul dintre aceste două, precum și la deosebirea dintre lucrurile la cari s'a gândit dinainte și pe cari le-a văzut apoi și la incompatibilitatea amândorura. Sute și mii de asemenea experiențe, cari sunt de o foarte mare însemnătate pentru interesele copilului, ajung încetul cu încetul la un rezultat dublu. Pe deoparte, produc o despărțire din ce în ce mai mare în lumea de gândiri a copilului. Copilul trage atenție la lucrul următor: cutare și cutare reprezentări au ca corespondente, obiecte fie asemănătoare perfect, fie asemănătoare doar într'o oarecare măsură, obiecte cari nu au această existență ștearsă, trecătoare și oarecum imaterială ci au o vioiciune și o pătrundere foarte mare precum și o mare persistență; din contră, cutare și cutare alte reprezentări nu au asemenea obiecte corespondente; ba încă lucrurile percepute, contrazic acele reprezentări cari nu există de cât numai ca fantome fugitive. În același timp însă, se produce o abstracție, căci aceste experiențe nu se fac numai asupra lucrurilor văzute, ci și asupra lucrurilor auzite, pipăite și așa mai departe. Copilul învață că deosebirea caracteristică între aceste două grupe, nu stă în vre-o proprietate caracteristică domeniului vederii, ci stă în general, în faptul că formațiile cari aparțin unei grupe, pot fi percepute pe calea simțurilor *printr'un mijloc oarecare*, că ele pot dobândi în orice formă vor, caracterul acela de a se impune, de a fi determinat și de a fi clar—caracter ce este comun atât pentru domeniul văzului, ca și al pipăitului, mirosului și așa mai departe—pe când formațiile celeilalte grupe, nu numai că nu apar între lucrurile percepute pe calea simțurilor, dar nici nu sunt compatibile cu ele. Cu aceasta însă, copilul deosebește unele reprezentări și idei ca adevărate, de altele ca neadevărate. Căci înțelesul primitiv al acestor cuvinte (lărgirea ulterioară a acestui înțeles nu ne interesează aici) este următorul: ele aparțin lucrurilor percepute pe cale sensibilă, pentru că seamănă cu acestea în multe particularități importante; sau

ele sunt în afară de acestea și se mărginesc numai asupra acelor pur reprezentative și pur intelectuale.

Odată ce ideile de realitate și de nerealitate sunt dobândite, ele găsesc numai de cât o largă întrebuințare. După cazurile foarte impresionante, cari dau ocazie acelor idei să se formeze și să fie întrebuințate, vin și cazurile mai puțin impresionante; în fine în cazurile unde nici nu există asemenea ocazii ca atare, ele sunt gândite numai prin simpla analogie. În felul acesta apare o deosebire de foarte mare importanță pentru întreaga viață sufletească. În definitiv, *toate* reprezentările și gândirile, iau naștere din percepție. Combinațiile lor, nu se află firește de cât în parte, în datele percepției căci în parte ie contrazic. Însă chiar și elementele combinațiilor contrazicătoare, au fost percepute și se regăsesc în percepția sensibilă. În viața de toate zilele nu se văd arbori cu frunze de argint; se văd însă arbori precum și obiecte de argint cari au forma frunzii. Așa fiind, evident că sunt incomparabil mai numeroase ocaziile de a gândi la lucrurile reale de cât cele nereale. Chiar dacă gândirea noastră ar crea numai fantazii, totuși detaliile acestor fantazii, cer reprezentări reale și desigur că aceste reprezentări sunt mai numeroase de cât înși-le nălcirile nereale, în care s'au aflat. Însă, prin aceasta trebuie să se formeze o obișnuință mult mai mare de a gândi la lucrurile reale, de cât la cele nereale și deci prin analogie, în cazurile neutrale, nu intră în chestiune de cât numai ideea de lucruri reale. Altfel spus: *Copilul care la început nu știa nici ce este credința, nici ce este necredința și care le-a învățat apoi pe amândouă, începe prin a deveni extrem de credul.*

După cum se știe, copiii cred aproape totul. „Spune unui copil: Luna va cădea îndată din cer, și el va privi spre cer așteptând să cadă luna“. Experiența lor este redusă și nu le permite, de cât în puține cazuri, să controleze dacă obiectele reprezentărilor reproduse se opun sau concordă cu obiectele percepției. Acolo unde au experiența, nu stau în rezervă și neutrii, ci arată o foarte mare înclinație pentru apărarea adevărului. Limbajul le ajută mult la aceasta. Primele cuvinte învățate de copil, reprezintă mai ales, persoane, obiecte sau întâmplări, cari se pot percepe cu simțurile. Întrucât cuvintele acestea sunt hotărâtoare pentru gândirea sa, el se va opri mereu la lucrurile percepute, adică la cele adevărate. În afară de aceasta, limba întrebuințează acelaș cuvânt «a fi» fie ca să arate că un cuvânt aparține lumii reale, fie celei de idei și astfel conduce la presupunerea—care apare ca ceva de la sine înțeles—că dacă spunem despre un lucru că este galben sau rotund, spunem în orice caz că este, cu alte cuvinte că este real. Probabil că această particularitate își are și ea explicația mai adâncă, tot în acea credulitate primitivă a oamenilor; însă odată ce există deja, ea lucrează desigur ca să mărească credulitatea la toți indivizii mai dezvoltăți. Experiențele copilului se înmulțesc neîncetat, ceea ce are un efect dublu asupra mulțimei de lucruri crezute la început; acest efect merge de cele

mai multe ori progresând, tot restul vieții—iar spre sfârșitul ei, creșterea este încetinită.

În primul rând această înmulțire a experiențelor, are efect asupra credinței, în sensul că o corectează și o restrânge. Ceeace se opune experiențelor în creștere, se elimină din cercul credințelor și e considerat cu conștiință, ca poveste și fabulă. Arbori cu mere de aur? Nu, asta nu se poate, spun merele adevărate; noi suntem toate moi și cărnoase; nu suntem din aur tare. Un moș Crăciun care dăruiește la aceeași oră, tuturor copiilor din toate părțile lumii, darurile dorite? Nu, asta este imposibil, spune experiența zilnică; cine este aici nu poate fi în același timp acolo și într-o mie de alte locuri. În al doilea rând, aceeași înmulțire a experiențelor, dă credinței reazământul său cel mai solid și mai sigur. Ea formează din nenumărate experiențe și credințe izolate, un mare *ansamblu unitar* și îl împreună cu lucrurile percepute în prezent mai ales cu întreaga mea existență în acest moment. Dacă trebuie să mă gândesc—fie chiar fugitiv și cât mai rezumativ și sintetic posibil—că în cutare timp de atunci și atunci, și în cutare loc, am asistat la cutare eveniment, dacă trebuie să mă gândesc la aceasta, cu aceeași intensitate și precisiune cu care văd acum această hârtie înaintea mea și cu care îmi dau seama de înțelesul cuvintelor scrise pe ea, atunci credința mea în adevărul acestei gândiri este neclintită, «Existența mea acum și aci, este ultimul suport pentru orice realitate, deci pentru orice cunoștință». (Lipps). Deci dintre lucrurile din experiență, acele cari se pot ordona după acest suport, dobândesc de asemenea o absolută siguranță. De ce pot să cred, când visez, în realitatea lucrurilor visate, nu însă și după ce mă trezesc? Pentru că în vis nu avem conștiință de șirul întreg de experiențe, ci numai de fragmente din el. Dacă seria ar fi întreagă, neîntreruptă, nu s'ar putea intercala bizareriile; imediat ce apare conștiința seriei întregi, realitatea bizareriilor dispare. Îmi pot reprezenta foarte bine, împreună cu *Jules Verne* că aflându-mă cu o societate plăcută, într-o grădină uriașă, un tun ne trimite până în lună. Îmi pot imagina cât mai intuitiv ce tablou ar prezenta proiectul în goana sa și cam cum ar fi viața în interiorul lui. Acest lucru nu-l mai pot face însă, în seria experiențelor. Reprezentările mele bine întemeiate, despre ultimele rezultate ale tehnicii moderne, despre frigul din spațiile interplanetare, care face orice viață imposibilă, și altele, 'contrazic aceste închipuiri. De aceea nici nu le pot crede.

Ceeace ne reprezentăm ca un inel în seria experiențelor, zicem că este *dovedit*, ceea ce credem în virtutea acestei serii zicem că este *știut*. Pentru a da acestei credințe o soliditate specială, se obișnuiește a se face distincție între știință și credință; în acest caz, mărginim cuvântul credință, numai la lucrurile cu existență probabilă cari nu sunt sprijinite pe seria experiențelor. Fie că îi restrângem, fie că îi lărgim însemnătatea, găsim îndreptățire și pentru un caz și pentru celălalt; căci există în același timp și înrudire și opoziție.

Excluderea anumitor reprezentări din cercul credințelor și clasa-

rea lor între lucrurile cărora hotorât, nu le dăm nici o crezare, este opera experienței; tot opera ei, în opoziție cu asta, este și împreunarea altor reprezentări, într'un sistem de adevăruri bine stabilite, în care credem nestrămutat. Totuș, aceste două grupe, nu conțin tot materialul nostru intelectual. Un mare număr din producțiile gândirii, cade între acele extreme și nici nu le putem dovedi, nici nu le putem contesta. Cum se comportă sufletul față de ele?

Marele învățământ pe care trebuie să-l tragă omul din experiențele sale, este desigur acela, că în lume sunt mult mai puține lucruri cari pot fi crezute, de cât își închipuie el la început. Căci credința sa originară suferă foarte multe pierderi și știrbiri. Firește, multe lucruri sunt dovedite; dar ele au fost crezute și înainte, deci nu avem o creștere propriu zisă. Din contră, vedem la un moment dat, că foarte multe lucruri nu trebuiesc crezute și ca urmare, le socotim ca de necrezut; mult mai rar se întâmplă ca la început să fi fost eroare și apoi să se fi transformat în adevăr. Deci prin experiențele sale omul devine cu necesitate, fie mai realist, fie mai sceptic și mai prevăzător. Acest lucru are oarecare avantagii pentru adaptarea lui la lumea exterioară și pentru dominarea ei. De acea căutăm să-l favorizăm prin diferite pregătiri speciale.

De pildă, educația științifică, în special așa cum o dau universitățile noastre, nu constă numai în darea de cunoștințe, — acestea se pot căpăta și din cărți, sau se pot «băga în cap» deadreptul, — ci în educarea pentru o gândire cuprinzătoare și critică, în formarea unei obișnuințe sigure de a ne da seama de întreaga vastitate a relațiunilor dintre oameni și lucruri și de a le căuta legitimarea.

Prin urmare tendința primitivă de a crede în mod nelimitat, este, încetul cu încetul — ceeace variază după individ — mult redusă. însă nu redusă radical — probabil cu excepții trecătoare; în parte pentru că este mereu alimentată de cazurile analoage cu cele cari existau la origina acestei tendințe. Așa redusă cum e — și după cum vom vedea, aduce foarte importante servicii sufletului — ea lucrează continuu în unele împrejurări, și anume atunci când reprezentările — cari nu pot fi nici confirmate, nici infirmate prin experiență, — sunt foarte vii și se impun sufletului cu o energie specială. Reprezentările dătoresc acest caracter la două cauze cari au o mare însemnătate pentru credință.

«Dacă spui poporului un lucru de trei ori, el îl crede» «Maestrul a spus» acesta pare să fi fost argumentul discipolilor lui Pitagora, pentru a-și justifica teoriile; în orice caz acesta este și argumentul a nenumărați discipoli ai altor măestrii, până azi. Dar nici nu e nevoie tocmai de un maestru. «Credința masselor se lasă condusă, întocmai ca și un pârâu în albia sa, de orice profet cu vocea destul de puternică, cu gesturi energice și cu putere în graiu». Apoi, credința masselor, a prietenilor, a egalilor are acelaș efect ca și repetiția deasă. Tot ceeace concordă și cu gândirea mea din radiările sufletului altora, întărește această gândire și îi asociază în felul acesta, credința. În afară de aceasta: Cum se pot înșela atât de mult

oamenii. Pe consensus omnium, consimțământului general s'au întemeiat de preferință, cele mai înalte adevăruri; Cicero îl numește vox naturae. Invers: «dezacordul dintre filosofi» este un mijloc plăcut de luptă contra adevărilor incomode. Prin urmare, reprezentările evocate de afirmațiunii energice, emfatice sau îndeajuns de repetate și cari nu se ciocnesc de experiențe direct contrazicătoare, devin acte de credințe, nu arare ori, chiar în ciuda opoziției acestor experiențe. Aceasia este una din cauzele credinței, cari lucrează mod în constant. Cu o mică lărgire a cuvântului o putem numi *autoritate*, iar credința sprijinită pe ea: *credință autoritativă*.

Cealaltă cauză o constituiesc *nevoile* omului; înainte de toate nevoile sale mari și bine întemeiate. Atât timp cât aceste nevoi există și nu sunt satisfăcute, ele reproduc mereu reprezentări intense de mijloace, cari—prin analogie cu experiențele anterioare—sunt potrivite pentru satisfacerea lor; și iarăși, întrucât aceste reprezentări nu sunt în contrazicere cu experiențele—fie în total, fie în parte—sunt crezute. Credința care ia naștere pe această cale, se numește *credință practică*, *credință izvorâtă din nevoi*, *credință a sentimentelor*; ea străbate întreaga noastră viață, ca și celelalte feluri de credințe. Fiecare om crede în viitorul lui, fiecare mamă în copilul ei. Napoleon credea în steaua lui. Un general care nu crede că va câștiga lupta ce urmează să o dea, a și pierdut-o pe jumătate. Poate generalul să dovedească, adică să construiască din seria experiențelor, dovada că trebuie să o câștige? Nici nu se gândește la asta. Desigur că el va face tot ceace experiențele sale îi arată ca trebuincios, pentru a obține victoria, însă conștiința sa îi spune mereu că victoria aceasta este îndoielnică. Cu toate acestea el crede, trebuie să creadă că nu e îndoielnică. De această credință este legată întreaga sa existență. Onoarea sa, viitorul, patria, totul este pierdut, dacă nu o câștigă. Nici nu ajunge să se gândească bine la posibilitatea cealaltă, căci aceasta se impune mereu; ea îi poate da chibzuiala și prevederea necesară de care are el acum nevoie. Oare mama care are credința că fiul ei va ajunge odată ceva, crede asta pe baza experiențelor ei? Ba poate că experiențele sunt mai curând contrarii; cu toate acestea ea crede. De altfel și împrejurările au fost foarte vitrege cu fiul ei, sau tata nu se pricepea cum să-l ia, sau trebuie să i se îngăduie și lui să se bucure de tinerețe. Nu, experiența ei nu-i justifică credința, *credința tălcuște experiența*. Credința aceasta se sprijină pe faptul că mama are nevoie de ea. Ideea unui fiu stricat i-ar lua toată bucuria și toată valoarea existenței ei, de aceea nu o poate admite; ea susține această credință tocmai ca să contrabalanseze energia ideii care o preocupă. Așa orce nenorocire, are o puiere uimitoare de a deslepta credința prin aceea că dă naștere reprezentărilor remediilor, reprezentări însoțite la rândul lor de o dorință puternică: «Care dintre cei ce au trăit printre oameni»—zice *Spinoza* la începutul tratatului sau teologico-politic—«nu a văzut că cei mai mulți—chiar cei mai mărginiți—sunt atât de înțelepți când le surâde norocul, încât se cred insultați când vrea cineva să le dea un sfat bun; în schimb când se află în nenorocire,

nu știu încotro s'o ia, imploră pe fiecare pentru un sfat și nu lasă să-i scape nici unul dintre sfaturi, cât de prostesc și de absurd ar fi, ca să nu-l urmeze».

Încă o observare. Cele trei feluri de credințe, credința experimentală, autoritativă și izvorâtă din nevoi, variază în privința motivării lor. În practică însă, se confundă, cu toate că la fiecare sistem de dogme, sâmburele propriu zis, esențial, este format totdeauna de *unul* din aceste feluri de credințe, celelalte servind acestuia ca încadrare și ca modelare. Se vede clar că credința experimentală este nevoită să cedeze mult teren credinței autoritative. Cine ar putea să controleze singur toate, pentru a scăpa de pericolul de a imita greșelile altora? Tot așa de clar este că fiecare credință izvorâtă din nevoi, trebuie să se conformeze cunoștințelor noastre în orice moment. Nevoile noastre și mijloacele de a le satisface sunt pendinte de experiențele posibile; cum s'ar putea ca dorințele noastre, chiar cele mai înalte, să le îndepărteze complet de datele experienței? Rațiunea manifestărilor adesea atât de diferite a aceleiaș credințe izvorâte din nevoi precum și a schimbărilor ei, se află în această conformație și îmbrăcăminte empirică. Ceeace știe fiecare individ despre legăturile obiective ale lucrurilor, diferă și variază de la unul la altul; acelaș lucru putem spune de ceea ce știu în mediu despre diferitele grupe sociale; însă față de ceea ce se știe, ne gândim—deci credem—la ceea ce ar putea să satisfacă dorințele cele mai arzătoare. O credință izvorâtă din nevoi, credință, pe care alții nu o împărtășesc și a cărei formă empirică contrazice cunoștințele lor, este superstiția; diversitatea și schimbarea ușoară a reprezentărilor superstiției sunt cunoscute; așa sunt de pildă mijloacele pentru înfrumusețarea înfățișării, pentru lecuirea boalelor grele, pentru captivarea iubitului necredincios. Însă în cazurile unde haina empirică a unei superstiții este foarte greu sau nu se poate de loc contrazice de experiență,—tocmai fiindcă superstiția s'a apărut dinainte prin felul hainei puse (spiritismul), în special în cazurile unde se sprijină pe autoritatea unui nume mare,—ea, superstiția, este traică și în forma sa concretă, și nu este ușor de a o zdruncina.

Însă, după cum credința izvorâtă din nevoi chiamă experiența pentru a se perfecționa, tot astfel, dar invers — este important să arătăm aceasta—credința experimentală se servește de credința izvorâtă din nevoi pentru a se perfecționa. De ce credem în teoria lui Copernic despre sistemul planetelor și nu în teoria lui Ptolomeu? Pentru că este incomparabil mai simplă; Dacă am voi să ne angajăm cu complicații extraordinare am putea să ne mulțumim și cu Ptolomeu. Bine, dar este natura obligată să realizeze tocmai ceea ce este simplu? În multe cazuri ea procedează vădit astfel în altele își bate joc de presupunerile noastre despre simplitate și ne arată că nu se dă înapoi de la situațiunile cele mai iraționale și de la complexitățile cele mai mari. Însă simplitatea este ceea ce noi dorim și de care avem nevoie. Un raport simplu între fenomene felurite ne produce plăcere, îl găsim frumos; pe lângă aceasta, îl putem cuprinde mai ușor cu privirea și-l putem gândi printr'o mai mică dezvoltare de forțe spirituale,

ceea ce ne place iar. Iată de ce, în cazurile unde experiențele ne îngăduie alegerea, ne hotărâm fără excepție, pentru partea cea mai simplă. Credința izvorâtă din nevoi întregeste credința experimentală în multe alte cazuri încă, cum am arătat că se petrece și în cazurile de nedeterminare; așa de pildă o întregeste la granițele cunoașterii și anume, umplând lacunele ce se găsesc acolo; căci acolo experiențele nu mai pot ajunge sau nu au ajuns încă.

Bibliografie

G. T. Fechner Die drei Motive und Gründe des Glaubens (1863). — W. James The will to believe (1899). — E. Dürr, Über die Grenzen der Gewissheit (1903).

B. Sentimentul și acțiunea

§. 20 Complexitățile cauzelor sentimentale.

Conținuturile complexe ale conștiinței, despre care am vorbit până acum, există arareori sau nu există de loc așa izolate, cum le-am expus noi, spre a le arăta structura; ele sunt îndeobște însoțite sau imbibate de sentimente. Marea Mediterană sub cerul său senin, nu numai că are o altă înfățișare, altă temperatură și că evocă alte reprezentări de cât câmpia plină de zăpadă din nordul Germaniei, dar în afară de asta, ne și interesează în mod diferit, ne dă cu totul alte dispoziții. Pot privi același fenomen, de pildă o plimbare cu vaporul sau cu automobilul, ca un pericol sau ca o plăcere, o aceeași afirmație pot s'o iau drept un adevăr definitiv sau ca ceva dubios. Desigur că reprezentările și ideile cari năvălesc în asemenea cazuri, sunt foarte diferite; însă am putea spune că alte laturi ale aceluiași fenomen psihologic trăit, sunt încă și mai diferite: frică, mâhnire, neliniște pe de o parte, tihnă, bucurie, încredere, pe de alta. După cum am pomenit mai sus, sentimentele proprii cari însoțesc conținutul conștiinței, nu se disting de loc printr'o mare bogăție de calități; și ele sunt, după împrejurări, așa de intense, sau, în ori ce caz vin atât de mult în planul întâiu al conștiinței, încât întregul complex, îl denumim numai din cauza lor, cu numele de sentiment. Deci în această privință nu avem multe lucruri satisfăcătoare de spus asupra acestor sentimente. În schimb complexitatea funcțiunilor cari produc sentimentele, este mult mai interesantă. Când apar în mod complex, aceste funcții preocupă adesea cu totul altfel sufletul, de cât când apar în mod izolat. Aci trebuie să ne ocupăm în special de trei momente, cari au fost deja pomenite pe scurt mai sus.

1. *Conținutul și forma.* Întâiu, percepțiile, fantaziile, ideile și altele, nu deșteaptă sentimente numai prin ceea ce sunt în sine, prin conținutul lor absolut cum am putea spune, ci totdeauna într'o mare măsură și prin felul coexistenței lor, al succesiunii lor, în general fe-

lul relațiilor lor reciproce. Culoarele cele mai frumoase în sine, pot fi așa aranjate încât să ne dea un covor urât, iar puncte cenușii din cele mai indiferente, să ne dea un ornament adorabil. O bucată muzicală nu este frumoasă numai prin sunetul plăcut al fiecărui ton luat aparte—cu toate că și aceasta este—ci prin melodiile și armoniile tonurilor; și aci iar, nu numai acestea luate izolat, ci în ritmurile combinațiunile și construcția lor generală.

Principiul general al acestor sentimente formale sau de relație, este bine cunoscut: O mulțime de conținuturi oricari, este plăcută — făcând abstracție de orice alt efect sentimental—numai prin aceea că în același timp, se împreună oarecum, formând un tot; că, cu toate că sunt multe părți separate, totuși în diversitatea lor sau deasupra ei domină o *unitate*, care șterge caracterele lor separate. Din contra, o mulțime de conținuturi fără legătură, sau cari tind chiar să se separe, este confuză și supărătoare, iar o unitate fără coeziune și deci prea simplă, este plicticoasă; deci ambele sunt neplăcute. Iată de ce împreunarea sau unificarea unei mulțimi, se poate face în moduri foarte diferite. De pildă, unitatea poate fi o unitate *comună* adică o formă sau o ordine căreia se supune fiecare lucru în parte în același fel sau într'un fel asemănător, ordine pe care o putem socoti comună numai în mod arbitrar. Acesta este cazul cu șipcile de aceeași formă, cari compun un gard de rețele, cu bătăile de tobă cari însoțesc un atac, cu lucrurile orânduite în mod simetric, cu părțile unei clădiri având același stil. Ea mai poate fi o unitate *supraordonată*, adică o parte a totalului, parte care are o oarecare asemănare cu celelalte părți, dar care totdeauna este și independentă față de ele, parte care se impune ca ceva oarecum deosebit, care domină pe celelalte. Acesta este cazul de pildă cu unele șipci mai mari ale unui gard—cari se ridică din distanță în distanță deasupra celorlalte — cu unele părți de tact mai puternice ale unui ritm, cu turnurile și cupolele clădirilor. În fine ea mai poate fi o unitate *de compoziție* adică un tot care se realizează prin împreunarea părților nu de sine stătătoare și adesea foarte diferite, un tot care se deosebesc de toate părțile sale. Acesta este cazul cu părțile unui organism, cu mijloacele unui scop, cu înțelesul unei fraze, sau al unui discurs. Desigur că într'o aceeași diversitate de lucruri, pot fi multe feluri de unități și iar se mai pot clădi, să zicem așa, unitățile unele peste altele, așa ca lucrurile izolate să fie întâiu grupate în grupe mai mici și unități mai inferioare, acestea mai departe în unități mai înalte și mai înalte. Acesta este cazul cu domurile gotice, cu o simfonie, cu o dramă; în toate aceste posibilități, diversitatea și complexitatea cazurilor sentimentale — cari în unire sau în conflict reciproc, pot deștepta sentimente — sunt evident extraordinar de mari. Diversitatea aceasta se mărește cu mult mai mult, datorită încă unei a doua împrejurări.

2. *Rezonanță asociativă.* Pentru ce mă înveselește un peisaj primăveratic luminat de soare? Ce are el mai mult de cât același peisaj într'o zi mohorâtă de Noemvrie? Poate că ne place mai mult culoarea verde a vegetației proaspete, numai ca culoare, de cât

culoarea brună a frunzelor veștejite și călcate în picioare și poate că rotunjimea ondulată a pomilor plini de frunze, întrece în frumusețe crengile subțiri și fără frunze pe ele. Însă acestea sunt momente subordonate, față de diferitele valori sentimentale ale acestor două impresii. Mai de grabă: un peisaj ne amintește viață, căldură, excursii uni sau întâlniri în aer liber, călătorii prin țări depărtate, iar celălalt ne amintește sleire, îngheț, umezeală și viețuire în camere supraincălzite; și acum când evocăm aceste reprezentări, ori cât de fugitiv, apar și efectele sentimentale ale acestor lucruri; efecte și lucruri pe pe care noi le-am trăit într'adevăr. Pentru același motiv, răceala unui cadavru ne face o impresie cu totul alta de cât o aceeași răceală, a lucrurilor înconjurătoare; de aceea este cu totul altceva pentru noi când vedem curgând sânge de cât zeamă de vișine sau de afin și iarăși este oarecum altceva când vedem curgând zeama de vișine în loc de lapte sau zeamă de lămâie. În toate lucrurile, asociem la ele amintiri din experiența noastră; noi ne reprezentăm lucrurile respective, grație acestor amintiri. Însă odată cu aceasta, ni se transmite și caracterul plăcut sau displăcut, îmbucurător sau mahnitor al fiecărei amintiri; noi atribuim acest caracter lucrurilor cari ne evocă amintirile, le înanimăm (einfühlen) cum se spune adesea în ultimul timp. Aceasta are după împrejurări, o foarte mare influență asupra efectului lor sentimental.

La aceasta mai este demn de remarcat un lucru. Când impresiile se repetă mai des, stările de suflet datorite reprezentărilor asociative — adică complexe de senzații organice produse de efectele de mișcare ale reprezentărilor (pag. 92) — apar în suflet mai precise și mai intense de cât reprezentările înși-le cărora le datorește pătrundera lor la început, aci; mai este de observat că din cauză aceasta, acele stări de suflet par a fi legate în special de lucrurile de cari au fost cu totul străini la origină. O casă în care a avut loc o întâmplare nesuferită, îmi devine ea însăși nesuferită; reprezentarea ei poate să rămâie cu totul displăcută, cu toate că conștiința cauzelor, cari o evocă poate să dispară din ce în ce și adesea să lipsească cu totul. Această trecere a unei dispoziții sufletești asupra altui conținut, este foarte izbitoare când un lucru capătă un caracter sentimental schimbat prin *nenumărați mijlocitori de ordin diferit*, căci în acest caz, acești termeni mijlocii diferiți se stânjenesc reciproc pentru a ajunge la conștiință, tot așa după cum dispozițiile sufletești și sentimentele cari sunt de același ordin și cari însoțesc acești termeni, se sprijină reciproc.

Exemplul tipic pentru cele spuse sunt banii și dezvoltarea gustului pentru ei. Omul în timpul creșterii învață, în cazuri nenumărate și în toate chipurile, că banii și numai banii îi procură lucruri și îi satisfac dorințele. Când are bani în fața sa sau când are reprezentarea lor, aproape nici că-i mai este posibil să-și amintească toate aceste experiențe. Ele se șterg tocmai din cauza numărului lor mare și devin o reprezentare totală difuză, din care cauză nu se poate croi de cât uneori numai, într-o formă mai precisă, câte o speranță de viitor.

Însă dispozițiile sufletești și sentimentele de plăcere, legate de experiențele acele, nu se perd. Ele dau naștere unei rezultante, însă din cauza omogeneității componentelor ei nu poate eși din ele de cât tot ceva de acelaș fel, care, întrucât nu există un alt conținut, se leagă de bani. Acelaș lucru se petrece și cu iubirea ce o simțim pentru alte lucruri sau persoane, părinți, prieteni, patrie etc. Unui copil respectuos i s'ar părea brutal dacă i s'ar spune că iubirea pentru părinții săi se datorește numai binefacerilor în sensul cel mai larg, cari le-a primit de la ei, că ea este un precipitat al tuturor bucuriilor obținute prin munca părinților săi și prin viața dusă la o altă. El are dreptate să se indigneze, căci în conștiința despre iubirea sa filială nu joacă absolut nici un rol vre-o conștiință precisă a acestor binefaceri, și că atât reprezentarea binefacerilor izolate cât și amintirea dispozițiilor sufletești legate de ele, sunt foarte slabe față de sentimentul său de iubire, sentiment care se sprijină pe totalitatea acestor binefaceri, din care cauză chiar este infinit și nu se poate observa în întregime prin nici o analiză. Cu toate acestea, nimic nu este mai sigur de cât că la baza sentimentului său, sunt cele spuse. Căci dacă copiii sunt crescuți din vârsa cea mai fragedă de părinți adoptivi cari se ocupă de ei cu aceeași grijă ca și părinții naturali, copiii îi vor iubi pe aceștia cu aceeași intensitate; afară numai dacă diferențele de temperamente și alte particularități înăscute cari apar de obicei mai ușor când nu există înrudirea de sânge, nu determină o slăbire puternică a sentimentelor de plăcere, cari constituiesc natura simpatiei «nemeritate».

După cum am arătat mai sus (pag. 124) ideea de eu este prezentă în orice clipă în gândirea-ne și prin aceasta are chiar o neconținută importanță pentru viața sentimentală. La cele mai neînsemnate excitații, eu este gândit odată cu percepțiile despre lucruri și cu reprezentările avute în directă legătură cu ele. Aceasta poate avea loc în două moduri opuse. Unul: se poate ca lucrurile date în lumea din afară să se afirme aparte în conștiință ca ceva opus eului și distinct de el. Atunci lucrurile acestea se pot prezenta față de eu, în raporturile cele mai variate, după cum îi servesc sau îi contrazic scopurile, după cum seamănă sau nu cu felul lui de a se manifesta în afară. Așa sunt diferitele feluri de sentimente egoiste și așa numita „Inanimore» (Einfühlung). Inanimarea consistă în faptul că concepem un obiect din lumea din afară, ca purtând o anumită viață sufletească internă. Având această concepție, suntem determinați de ea la un anumit fel de reacțiune sentimentală. Acesta este cazul de pildă, când ne dăm seama și înțelegem mișcările, gesturile, sunetele unui om sau chiar ale unui animal, ca fiind exteriorizări ale vieții sufletești. De asemenea când spunem că un pod stă curajos deasupra unei prăpăstii, că un munte se ridică cu mândrie mai presus de noi, că grinda se lasă greu pe o coloană, că liniile se înghesuesc sau se ordonează, că tonuri se atrag sau se resping. Noi umplem lucrurile cu viață, simțire și acțiune, din conținutul eului nostru și după ce atribuim lucrurilor, stările noastre sufletești, le răspundem tot noi cu reacțiuni

nouă ale vieții noastre sufletești. Altul: Eul se împreună cu lucrurile date, dispăre în ele, în care caz reacțiunea sentimentală care ia naștere, pare că trădează un eu mai mărit. Așa este cu durerea unui erou suferind, durere ce i-o atribui la început numai eu și care nu deșteaptă în mine, nici compătimire, nici admirație, dar pe care o simt ca propria mea durere, așa este când în aspirațiile unui Faust îmi vin în minte propriile mele dorințe și străduințe sau când veselie muzicii mă înveselește și pe mine, când mă doboară o prăpastie vertiginosă sau când mă înalță o stâncă foarte înaltă.

Prin urmare aproape de conștiința eului se află conștiința o-pusă a lumii din afară, ca o totalitate sau unitate, pe care o înțelegem foarte bine. Facem abstracție de particularitățile cazurilor și luăm cazurile ca manifestări ale generalului pe care-l statuăm. «Așa-i lumea», iată o idee foarte curentă care ne vine adesea în minte. Nu ideea că lumea-i așa acum, sau aici, ci că ea-i în general, cu atâta rost și atât de înălțătoare sau cu atâta fără rost și înspăimântătoare, ne conduce de asemenea la efecte sentimentale deosebite, câteodată direct opuse altor sentimente, cari își au obârșia în altă parte.

3. *Radiațiune*. În trecerea ușoară, de care deabea pomenirăm, a sentimentelor, de la un conținut, de care depindeau la început, la un altul, care este legat cu primul numai prin asociație, constatăm că manifestările sentimentale ale sufletului, au independența lor particulară. Sentimentul nu este lipsit de un conținut intelectual, însă el îl poate schimba după împrejurări, poate să se libereze de conținutul său ca să zicem așa, natural și să treacă asupra unui conținut legat de el. Liberarea aceasta are loc și mai bine, în fenomenul numit *radiațiunea* sentimentului. O veste neplăcută adusă de poșta de dimineață, poate să strice toată ziua cuiva, în timp ce invers, vestea unui succes obținut, a unei întorsături fericite a unor lucruri indoelnice, poate da pentru câțiva timp, întregii ființe, ceva înălțător, îmbucurător. Și aceasta nu pentru că ne-am aminti în urmă, în tot timpul, de cazul acesta plăcut sau neplăcut. Firește că ne gândim la el din când în când. Și se poate ca atunci când ne gândim la el, sentimentul să fie mai puternic. Însă și fără ca să ne gândim la el, sentimentul rămâne intens; nu izolat, ci legat de un alt conținut. Aceste alte conținuturi de cari se leagă sentimentul, nu trebuie să fie numai de cât în relație de asociație cu primele, nici nu e neapărată nevoie să le știm; ele pot fi de orice fel, la nimereală. Iar se mai întâmplă ca dintre diferitele sentimente cari ar putea fi deșteptate de orice fenomen trăit—grație conținutului său bogat sau relațiilor sale diferite—să se intensifice mai mult și să se realizeze tocmai acele, cari se potrivesc cu acest fenomen, în timp ce celelalte sentimente, cari sunt cu mult mai intense, să slăbească. Nu ni s'a executat un ordin dat. De aici neplăcerea care ne produce supărare. Odată supărați din cauza aceasta, ne supărăm după aceia pe tot ce ne vine în cale: pe întrebarea nevinovată a unui copil, pe vizita unui prieten, care ne este de altfel, totdeauna binevenit, pe veselie de pe figura vecinului, pe musca de pe perete, cum se spune; și nu ne supărăm încălțea pe

noi înșine, că suntem atât de proști și ne lăsăm în voia acestei supărări, neavând desulă putere asupra noastră.

Vedem prin urmare cât de complexe sunt cauzele vieții noastre sentimentale: Ele atârnă de conținutul impresiilor, de relațiile lor, de legăturile lor cu trecutul, de tot ceea ce umple în orice clipă prezentă conștiința noastră.

Bibliografie.

Th. Ribot. *Psychologie des sentiments* ed. 4-a (1903). — Despre asociație și inanimare: Th. Fechner *Vorschule der Aesthetik* IX(1877). — Th. Lipps *Grundlegung der Aesthetik* (1903). — P. Stern *Einfühlung und Assoziation in der neueren Aesthetik*, (1898). — M. Geiger *über das Wesen und die Bedeutung der Einfühlung* (Bericht über den 4. Kongress für experim. Psychol. 1911).

§ 21. Afecțiuni și patimi

Când un complex de cauze sentimentale se împreună cu sentimentele produse de ele și formează un singur fenomen psihic care se trădează în afară prin manifestări caracteristice, avem ceea ce se numește emoții.

Emoțiile cari se întemeiază pe conținuturile de conștiință deșteptate pe cale asociativă și cari apar deodată cu o intensitate relativ mare, se numesc *afecțiuni*. Din punct de vedere teoretic denumirea aceasta are cusurul că nu putem delimita precis o afecțiune care ia naștere repede de o alta înceală și nici una cu un grad sentimental mai puternic de o alta mai slabă. Sunt însă unele stări sentimentale cari nu au caracter de violență deosebită și cari totuși nu se sprijină direct pe excitația sensibilă. Acest caracter este cu deosebire izbitor și este important din punctul de vedere practic, așa că denumirea aparte a acestor stări sentimentale, are utilitatea ei. Afecțiuni tipice de neplăcere sunt necazul, mânia, furia, cari se sprijină pe conștiința unei nedreptăți suferite, apoi frica, spaima, groaza cari se sprijină pe ideia unui pericol ce ne amenință. Afecțiuni tipice de plăcere sunt bucuria, jubilarea, admirația, înflăcărea. În stările de afecțiune, conștiința este adesea — dacă nu în general — oarecum mărginită, mioapă; aceasta se datorește faptului că sufletul este tare preocupat de un sentiment și de reprezentarea cauzelor acestuia, reprezentare menținută în toată intensitatea ei. La unele afecțiuni activitatea de gândire încetează cu desăvârșire, la altele este din contră, schimbată. Fie într'un caz, fie în celălalt, îi lipsește coerența unitară normală, considerația largă despre lucrurile cari se află în directă legătură cu cauzele excitației, scurt, îi lipsește așa numita judecată rece. Natural că acest lucru turbură și acțiunile decurgătoare. Iată de ce etica, s'a interesat totdeauna de afecțiuni.

Mai departe, emoțiile cari au o durată lungă și cari condiționează într'un mod durabil viața sufletească, se numesc *patimi*. Firește că trecerea de la afecțiune, care are forma acută, la patimă, care are forme cronice este ușoară, din această cauză psihologia veche nu a

făcut, în general, distincţiune între afecţiuni şi patimi. De altfel, chiar denumirile obişnuite din viaţa de toate zilele ca iubire, ură, gelozie se întrebuintează adesea, atât pentru afecţiuni cât şi pentru patimi.

Emoţiile prezintă o însemnătate specială pentru fenomenele de mişcare ale corpului. Natural că acestor fenomene nu le lipsesc mişcările îndreptate spre un scop exterior uşor de recunoscut, căci tind să realizeze sau să înlăture reprezentările cauzale ale sentimentelor. Partea caracteristică a acestor fenomene nu o formează însă aceste mişcări, ci mai degrabă, altele, la cari nu putem, la început cel puţin, să cunoaştem un asemenea scop; e vorba de *mişcările de expresie*, în sensul cel mai larg. Aceste mişcări însoţesc în orice moment, în felurile cele mai variate, atât afecţiuni cât şi patimi, însă pentru fiecare formaţie sufletească care are un anume caracter, există câte o combinaţie anumită, specifică de asemenea mişcări. Afecţiunile şi patimile devenind conştiente, capătă graţie lor, o culoare particulară cu totul caracteristică. Aşa găsim mişcări ale organelor externe, de pildă când închidem pumnul, când alergăm, râdem sau încruntăm sprâncenele sau când se împiedică picioarele şi se opresc; apoi, mişcări ale muşchilor netezi (fiori), modificări de respiraţie, (oprire, încetinire), de circulaţie (bătăi de inimă, roşire şi pâlire), de secreţie, (lacrimi, sudoare). Tot între acestea trebuie să numărăm şi fenomenele ce se petrec în alte organe interne, cari nu sunt mişcări în sensul strict al cuvântului, dar cari sunt înrudite cu ele. De pildă, lipsa de poftă de mâncare, greaţa, apăsarea, istovirea, surescitarea şi aşa mai departe.

Importanţa acestor manifestări cari au fost adesea neglijate de vechea psihologie şi cari au fost mult mai bine primite de fiziologi şi medici, a fost exagerată în ultimul timp. S'a zis că ele nu sunt manifestări sau urmări ale afecţiunilor, ci că sunt *afecţiunile înşi-le*, cu alte cuvinte, afecţiunea nu ar *consista* de cât în totalitatea senzaţiunilor cauzate de fenomenele de mişcare, circulaţie şi alte fenomene periferice (Teoria lui James-Lange). După această teorie nu percepţia sensibilă produce afecţiunea ca fenomen al vieţii reprezentative şi sentimentale, iar afecţiunea la rândul ei, schimbările corporale, ci procesele periferice sunt efectele reflexe directe ale impresiunii sensibile, iar senzaţiile organice — prin cari impresiile sensibile ajung la conştiinţă, în parte ca ceva precis distinctibil şi în parte ca o totalitate difuză — sunt însă şi afecţiunea. Deci nu plângem fiindcă suntem trişti şi nu ne este frică fiindcă suntem ameninţaţi cu pistolul, ci suntem trişti fiindcă plângem, şi ne e frică, pentru că privirea armei ne face să tremurăm. Două argumente se dau pentru exactitatea acestei concepţii. Întâiul: dacă înlăturăm din gândire toate fenomenele corporale însoţitoare, nu mai rămâne din cea mai intensă afecţiune, de cât o stare intelectuală perfect neutrală. O mânie fără strângerea pumnilor, fără alergări agitate, fără strigăte, fără umflarea vinelor frontale — ba din contră, în schimbul lor, mânia să şadă liniştit sau să aibă faţa veselă — nu mai este mânie; mânia a zburat. Al doilea: Cu toate că fenomenele corporale sunt imitate după bunul nostru plac, sau

sunt provocate prin mijloace narcotice or de boli, afecțiunea apare. Rachiul înveselește și dă curaj fără intervenția vre unei impresii îmbucurătoare sau îmbărbătătoare; muscarul pestriț sau un acces de nebunie ne înfurie, întocmai ca și o insultă grosolană. Însă faptele acestea nu dovedesc pretinsa identitate; ele rezultă ca urmări necesare ale legii psihologice de asociație, chiar dacă despărțim conținuturile reprezentative de senzațiile însoțitoare ale afecțiunii. Dacă conținutul reprezentărilor și al sentimentelor unei afecțiuni l-am trăit de nenumărate ori împreună cu anumite senzații de mișcare și organice, atunci deabia, afecțiunea ar putea fi produsă desigur, într-o oarecare măsură și de aceste senzații. Ele reproduc întâiu o reprezentare care le explică și le motivează, iar reprezentarea la rândul ei, deșteaptă sentimentul corespunzător. Invers: Dacă unei afecțiuni oarecare, nu numai că îi luăm senzațiile organice care au fost totdeauna legate de ea, dar le mai și înlocuim cu altele, aparținând unei cu totul alte stări sentimentale, nu trebuie să ne pară surprinzător că rămâne păgubită și afecțiunea; așa este de pildă cazul cu o vizită care, cu toate că ne supără mult și ne indispoze, o primim totuș cu un surâs prefăcut. Dar teoria aceea a identității nu poate fi primită nici măcar ca concepție posibilă; conștiința directă arată prea clar că afecțiunea cuprinde o bogăție mai mare. Din contră, să nu luăm sentimentele de plăcere și de neplăcere ca ceva identic cu senzațiile kinestelice și organice ci ca ceva legat atât de ele cât și de alte senzații și reprezentări; în acest caz ne vom putea explica fenomenele de transpunse și de radiațiune a sentimentelor prin proprietatea ce o au atât cauzele sentimentale menționate, cât și fundamentele corporale ale sentimentelor, de a se separa și asocia, fundamente care cel mai adesea, nu au fost considerate aparte.

Legătura strânsă cu acele fenomene periferice, dă naștere încă unei deosebiri generale a caracterelor afecțiunilor: Afecțiunile sunt legate în mare parte sau cu senzații de surescitare și excitație sau cu senzații de mâhnire și deprimare, ale căror extreme sunt legate între ele prin senzații, ca să zicem așa medii, ca senzațiile de odihnă. La afecțiunile de neplăcere deosebirea este foarte clară: mânia și frica sunt reprezentantele tipice ale amânduror clase. Dar nici la afecțiunile de plăcere, deosebirea aceasta nu lipsește cu desăvârșire. Dacă comparăm bucuria unei amintiri sau a unei recunoștințe—chiar când acele bucurii sunt intense—cu bucuria unei așteptări, sau cu entuziasmul datorit unei plăceri direct prezente, constatăm că primele au ceva liniștitor, ca să zicem așa, elegiac. Bazele materiale ale acestor senzații sunt probabil —făcând abstracție de diferitele atitudini ale organelor de mișcare—fenomenele din interiorul aparatului circulator. Din cauza aceasta forma luată de succesiunea reprezentărilor la ambele extreme, este deasemenea diferită.

O altă noțiune care este în legătură cu viața sentimentală — și o putem atinge în treacăt—este temperamentul. În esență, *temperamentele* sunt dispozițiuni înăscute care servesc vieții sufletești ca să se manifesteze, după diferitele ei proprietați generale. După cum se știe, deosebim patru feluri de temperamente: sanguin, mănios, melancolic și flegmatic. Numirile se datoresc speculațiilor primitive

cu privire la influențele ce au lichidele corpului (sângele, fierea) asupra exteriorizărilor sentimentelor, însă deosebirea însăși-le se bazează pe observări valoroase. Putem foarte bine să arătăm asemenea tipuri de exteriorizări sentimentale, cu toate că și aci formele mai pure sunt mai rare, pe când cele intermediare sau amestecate — ceea ce depinde de împrejurările în cari se face manifestarea — sunt cu mult mai dese. S'au făcut încercări numeroase de a se găsi o relație între aceste patru temperamente și diversitatea — recunoscută de toți — a sentimentelor. De pildă *Kant* deosebște pe deoparte predominarea unei vieți sentimentale pure sau a activității, iar de de alta vitabilitatea sau slăbirea puterii de viață și încrucișează aceste contrarii. *Wundt* deosebște pe deoparte simțirea intensă de cea slabă, iar pe de alta o schimbare repede de una înceată a sentimentelor, făcând legătură între ele. În amândouă aceste cazuri, ceea ce rămâne neluat în seamă este deosebirea, care este desigur cea mai caracteristică și anume aceea dintre sentimentul de plăcere și cel de neplăcere. Cred că sistematizarea următoare s'ar potrivi mai bine. Oamenii luați ca tot au, sau dispoziții mai mult optimiste sau mai mult pesimiste. Ei sunt din naștere înclinați să descopere în lucruri, unii, părțile bune și îmbucurătoare, alții părțile neplăcute și rele, așa că pe deoparte există sanguini și flegmatici, iar pe de alta mănioși și melancolici. Privind din alt punct de vedere, viața sentimentală se manifestă atât în interioru. sufletului, cât și în afară, sau mai violent și mai vioiu sau mai rezervat și mai durabil; deci mai mult cu caracter afecțional sau mai mult cu caracter de patimă. Aceasta face acolo deosebirea dintre sanguini și mănioși și aci între flegmatici și melancolici. Am putea deci spune despre sanguin că este un atecțional optimist și așa mai departe.

Bibliografie.

W. James. Principles of Psychology. Vol. II Ch. 25 (1890). — C. Lange Über Gemütsbewegungen. — C. Stumpf Über den Begriff der Gemütsbewegung. Zeitschrift für Psychologie Vol. 21 (1899).

§. 22 Complexitatea acțiunilor

Am arătat mai sus (§. 14), cum din acte reflexe înăscute, din senzațiile produse de ele și din asocierea lor cu alte impresiuni, iau naștere acțiuni voite și premeditate. Asemenea fenomene se unesc unele cu altele ca inelele unui lanț, pentru ca să producă o acțiune continuă. Rezultatul produs de executarea primei mișcări, produce imediat reprezentarea unei alte mișcări, executarea acesteia produce reprezentarea unei a treia mișcări și așa mai departe; în felul acesta iau naștere serii de acțiuni elementare, legate strâns unele de altele, de acelaș fel sau de feluri diferite, cari au adesea lungimi foarte mari; de pildă, a merge, a mânca, a se îmbrăca, a manipula cu lucrurile cele mai variate, a scrie, a coase, a vâsli și așa mai departe. Pe măsură ce se repetă experiențele asupra raporturilor lucrurilor obiective și pe măsură ce se mărește deprinderea în execuția mișcărilor, asemenea acțiuni devin din ce în ce mai perfecte în mai multe privințe. Ele se adaptează *cu o prevedere* din ce în ce *mai largă*, la consecințe din ce în ce mai îndepărtate, consecințe cari apar adesea deabia după zile sau săptămâni. Apoi ele se adaptează din ce în ce *mai vast și mai prevăzător* la împrejurările însoțitoare, cari, cu toate că există în acelaș timp, totuș nu sunt luate în seamă de reflexele originare. Această adaptare se face cu o regularizare din ce în ce mai

fină a mișcărilor, după direcție, înțeață și putere. În fine ele se execută din ce în ce *mai iute și mai economic*, evitând greșeli și suprimând mișcărilor accesorii cari sunt produse pe cale reflexă și cari, fiind de prisos, cheltuesc forțe în zadar. Să ne gândim la acțiunile pe cari le face negustorul, medicul sau diplomatul în vederea unui viitor adesea foarte îndepărtat, să ne gândim la mișcărilor unui dansator abil, sau ale unui patinator în imbulzeală, la înțeața și la siguranța unui scriitor exercitat, ale unui bun calculator sau pianist; să ne gândim la toate acestea în opoziție cu acțiunile și mișcărilor unui copil sau ale unui începător.

Natural că din punctul de vedere material, pentru executarea mișcărilor voluntare, trebuie neapărat, în primul rând, ca atât organele cari conduc impresiile obiective la creier, cât și cele cari execută mișcărilor înși-le, să se afle în stare perfecție. Dar asta nu este încă de ajuns: trebuie ca și regiunile din creier—unde iritațiile cari au ajuns acolo, trec asupra firelor nervoase centrifugale—să funcționeze normal. Dacă aceasta nu are loc, se întâmplă o turburare particulară și anume, unele mișcări pe cari în general ni le reprezentăm și le voim, nu le putem executa cu unul sau altul dintre membre — de pildă cu mâna sau cu piciorul drept,—cu toate că membrele nu sunt paralizate. (*Apraxie*). Ca un caz special al unor asemenea turburări putem considera neputința unora de a-și exprima gândirile în cuvinte articulate, cu toate că continuă să posedă atât puterea de a înțelege ce vorbesc alții, cât și mobilitatea organelor de vorbire (*Afazie motorică*).

De asemenea am atins deja chestiunea (pag. 86) care este în deosebire cunoscută, că părțile medii conștiente ale seriilor de mișcări executate mai des se șterg din ce în ce mai mult, însă mișcărilor izolate—cari sunt produse de aceste părți la origină sau cari cel puțin le urmează parte cu parte—nu se turbură, ci se împreună deodrept unele cu altele și se succed în mod automatic. Aci mai avem de observat încă o împrejurare de un interes deosebit care aruncă o lumină clară asupra cauzelor interne propriu zise ale mișcărilor. Chiar în cazurile unde nu mai e nevoie de reprezentarea sau de simțirea conștientă a părților medii, pentru ca să se succedă o serie de mișcări, mult exercitată, iritațiile centripetale, cari au fost legate la origină cu senzații conștiente, nu pot lipsi, dacă voim ca această serie să fie bine executată. Dacă o reprezentare anticipatoare este prezentă și dacă mușchii respectivi funcționează normal, poate într'adevăr să pregătească o mișcare; însă ea singură, fără excitații centripetale continue, datorite fazelor izolate de mișcare, nu răușește să o desăvârșească. Mișcarea se oprește sau alterează scopul reprezentărei anticipatoare, așa că nu rămâne de cât o acțiune fără rost.

Dacă tăiem unui animal, toți nervii sensibili ai unei extremități, ai buzelor, ai trunchiului, partea corespunzătoare a corpului se va paraliza, chiar dacă avem grijă de a nu vătăma câtוש de puțin nervii motori sau musculatura. Von Strümpell a observat și a descris un caz foarte instructiv la om. La o ceartă, un lucrător a căpătat mai multe împunsături de cuțit, printre altele una în partea superioară a mă-

Fig. 17.

Fig. 18.

duvii spinării. După ce s'au vindecat rănilor precum și alte turburări patologice ulterioare, i-a rămas ca singură turburare persistentă, o insensibilitate completă a antebrațului și a mâinii drepte: Aci lipseau toate felurile de senzații ale pielii precum și senzațiile kinestetice (de poziție și de mișcare a membrilor, de greutate); Totuș puterea și

funcționarea mușchilor s'au păstrat, însă puțin slăbite. Ca urmare a acestui defect, toate mișcările și pozițiile—cât de puțin complicate—ale extremității inferioare drepte, de pildă ținerea degetelor întinse, mișcările făcute cu vârful degetelor spre un punct anumit, ridicarea degetelor ca pentru a jura etc., au fost împedecate într'un mod caracteristic. Rănitul putea să le execute aproape normal cât timp privea într'acolo și controla cu ochii executarea mișcării și rezultatul ei sau menținerea pozițiunii. Din contra, imediat ce închidea ochii era cu totul incapabil de a le mai executa. Figurile 17 și 18 arată atitudinea sa, când i s'a spus să împreune degetul cel mare cu arătătorul, așa ca să formeze un inel, în primul caz, privind mâna cu ochii, în cazul al doilea închizând ochii. Cu toate că există atât voința cât și facultatea mușchilor pentru a executa acea mișcare, organele centrale refuză contribuția lor, dacă nu primesc vreunul din imboldurile periferice obișnuite pentru executarea fazelor izolate ale mișcărilor. Este indiferent dacă aceste imbolduri ajung ca senzații conștiente la cunoștința sufletului — cum este cazul la început când se învață o mișcare — sau dacă rămân inconștiente — cum este cazul cu mișcările cari devin automate prin repetiție

Când anticipăm prin reprezentări, un rezultat pe care trebuie să-l obținem prin mișcări, anticipare care trece dincolo de prezentul direct, se întâmplă natural mai des, ca o mișcare, care formează ultimul termen al seriei reale a lucrurilor, să nu fie încă posibilă din diferite motive. Atunci, dacă reprezentarea aceluia rezultat, ea singură, este destul de puternică sau posedă suficientă valoare sentimentală, are loc o inversiune particulară a seriei de reprezentări, în sensul opus celei dintâiu. Reprezentarea scopului urmărit — reprezentare pe care am menținut-o sau am pus-o în tot timpul în primul plan pentru însemnătatea ei specială — desfășoară parte cu parte, începând dela urmă, seria de reprezentări ale lucrurilor și ale mișcărilor, cari au precedat-o la început, fiind și asociată cu ea, până când ajunge la reprezentarea unei mișcări care se poate executa acum; întru cât aceasta din urmă se realizează cel dintâiu, se deschide în felul acesta posibilitatea pentru executarea celorlalte părți intermediare. Cu alte cuvinte reprezentarea unui scop dorit, pe care însă nu-l putem atinge direct, reproduce reprezentările *mijloacelor*, cari, conform cu experiențele trecute, sunt adecuate realizării scopului, și în felul acesta conduc tocmai la realizarea dorită. Un om neexperimentat vede că se desțupă o sticlă și că se toarnă din conținutul său într'un pahar; i se dă apoi să guste din băutura delicioasă. Când va privi sticla din nou, se va deștepta cu violciune reprezentarea acestei plăceri precum și a actului de a bea, care a mijlocit acea plăcere; el vrea să bea din nou. Sticla este însă iar bine astupată și nici nu are un pahar la îndemână; ceeace vrea el, nu se poate realiza. Însă dacă amintirea gustului plăcut, este într'adevăr intensă, atunci ea va reproduce reprezentarea racului întrebuințat pentru scos dopul, a locului de unde a fost luat, a mișcărilor făcute pentru a-l lua și cele necesare pentru a-l mânui; tot așa și cu privire la pahar. De abia după ce miș-

cările cari se pot executa direct au schimbat întreaga situație, reprezentările de turnare și de bere — pe cari le-am conservat în tot acest timp — pot să producă realitatea corespunzătoare lor.

Bibliografie

H. Liepmann: Das Krankheitsbild der Apraxie. Monatsschr. f. Psychiatrie und Neurologie Vol. 8 (1900).

§. 23. Libertatea de acțiune

Când este vorba de a reacționa față de o impresie oarecare, este evident că numărul reprezentărilor și al gândirilor — relativ la modul cel mai potrivit de reacționare — deșteptate de ea, va fi cu atât mai mare, cu cât sunt mai numeroase și experiențele asupra raporturilor, complexităților și urmărilor lucrurilor. Reprezentările urmărilor apropiate sau îndepărtate, probabile sau neprobabile, așteptate sau neașteptate, reprezentările mijloacelor eficace sau nu, directe sau indirecte, de a realiza sau de a înlătura acele urmări, în fine reprezentările obstacolelor și ale rezistențelor, ale favorizărilor și sprijinelor, ele toate — cu cât se mărește prevederea — vor căuta să se impue în suflet, să se încrucișeze în el în mod conștient prin transformări rapide, sau — stând în apropierea conștiinței — să influențeze succesiunea evenimentelor. După diferitele relațiuni existente între reprezentări și gândiri, rezultă diferitele stări: *cumpănire, reflectare, alegere, dispoziție sau indispoziție* pentru ceva, *intenție, hotărâre*, etc. Intervenția ultimă în realizarea unei acțiuni, atârână de intensitatea mai mare a momentelor cari conlucrează tocmai în vederea producerii acelei acțiuni. De regulă impresia externă nu are de cât un rol moderat. Ea dezlănțue jocul reprezentărilor și al gândirilor, cari se trag firește din impresii anterioare, dar cari au devenit acum proprietăți ale sufletului, intrate în dispozițiunile lui; însă, ceea ce produce aceste reprezentări și gândiri, în unire cu așa numitul *caracter*, care este totalitatea fundamentelor înăscute cari determină acțiunile, este în cea mai mare parte, cu totul altceva de cât acțiunea reflexă datorită la origină impresiei. Acțiunile cari iau naștere în acest fel, din viața proprie a sufletului, *ale căror cauze hotărâtoare se află în suflet nu în afara lui* se numesc acțiuni libere. Ele se numesc astfel, nu pentru că sunt libere de o cauză suficientă care o determină complet, într'un singur sens, ci pentru că sunt libere de presiunea impresiilor exterioare direct prezente, presiune care caracterizează mișcările reflexe originare și în mare parte acțiunile copilului și ale animalului.

Firește că psihologia scolastică și — în fond tot sub influența sa — gândirea populară, mai cunoaște încă o libertate. După această libertate, un suflet cu dispoziții și experiențe foarte bine determinate, ar avea facultatea ca — sub influența unor anumite împrejurări exterioare și a unor anumite motive interne — să se poată hotărâ or

când și pentru alt fel de acțiuni de cât cele pe cari într'adevăr le face. El ar veni cu o voință — complet lipsită de fundament — care se adaogă la orice cauză precisă — internă sau externă — pentru realizarea unei acțiuni, ba încă cu o voință care ar avea o putere specială, liberă, pentru a putea îndeplini sau nu, o acțiune. Nici nu mai trebuie să vorbim mult, că după concepțiile noastre fundamentale, nu poate fi vorba de o asemenea libertate. Cu toate acestea ar fi de folos să examinăm pe scurt și câteva dintre motivele aparente, mai de seamă, ce se aduc de obicei în sprijinul libertății voinții și prin aceasta în contra determinismului acțiunilor, reprezentat aci. Motivele acestea sunt în număr de trei.

Întâi ne referim la mărturia experienței directe. Atât înainte de a lua o hotărâre cât și în momentul când se ia — chiar dacă motivele unei anumite acțiuni se impun cu multă insistență — fiecare are conștiința cea mai clară și cea mai precisă că nu este determinat de a o lua; iar după ce a fost luată, el ar putea să o înlăture foarte ușor și să ia o alta, și în felul acesta să aducă o dovadă izbitoare pentru exactitatea aceluia sentiment. Apoi, reprezentarea determinismului ne paralizează energia acțiunilor. Firește că pentru fenomenele lumii externe trebuie să recunoaștem existența legilor solide, neschimbătoare. Dacă ar exista același lucru și în lumea spirituală, atunci totul, fără excepție, ar fi determinat în mod solid și inevitabil. Totul ar lua drumul pe care situația împrejurărilor îi impune cu necesitatea să ia; viitorul nu ar face altceva de cât să desfășoare ceea ce prezentul poartă riguros în sânul său. În acest caz, idea de a influența asupra lucrurilor și asupra oamenilor, de pildă de a le da anumite îndrumări prin instrucție și educație sau de a-i îndrepta astfel pentru anumite feluri de activitate, nu ar fi decât o închipuire prostească. În fine contestarea acelei libertăți fundamentale; ar distruge în primul rând, orice posibilitate, de a face pe om răspunzător pentru acțiunile sale; lucrul acesta îl face fiecare față de sine — întrucât simte satisfacție sau căință pentru acțiunile făcute — și față de alții — întrucât îi laudă sau îi dojenește, îi pedepsește, sau îi răsplătește. Ar fi o nebunie să învinovățim pe cineva care nu poate schimba nimic din caracterul său și nici din reacțiunile legale ale acestui caracter față de impresiile cari îl ating; mai mult încă, ar fi o cruzime să-l pedepsim pentru aceasta. Prin ipoteza deterministă se pune în discuție întreaga ordine juridică și morală.

Nici una din aceste argumentări nu poate fi considerată ca doveditoare.

De abia arătarăm că experiența internă directă, nu constituie un marjor de valoare pentru adevărata cauzalitate a acțiunilor noastre (pag. 146). Prin ce ne arată ea că pentru simpla executare a unei mișcări cu mâna, nu este îndeajuns numai voința pentru acea mișcare ci mai e nevoie și de vești continue despre toate fazele ei de execuție. Înainte de s'au făcut câteva experiențe fiziologice și înainte de au ajuns cunoscute câteva experiențe patologice, nimeni nu a bănuțit ceva despre aceasta și totuși nimic nu este mai sigur că așa se în-

tâmplă la orice executare a unei mișcări. Conștiința directă învață pe omul beat și pe nebun cu aceeași claritate și precizie ca și pe cel normal, că au posibilitatea să se hotărască în orice situație ar fi, fără nici un motiv, pentru o atitudine sau alta. Omul cu mintea întreagă râde la aceasta și este absolut sigur că aceia se înșală și că adevărul este că ei nu sunt conștienți de factorii care determină precis vorbele și faptele lor. Însă pretutindeni se întâmplă așa. Acolo unde omul nu cunoaște îndeajuns cauzele sau unde nu se pot întrevădea complicațiunile care aduc cu necesitate un fenomen oarecare, el consideră acțiunea ca liberă, în sensul că e produsă de o putere care creează fără nici o cauză. Așa s'a explicat până acum, imensa majoritate a boalelor, rezultatul războaielor, fenomenele atmosferice, rezultatul revoltelor etc.

Apoi ideea deterministă paralizează forța acțiunilor noastre prin faptul că face să pară fără nici o perspectivă orice încercare de influență asupra lucrurilor și asupra oamenilor. Întâi eu cred că teoriile generale au mică importanță pentru modul de manifestare a oamenilor. Sunt alte momente cari îi determină pentru lenevie sau activitate și teoriile se modelează ușor după aceste momente. După ideea deterministă, somnrosul și trândavul poate să-și vâre mâinile în sân și să spue: lasă să meargă lucrurile în voia lor așa cum sunt determinate; nu am ce interveni. Însă ceeace-l duce pe el, să facă și să spue astfel nu sunt ideile sale ci tendința lui spre lene, care este independentă de ele. Căci energicul care are aceleași idei deterministe e conștient că este o unealtă indicată în mâna soartei lumii, unealtă de care se servește soarta spre a se realiza așa cum este determinată; experiența istorică confirmă acest lucru. Islamul fatalist pierde aproape fără nici o opoziție, o parte după alta, din stăpânirea sa. Însă la început, cu același fatalism el a cucerit o lunie, cu un mare avânt și timp de secole a băgat spaimă în popoarele occidentului. Oare credința burilor din zilele noastre, în predestinare — care nu e chiar indentică cu determinismul, însă înrudită cu el în concepțiile despre viitor — i-a făcut pe ei ca să fie mai inactivi și mai puțin energici de cât spaniolii cari au credința ortodoxă a libertății?

Însă dacă pentru atitudinea noastră față de lucruri luate în general, ambele teorii spuse, au aproape aceeași valoare, sunt adică neutrale, pentru lucrurile luate în parte, teoria deterministă este fără nici o îndoială cea mai superioară. Ce este oare mai cu tâlc pentru un educator și mai favorabil pentru a-și păstra bucuria de care are nevoie? Ca să-și spue?: Tot ce faci pentru acest om, întreaga ta influență asupra lui prin învățătură, exemplu, pedeapsă, capătă pentru viața lui spirituală, o oarecare însemnătate și conlucrează în a-l determina pentru acțiunile care le va face; nimic din toate acestea nu se pierde în vânt. Deci dacă te apuci la lucru și procedezi bine în general, precum și în special pentru un anume individ, poci fi sigur că stăruința ta va aduce fructele dorite. Sau ca să-și spue?: Tu-ți faci într'adevăr datorie din toate puterile și ai dreptul să speri că munca ta nu va fi zadarnică; însă fără îndoială, nu trebuie să ceri siguranță

pentru aceasta, căci elevul tău posedă facultatea de a se sustrage complet la un moment dat de sub influența ta și de a se hotărâ într'altfel, fără a avea pentru aceasta o cauză specială.

Mai rămâne afirmația că prin negarea libertății voinții se face imposibilă orice responsabilitate și pedepsire și prin aceasta orice drept și ordine în stat, orice cuget și moralitate. La această afirmație putem răspunde cu o frază a lui Bismark: El scrisese odată surorii sale: „Lupul nu are nici o vină că este creat de D-zeu așa cum este, cu toate acestea îl împușcăm dacă putem“. Asta înseamnă că a tra ge la răspundere și a pedepsi sau răsplăti este foarte posibil și cu tâlc, chiar atunci când suntem convinși că concertul de împrejurări determină cuiva la un moment dat, într'un singur fel atitudine, și că el nu ar fi putut face absolut de loc într'alt fel de cât așa cum a făcut. Atunci nu facem responsabil pe un individ că din oarecare motive a făcut o acțiune interzisă pe care în aceleași împrejurări putea să nu o fi făcut, ci pentru că el este așa fel întocmit încât în împrejurările date *nu a putut* să nu fi făcut aceea acțiune. Prin urmare iată ce spunem despre responsabilitate dacă o privim dintr'un alt punct de vedere: Ea nu se îndreptează înspre fiecare acțiune izolată ci spre caracterul întreg, așa cum a devenit prin dispozițiuni, experiențe, educație și care produce diferitele acte de conduită, ca fructe ale lui. Natural că se poate pune întrebarea următoare: Dintre aceste sensuri ale responsabilității, care este cel mai vădit, care punct de vedere al pedepsei și răsplăteci—al relațiunii lor obiective ca să zicem așa — este cel mai potrivit; care se potrivește cu alte cuvinte scopului, care în numele adevărului îndrituește aceste măsuri, fără ca să fie nevoie ca individui pedepsiți să cunoască acest scop?

Ce este pedeapsa după concepția nedeterministă? Cineva comite o acțiune care mie nu-mi place; hotărârea de a o comite nu are la baza ei nici un motiv, este cu totul voluntară. Pentru ce îl pedepsesc? Evident că făptuitorul nu se va alege cu nimic din aceasta, căci îndată ce se va prezenta din nou aceeași ocazie, poate să ia iarăși o hotărâre fără vre-un motiv. Cu privire la cazul lui, pedeapsa are tot atât de puțin înțeles ca și când aș voi să pedepsesc roata norocului că a dat altuia un câștig pe care l-am sperat eu. Deci pedeapsa nu poate avea însemnătate de cât numai pentru mine. Într'adevăr; dacă sunt lovit, simt nevoia să dau și eu înapoi, întocmai ca și un copil care bate masa de care s'a lovit. Dacă răușește a da înapoi simte o mare satisfacție, răzbunarea. Pedeapsa, în concepția nedeterministă este un act de răsplătire și de răzbunare. Fără îndoială că pedepsirea executată, corespunde în bună parte acestei reprezentări. La individul izolat, ca și în comunitățile mai mici, răzbunarea joacă de obicei un rol mare în pedepsiri. Însă în comunitățile *mari* a pierdut însemnătatea aceasta aproape cu desăvârșire. Instituțiunile foarte vaste ale unui stat mare, făcute pentru aplicarea exactă a pedepselor și pentru executarea lor nu mai au de scop să procure membrilor comunităților cari au fost păgubiți de răufăcători, sentimentul ușurător al răzbunării sau ispășirii prin conștiința răsplăteci. Comunitățile ome-

nești au descoperit în pedeapsă — indiferent de origina ei — mai degrabă un mijloc necesar pentru propria lor conservare față de tendințele distrugătoare și în acest scop se servesc de ele. Această aplicare este însă posibilă și are sens numai în cazul când presupunem existența unui determinism complet al acțiunilor noastre. Comunitatea introduce frica pentru pedeapsa ce amenință și pentru amintirea unei pedepse suferite, ca motive în viața reprezentativă a membrilor săi, pentru a-i opri de la asemenea fapte pe acei cari ar fi așa fel înțocmiți, încât dacă s'ar repeta ocaziile, ar fi în stare să comită acțiuni vătămătoare interesului public prin reacțiunea produsă de reprezentările pedepselor. Ea adaptează gradul pedepsei după diferitele inclinații naturale ale individului. Naturile cari prezintă un pericol mai mare pentru societate — pentru cari deci nu este îndeajuns pedeapsa care ar fi suficientă în general — sunt amenințate mai mult și din ce în ce mai mult, cu cât recidivează mai des. Dacă în fine una este atât de antisocial construită, încât nici o amenințare de pedeapsă nu este destul de mare ca să o oprească de a-și ajunge scopul voit, atunci este pusă în imposibilitate continuă de a mai face rele. Însă copiii bețivii și nebunii nu se pedepsesc, căci nu putem presupune la aceștia că au cunoscut întreaga situațiune, că adică, între motivele cari au determinat acțiunea, reprezentarea pedepsei ar fi jucat la ei rolul care trebuia. Toate acestea au foarte mare rost și sunt foarte necesare din punctul de vedere determinist; din contră, nu au nici un rost și sunt cu totul neînțelese din punctul de vedere opus. Nu numai că primul punct de vedere nu pune chestiunea responsabilității și a ordinii juridice, dar mai degrabă ele capătă un înțeles tocmai prin el.

În total: Concepția despre libertatea necondiționată a sufletului pentru acțiunile sale — concepție inadmisibilă din motive generale — nu este câtuș de puțin sprijinită nici de afirmațiile speciale emise în favoarea ei. *Priestley* zice despre ea. «Indeed there is no absurdity more glaring to my understanding.»

Bibliografie

Problema libertății voinței a fost tratată deja în esență, pe larg, în literatura mai veche. Vezi de pildă scrierile lui *Hobbes* și *Spinoza* despre cari am pomenit în pag. 18. Apoi *I. Priestley* *The doctrine of Philosophical Necessity* (1777) *A. Schopenhauer*, *Preisschrift über die Freiheit des Willens* (1839). — Dintre scrierile din ultimii ani în cari se întemeiază determinismul, se recomandă în special: *O. Pfister* *Die Willensfreiheit* (1904). Ideea nedeterministă se poate afla mai de aproape din *C. Gutberlet*, *Die Willensfreiheit und ihre Gegner* (Ed. 2—1907), unde se găsesc discutate și scrierile mai noi despre această chestiune în sensul autorului.

PARTEA A IV-a

Activitățile superioare ale sufletului

§ 24. Urmările reale ale prevederii.

Prin lărgirea și prin acumularea experiențelor, gândirea pătrunde încetul cu încetul în trecut și în viitor, la distanțe din ce în ce mai mari, atât în spațiu cât și în timp. Ea află numele și faptele regilor asirieni sau forma mărilor și a continentelor, cu mii și zeci de mii de ani înainte și calculează eclipsele de soare și de lună ce vor fi în viitor precum și viitoarele înfățișări ale cerului instelat. După cunoștință vine natural și puțința. Pătrunderea sufletului în jocul lucrurilor îl face capabil de a li se adapta din ce în ce mai bine, de a pătrunde în mecanismul lor și de a le constrânge printr-o prevedere care străbate ani, să se pue în serviciul conservării și al nevoilor lui. Marile rezultate ale acestei manifestări intelectuale a sufletului, sunt *știința* și *tehnica*, în înțelesul cel mai larg. Totuș, în modul acesta, nu se alege el cu lucru mare. Complexitatea naturii sale este atât de mare, încât tocmai fiindcă își crează singur prosperitatea și se apără de vătămările din apropierea lui, dă naștere la noi vătămări cari cer mijloace noi pentru apărare. «La prévoyance, la prévoyance» se plâng Rousseau „voilà la véritable source de toutes nos misères.” Cine vrea să producă efect, trebuie să exagereze. Desigur însă că dacă de pe urma prevederii și a urmărilor ei, nu avem *numai* supărare, totuși avem destulă. Putem deosebi trei feluri de efecte displăcute involuntare, ale gândirii prevăzătoare.

Știința și puțința noastră se măresc, însă tocmai prin aceasta, ne fac atenți asupra limitelor cari ne sunt puse. Pentru copil, care nu știe și nu poate multe, neputința este starea covârșitoare și ca să zicem așa normală; ea nu-l surprinde, așa că trăește astfel fără grijă și vesel. Însă omul cu experiență, care își dă seama de știința și de puțința sa și care a cunoscut cu prisosință avantajile ce decurg din ele, el care ar voi să știe și să poată totul și care în schimb trebuie să constate din ce în ce mai multă claritate că nu va ajunge la aceasta niciodată, pe lângă că a dobândit cu prevederea sa, multe plăceri, a dobândit însă și o mare supărare. Câte lucruri importante nu-i rămân necunoscute? El nu e în stare să prevadă nici măcar starea atmosferică a zilei de mâine, nici rezultatul luptei în curs, nici intențiile femeii pe care o curtează. Față de câte lucruri nu se simte el inferior? Față de dușmani mai puternici, față de animale sălbatice, de furtuni, cutremure de pământ, incendii, foamete, boale și mai mult de cât toate, față de moartea pe care nu o poate evita, El vede toate aceste grozăvii cari îl amenință, dar mai vede totdeauna că stă în fața lor fără nici o putere. Acestea sunt îndeajuns ca să-i amărască bucuriile vieții și să-i umple existența cu frică și cu griji.

„Nu-ți dori un ochiu mai perspicace, căci de abia după ce vei vedea morții în pământ, florile nu le vei mai vedea».

La aceasta se mai adaugă ceva care își are origina mai puțin în prevedere, cât în însăși acțiunea legată de ea. Acțiunile omului au întâiu două scopuri de primă necesitate: Conservarea individului de azi pe mâine și conservarea speciei; cauzele lor sunt foamea și iubirea. Însă omul s'ar întrista dacă acțiunile lui s'ar mărgini numai ca să atingă acest minimun de existență. El este constituit mai larg și mai bogat de cât numai pentru susținerea traiului său pe un timp limitat, mai ales că, dat fiind unele împrejurări, aceasta se întâmplă de obicei în mod uniform, cu toate că în definitiv totul se reduce tot la conservare. Dacă pornirile acestea nu se manifestează, degenează, și la urmă suferă însăși conservarea individului. Sentimentele ne dau indicații precise în această privință, căci după cum am arătat mai sus (pag 72) ele nu sunt altceva de cât semne subiective ale unor favorizări sau vătămări obiective ale organismului. Fiecare om se înveselește de splendoarea culorilor saturate, de splendoarea roșurilor aprins de mac, de frumusețea albastrului închis, a cerului fără nori, a scânteișilor unui diamant. Toate acestea nu au nici un raport vădit în susținerea traiului; lucrurile comestibile sau otrăvitoare, animalele folositoare sau periculoase nu prea sunt colorate cu asemenea culori saturate, totuș vederea lor trebuie să aibă vre-un folos oarecare pentru noi, din anumite motive pe cari nu le cunoaștem; altele nu ar fi plăcute și nici dorite. Asemenea soiuri de plăceri intense cari trădează totdeauna fără îndoială și nevoi puternice, ne prezintă în special sentimentele formale pomenite mai sus (pag. 137): Nu ne bucurăm de unele conținuturi sau de unele manifestări, ci de faptul că mai multe conținuturi sau manifestări oarecare, se împreună într'un tot unitar. Și omul primitiv ține socoteala de asemenea trebuințe cari trec dincolo de conservarea în sensul strict al cuvântului. El se servește în lupta sa pentru conservare, de culori strigătoare, de șiruri de mărgelile scripitoare, de pene foarte înalte, pentru a fi dorit de celălalt sex sau a deveni înfricoșător pentru dușman. El își așează echipamentul în forme simetrice, fără ca scopul urmărit să ceară direct aceasta. El joacă, cântă, ba chiar lucrează împreună cu ceilalți, unde e posibil, în tact regulat, și astfel împreună, prin unitatea ritmului, actele izolate ale propriei lui activități, formând un singur tot bine delimitat; și tot deodată, formând deasemenea un singur tot bine delimitat, el împreună activitatea întregului clan prin unitatea unui singur scop sau prin posedarea unei singure voințe.

Însă acțiunile pentru conservare mai au foarte adesea încă un defect, care este cu atât mai mare, cu cât este mai vastă inteligența de la baza lor; defect care nu mai poate fi remediat numai printr'o simplă transformare sau îmbogățire a acestor acțiuni. Chiar dacă nu-și ating scopul și rămân numai ca năzuinți, ele îi aduc omului multe bucurii, însă nu-i procură atât de ușor o liniște durabilă. Pe dată ce scopul dorit, pe care și l-a reprezentat atât de ademenitor, a fost atins, posesiunea sa, devine ceva ca de la sine înțeleș, bucuria

ce a avut-o până atunci, scade, el observă că nu este de loc fără cururi, iar gândul râvnitor își continuă drumul spre o altă țintă, și așa înainte. «Pentru ce câștigi tu bani, negustorule». „Pentru ca să pot câștiga cu ei și mai mulți“. Soția pescarului sărac lipit, a locuit 3 zile în coliba comodă pe care i-a dăruit-o prințul fermecat; i se paru prea mică și-și dori un castel; nu trecuse de cât o singură zi și voia să ajungă rege și imediat ce și-a îndeplinit și această dorință nu mai putu să trăiască fără a deveni împărat. De sigur că nu e totdeauna așa și nici la toată lumea așa; De altfel povestea prezintă odată cu femeia politicoasă, pe bărbatul său rezervat; însă desigur că în natura simțirii și a gândirii omenești sunt momente puternice cari ne dau acest impuls. Se întâmplă în multe cazuri, că după ce a fost atinsă o țintă, nu există numai de cât o alta—vânătoarea de foc și reni a eschimoșilor are anotimpul său mori, tot așa ca și fabricațiunea articolelor de sezon—sau atingerea scopului este atât de puțin probabilă, încât ideea despre el este imediat întunecată din nou, de conștiința acestei imposibilități. Însă și atunci, urmarea nu este o satisfacție calmă; lipsa unor noi năzuințe, o simțim dureros și chinuitor prin plictiseală. Deci trebuie să spunem că acțiunile de conservare în sensul strict, au o tendință dublă pentru procurarea de neplăceri: pe deoparte ele turbură unele părți ale naturii omenești, în special din cauză că nu satisface îndeajuns nevoia puternică de unitate sau unificare, iar pe de alta, nu crează ușor satisfacții durabile, ci neliniște și deșertăciune.

Urmăriile supărătoare cari constituiesc grupa a treia, izvorăsc de asemenea din activitatea prevăzătoare, însă nu numai din efectele ei asupra individului ce o posedă ci și asupra celorlalți. Mijloacele naturale ale diferiților indivizi în lupta lor pentru conservare, forța și apetitunile lor corporale, frumusețea lor, darurile și experiențele lor spirituale, sunt foarte diferite. Acest lucru duce la rezultate foarte variate în lupta pentru conservare. În cazurile când condițiile exterioare sunt nefavorabile, precum și în micile comunități primitive, unde oamenii trăesc împreună pentru a duce în comun lupta lor pentru existență și pentru a conserva specia, în familie, deosebirile acestea au o mică importanță. Individul nu are o existență separată în interiorul grupei sale, el este o parte dintr'un întreg; tot ce ia ca pradă sau dobândește, este în favoarea grupului. Însă fiecare grupă este aproape tot atât de săracă ca și cealaltă. Contradicțiile iau naștere atunci, când condițiile sunt mai favorabile, când omul stăpânește mai bine natura prin gândirea sa largă, mai ales atunci când grupele se măresc și se asociază mai multe la un loc. De mijloacele de întreținere pe cari le produce individul, nu poate profita comunitatea întreagă; sunt numai pentru el și pentru cercul său restrâns. El dobândește proprietate; totdeauna, prin aceasta, fiecare membru al grupului, devine până la un punct oarecare, adversarul natural al celui alt în lupta sa pentru existență. Însă din cauză că unii au o pricepere mai mare, sau alte daruri naturale, vor lua altora înainte. Ei știu să-și mărească mai repede posesiunea de cât marea masă, de aceea pot

să ia în serviciul lor și alți oameni și cu ajutorul lor să grăbească mărirea posesiunii. Astfel apare abisul între stăpânitori și servitori. Întrucât însă omul, prin întreaga sa natură, caută firește societatea—de care de altfel nici nu s'ar putea lipsi pentru conservarea sa—lupta pentru viață, care amenință existența acestei societăți, este îngăduită în interiorul ei. Însă el se îndreaptă în mod constant și firesc în contra celor din afara grupului, în contra străinilor; a-i fura pe ascuns, a-i jefui sau a le purta războiu pe față, este absolut același lucru ca și când ar lua plantelor, fructele și animalelor, viața. Natural că averile dobândite astfel se vor mări, mai ales în mâna celor favorizați de o natură deosebită și le va servi atât lor, cât și urmașilor lor, ca să-și mărească și mai mult puterea. Se ajunge în fine la contraste uimitoare; pe deoparte norocul câtorva stăpâni aleși, iar pe de alta o masă de sclavi de o sută de ori mai mare, care se zbate în mizerie. Bilanțul general este defavorabil: Ca rezultat al luptei progresive pentru conservare, găsim pentru totalitate o enormă producție de suferință și neplăcere, cari nu sunt altceva de cât obstacole pentru viață.

Stăpânii—și aceia cari nu sunt încă stăpâni dar cari simt că posedă stofă pentru a deveni, iar oratorii tinerimii, au tendința să-i aprobe—vor fi natural înclinați ca să spue, de ce nu? Favorizarea noastră față de marea masă este tributul ce ni-l plătește natura pentru aptitudinea noastră specială în lupta pentru existență, aptitudine care ne-a relevat pe noi sau pe precursorii noștri. Și de ce nu este mai util pentru totalitate de a favoriza exercițiul vieții oamenilor celor mai indicați, cari au aptitudinile necesare spre a servi la ridicarea masei, prin a le crea condiții mai favorabile, de cât ca toți să fie ținuți la același nivel de viațuire, nivel care va fi relativ scoborât? Însă chestiunea are un revers, sau mai degrabă câteva reversuri. Gândirea și simțirea omenească este supusă printre altele și legilor de asociație. Privirea suferinței la sclav, produce ca urmare la stăpâni, reprezentări ale acestei suferințe. Ei iau parte la suferințe, însă într'un grad mai redus. Neplăcerea care pornește de la ei, se îndreaptă deci tot în contra lor; ea turbură plăcerea curată a situației lor favorizate și o apasă. Dar această turburare nu este prea mare. Și apoi,—dacă ne întoarcem cu intenție și nu mai privim într'acolo—ea se mai produce din când în când, până când sfârșim prin a ne obișnui și cu aceasta. Mult mai important este lucrul următor: Sclavii nu pot să își însușească niciodată modul cum stăpânii justifică starea care îi face pe ei să sufere. Ei găsesc că destoinicia superioară a stăpânilor este confirmată numai în parte; ei nu sunt înclinați să recunoască că răsplata ce se acordă fiilor pentru meritele strămoșilor lor, până în cele mai îndepărtate generații, este un fapt justificat. Credința lor izvorâtă din nevoi, susținută de dorințele lor cele mai puternice și alimentată în mod special, prin comparație cu prosperitatea stăpânilor, le aduce din nou în minte, mai degrabă, reprezentările unei grabnice îmbunătățiri, fie a situației lor, fie chiar a lor înșiși ca stăpâni; iar credința autoritativă că situația este perfectă, precum și deprinderea lor,

întărită de generațiile premergătoare, rezistă cu greu credinței izvorâte din nevoi. În total, ei, sclavii, formează un teren propice pentru agitații—de care trebuie ținut seama—și cari amenință existența stăpânilor; de aceea ei trebuie să fie ținuți în frâu prin forță și alte mijloace potrivite. Acestea dezagregă în toate cazurile, comunitatea de care—după cum am spus mai sus—omul nu înțelege a se lipsi din cauză că este un animal social, și de care nici nu se poate lipsi fără a-și periclita existența. Prin antagonism și ură de clasă, acestea rup logătura ce ține strânsă comunitatea, și astfel slăbește puterea de rezistență în afară. Cele mai puternice grupe sunt acele, cari au ca deviză, toți pentru unul și unul pentru toți; mai curând sau mai târziu, ele doboară pe celelalte. Uneori însă, procedeul de a-i ține de scurt nu răușește. Incordarea mizeriei neluate în seamă și călcate în picioare, precum și a reprezentărilor și a tendințelor de eliberare deșteptate de acea mizerie, devine prea mare, și, într-o explozie de patimi deslănțuite, stăpânii sunt măturați.

În rezumat deci: Neplăcerea ce-ți procură neștiința și neputința, neplăcerea ce-ți procură activitatea insuficientă și neliniștea, mizeria asuprirei de cei puternici, slăbirea comunității și frica de revoltă a celor apăsăți, acestea sunt părțile rele cari izvorăsc din lupta pentru conservare, pe lângă toate binefacerile ce ea le aduce. Se poate apăra sufletul de ele? Da, poate; Nu poate să înlăture în toate părțile răul deadreptul, poate însă să-l micșoreze și în parte să-l birue.

§ 25. Religia

În *religie* sufletul își crează un ajutor în contra negurei de nepătruns a viitorului și în contra puterii de nebiruit a forțelor inamice. Sub presiunea nesiguranței și în frica de pericole mari, omul se gândește în mod natural cum ar putea să fie ajutat și aici, după cum se gândește în caz de incendiu la apa salvatoare sau în caz de luptă la camaradul care îl poate ajuta—toate acestea prin analogie cu experiențele pe care le-a făcut de altfel, în cazurile de neștiință și neputință. Mijlocul natural pentru aceasta, i-l oferă un alt caz analog și foarte apropiat, care se constată la orice copil: Omul consideră la început toate lucrurile, ca având suflet ca și el și gândește tot ce se petrece, prin analogie cu propria sa activitate intenționată sau capricioasă. Însă printr-o interpretare dată experiențelor, interpretare care corespunde cu gândirea sa primitivă, el ia foarte devreme cunoștință de sine ca fiind o ființă dublă, ca fiind format dintr'un corp exterior, greoiu, vizibil pentru oricine și dintr'o ființă care locuiește în el, mișcătoare, fină, ca o umbră, care este sufletul. De pildă el crede că recunoaște în vis independența uneia de cealaltă: atunci sufletul părăsește corpul, zboară aiurea în ținuturi cunoscute și necunoscute și trăește întâmplările acele bizare. Tot așa și cu fenomenul impresionant al morții. Astăzi omul vorbește, se mișcă, îi strică unuia și îi folosește altuia, mâine zace nemișcat, și despre toate acestea nuse mai vorbește nimic. Firește că nu se poate vedea ce a produs a-

ceastă enormă deosebire, însă fără îndoială că a existat ceva care era prezent în omul viu, care constituia baza forțelor sale, a nevoilor sale, a sentimentelor sale prietenești sau dușmănoase și care a zburat de la omul mort, spre a sta în altă parte, fără a fi văzut. Apoi nu sunt unii oameni stăpâniți de dughuri rele cari au direct impresia că a pătruns în ei o altă ființă și îi constrânge să se tăvălească în crampe pe jos, sau să se năpustească asupra altora ? Sau cei căzuți în extaz, cari își schimbă spontan vocea și încep să profetizeze, iar după câțva timp când acei demoni i-a părăsit, se liniștesc din nou ?

Pe baza acestor «experiențe» omul populează toate lucrurile dintre cer și pământ—nu numai animale și plante ci și blocuri de stâncă și bucăți de lemn, mări și cursuri de apă, fenomene atmosferice și constelații—cu o lume de demoni, dughuri, suflete dispărute, fantome, cari—înarmate cu forțe analoage celor omeneste, însă superioare în multe privințe prin știința și putința lor—își vâra coada în toate lucrurile. Omul nu face aceasta din plăcere și pentru speculații teoretice, ca ca să-și satisfacă, cum se spune adesea, o nevoie de explicare a lucrurilor ; omul primitiv este puțin preocupat de aceasta. El o face din cauza intereselor sale practice, cele mai vitale și anume *ca să poată mînuî lucrurile*, să ajungă să înțeleagă în felul lui copilăresc, mai bine zis să nu înțeleagă, felul lor de a fi, să știe cum să procedeze cu ele. În timp ce el antropomorfizează lucrurile, capătă posibilitatea de a proceda cu ele așa cum este obișnuit să procedeze cu oamenii, se poate asigura de favoarea și de ajutorul lor pentru scopurile lui, capătă deci o anumită putere asupra lor. Și pentru că are absolută nevoie de aceasta, spiritele capătă de la început, o existență reală pentru el. Înlocuind cum la acea mamă, nevoia de a se menține și de a nu șovăi, a dat naștere credinței în viitorul fiului ei (pag. 135) tot astfel și aici, acea nevoie, crează credința în realitatea spiritei produse de jocul asociativ al gândirilor. *Aceste spirite trebuie să existe, căci avem absolută nevoie de ele*; fără ele, pretutindeni ar fi neliniște și neputință.

Putem deosebi din capul locului două feluri de spirite, *aceleași feluri cari deosibesc și pe oameni în purtarea lor, unii față de alții*.

Unele spirite sunt dușmănoase, răutăcioase, perfide. Ele aduc omului toate relele, boale și pericole, de care el nu se poate apăra prin propriile sale forțe. Tot ce putem obține de la ele în cazul cel mai bun, este să înceteze de a ne mai face rău. Sentimentele cari ne inspiră ele, sunt frica și groaza; tremurăm înaintea lor. Celelalte spirite sunt din contră, prietenoase, ajutătoare, bune. Ele sprijină pe om ca să se apere de relele cauzate de acei demoni, îi dau ajutor în luptele lui cu alți oameni, îl lasă chiar să ia parte la știința lor și să pătrundă în misterele viitorului. Ne putem lăsa pe ele cu încredere și speranță, le suntem recunoscători și le iubim. În treptele inferioare de cultură unde omul se simte încă fără nici o putere și amenințat pas cu pas de pericole înspăimântătoare, e ușor de înțeles că va predomina mai ales sentimentul de frică și corespunzător cu el, credința în spirite rele și în demoni. Din contră în treptele superioare de cultură unde cercetarea mai amănunțită a relațiilor lucrurilor și unde

puterea noastră mai mare asupra lor, ne dă o anumită încredere de sine și o speranță mai puternică, apare în planul întâiu sentimentul de încredere în forțele nevăzute și prin aceasta, credința în spirite bune și binevoitoare. În total însă, rămân ambele, frica și iubirea ca ceva constant, caracteristic pentru simțirea omului față de zeii săi; ele variază după împrejurări numai în privința proporției în care se află amândouă.

Acum, pentru a obține ajutorul dorit de la acești zei, trebuie să ne apropiem de ei—așa ne sfătuește mai departe sensul credinței—tot în același fel ca și de oameni a căror favoare vrem să o obținem. Trebuie să ne rugăm frumos de ei, să-i măgulim, poate chiar să-i amenințăm, trebuie să le făgăduim că le vom întoarce darul dacă ne vor da ajutorul cerut, că vom continua să-i adorăm și să le acordăm mai departe supunerea credincioasă; în special însă, să avem în grija să începem cu aducerea darurilor. Deci, rugăciuni, făgăduințe și sacrificii, iată mijloacele cari trebuiesc întrebuințate, după împrejurări. La acestea se asociază foarte de timpuriu, încă un gând. În cazurile unde gândirea primitivă constată în mod clar efectul ființelor demonice, și anume în tratarea boalelor, mai ales a boalelor spirituale, unele persoane par mult mai destoinice de cât celelalte. Evident că persoanele acestea cunosc foarte bine arta de a comunica cu acele spirite, probabil din cauză că sunt înrudite cu ele; în orice caz e bine să se servească de mijlocirea lor. Așa ia naștere din omul medicinei, preotul care, din comunicația directă cu zeii — prin diferite ceremonii și meșteșuguri misterioase, sau chiar pornind dela nevoia de a înțelege scrierile sfinte — face o chestiune complicată cunoscută numai de el. Renumele său constă în faptul că poate să facă ceea ce noi așteptăm dela zei. Preoții trebuie să știe să *prezică* și să *facă fărmece*, să anticipeze viitorul și să cheme ajutor în cazurile de pericole mari. Aceasta este funcțiunea și totdeauna acreditarea lor. Și apostolii încă, se legitimau prin preziceri și minuni.

Iată rădăcinile religiei: *Ea este un fenomen de adaptare a sufletului la unele urmări ale gândirii prevăzătoare*, tot deodată o apărare de aceste urmări cu mijloacele ce-i stau la dispoziție. Mamele religiunii sunt frica și nevoia; cu toate că, în esența ei, odată ce a luat naștere dăinuiește prin autoritate, totuși ar fi dispărut de mult dacă nu ar fi renăscut mereu din cele două mame ale ei. Când nevoia și frica sunt mari se întărește și religia. În vreme de război și de epidemii secerătoare se populează bisericile și se înmulțesc pelerinagiile. Unii, pe a căror buze nu a fluturat nici o dată o rugăciune, spun în furia luptei, în boală grea, în timpul unui naufragiu, în grabă o rugăciune contra primejdiei. Dar frica și nevoia sunt prezente totdeauna, chiar dacă nu sunt prea mari. Ori cât de mult ar pătrunde cineva lucrurile și oricât de puternic ar fi, va răuși să restrângă puțin granițele de unde începe frica și nevoia, nu va reuși însă niciodată să le înlăture cu desăvârșire; *de aceea chiar, în orice moment și în toate timpurile ele dau naștere religiunii.*

Natural că pentru ca credința în zei să se menție, e nevoie ca

să concorde cu experiența, sau cel puțin să evite contradicții mar între credință și experiență, mai ales atunci când este vorba de rezultatele activității divine. Dacă explicația religioasă asupra viitorului, se potrivește cu succesiunea întâmplărilor, dacă pericolul ce ne amenință, l-am trecut cu bine, evident că avem atunci cea mai bună dovadă de ajutorul lui D-zeu, de puterea lui, de adevărarea credinței în el. Insa adesea rezultatul pe care-l așteptăm dela rugăciuni și jerife, nu corespunde așteptărilor. Dar nici oamenii nu ne dau totdeauna ajutorul pe care li-l cerem, așa că avem foarte multe experiențe la dispoziție, cari să ne explice acele insuccese. Poate că rugăciunea nu a fost destul de expresivă, poate că jefa nu a fost făcută după toate regulile sau nu a fost făcută în locul care trebuia; „Ierusalimul este locul de rugăciune“. Sau credinciosul l-a insultat pe D-zeu și l-a mâniat; în fine foarte bine că îl pedepsește acum, nevoind sa-l asculte. «Crezi tu oare că D-zeu nu judecă drept?» Sau dacă crede el că s'a purtat bine și drept cu D-zeu care-i cunoaște cele mai mici greșeli, poate că vrea D-zeu să-l încerce dacă își menține credința, și dacă nu i se frânge evlavia în cazul când nu este răsplătită de sănătate și de bunuri exterioare. Sau în fine: Nu este în căderea noastră să pătrundem drumurile și hotărârile lui D-zeu. „Cui i-a fost dat să aștepte vrerea lui D-zeu?“ Cine i-a dat ceva dinainte ca să aibă drept să-i pretindă răsplătă? El procedează după inteligența sa, omul trebuie să se plece cu smerenie. Câte odată firește, este foarte greu de a supune și a adapta astfel credința la experiențele ce o contrazic. Dacă cu toată ascultarea, credinciosul și smeritul față de D-zeu suferă încontinuu, pe când ateul și cel ce-și bate joc de divinitate, nu sunt chinuiți, „ci sunt fericiți în lume și se îmbogățesc“, nu este ușor să eviți o poziționare a gândirilor și să te uluiești în privința Domnului. Credința găsește soluția, dacă nu în toate părțile, cel puțin în unele, și încorpând cu multe secole înainte, fiind la început o teorie a misterelor la sectele elene, soluția aceasta a devenit acum un patrimoniu de cunoștințe răspândit pe întreg globul pământesc. Speranța pusă în D-zeu, speranță care nu a fost încă realizată până la pragul mormântului, își va găsi totuși complecta ei realizare. Credința împinge speranța în lumea cealaltă, și dincolo de mormânt. Tocmai în lumea aceea de nepătruns este ordinea voită de D-zeu. Evlaviosul trebuie să sufere. Viața sa actuală este numai o parte introductivă și subordonată întregii sale existențe. Sufletul trăiește veșnic. Trecând prin viața aceasta el este legat de corp și de nevoile lui; după ce a trecut prin ea, trăiește fără el. Cine vrea să ia parte la norocul ce se pregătește în viață de dincolo, liberată de corp, trebuie să se pregătească încă în această viață pentru ea, îndreptându-se în spre D-zeu, și îndepărtându-se de carne și de plăcerile ei, adică tocmai prin suferințe. De aceea el va fi răsplătit acolo printr-o bucurie vecinică, cu totul alta de cum o poate oferi această lume, și anume prin participarea la fericirea divină lipsită de orice dorință. Penelegiuitul așteaptă, din contră, pedeapsa de veci.

Noi avem despre natura zeilor anumite reprezentări. În formarea lor, credința este strâns legată—după cum am spus mai sus despre

orca credință izvorâtă din nevoi — cu știința timpului, în general cu toate concepțiile și întreaga stare culturală a epocii. De aceea avem o varietate atât de extraordinară de religii, din care cauza, studiile asupra religiei, cari s'au mărginit mai ales la formele superioare apropiate de noi, nu au răușit aproape de loc, să explice adevărata natură a tuturor acestor creații apărute până azi. În condițiile primitive, când fiecare trebuie să aibă grijă de toate nevoile sale, când cunoașterea raporturilor legale între lucruri este foarte redusă, când totul formează o pluralitate nedesmembrată de mici unități independente, putem spune același lucru și despre zei. În fond fiecare dintre ei, poate totul—chiar dacă nu izbutește în toate la fel—și se servește de puterea lui cu totul după bunul său plac. Unii dintre ei, sunt mai tari, alții ceva mai slabi, însă cu mici diferențe între ei; în total ei formează o masă neorganizată de indivizi cu aceleași drepturi, se ceartă, se împacă, întocmai ca oamenii, după a căror imagine au fost chiar creați. Din unități mai mici se formază unități mai mari, triburi, clanuri; atunci și zeii devin divinități ale tribului, deosebindu-se mai mult unii de alții, cu atât mai mult cu cât condițiile de viață ale triburilor sunt mai diferite. Societatea se împarte; de sus în jos apar stăpâni și servitori de diferite profesii: meseriași agricultori, comercianți; zeii vor fi unul pentru a îngriji de războaie, un altul de viticultură, etc. Diferite complicațiuni de detaliu, supunerea unui popor și asimilarea religiei sale, largirea orizontului prin relații comerciale, schimbă puțin mersul general al acestei dezvoltări. Pentru dezvoltarea aceasta, sunt însă două lucruri de cea mai mare importanță.

Întâiu formarea unei conștiințe morale superioare: întinderea cerințelor morale dincolo de limitele naționale găsite la origină pretutindeni și aprecierea acțiunilor după intenții. Ceeace omul consideră ca un ideal pentru el, ia ca imagine pentru zeii săi: *ei devin figuri morale*. Aceasta are o dublă consecință pentru ei. Pe deo parte, o aprofundare și o pătrundere în forul intim al naturii lor. Ei sunt desbrăcați de asemănarea exterioară cu oamenii, de antropomorfismul elementar. Zeii nu locuiesc în temple zidite de mâna omului; și nici nu văd, nici nu aud, nici nu se mișcă ca oamenii; ei au o natură pur spirituală. Tot astfel scade și adorația exterioară precum și stricta îndeplinire a prescripțiilor de cult. Ceeace vor zeii nu este sângele animalelor jertfite și nici sfințirea unor anumite zile, ci o inimă neprihănită și îndreptată spre a face bine, o purtare blândă și fapte bune. Însă atunci moralizarea zeilor este în strânsă legătură cu unificarea lor. Moralitatea este una singură și dacă ea constituie atributul principal al zeilor, ei își perd însușirile opuse. Afară de aceasta, dacă moralitatea încetează de a se aplica numai la membrii unui singur popor, trebuie să întindem domnia dreptății și asupra dușmanului; astfel dispar limitele naționale și pentru zei, ca fiind purtătorii dreptății. Apoi în general perd ușor pluralitatea: Ei devin un singur D-zeu. Din cauza acestui raport între moralitate și un D-zeu unic, toți marii moralisti și inițiați ai religiei, profeții evrei, Zaratuștra, Platon sunt în același timp și reprezentanții unei singure divinități.

La acestea se mai adaugă și alte motive: Așa de pildă o conștiință puternică a trunchiului etnic la evrei — D-zeul nostru este mai puternic de cât al vostru. D-zeul vostru nici nu este un D-zeu, — așa sunt considerațiile teoretice la Greci; astfel tind religiile superioare în spre monoteism, cu toate că—după cum ne arată creațiunile de semi-zei ale creștinismului—este greu de a institui monoteismul față de nevoile opuse ale masei.

Celălalt moment extrem de important este lărgirea cunoștinței. Omul observă încetul cu încetul că lucrurile în majoritatea lor, nu sunt aruncate într'o parte sau alta la nimereală, lucru ce poate să observe firește, chiar el însuși. Pe zi ce trece el constată că există reguli fixe după cari se conduc lucrurile și dacă le observăm, capătă în mână sa puterea dorită asupra lor. Pionerii îndrăzneți ai gândirii vor obiecția îndată că ele se conduc astfel, după legi fixe, nu numai în cea mai mare parte a lor, dar în general, fără excepție și nu numai evenimentele materiale se conduc după legi fixe inviolabile, dar și cele spirituale. Experiințe ulterioare confirmă această afirmație; în curând va fi greu de a nu o recunoaște. Prin aceasta se pare că se ia religiei orce bază, căci cum poate divinitatea să ajute, dacă nu are posibilitatea să pătrundă după voia ei în lucrurile și în inimile oamenilor? Nevoia religioasă care în tot acest timp rămâne neschimbată se poate adapta și ea la această schimbare de concepții. Formele și noțiunile în care s'a manifestat se schimbă, își modifică înțelesul și îl perd chiar, în parte; astfel ia naștere cea mai înaltă formă religioasă așa cum este formată cu mai multă sau mai puțină consecvență de unii filosofi. Însă natura intimă a religiei îmbrăcată acum într'o haină nouă, rămâne aceeași și de aceea prezintă chiar aceeași însemnătate.

De pildă rugăciunea capătă pentru cel ce se roagă, o valoare pur psihologică; ea îl umple cu speranță, cu încredere, curaj și poate că el execută acum cu propriile sale forțe, lucruri pe cari, îndoiindu-se despre sine, credea că are nevoie de ajutor străin. Prezicerea ajunge o chestiune a savantului, firește într'un alt sens de cât până acum. Și creștinismul limitase profeția — în înțelesul său original — la profeți și apostoli, și a făcut foarte bine. De asemenea și vrăjitoria, în înțelesul său original devine imposibilă; și ea trece la savanți, mai ales la tehnicieni, însă într'un alt înțeles. Tot creștinismul a pregătit lucrurile și în chestiunea asta, într'adevăr cu mai multă întârziere de cât cu profeția; vrăjitoria este mai importantă pentru lucrurile practice. În parte nici nu mai recunoaște intervențiile vrăjitoarești în evenimentele lumii externe, iar în parte le recunoaște numai ca o facultate a sfinților. În schimb el limitează puterea de vrăjitorie a preotului asupra activităților de ordin pur spiritual: el îndeplinește în sacrameinte, un fel de sfințire magică. În fine, divinitatea care este expusă de a fi cu totul înstrăinată de această lume, din moment ce i se contestă putința de a interveni în viața acestei lumi, este cu totul înglobată în ea și astfel satisface dorința multor credincioși. D-zeu este lumea, dacă privim lumea la rădăcina unică a existenței sale, dacă privim mulțimea lucrurilor la izvorul lor. Legile după cari se ordonează lu-

crurile nu sunt manifestări exterioare ale lui D-zeu, ci ale naturii sale proprii, ele sunt și legiile sufletului; D-zeu este în tine, în mine, pretutindeni. Ajutorul pe care ni-l dă el, nu consistă în avantajii exterioare ci interioare: înțelegerea firei lui D-zeu, înțelegerea succesiunii lucrurilor în el, înțelegerea apariției lucrurilor din el în mod necesar și prin aceasta recunoașterea și tolerarea, chiar și a acelor lucruri care ne aduc nemulțumiri. Exprimat în termeni mistici: Cufundarea în D-zeu, ridicarea până la el și identificarea cu el, cu ceace e transcendent și astfel eliberarea de lumea simțurilor și de suferințele ei: Între *Luther* și *Spinoza* diferența poate fi enormă. *Luther* îi pune lui D-zeu «cărțile pe față», și îi trage atenția în mod energic că, conform cu promisiunile sale, trebuie neapărat să-i asculte rugăciunea cu privire la susținerea lui *Melanhton*, dacă vrea ca și de aci înainte să mai aibă încredere în el; el declară astfel diavoliului cu un gest de lanskenet că îl desconsideră cu desăvârșire. *Spinoza* declară că D-zeul lui se află față de D-zeul lui *Luther*, întocmai cum se află câinele, constelație cerească, cu câinele care iatră pe pământ și consideră viața în D-zeu ca o meditare asupra marelui înălțurii de ordin rațional, ce există între lucruri. Orât de mari pot fi aceste deosebiri între credința lui *Luther* și a lui *Spinoza*, ceace caută amândoi în credința lor și *ceea ce găsesc chiar în ea* este absolut același lucru și anume, ceace este comun tuturor religiunilor: apărare față de necunoscutul înfricoșător și față de teama de supranatural, liniște pentru inima neliniștită.

Viața însă este ca o hidră. Sufletul cu ajutorul religiei, îi taie două capete amenințătoare și în locul lor cresc alte două capete mai grele de biruit de cât primele. Religia prin unele din proprietățile sale fundamentale, ia pe de o parte o atitudine contrară față de alte creațiuni ale sufletului, iar pe de alta o atitudine binevoitoare; atitudinea contrară, prin raportul său particular față de știință, cea binevoitoare prin efectele religiei însăși. Ambele dau naștere unei serii de noi dificultăți.

1) Dintre toate creațiunile vieții sufletești, religia are, din motive ușoare deînțeles, ceamai mare tendință de stabilitate. Învățăturile sale, prescripțiile sale, ceremonialul său, se învăluiesc într-o autoritate divină, și D-zeu este neclintit. Știința însă nu este neclintită; câte lucruri mai au valoare pentru noi din câte se credeau acum 100, 500 sau 1000 de ani? Religia și-a însușit câte ceva, cizitând poate și după aceea schiopătând puțin. Însă ceace a primit odată și și-a însușit ca o învățătură a sa, trebuie să menție cu îndârjire și să apere cu energie. Într-o religie mai bătrână se află suprapuse resturi de științe și de concepții ale generațiilor de mult dispărute, resturi ce nu le poate îndepărta fără o procedare violentă. De aci rezultă un mare dezacord, care în fond se mărește din ce în ce, cel mult ajunge să se mărească mai puțin: savantul zgudue mereu credința simplă și de mult venerată pe care credincioșii nu o pot împărtăși fără ca să ducă o viață dublă interioară, iar preoții vestesc mereu că numai ei posedă adevărul etern, pe când acei cari cred că știu toate mai bine, nu po-

sedă de că ipoteze contestate, Ce lupte mări au trebuit să aibă loc pentru a scăpa de concepția geocentrică despre lume și ce îndârjită și absurdă este acum lupta ce o susține teoria biologică evoluționistă. Ce nedemne sunt încercările lamentabile, cari nu mai conțin, de a interpreta poezia măreață a mitului evreesc despre creațiune, care e adoptat de creștinism, în conformitate cu cosmologia și geologia modernă sau în vre-un alt chip, numai ca să nu fie recunoscut ca un simplu mit. Spre sfârșitul vremurilor antice, se credea despre divinitate, în raporturile ei cu lucrurile, că poate să fie în același timp și aici și acolo. Ceeace credeau, vedeau chiar intuitiv realizat în numeroase fenomene; de pildă soarele care împrăstie vecinic și abundent razele sale în întreaga lume și totuși se menține același nepuizabil și etern la postul său; forțele vitale ale plantei sunt împrăstiate în toată structura sa, în ramuri, frunze și flori și cu toate acestea ele rămân laolaltă neslabite și nemicșorate în rădăcina ei. Teologii creștini s'au arătat ca oameni moderni, cari au în vedere ultimele rezultate culturale ale epocii, aplicând ideile acestea și pentru scopurile lor și alcătuind concepția trinității. Așa, filosofia lui Filon, anterioară lor cunoaște un fel binitate iar cea neoplatonică, contemporană cu ei, o patrinitate. Concepțiile însă s'au schimbat. Ideea acea de realități cari radiază în afară și cari rămân în același timp nevătămate, a disparut și nu mai are nici un fel de însemnătate pentru înțelegerea lucrurilor. Fiecare școlar știe că energia radiantă, pe care o răspândește soarele, este pierdută pentru el și că el va dispărea în mod inevitabil, dacă această energie nu-i va fi înlocuită cu nimic; așa că trinitatea a ajuns pentru noi o formulă cu desăvârșire moartă. Foarte puțini știu ce înțeles avea ea odată, din punct de vedere istoric; ea nu mai reprezintă pentru nimeni o forță într'adevăr vie, care să aibă influență asupra explicării lucrurilor. Formula există însă; ea împiedică de a însuma la teoriile creștinismului alte idei, de data asta corespunzătoare gândirii noastre; însă evident că înlăturarea ei din rândul dogmelor aduce cu sine cele mai mari dificultăți.

2) După cum am arătat, religia este pentru cel ce o posedă, un mijloc în marea luptă pentru conservare. Dar ea este un mijloc și pentru lupta de conservare pe care o duc oamenii *unii contra altora*, și ca atare este indicată să înmulțească relele ce această luptă aduce cu sine în mod inerent. Vom trece cu totul peste dorința de stăpânire a preoților și peste nenorocirile cauzate de această dorință. Neajunsul acesta a fost observat relativ repede și a fost combătut cu mai mult sau mai puțin succes. Mult mai important este altceva. Religia ajunge cu oarecare necesitate un mijloc de luptă al stăpânilor contra sclavilor, despre care ne-am ocupat mai sus (pag. 157). La observația ce i se face cu privire la nedreptățile cari există în asemenea împrejurări, ea răspunde că D-zeu a vrut așa, căci dacă nu, nu ar fi fost astfel. Ea impune omului sărac și apăsător semnare pentru soarta sa, desconsiderare pentru bunurile acestei lumi și speranță pentru lumea viitoare. Deoarece însă oamenii puternici și stăpânitori, intrucât îi privește pe ei, par a fi foarte puțin înclinați de a se asigura de viața viitoare, re-

nunțând la avantajile lumii pământești, desconsideră aceeași credință cu care caută să ție de scurt pe supușii lor nemulțumiți. Ei recurg la mijloace bizare pentru a sprijini pe credinciosul care a început să șovăe. Cu toate că religia nu s'a născut de a inspira frică ci de a o birui, totuș, în lupta ce trebuie să ducă, în contra cârtitorilor, amenință, că pe necredincios îl așteaptă cândva pedepse aspre. Ba adesea nu se mulțumește numai cu amenințări pentru viitor ci anticipază puțin ziua divină a judecății. Astfel iau naștere urmările nenorocite ale *intoleranței* religioase. Cei ce se simt loviți de ea, caută să se apere și astfel asistăm la luptele ce se dau în jurul religiei, lupte mult mai violente și mai îndârjite de cât luptele ce trebuie să le ducem în jurul altor mijloace de care avem nevoie, pentru propria noastră conservare.

Religia perde mult din valoare prin aceste multe rele, cari apar ca urmări ale ei. Lucrul acesta are însă și partea sa bună, căci tocmai din cauza aceasta, lupta în jurul ei, devine mai puțin îndârjită; are însă și un revers și e de sperat că sufletul va ajunge odată să-și însușească avantajile unei credințe religioase care să nu fie în conflict cu știința, care să nu fie pusă în slujba unor scopuri egoiste și care să nu aibă ca urmări, o întreagă serie de neajunsuri.

Intrucât suntem încă departe de scopul acesta, nu suntem în stare să spunem în ce fel se va realiza. Probabil însă că vom grăbi realizarea ei dacă vom răuși să convingem pe servitorii religiei că, dacă vor să menție *religia*, prima și cea mai cu cale grijă a lor, trebuie să fie de a se ocupa de religie, în loc de a se ocupa de geologie, astronomie, biologie, sau cel puțin de psihologie și politică.

Bibliografie

W. James The varieties of religious experience (1903) E. D. Starbuck Religionspsychologie.

§ 26 Artă.

Grupa a doua de urmări rele de cari trebuia să se apere sufletul, se datora faptului următor: În lupta necesară pentru conser-vare, sufletul nu-și manifestă întreaga sa energie, de aici neliniște și nemulțumire. El lecuește acest rău, prin artă, adică prin contemplarea operei de artă, în general prin plăcerea pentru ea.

După cum vom vedea, opera de artă ne bucură printr'o stimulare foarte variată de activități sufletești, dar nu face nimic mai mult de cât să ne bucure. Mâncări alese, haine noi, o ocupație productivă ne bucură de asemenea, unele prin mirosul lor, celelalte prin înfățișarea lor, toate prin însemnătatea lor. Însă în afară și înainte de toate astea, ne mai bucură prin raportul dintre ele și un scop din afara lor: avem neapărată nevoie de ele pentru existența noastră. Pe de altă parte, având în vedere acest raport exterior, nu ne mai bucură: ne excită pofta pentru mai mult, sau ne indispuce pentru

că nu putem înlăptui acel mai mult, sau pentru că am făcut exces, și așa mai departe. Contemplarea artistică aduce de sigur cu sine și o oarecare favorizare a vieții, în sensul larg al cuvântului, însă amatorul nu-și da de loc seama de aceasta; pentru conștiința sa nu există de cât numai satisfacția pură, ce i-o oferă opera de artă în sine, pentru conținutul ei bogat; ceeace simte el este satisfacție nu fericire. Cu un tablou sau cu o melodie nu pot face — luând, a face, în înțelesul obișnuit — nimic altceva; ele mă bucură, dacă mă bucură, nu pentru vre-un scop mai îndepărtat, și nici ca adevărul, care mă bucură prin ordonarea sa într'un sistem mai vast. Ele au scop și sistem în ele înși-le, fiecare este un tot complet în sine și care se sprijină pe sine. De aceea opera de artă ne liniștește, în mijlocul unei activități cât de mari; ea nu duce sufletul mai departe. Ea ne scapă de amărăciunile pe cari le simțim în urmă și cari în deobște sunt amestecate cu bucuriile căpătate în goana după noroc sau goana după conservare.

Putem privi opera de artă ca înlăptuirea unei cerinți pe care artistul trebuie să o cunoască tot atât de puțin, după cum orice om care vorbește trebuie să cunoască legile vorbirii; totuș putem pomeni de ea, ca de ceva ce există în mod obiectiv în creațiunile sale. Ea este absolut generală pentru orice operă de artă și se rezumă în cuvintele, *bucură-mă, fără a mă face poftitor*; lasă-mă să simt, fără să vreau să am ceva sau fără să am a voi ceva, fără a deștepă în mine invidia sau bucuria răutăcioasă sau alte asemenea porniri sufletești. Această bucurie nepoftitoare, această simțire fără dorințe, mai poartă numele de bucurie estetică, satisfacție estetică.

Cum or fi ajuns oamenii să-și procure plăcere pe această cale particulară? Artă apare în deobște într'o strânsă legătură cu religia; dezvoltarea enormă ce o dăorește ea acestei legături, este evidentă. Templele zeilor și bisericile, sunt opere de artă și capătă o înfrumusețare artistică din cele mai bogate; existența și răptele zeilor, formează conținutul a numeroase opere de artă. Din toate acestea, suntem conduși a presupune că artă e un produs al religiunii și nu greșim când spunem aceasta. Firește că raportul între ele nu este încă complet explicat. Poate că trebuie să ni-l închipuim printre altele, că demonii ajutători din religiile primitive (pag. 160) au fost crezuți — prin analogie cu sutletul omenesc care locuiește în corpul său, — că locuiesc în animale sau într'o anumită specie de animale. Atunci natural că vom putea vrăji cu ajutorul acelor animale. Păcat însă că nu pot fi luați după voce cu sine; cu atât mai puțin pot fi omorâți, fiind sfințiți. Tot ceeace este oarecum în raport cu o ființă — și aceasta nu numai după concepția primitivă — face parte în mod intim din ea însă-și, este într'o continuă comunicație, reprezintă, ca să zicem așa, o parte din ea. Așa de pildă o zdreanță din vestmântul acelei ființe, ba chiar numele său. „Pentru numele lui D-zeu“, „pentru numele lui Isus“, sunt la început formule vrăjitoarești. Aceasta ne dovedește că înainte de toate, o imagine a acelei ființe, conservă acest raport strâns, că deci forțele originalului se mențin și în imagine și că invers, putem influența asupra originalului dacă ne servim de imaginea lui. În felul acesta s'a ajuns ca să se creadă că armele sunt mai eficace dacă au gravate pe ele imaginea unui animal protector, să se creadă pe sine însuși invulnerabil, dacă poartă cu sine o asemenea imagine sau să-și făurească idoli din zeii săi, pe cari să-i înzestreze sau chiar să-i pedepsească. Bucuria produsă de această activitate de imitare, care a fost la început de ordin pur practic, nu s'a oprit aci. Ea separă creația artistică de religie adică o scut de a mai fi un mijloc vrăjitoresc pentru cazuri de mare nevoie — în imaginile madonelor și ale sfinților mai există încă un rest din ei — și li atribuie o valoare proprie. Creația artis-

tică nu mai servea oamenilor, pentru ca armele lor să aibă mai multă eficacitate, ferul se pricepea mai bine la asta. Ea învăța pe oameni viza plăcerii fără dorințe și astfel ajunseseră oamenii să o dorească și să se bucure de ea, ca alare. însă cu aceasta ea a fost din nou redată religiei, chiar dacă acest raport de unificare diferea de cel dela început. De oarece oamenii căutau să procure plăcere și zeilor lor, după cum căutau să-și procure și lor inși-lor, le făceau printre altele și opere de artă. Apoi, de oarece simțeau că cu cât conținutul acelor opere de artă este de un ordin mai înalt, cu atât efectul lor este mai mare, obișnuiau să reprezinte în ele mai ales zeii, adică ceea ce aveau ei mai înalt, expresia cea mai înaltă a personalității lor.

Oricum, religia putea doar să fi participat și ea la cauzele de apariție ale artei sau să fi fost o cauză care să fi determinat numai anumite feluri de artă. Căci noi mai cunoaștem foarte precis și alte cauze producătoare de artă, cari au în parte, o origină mai îndepărtată decât cea religioasă. Una din ele este jocul. Jocul este instinctul comun la oameni și la animale, care determină manifestarea forțelor trebuincioase în lupta pentru conservare, fără însă ca aceasta luptă să ocazionaie îndeaajuns, atât în general, cât și în fiecare caz, manifestarea acestor forțe (pag. 90). Adesea el se manifestă în mod natural, în aceleași forme ca și instinctul de conservare; în acest caz, acțiunea jocului apare ca o imitare a acțiunilor de conservare; atât că nu are nici un scop — cei puțin direct — pentru conservare și pentru conștiința celui ce se joacă. Prin aceasta, jocul are importanță pentru artă. Prin el activitatea omenească începe să nu fie făcută numai în vederea unei necesități, începe să fie liberă de nevoile existenței. Firește ca aceasta nu reprezintă decât începutul. Jocul nu este încă artă, căci emanciparea aceasta, nu este încă îndeaajuns de dezvoltată. El este încă prea serios, bucuriile lui sunt încă prea mult în slujba necesităților reale. Bătălia care se joacă de-a bandiții sau de-a soldații, cu alți camarazi de-ai lui, nu redă un bandit ca actorul, el este banditul. Idealul său ar fi deci ca să se poată bucura în mod real, în jocul său, de tot ceea ce-și reprezintă el ca avantajii ale vieții de bandit: libertatea fără margini, puterea asupra altora și asupra averilor lor; actorul nu se gândește la asta. Chiar și când reprezintă un rege, cu care ar schimba desigur, el fiind un simplu om, ca artist nu vrea să fie regele, ci doar să joace pe regele. Deci jocul este o treaptă medie între artă și viață, însă mai mult o pregătire pentru artă.

Apoi același rol îl mai au și alte fenomene ale existenței primitive, a căror explicațiune mai precisă nu este necesară. Același lucru este comun și la ele. Odată cu activitatea ce se desfășoară în slujba conservării sale, omul învață cutare sau cutare lucru care este trebuincios acestei conservări sau care contribuie la favorizarea ei. însă în același timp lucrul acesta posedă deja, înainte de a avea această relație de utilitate, o valoare mare de plăcere. La început, în acele vremuri primitive, — când lupta pentru existență constituia o presiune, care domina totul, — această valoare specială era de zăbă luată în seamă. însă după ce a început să aibă succese mai multe în lupta pentru existență, în vremuri liniștite, omul începe încetul cu încetul, să o ia în seamă. El observă că mijloacele de luptă cari nu reprezintă pentru el la început decât un mijloc de hrană sau o armă, îi poate produce plăcere, chiar și independent de folosul adus; el mai observă că unele fenomene cari însoțesc activitatea depusă în slujba conservării, îl atrag în același mod. În felul acesta el este determinat de a căuta lucrurile acestea pentru ele inși-le; ele capătă pentru el o valoare artistică. Așa se întâmplă cu culorile împetritate și alte mijloace de podoabă prin care caută să plăcă, așa se întâmplă cu semnele cari dovedesc că acele lucruri sunt proprietatea lui. Stările acestea de plăcere se descarcă în mod reflex în țopări, în săriri, chiuiuri, strigări. în timp ce se întâmpluosc, mișcările sunt simțite totdeauna ca ceva plăcut; aceasta constituie un îndemn pentru a fi repetate în mod intențional și devine astfel o cauză a dansului și a cântecului. Din povestirile și descrierile lucrurilor percepute, în legătură cu abundența peste măsură a activității neordonate de reproducție, sau naștere legende și povești. Descoperirea gustului de simetrie și ritm, precum și descoperirea coordonării unificate, atât în spațiu cât și în timp, de mai multe elemente, au căpătat pentru artă, înainte de toate, o foarte mare însemnătate. Au fost des-tule ocazii ca să observe că dacă se ordonează mai multe lucruri variate într-o alternare regulată, sau mai multe linii variate în figuri simetrice, ele au o în ațșare

incomparabil mai bună, decât dacă se pun la nimereală; apoi au observat că mișcările dansului și cele de manoperă, nu numai că progresează mai repede dacă sunt făcute într'un ritm anumit, dar că înainte de toate, sunt mult mai plăcute, decât mișcările cari nu au nici un ritm. Însă ritmul și simetria are o însemnătate mai mică pentru conservarea existenței decât pentru plăcerea artistică, pentru care au însemnătate foarte mare; așa că se ușurează mult separarea lor de activitatea pentru conservare și executarea lor pentru ele înși-le. Într'adevăr, judecând după observațiile făcute asupra popoarelor sălbatice de astăzi, prima artă independentă și răspândită aproape general, a fost dansul cu ritm riguros, însoțit de muzică și cânt, adică un dans executat în tact. Dansatorii mai urmăresc și scopuri practice: Producerea de însuflețiri extazice, înfricoșarea demonilor și altele; însă ei procură pentru spectatori, și spectatorii caută într'adevăr în reprezentația la care asistă, plăcerea pur estetică.

Toate aceste împrejurări diferite, au contribuit spre a da naștere artei, așa cum există ea din totdeauna și atât cât este comun la toate felurile ei. Totuș, ceea ce unește toate aceste forme diferite de artă, este aceeaș nevoie generală a sufletului, care găsește remedii în artă și anume satisfacția fără dorințe. Natural însă că această egalitate de efect, determină și o anumită egalitate de metodă de a o obține.

Pentru a arăta acest lucru în mod mai amănunțit trebuie să facem o distincție. În orice activitate omenească, ca și la opera de artă putem deosebi trei lucruri, *cari au o importanță pentru viața sentimentală*. Întâiu un anumit *conținut sau subiect*. Dacă opera de artă este un tablou, ea ne poate reprezenta o luptă sau un peisaj, dacă este o poezie ne poate reda legenda odisea sau a craiului ieilor, dacă este o bucată muzicală poate fi un vals sau un marș funebru. Al doilea, acest subiect este *format* sau întocmit totdeauna într'un anume fel. Dacă reprezentăm cina cea de taină putem așeza pe cei 12 discipoli, sau separați unul lângă altul sau în grupe, pe care le putem întocmi la rândul lor în diferite feluri; putem clădi o biserică în stil roman sau gotic. În poezie avem măsura versurilor, împărțirea în strofe, sau împărțirea în scene, iar în muzică, orânduirea părților unei bucăți muzicale și armonia. În afară de aceste două puncte de vedere, opera de artă mai prezintă ceva în plus. După cum am arătat mai sus, nu suntem nici odată pur și simplu pasivi, când luăm cunoștința de o ființă sau de un eveniment obiectiv; întreșesem și prelucrăm totdeauna în modul cel mai variat, materialul obținut, cu reprezentările avute; îl interpretăm și îl transformăm. Deci, dacă un artist vrea ca redarea cinei celei de taină să mă impresioneze, nu are de cât să redea acest subiect în multe alte feluri deosebite, — facem abstracție cu totul de momentul special pe care chiar ni-l redă. El îmi poate arăta o duzină de pescari și de percepatori evrei sau pe discipolii mântuitorului sau poate să mă lase să întrevăd importanța pur omenească sau cea istorică a evenimentului—toate acestea depind de ochiul cu care privește *el* acest eveniment, din punctul de vedere spiritual. Astfel aspectul exterior al tabloului său, poate fi foarte diferit: Artistul își poate așeza persoanele într'o sală spațioasă, care să mă facă și ea, să înțeleg ceva, fie prin decorul ei bogat, fie prin simplitatea ei, sau poate să concentreze asupra personajilor întreaga sa vigoare și să ni le prezinte într'o mărime impunătoare; el se poate servi de o tehnică sau alta și pe fiecare la rândul ei să o mânuiască

în alt mod. Într'un sens mai larg, tot ceea ce îmi oferă opera de artă este strâns legat de persoana artistului; artistul este acela care îmi arată punctul său anumit de vedere, chiar în alegerea subiectului și în întocmirea lui ca formă, în sensul pomenit mai sus, însă în chestiunea ce ne preocupă acum, individualitatea sa, se manifestă foarte puternic. De aceea tot ce este chestiune de concepție și redare poate fi numit: *conținutul personal* al operei de artă. În consecință putem deosebi la orice operă de artă *subiectul, forma și elementul personal*. Dar să nu se creadă că facem această împărțire pentru că spiritul nostru este așa deprins. Putem să împreunăm din nou, foarte ușor, părțile separate mai sus, sau putem să le apropiăm limitele. Atunci va trebui să facem în identitatea obținută, alte separări, asemănătoare cu acestea — pentru a putea totuși să vorbim de fiecare în parte — însă sub alte numiri; or cu aceasta, nu am folosi nimic.

În toate trei privințe — și despre asta e vorba — opera de artă deșteaptă sentimente; și anume, în fiecare din aceste privințe, ea le deșteaptă — ceea ce atârna de împrejurări, — în modurile diferite arătate mai sus (pag. 137): direct și asociativ, prin reacțiuni sentimentale *asupra* sau *despre* datele sensibile și prin pătrunderea sufletului nostru în aceste date, prin indentificarea lor cu eul meu propriu și generalizarea lor, spre a face din ele un tip pentru evenimentele în general. Dacă este așa și dacă valoarea operei de artă constă pentru suflet în faptul că procură o plăcere fără nevoi, urmează cu necesitate, că pentru ca să aibă *întreaga sa valoare*, opera de artă trebuie să producă *acest efect în același timp, în toate aceste trei privințe*. Distincțiunea ce o facem între ele, este numai o chestie de abstracțiune a noastră, opera de artă nu se poate lipsi de nici una din ele și dacă ea nu-și produce efectul într'o privință, dacă nu ne bucură, sau dacă aparține lumii dorințelor, atunci nu numai că efectul său total se micșorează, dar *este și anihilat de o reacțiune pozitivă*.

Să vedem încă odată cum aplică sufletul în opera de artă aceste lucruri, la cele trei puncte de vedere. Spuneam că ele reprezintă cerințele ei la artist și că artistul le crede în deajuns pentru ca opera de artă să poată fi luată ca atare. Sufletul spune artistului: Bucură-mă în primul rând prin alegerea subiectului, având grija de a nu-mi produce pofta de a-l poseda. Deșteaptă prin el numai sentimente: în-ouieșează-mă, procură-mi o dispoziție bună, sau fă-mă să compătimesc, înflăcărează-mă, doboară-mă, dar în același timp să mă înalți, fă-mă să tremur pentru ca apoi să mă lași să respir din nou. Rămâne în grija ta să-ți iei de unde vrei subiectul, ia ceea ce crezi tu că e bun între cer și pământ, dintre lucrurile înalte sau cele de rând, din realitate sau poveste. Du-mă dacă voești într'o cameră de bolnav sau într'un ținut deșert, în fața unui cerșetor sau a unui animal sălbatic însă să-mi arăți că într'o cameră de bolnav nu se află numai durere și miros fenicat ci și devotament și resemnare și că cerșetorul nu numai că poartă zdrențe, dar și că are în afară de ele și cu toate că le are pe ele, și trăsături plăcute de umanitate generală. Un singur lucru cer în toate: *interesează-mă*.

Mai departe: Bucură-mă și prin forma ce o dai subiectului ales. Eu sunt obișnuit cu activitate vie și variată; nu-mi oferi prea puțin și lucruri prea simple, acestea mă plictisesc. Însă în același timp, sunt obișnuit și cu unitate și concentrare mare; nu-mi oferi lucruri prea multe și felurite, acestea mă zăpăcesc, mă dezorientează, mă chinuesc. Caută să satisfaci aceste ambe laturi ale caracterului meu. Dă simțurilor și activității mele asociațoare, hrana de care are nevoie: o desfășurare intensă de detalii bine distincte. În același timp dă și facultății mele de concepere ceea ce îi trebuie ei: o armonie intimă a tuturor acelor detalii, care să le coordoneze în grupe mai mici sau mai mari și în fine, cari să le împreune într'un singur tot măreț. Lasă-mă să văd o operă, de pildă un dom gotic, cu alte cuvinte o bogăție nemăsurată de detalii mici și mari de același fel sau diferite, cari sunt toate dominate, puse la locul lor, întocmite în unități din ce în ce mai înalte, de aceleași legi de formație, legi inexprimabile și totuși direct observabile; altfel spus, o mulțime inepuizabilă, în care toate se întretes în vederea unui tot, în care fiecare parte agită și trăiește în cealaltă. Deci *preocupă-mă*.

Și în fine: Bucură-mă — și nu prea puțin — prin tine însu-ți. Arată-mi ce a descoperit ochiul tău ca îmbucurător în acest subiect și care a rămas ascuns pentru mine, arată-mi ce parte caracteristică observi în el, în timp ce eu nu văd de cât lucruri comune. Dă-mi, ca să mă servesc de o vorbă a lui Schiller, «o individualitate» care merită «să o expui în fața oamenilor și a posterității» dă-mi imagina pură a stării de suflet a unui spirit desăvârșit. Însă să-mi mai arăți apoi și cum ai ajuns să stăpânești acest subiect arid în mod magistral și fără trudă, pentru a-l insufla cu propriile tale stări de suflet. Mă simt înălțat când privesc puțința omenească și dominarea omului asupra naturii, căci și eu sunt un om, chiar dacă nu mă gândesc să mă iau la întrecere cu tine. Arată-mi că poci să creezi o viață intensă și un soare luminos, din pete din culoare moartă și că poci să-mi descri în câteva cuvinte un caracter, sau cauzele profunde ale unei acțiuni. Într'un cuvânt: *arată-mi ce poci*.

Ar fi de spus câte ceva despre fiecare trăsătură în parte, care iormează efectul operei de artă. Însă pentru ca să mai putem spune ceva și despre relațiile reciproce între aceste trăsături, să ne mărginim a da numai explicația primei trăsături și anume a subiectului, explicație care este necesară. Cum începe artistul să producă plăcerea lipsită de dorințe, cu ajutorul subiectului său? El are la dispoziție pentru aceasta, două mijloace cu totul diferite. Primul îl găsim în forma sa cea mai pură, în muzică. Este mijlocul cel mai simplu și constă în faptul că pentru formarea operei de artă se ia numai acel material, care nu joacă nici un rol în lumea nevoilor riguroase. Sunetele și melodiile cântate din gură sau din instrument, nu sunt de nici un folos pentru propria conservare, deci ele nu vor putea excita pofte. În același timp însă, ele au proprietatea — într'o măsură mult mai mare de cât orice alt material care are oarecare valoare pentru conservarea proprie — de a lucra în mod admirabil asupra vieții

sentimentale, prin succesiunea și prin relațiile dintre ele, și de a produce sentimente și dispozițiuni foarte variate și foarte delicate. De aceea ele se pretează în mod admirabil, pentru formarea operei de artă.

Celălalt mijloc îl găsim în sculptură, pictura și poezie. Fără îndoială, aceste feluri de artă își iau subiectele dintre lucrurile de care ne servim, însă în același timp *prin imitație* le și separă de lumea acestor lucruri, astfel că noi nu le mai dorim. Ele nu ne dau lucrurile și evenimentele, direct din lumea de care ne servim, ci în imagine. Ele rup prin aceasta, toate firele cu care au fost prinse aceste lucruri, de rețeaua intereselor noastre de conservare proprie, fără ca totuși să le ia cu desăvârșire valoarea sentimentală. Sentimentele determinate de scopurile practice, sunt lăsate firește la o parte sau în orice caz slăbite; în schimb însă, sentimentele celelalte — tocmai cele pe care nu le-am luat în seamă — ies cu atât mai mult la iveală. Tălharul pe scenă sau în roman, îmi poate provoca admirație, căci și tălharul are o parte care merită admirație; dar tălharul la drumul mare? Păzește-mă Dumnezeu! Un covor picat îmi procură o plăcere pură pentru frumusețea modelului și a culorilor. Când privesc un covor în realitate, mi se interpun idei de preț, de durabilitate și altele care mă turbură. În felul acesta, imitația, care se sprijină în fond pe legile de asociație ale sufletului și care la început s'a manifestat în joc și în semnele vrăjitoresci, capătă, dacă o întrebuițăm în vederea artei, o însemnatate extraordinară. În felul acesta, imitația dă artei posibilitatea de-ași mări domeniul și acordă sufletului multilateralitatea în activitate, multilateralitatea vieții de toate zilele. Întrucât ceace ne izbaște în primul rând, la toate aceste trei feluri de artă, este imitația, nu trebuie să ne mire că sensul ei adevărat a fost mai deseori rău, decât bine înțeles. Dacă îi atribuim o valoare proprie intrinsecă și dacă o socotim ca un scop în sine pentru activitatea artistică, atunci cea mai mare parte din ceace caracterizează fiecare întrebuițare a ei, ne pare enigmatică. Dacă însă o luăm ca să zicem așa drept un truc pentru a ne procura plăceri nepofticoase, totul devine clar de înțeles. Să ne îndreptăm atenția în spre trei puncte.

Imitația trebuie să fie pe cât posibil de fidelă — atât cât nu i se opun cele ce urmează; cerința pe care trebuie să satisfacă imitația, este *adevărul natural în cel mai înalt grad*. În modul acesta ea trebuie să ajungă să ne deștepte sentimentele provocate de lucrurile imitate. La origină aceste lucruri imitate se identifică cu lucrurile naturale. Că și imitarea lor ne poate produce aceleași sentimente, aceasta se datorește asociației. Este evident însă că asociația se va face cu atât mai intens și mai sigur, cu cât se vor potrivi mai bine originalul cu copia și cu atât mai slab și mai nesigur cu cât se vor potrivi mai puțin. Dar neredând bine natura, nu dăm loc numai la o slăbire de efect; acest lucru dă naștere unei stări contradictorii, care ne oprește de a lua ca adevăr, schimonosirile ce ni se prezintă și care provoacă în noi o indignare contra artistului incapabil, care tinde evident, ca să ne redea cât mai fidel adevărul, fără însă să fi putut răuși.

2) Însă chiar atunci când răușește să ne redea cât mai perfect adevărul, *imitația nu trebuie să înceteze să se prezinte ca atare*; ea nu trebuie să ajungă niciodată să ne înșele în mod complet. Indemânarea artistului sarbătorește fără îndoială, la început, un mare triumf, însă ne readuce numaidecât în lumea noastră de necesități și prin aceasta devine fără sens. Nu am nici o plăcere în plus dacă privesc doi arbori de cât dacă ași privi numai unul, prin urmare la ce îmi folosește dublarea aceea obositoare? Deci când opera de artă redă perfect adevărul, admiratorul nu trebuie să piardă cu totul din vedere conștiința, că stă în fața unui adevăr imitat, că acest adevăr este un joc. Această conștiință nu trebuie să o aibă clară în minte în acel moment, dar ea trebuie să fie totdeauna ca o *reprezentare superioară* care domină restul. (pag. 121). Este cazul pianistului care nu trebuie și nici nu poate spune neapărat la fiecare notă: Aci sunt în cheia lui sol, aci sunt în re major, dar nici nu i-e permis să uite cu totul aceasta la fiecare notă, căci astfel nu ar putea să mai cânte acele note, cari sunt susceptibile de mai multe interpretări. De aceea lumea aparentă a operei de artă, trebuie să fie totdeauna separată de lumea dorințelor, nu numai printr'o delimitare clară dar care să se și impue dintr'o dată, Tabloul printr'o ramă, bustul printr'un soclu, drama printr'o scenă. Și delimitarea aceasta nu trebuie [să lipsească niciodată, altfel va altera și va slăbi efectul ce trebuie să-l aibă opera de artă asupra sufletului. Actorului nu-i e îngăduit să vorbească din mulțime. Circul se poate folosi de acest truc; dacă poetul are nevoie de el, nu are de cât să pue un public pe scenă în lumea sa aparentă.

3) *Din cauza adevărului pe care îl imitația trebuie să-l redea, nu trebuie neglijate celelalte proprietăți, cari fac ca opera de artă să fie atât de însemnată pentru suflet.* Totdeauna trebuie satisfăcute diferite cereri cari sunt în parte, opuse între ele: *Opera de artă este totdeauna un compromis.* Sufletul are nevoie de sentimente puternice cari să procure multă plăcere, însă natura oferă pe lângă lucruri importante și lucruri fără însemnătate, ba chiar și respingătoare. Subiectul care urmează să procure sentimentele, trebuie deci să fie prelucrat în copie, mai bine, trăsăturile sale fundamentale, perceptibile, trebuie să fie mai accentuate, chiar exagerate. Apoi natura este de cele mai multe ori confuză în abundența ei, ea nu corespunde nevoii sufletului de unitate, pe când opera de artă are nevoie de unitate în idee și unitate în formă. Așa că în opera de artă trebuie relevat esențialul din acel subiect, iar părțile întâmplătoare și accesorii trebuie neglijate. Formele trebuie raportate la un centru spațial sau spiritual și de aci trebuie coordonate, trebuie orânduite oarecum unele după altele, trebuie stilizate. Dacă imitația trebuie pusă într'o anumită ramă sau dacă trebuie să fie redată cu anumite împrejurimi, atunci trebuie avut în vedere și concordanța ei cu aceste împrejurări; natura trebuie să li se adapteze, altfel se produc din nou alterări. Redările de oameni și de animale capătă ca de la sine, alte forme, dacă le punem într'o biserică gotică, de cât dacă le-am pune într'una romană. Pentru a se evita conflicte, este necesar ca să se facă o anu-

mită adaptare și la reprezentările tradiționale ba chiar la persoanele celor ce privesc. Un leu pus în mijlocul unor figuri alegorice spre a simboliza stăpânirea, nu trebuie să imite leul natural, ci formele tradiționale cari redau acea stăpânire; pentru conștiința noastră, leul natural este un animal necredincios, de pradă, o pisică mare. Prin urmare, adevărul dintr'o operă de artă imitată, trăsește într'o luptă continuă cu contrastele. Natura de care are ea nevoie, ne prezintă indiferențelul, individualul, actualul; suietul, în slujba căruia se pune opera de artă, cere importantul, generalul, eternul. De partea naturii, libertate fără limită și diversitate, de partea sufletului conciziune, lege, stil. Cea mai înaltă artă o înfăptuește numai acel artist, care răușește să mărească, în acelaș timp, toate elementele acestor contraste, în cel mai înalt grad.

După cum este greu de a înțelege religia, dacă ne servim de diversitatea formelor în care o singură nevoie găsește, în diferite împrejurări, satisfacție, tot astfel este greu de a înțelege arta, dacă ne servim de multitudinea factorilor în care trebuie să se realizeze un singur scop. Fiecare din elementele diferite de cari ne-am ocupat, subiect, formă, personalitate, imitație, se bucură de favoarea de a fi socotit de mulți, ca singura parte esențială în artă. Aceasta se sprijină pe motive obiective și pe motive personale. Pentru marea mulțime, care se ridică cu greu deasupra considerentelor practice, predomină cel mai mult, interesul pentru subiect, eventual și interesul pentru îndemânarea tehnică a artistului. Admiratorul trebuie să știe—ca și copilul care nu este încă apăsător de lupta pentru existență—dacă obiectele redată sunt adevărate; el este satisfăcut dacă aude că toate figurile dintr'un tablou sunt exacte cu originalele existente și urmărește cu încordare înainte de toate, complexitatea evenimentelor externe. Teoreticianul care se orientează după un tablou, o poveste, o dramă, în care găsesc atâtea lucruri luate direct din viața sau cari ar fi putut fi luate și care întrevăde perfecțiunea artei înceiul cu înțetel, în special, în această privință, va spune că esențialul în artă este adevărul natural. Din contră, cel ce se ocupă de muzică și cearcă să-și explice la ea, natura artei, nu va pune mare preț pe imitația naturii. Imitările ciripitului păsărilor, al ropotului cailor și altele asemenea, cari sunt ocazionale și totdeauna adânc stilizate, sunt evident ceva accesoriu. Imitare nu găsim nici în materialul muzical luat în înțelesul mai strict al cuvântului, adică în sunete; căci excitația produsă de ele este prea slabă. Ceeace compune arta, este legătura și orânduirea sunetelor, acordul și opoziția între ele; fuga și împreunarea lor, avântul și dispariția lor și toate aceste întocmite într'o coordonare bogată și regulată. Deci natura muziceii este forma. În fine artistul care întâmpină operele de artă ale altora, cu un foarte mare interes practic, care este inclinat în primul rând, să întrebe cum a ajuns acel autor la aceasta și care mai știe că poate și el, din orice subiect să producă prin puterea sa, o operă de artă, va pune în primul plan, mai ales aprecierea particularității artistice sau a aptitudinilor artistice în toate sensurile; el va nutri idea, ca arta este o creație

menită să satisfacă puterea creatoare a artistului și să înlesnească altora să admire caracterul propriu al lui.

Fiecare privește chestiunea în latura care i se pare lui mai importantă și de aceea nu vede de cât numai o latură a ei. Însă toate aceste priviri laterale țin una de alta. Dacă le îndreptăm pe toate nu facem pentru că ar fi o cerință laudabilă de a satisface diferite păreri — de o asemenea îndreptățire artificială nici nu poate fi vorba aci — ci pentru că reducerea lor ne-ar constrânge *să separăm ceea ce în realitate este absolut inseparabil*. După cum am arătat mai sus, opera de artă conține totdeauna în sine, simultan, și subiect și formă, și este și operă a unei personalități și este și după împrejurări și copie a naturii; ea produce efect asupra vieții sentimentale, prin toate aceste elemente. Dacă nu își îndeplinește scopul de cât numai într'una sau în câteva din aceste privințe, iar în celelalte nu, atunci are loc cel mai adesea, nu numai o scădere a efectului ci chiar și o reacțiune supărătoare. *Ceea ce lipsește scopului, devine protivnic lui*. Dacă opera de artă nu este unitară, atunci ea va prezenta cu necesitate ceva format din două sau din trei părți separate și această separare nu are ca efect numai o plăcere mai redusă, ci este chiar neplăcută, chinuitoare. Dacă subiectul operei de artă nu răușește să mă încălzească, mă va lăsa rece și mă va contraria, întrucât spirit și puțință au fost cheltuite în zadar. Dacă artistul nu-mi arată că poate ceva și că știe să-mi spue ceva deosebit, îmi dovedește că este un cârpaci sau mă plictisește, arătându-mi ceea ce am văzut de o mie de ori. Pentru ca opera de artă să aibă valoare pentru mine, trebuie să producă asupra mea un efect anumit. Dacă creatorul ei nu prezintă acest efect din toate punctele de vedere cari au importanță pentru mine, atunci se servește prost de mijloacele pe cari trebuie să le întrebuițeze ca să-și realizeze scopul; el procedează neîndemânatec.

Însă fără îndoială că cele spuse, cer în mod necesar o imediată întregire. Se poate ca artistul să procedeze neîndemânatec, el nu este de cât un om. Și ce om poate fi îndemânatec în toate? Eu îi cer lucruri multe și variate. Oamenii nu sunt însă toți la fel înzestrați și rar posedă un singur om toate darurile. Dar apoi, puțința sa nu depinde numai de el; ea se datorește vremii în care trăiește. Multe din lucrurile acestea pe cari eu le consider acum că sunt dela sine înțelese — de pildă redarea perspectivei spațiale și redarea vieții și a mișcării, în pictură, sau concepția istorică a trecutului — nu sunt rezultate obținute de un individ, ci o achiziție făcută de generații întregi. Dacă artistul de care mă ocup face parte dintr'o epocă anterioară, cum îl pot socoti incapabil dacă nu a executat ceea ce îi cer eu, când acest lucru nici nu se concepea în vremea aceea? Nici cu alte măsuri de ordin general omenesc nu-l pot măsura. De aceea, una din reprezentările superioare care trebuie să ne domine, când ne aflăm în fața unei opere de artă, trebuie să fie totdeauna conștiința insuficienței caracterului propriu omenesc și condiționarea acestei insuficiențe de epocă și de împrejurări. Această reprezentare superioară trebuie să-mi facă încetul cu încetul posibil, de a trece dela perfecțiunea operei de artă

ideale, peste abaterile, fără îndoială supărătoare, pentru a mă bucura de ceea ce poi aștepta în general, date fiind condițiile generale existente. În schimb, nu arare ori sunt îndeajuns răsplătiți prin proporția enormă ce o ia una sau alta dintre elementele operei de artă, în cât nu mai am de loc curajul să mai cer ceva în plus.

Firește că alături de asemenea proporții enorme unilaterale, sunt micimile unilaterale: considerația deosebită ce se dă unora dintre factorii hotărători ai operei de artă, fără ca totuși proporția mare a efectului lor, să poară compensa neglijarea factorilor celorlalți. Astfel iau naștere distorsiunile artei. Dacă atribuim o valoare exagerată subiectului, vom crea o artă de subiecte în care ordonarea formală și îndemânarea artistică, sunt înlocuite prin interesul pentru lucrurile încredinate, senzaționale, îngrozitoare sau pentru cele patriotice, glorioase sau pentru reminiscențe. Apoi, dacă nu vom să ținem seama că pentru a obține efecte sentimentale puternice este nevoie de intenție directă, avem pictura abstractă, care disprețuiește natura și tehnica, și mai avem alegoria rece. Dacă se accentuează mai mult partea formală, vom avea patosul gol, generalitatea vagă, cum se întâmplă adesea la imitația anticilor, une-ori prefăcatorie. O imitație oarbă dă naștere unui naturalism lipsit de idei și de formă, iar simpla îndemânare nu produce decât scamatorie.

Am pomenit mai sus de proprietatea sufletului de a trece cu vederea peste anumite laturi ale operei de artă. Întrucât el exercită aceasta oricând și din alte puncte de vedere, la clase întregi de opere de artă, o poate face mai ușor. Activitatea depusă în vederea scopurilor practice, activitate care dă naștere adesea operilor de artă, nu exclude din serviciul său toată partea artistică care ar urma să se dezvolte liber și independent,—căci în acest caz ea ar rămâne lipsită de această parte,—ci continuă să păstreze o parte din ea. Așa este de pildă cazul cu arta așa numitelor obiecte de artă, arta de găteală, arta arhitectonică. Prin urmare, rezultatele acestei creațiuni sunt de două feluri: ele aparțin în același timp și lumii de nevoi și dorințe, și lumii plăcerilor fără dorințe; materialul din care se fac, capătă prin aceasta o însemnătate mai mare decât la operele de artă liberă. Efectul produs de aceste rezultate, întrucât fac parte din lumea estetică, dă naștere la cerințe noi, cari, dacă le satisfacem, sunt răsplătite prin excitații noi: pentru ca senzațiile procurate de acea dublă natură să nu fie pentru noi supărătoare și pentru ca să nu le percepem ca o bifurcare, forma artistică a obiectului trebuie să fie în armonie cu scopul său practic precum și cu proprietățile caracteristice ale materialului. În opera de artă nu trebuie neglijat scopul obiectului ci trebuie mai degrabă să fie bine pronunțat și complet atins. De asemenea nu trebuie printr-o îndemânare lipsită de idei, să dăm unei materii, forme cari sunt contrarii naturii sale. Însă firește, pentru ca un obiect de artă, să poată fi luat ca atare și pentru ca să avem pentru el o plăcere lipsită de dorință se cere o anumită moșillitate a sufletului și în același timp o anumită forță sufletească. Opera de artă liberă *constrânge* sufletul pentru contemplare estetică; ea este îndepărtată de

lumea trebuințelor, atât prin subiectul ei cât și prin felul realizării. Pentru opera de artă folositoare, sufletul trebuie să exercite aceeași constrângere, el asupra lui însuși. El trebuie să învețe să treacă cu vederea nu fiecare scop actual, în general, ci tot ceea ce este legat, pentru înfăptuirea acestui scop, cu dorințe, cu plăceri și apoi cu privațiuni; totuși el trebuie să lase neobservate firele care legau clar obiectul, de interesele practice. La aceasta ca și la multe altele, sufletul ajunge prin analogie. Întocmirea formală a operei de artă folositoare, este conștientă și evidentă, de aceleași legi, ca și a operei de artă liberă. Arhitectura este muzica înghețată. Apoi, prin întocmirea estetică, dacă nu este separat obiectul de tot ceea ce privește folosința, totuși este ridicat deasupra nivelului său general. Astfel contemplarea *aceia* care a ajuns deja curentă aiurea pentru suflet, trece asupra lui, aproape fără nici o constrângere.

Prin exercitarea aceași multiplă a sufletului, de a nu observa voluntar elementele pe care nu le poate înlătura și cari stânenesc plăcerea estetică, el dobândește—nu profund și nici la ficcare, însă în stare culturală înaintată, la foarte mulți—o facultate de o valoare extraordinară, care, ca să zicem așa, trimite sufletul dincolo de artă. Chiar acolo unde nu se apropie de contemplarea estetică și unde nici nu are loc vre-o transformare a lucrurilor din lumea de trebuințe și nici vre-o înălțare deasupra ei, sufletul ajunge să învețe încetul cu încetul, condus tot de analogie, ca să simtă satisfacția fără dorințe și anume, față de lucrurile și evenimentele din lumea de trebuințe, *față de natură*. Natura neschimbătoare, de care sufletul este și rămâne legat prin toate interesele luptei pentru existență, îl învață totuși să o contempleze din punctul de vedere estetic; când spunem natura, înțelegem natura în sensul cel mai larg, nu numai prisagii rustice și vederi orășanești ci și activitatea omenească pe străzi și în târguri, pe uscat și pe mare, precum și viața animalelor. Ochiul poflicios simte plăcere când privește semănăturile agitate de bătaia vântului, colinele plantate cu viță de vie, suprafața liniștită și lucitoare a mării. Ochiul fără dorințe nu este orb pentru aceste excitații, dar este inclinat de a le găsi poflicioase: pentru el prezintă mai multă frumusețe munții cei înalți, stâncile și ghețarii, marea furtunoasă care, izbindu-se de stânci produce un șgomot infernal. Sufletul îndăjduit de antrenat, are libertatea de a considera aceleași lucruri într'un moment într'un fel, în momentul următor în altfel.

Nu trebuie să ne surprindă că sufletul dobândește greu această facultate. De aceea frumusețea estetică a naturii se descoperă de regulă mai târziu. Chiar la sfârșitul secolului al XVIII-lea găsim pomenindu-se de valea Engelberg, într-o descriere a Elveției, în felul următor: „Ce găsim aici? Nimic altceva de cât munți sălbatici. Nu găsești nici grădini, nici pomi roditori și nici câmpii cari să învelească privirea.” Un factor care vine să sprijine această eliberare a sufletului, este înțelesul nemăsurat al naturii, în comparație cu interesele practice ale individului. Grație acestui fapt, fiecare dintre ei poate spune că ceva este mai apropiat sau mai depărtat, nu numai în spațiu și timp, ci

tocmai cu privire la înțelesele sale; și contemplarea estetică este natural mai ușoară pentru lucrurile mai îndepărtate de cât pentru cele din cercul său apropiat. «Dacă acolo departe, în Turcia, popoarele se bat unele cu altele», atunci cetățeanul calm ale cărui interese nu ajung până acolo departe, ascultă cu plăcere descrierea amănunțită. Și aceasta nu numai pentru că e satisfăcut să știe că în țara lui nu este războiu — acesta ar fi considerentul politic, — ci în special pentru că acum putem valorifica sentimentele puternice și foarte variate de ordin general omenesc ce ni le deșteaptă războiul, fără ca ele — ca altă dată — să fie stânjenite de frica fiecăruia pentru siguranța persoanei sale. Acelaș lucru se întâmplă și când, nu străinătatea vine la o n, ci omul se duce în voiaj să vadă țările străine. Unul din marile farmece ale voiajului, consistă în contemplarea estetică — care vine dela sine — a oamenilor și a lucrurilor. Mă aflu într'un oraș străin la un bălcu, în mijlocul unei mulțimi de tot felul. Oamenii vorbesc, gesticulează, tocmește ca la mine acasă. Totuș cu totul altfel decât acasă. Lipsesc relațiile cu situația mea de acasă; nu există nici un fir de legătură între tumultul acesta și nevoile mele practice, chiar în înțelesul cel mai larg; nici măcar limba lor nu o înțeleg ca lumea; pentru mine ei trăesc într'o altă lume înlocuind ca oamenii de pe scenă. Astfel trăesc cu nenumăratele sentimente plăcute și pure, lipsite de orice dorință, cari se află în această mulțime. Desigur că plăcerea estetică pentru natură, conține, ca să zicem așa, o oarecare impuritate care constă în existența părților, pe cari arta — atunci când copiază natura — cantă să le înlăture prin modificări. În schimb însă natura se desprăgubește prin altceva și anume prin bogăția sa inepuizabilă, jocul vieții și al mișcării fără conținut, mai mult însă prin puterea și imensitatea ei.

Dacă ajungem să o egalăm, atunci ne aflăm la treapta culminantă a dezvoltării. Sufletul se îndreptesează oarecum împotriva propriilor sale începuturi. Dar nu pentru că ar fi pătruns în el o forță care este opusă față de începuturile lui și față de părțile din el cari au determinat aceste începuturi, — forță care ar fi dat loc în el la conflicte și desbinare — ci pentru că propria lui natură îi dă posibilitatea ca să biruiască neajunsurile legate de primele sale mănilestări și adaptări, prin alte adaptări mai perfecționate.

§ 27 Moralitatea

Ce leac găsește sufletul contra urmărilor rele — rezultate din activitatea sa prevăzătoare — cari se resimt la ceilalți, la comunitatea în care conviește cu ei, și la el însuși ca membru al acelei comunități? Aceasta este ultima întrebare de care ne vom ocupa. Natural că acest leac rezultă din însăși colaborarea — într'o măsură mai mare — a fenomenelor pomenite până acum; ei este mai ales un fenomen social și de aceea nu poate fi studiat acum, de cât în reacțiunile lui cele mai importante asupra sufletului individual.

E ușor de arătat caracterul său general. Alături de activitatea

egoistă, desfășurată în vederea conservării proprii, apare aprecierea și realizarea altei activități, în vederea conservării totalității mai mari, de care aparține individul. Natural că aceeași activitate vine — dacă nu exclusiv, dar foarte mult — în folosul altor membri izolați ai acestei comunități. Ea apare odată cu posibilitatea luptei pentru existență între diferiții membri ai aceleiaș comunități, luptă cauzată de mărirea grupelor — mici la origină — în care trăesc oamenii, sau de formarea de asociații mai mari. Cel ce îi produc apariția trebuie să fie căutați între membri cei mai perspicaci și mai experimentați ai comunității. Ei învață să-și dea seama — nu atât cu conștiința clară, cât mai mult printr'un fel de instinct sigur, bazat pe multe experiențe — despre următoarele: Pe deoparte că activitățile egoiste, fără nici o considerație, au ca efect ca, prin provocări de conflicte, nelcredere, etc., să slăbească comunitatea, care este doar necesară pentru toți și să o lase pradă dușmanilor ei; pe de alta, că alte activități și proprietăți, pot mai degrabă să o întărească și să o facă să fie superioară altora. De aceea ei vor căuta în general — chiar dacă vor eventual să facă excepție pentru ei — să înlesnească, să repete procedeele unui fel și să înăbușe și să îngrădească pe ale celuilalt. Cu alte cuvinte, comunitatea întâmpină urmările cu termen scurt, ale activității sale de conservare, — urmări care amenință existența sa — cu măsuri de apărare, bazate pe o prevedere cu termen lung. Ea posedă, după natura activității, două asemenea măsuri.

Una este constrângerea. Acțiunile vătămătoare comunității se pedepsesc. Cine le face, ispășește folosul avut de pe urma lor, după împrejurări, printr'un prejudiciu mai mare; aceasta are în general ca efect, să-l înspăimânte. Ideea esențială a prescripțiilor care servesc pentru acest scop este *dreptul: Conservarea comunităților omenești, prin acțiuni forțate ale membrilor lor*. Natural că dreptul nu apare ca o reflecțiune conștientă, în sensul pomenit mai sus, cu atât mai puțin este necesară cunoașterea înseamnății ei, pentru executarea prescripțiilor lui. Însă, cu toate acestea, ceea ce i-a dat puterea care o are, și ceea ce continuă el să păstreze, este forța de conservare colectivă, pe care o posedă ca ceva inerent. Însă el nu este îndeajuns, ca să-și ajungă scopul spre care tinde. O comunitate numai de răufăcători — spunea odată *Platon* — nu se poate imagina. Ei pot să se războiască și să excocheze lumea întreagă; ei între ei trebuie să-și fie credincioși și să fie unul la altul ca un singur om, altfel s'a sfârșit cu comunitatea lor. Însă, încrederea nu se poate obține forțat prin pedeapsă, iar solidaritatea, doar foarte imperfect.

Activitatea are două părți din care poate fi privită și din care — pentru a fi pusă cu totul în serviciul unui lucru — trebuie privită. Una sfârșitul: Acțiunea care se manifestă obiectiv perceptibilă, acțiunea care constă într'o mișcare oarecare. Cealaltă începutul: Voința care lucrează în mod nevăzut în suflet și care determină acțiunea. Pentru ca o acțiune să aibă loc, trebuie să existe, firește, totdeauna și voința respectivă. Însă când acțiunea nu este ultimul termen, ci se află în slujba unui scop mai îndepărtat și mai cunoscut.

zilor — când de pildă mă feresc nu numai de a răni corporal sau de a jelui, ci în general de a păgubi pe alții — voința scopului general și mai îndepărtat, poate tot atât de bine să existe cât și să nu existe; și aceasta independent de voința determinantă a acțiunii izolate. Dacă nu există, acțiunea aceea izolată și exterior observabilă perde considerabil din însemnătate, căci voința care în fond o respinge, dar care e forțată să o producă, găsește sute de posibilități să se sustragă de la această constrângere și să se opue în altă parte actului acela izolat. Deci, în timp ce comunitatea, care se străduiește în vederea conservării, determină activitatea membrilor ei, prin drept la un capăt și anume, la acțiunea exterioară și la voința constrângibilă și îndreptată numai spre acea acțiune, trebuie — pentru a nu face lucrul pe jumătate — să determine activitatea și la celalalt capăt, la voința neconstrânsă și care concordă de la sine cu scopurile ei, adică la *voința liberă*. Aceasta se întâmplă cu influențele cari ne fac să recunoaștem cerințele *morale* și ne formează și ne dezvoltă *cugetul*. Deci scopul moralității este cel puțin în primul rând și în partea sa de căpetenie: *Menținerea comunităților omenești prin acțiunile voite în mod liber, ale membrilor săi*. În ea a găsit suferitul mijlocul cel mai bun — grație prevederii sale depărtate — pentru a birui iarăși urmările penibile, datorite concepțiilor strâmte ale luptei egoiste pentru conservare. Executarea liberă de acțiuni, cari au *obiectiv ca efect*, să înlesnească conservarea totalității, acestea sunt cele două caractere fundamentale ale activității bune din punct de vedere moral. Pe deoparte, iubirea de adevăr, spiritul de sacrificiu, cinstirea părinților, grija pentru copii, pe de altă, abuzul de încredere, lășitatea, desfrăul — pretutindeni raportul cu conservarea comunității este evident. Uneori nu este evident, însă numai ușuratele îl contestă fără șovăire, când impune privirii sale sau poate și dorinței sale ușoare, de a nu-l vedea. Lucrurile sunt adesea foarte complicate și raportul se formează printr-o serie de relațiuni intermediare. Atunci au și ele o istorie. Firește că forma specială a prescripțiilor morale, trebuie să atârne de anumite împrejurări, experiențe, considerații și aceasta tocmai pentru sensul lor obiectiv și pentru libertatea subiectivă de a le urma. Așa în mijlocul unei naturi vitrege și în apropierea dușmanilor mai puternici, uciderea copiilor mai slabi, mai ales a fetelor, și mâncarea bătrânilor deveniți improductibili, poate deveni o datorie morală pentru comunitate, căci este imposibil tribului să care după ei oameni cari mănâncă în zadar. Din potrive, când cultura este mai înaintată, se socotește ca moral, tocmai opusul, căci acele măsuri contrazic prea brutal alte precepte morale; poate și fiindcă, odată ce există, hrana îndeajuns, numărul are o foarte mare însemnătate. După concepția bisericii catolice, divorțul este inadmisibil, din punctul de vedere moral, după a japonezilor este inadmisibilă menținerea forțată a unei legături destăcute sufletește. Însă de oarece prescripțiile se schimbă încetul cu încetul, paralel cu noile condițiuni, din motive cari se vor vedea mai departe; vom avea între ele, și

fenomene pe jumătate moarte, cari nu pot fi înțelese cum trebuie de cât numai printr'o explicație istorică.

De altfel, mai de mult trebuia să se fi evidențiat o mare contradicție. Nu trebuie oare căutată în lucruri cu totul altele, natura proprie și adevărată a binelui moral? *Democrit* își dăduse deja bine seama de aceasta: «Bine nu este numai a nu comite rău, ci nici măcar a nu *î* voi». În același sens glăsuiește și evanghelia. „Însă eu vă spun vouă, cel ce privește râvnitor o femeie, acela a și comis adulterul în inima sa” și *Kant* repetă același lucru: «Nu există nimic în lume care să poată fi luat în mod absolut drept bun, în afară numai de o *bună voință*». Moralistii cei mai vechi și cei mai noi sunt de acord în a susține: Binele moral nu consistă în producerea sau în evitarea vreunei împrejurări exterioare, realizarea unui anumit succes, ci *numai în buna voință* a celui ce comite acțiunea, intenția lui sinceră de a face binele. Chiar când o acțiune — din împlinire, sau printr'o pătrundere greșită a complexității împrejurărilor — nu-și atinge scopul, nu este, din cauza aceasta, mai rea din punct de vedere moral; ceace constituie partea sa de bine — ceace e propriu și la acțiunea fără succes — este intenția. Sau altfel privit: Preceptele morale au forma următoare: «Să nu ucizi», «Să nu furi». Ele nu adaugă: «în cazul când comunitatea căreia îi aparții trebuie să existe», sau în vederea altui scop care ți-e drag. Ele ordonă, — fără vre-o considerație pentru un scop, care ar putea fi atins grație lor — deadreptul, necondiționat, cum se exprimă *Kant* cu precizie, *categoric*, nu ipotetic. În rezumat ideea este următoarea: Nu e vorba de cel de al doilea dintre caracterele fundamentale, — pomenite mai sus — ale binelui moral, utilitatea sa în vederea conservării comunității omenești din cele două puncte de vedere, ci numai de primul, voința liberă. În primul rând acțiunea morală nu se face în general, în vederea unui scop din afară de ea, ci numai pentru ea însăși; imboldul său nu este *scopul*, ci *datoria*, supunerea față de vocea perceptibilă pentru toți, a conștiinței. În al doilea rând, valoarea sa, nu stă în faptul că își reliefează conținutul, spre care se îndreaptă din sentiment de datorie — de pildă, scăparea alivă de la moarte — ci numai prin voința care l'a produs; valoarea sa i-o dă nu succesul, ci intenția.

Într'adevăr așa e: totul se reduce la sentimentul datoriei și la intenție; ele sunt alte trăsături caracteristice și însemnate ale binelui moral. Cum însă? În general omul acționează în vederea unor scopuri; se simte el oare totdeauna obligat, să facă anumite acțiuni, chiar fără scop? El prețuește în general, acțiunile, după avantajul ce-l are de pe urma lor pentru scopurile generale ale existenței sale; oare totdeauna nu prețuește el — totmai la acțiuni fără scop — cel puțin rezultatul lor eventual cel mai apropiat, ci numai intenția? Și la aceasta n'ar mai fi nimic de spus? stau acești doi termeni, în ultima instanță, deadreptul unul lângă altul, și fac din om o enigmă plină de contradicții? Nu, altfel este situația.

Am explicat mai sus cum la naștere activitatea conservatoare a comunității. Nu printr'o reflecțiune conștientă sau printr'o formu-

tare clară a unor idei dobândite într'un fel oarecare, și prin răspândirea lor instructivă, ci printr'o ușoară sezizare a utilului, de către membrii cel mai inteligenți și mai experimentați ai comunității. Instruiți prin experiențe repetate, ei simt oarecum că lucrurile nu o să meargă vesnic așa și caută atunci să le îndrepte în sensul ideilor lor mai bune. Cu această ocazie se strecoară în abundență erori și presupuneri superstițioase; însă prin scurgerea experiențelor din diferite părți, prin înmulțirea lor în cursul generațiilor, prin înlăturarea celor recunoscute ca rele, se dobândește totuși încet, încet, o serie de maxime, ca precipitat al inteligenței colective, cari servesc de fapt, pentru binele comun. În ce mod ne reprezentăm acum transmiterea lor? Pentru a obține o anumită activitate, este de cea mai mare însemnătate, formarea unei obișnuințe solide, a unei — ca să zicem așa — tendințe reflexe; această părere a fost adusă de Aristot ceva mai clar la conștiință, într'un cerc mic de oameni, spre a combate părerea lui Socrat, care o întuneca; dar ea nu a trebuit să aștepte aceasta, căci este cunoscută de toată lumea. Se știe că maximele trebuiesc împărțite de foarte de vreme, și anume la copii. Li se pot da copiilor prescripții fixate, fără a li se arăta însă sensul, care și așa este pe jumătate sezizat. Deci lor li se spune în mod categoric: „lasă asta“, „asta nu se cade“ și li se fixează, prin autoritatea părinților, a acelor dinprejur, mai ales a preoților. Prin urmare cum să lege copiii aceste maxime mai târziu, când le vor întâlni, cu reprezentarea unui scop, din moment ce le-au primit fără asemenea legătură! Ne-am putea tot atât de bine aștepta ca să fie în stare să găsească de dreptul cuvintele franțuzești corespondente celor germane. Ei își reprezintă aceste prescripții în mod foarte natural, ca ceva necondiționat, absolut, în opoziție cu nenumărate alte prescripții, la cari observă condiții și relații; ele constituie în totalitatea lor, gândite oare cum prin reprezentanță, *cugetul*.

Dar, s'ar putea obiecta: copiii ajung adulți, pătrunzători; de ce nu capătă ei nici mai târziu vre-o cunoștință de pretinsul scop al preceptelor morale, dacă există vre-unul? Răspunsul sură: inteligența colectivă știe aceasta, în parte pentru că nici ea nu cunoaște destul de precis acest scop, și în parte pentru că comunicările ei ar fi foarte periculoase. Activitatea de conservare colectivă—chiar dacă ar porni din natura cea mai intimă a sufletului—se află în multe privințe în opoziție cu cea egoistă, care e în directă vecinătate cu ea și care pornește de asemenea din natura sa; ea li cere adesea sacrificii. Cum se comportă de altfel, oamenii, în asemenea cazuri? Să ne gândim la soldați. Și activitatea cerută soldatului cere sacrificii. S'ar putea întemeia ordinele, arătându-li-se scopul și necesitatea. Nu se face asta; ordinul militar este și el categoric. Fără îndoială că el ajunge la siguranța sa, grație pedepsei amenințătoare; dar putem afirma că aceasta este indiferent pentru un soldat vechiu. El ascultă și se supune necondiționat, din datorie, exact ca și la preceptul moral. În unele cazuri ar fi fără îndoială mai bine, dacă ordinul ar fi mai puțin categoric. Conștiința că lucrezi la un post important, după un

plan bine chibzuit, mărește plăcerea pentru sacrificiu; pot interveni incidente, la care se adaptează mai bine cel instruit de cât cel neinstruit. Totuși aceastia nu trebuie să se întâmple; primejduirea scopului final ar fi prea mare. Inferiorului nu i se pot comunica toate împrejurările; judecata sa asupra îndrituirii și executării ordinului, se înșală lesne. El se va abate în mod inevitabil, aproape totdeauna dela jertfă, în direcția conservării individuale. De aceea aici o discuțiune. Se poate ca unele ordine greșite din punctul de vedere obiectiv sau greșit înțese, să aibă, ici, celea, urmări rele; cele mai rele însă, le-ar avea desigur atunci, când executorul ar avea latitudinea să cumpănască el însuși, în fiecare caz, rostul ordinului primit. Exact pe același mod de a vedea, se bizuie menținerea caracterului categoric al preceptelor morale; natural nu ca un rezultat al unei reflecțiuni conștiente, ci ca o simțire instinctivă, din partea oamenilor celor mai luminați, a ceea ce e bine. În marea lor majoritate, prescripțiile morale, via firește, în slujba conservării comunității; dacă nu ar veni, ele ar fi altele. Inșă având acest efect în mod obiectiv, comunitatea înaintează în total, înspre bine, dacă conștiința individului scurt văzător, nu ia efectul ca scop, ci îndeplinește scopurile parțiale — cerute de marele scop final — fără interpretare și discuțiune, sau cazuistică periculoasă — întocmai ca și când nu ar avea niciun scop. Se poate spune că înțelepciunea mai înaltă a comunității, care răsuște să obție, din miopia recalcitrantă a membrilor săi, conservarea totalității, se manifestă și prin aceea că prevede activitatea favorabilă comunității, cu asigurarea necesară: ea nu lasă să ajungă la conștiința celor ce activează, sensul propriu al activității, ci le arată numai scopurile parțiale, care necesită o prevedere mai scurtă și asigură împlinirea lor prin autoritate. De aceea, raportul activității față de totalitate există totdeauna în mod obiectiv și este eficace totdeauna; el determină și modifică conținutul concret al preceptelor morale.

Că raportul existent este așa cum l-am arătat noi, o dovedesc până la evidență, cazurile nu tocmai rare, în care ambele, preceptul categoric și binele general, sunt în conflict și în care, efectul vătămător pentru comunitate, al unei acțiuni, socotite de altfel ca morală, este evident și pentru o inteligență sub medie. Aci cedează nu partea fundamentală, considerentul pentru comunitate, ci partea derivată, mijlocul eficace în general, nu însă totdeauna, caracterul absolut al preceptului. Minciuna silită pune pe unii teoreticieni moralisti, într'o mare încurcătură; pentru conștiința morală, naturală, ea este în 1000 de cazuri, față de copii, bolnavi, nebuni etc. chiar o datorie morală. Ce bărbat politic sau comandant ar avea remușcări de conștiință, dacă ar putea să îmbunătățească starea țării sale, printr'un șiretlic, sau care dacă ar renunța la el, nu ar face-o din alte motive, de cât de a nu-și strica creditul; sau care ar aplica în războiu, pentru dușman, preceptul „să nu uci” ? În lături cu el, s'ar putea spune.

Acum înțelegem ușor prețuirea intenției la acțiunile de conservare a comunității; ea se sprijini pe aceleași motive, ca și prețuirea activității din datorie. Scopul mai depărtat al activității sale morale, poate rămâne tănuit pentru om, nu însă și scopul mai apropiat, pe care îl

are acțiunea în vedere în primul rând, purtarea corectă, spiritul de sacrificiu, etc. Dar și aci este foarte periculoasă discuțiunea și atârna-rea acțiunii, de chibzuiri despre rostul sau nerostul ei. Sacrificiul cerut de ea, are toate șansele să nu fie făcut, căci iar prezintă mari greutăți îndeplinirii. De aceea, trebuie ca să se înlăture și aci, printr'o măsură oarecare, periclitarea scopului; nu este de loc vorba de succesul acțiunii tale, despre aceasta nu te îngriji. Aibi tu buna voință, de a face ce-ți ordonă conștiința; asta este partea importantă. Rațiunea obiectivă, ca să zicem așa, de aci, e aceeași ca și mai sus; prin prețu-irea intenției se asigură acțiunea, care e importantă din punctul de vedere obiectiv, dar care e adesea foarte greu de executat. Chiar dacă se strecoară oarecari greșeli, prin neglijarea înmăjurărilor speciale, necesare succesului; odată ce există voința de a lucra bine din punct de vedere moral, ea va realiza mai întotdeauna efectul propriu al moralității.

Mărginirea numai la intenție și caracterul categoric, sunt două atribute ale moralității, de o înaltă valoare. însă nu constituie o negare a efectului ei de conservare a comunității, ci *sunt urmările acestui efect*; ele îi apără contra activității egoiste contrarii. Și după cum au eșit din natura activității de favorizare a comunității, așa trebuie să păstreze continuu raportul cu ea; dacă li se înlătură acest aport, ele devin fără rost. Să ne întrebăm: când este o voință care se află la baza unei acțiuni, absolut și de dreptul bună? Răspunsul poate fi amânat cu o clipă, căci se poate spune: când o consider cu oată convingerea ca bună; și apoi: când am conștiința că ea se potrivește cu adevărata mea datorie. Dar dacă la urma urmei, nu vom înceta de a înconșura astfel determinarea conținutului, voind să atârnam lanțul întreg, de cuiul solid al folosului pentru comunitate, atunci buna voință și conștiința datoriei se vor putea compara cu frânghia pe care Münchhausen a coborât din lună; sau se riscă ca tot ceea ce susține careva cu toată convingerea, pe baza raționamentelor sale greșite sau a prejudecăților sale, să le considere din cauza aceasta, ca morale.

De caracterul categoric al moralității, mai este legat încă ceva.

În general întâlnim preceptele morale în legătură cu religia. Ele apar ca porunci ale zeilor sau ale divinității; executarea lor este constrânsă de pedepse și răsplăți divine, pe lumea aceasta și cea-laltă. De ce este așa? În afară de morală și de dreptul, înrudit cu ea, apare și religia însăși sub sancțiune divină: Credința în D-zeu și modul potrivit de adorare, sunt poruncite de el însuși. Contrariu, legile gândirii logice și ale creațiunii artistice, sunt libere. D-zeu le-a dat, desigur, dar el nu le ocrotește mai departe prin pedepse speciale. Greșala și lipsa de gust, nu sunt păcate. Evident că o asemenea ocrotire nu e necesară aci. Omul se poate înșela asupra adevărului, nu încetează însă să-l caute neîncetat, și pe dată ce l-a arătat, îl primește de regulă cu bucurie. În fond și religia ar putea să se lipsească de ocrotire. Omul, adică individul izolat, o va regăsi totdeauna dacă ar perde o. Firește însă că religia unuia, nu va fi

exact aceiași, câte odată foarte puțin exact aceiași, cu religia altuia. Întrucât credința religioasă — dat fiind numărul enorm al intereselor reprezentate de ea — are, mai mult de cât orice altă credință, un caracter exclusivist, este nevoie fără îndoială, de o motivare specială, pentru ca o religie, care după părerea celui ce o posedă, este adevărată, să poată fi introdusă la ceilalți, cari nu o au. Morala însă are nevoie de o asemenea motivare, într'o măsură specială. În general ea nu va apare la individul izolat, cu toate că el e predispus pentru ea. Ea este un produs al unei prevederi acumulate de generații și dacă se prezintă unui individ izolat, întâmpină continuu, în predispozițiile acestuia, o oarecare rezistență. Morala caută tocmai să-și întărească ocrotirea, pe care ar trebui să i-o ofere de altfel credința în autoritățile pământești. Sunt prea multe motive pentru care ea o găsește în religie; unul dintre ele, care îi ușurează foarte mult aceasta, este tocmai caracterul categoric al poruncilor sale. Ce să răspundă tata, copilului, marelui întrebător, dacă vrea să știe: „De ce trebuie să renunț la ceea ce ăș păstra cu plăcere pentru mine, de ce trebuie să spun un lucru care mi ar atrage o pedeapsă?” El nu poate răspunde, de cât ceea ce răspunde la alte întrebări — „cine a făcut cai, cine a făcut lumea întreagă?” — ceea ce-și răspunde și el însuși, și unde în fond nu știe să dea nici un răspuns: Așa vrea bunul Dumnezeu. *Voiața divină este explicația naturală pentru forma categorică a prescripțiilor morale*; în această mantie, este inteligibilă. N'ar fi rău, firește dacă menținerea acestei mantii s'ar datora faptului că legile morale ale oamenilor, impuse de Dumnezeu, să nu fie ca ceva străin și protivnic naturii lor, numai fiindcă așa voaște el, ci ca ceva care să se potrivească cu natura lor, pentru că această cunoaștere nu se dobândește ușor și pentru că ea este de o foarte mare utilitate pentru cel mai puțin luminat. De unde ar urma apoi, că acolo unde legătura este înțeleasă, moralitatea se poate lipsi de această sprijinire și devine de abea atunci o creație a sufletului, cu adevărat liberă și autonomă, dar în același timp și înțeleasă, care se menține singură din propriile ei puteri.

Firește nu în sensul că cunoașterea forței acțiunilor morale — forță care e folosită de comunități, — ar fi de ajuns de a ține în frâu, interese egoiste puternice cari îmboldesc pentru o activitate în altă direcție. Moralitatea nu ar fi putut ajunge niciodată autonomă, dacă nu s'ar fi format din totdeauna obșnuința omului de a lucra în sensul favorabil comunității, fapt care îl *constrânge intern* pentru această conduită. Actele de voință cerută de morală, devin prin aceasta necesare pentru suflet, în sensul conservării proprii de sine; executarea lor e însoțită de sentimente de plăcere, neglijarea lor, de sentimente contrarii. Interese noi iau naștere, interese cari nu au nimic aface cu cele egoiste și numai indirect cu cele colective, interese cari sunt mai degrabă, în prima linie, interese *morale*.

Încă un ultim punct. Până acum am pomenit de multe ori de cuvântul comunitate, fără însă a-l fi determinat în mod mai precis. Omul se află în nenumărate comunități: familie, comună, popor, prieteni, colegi,

coreligionari, în fine toată omenirea; de care dintre acestea este vorba? Pentru noi, actualmente, e vorba de toate, însă în așa fel, că, în caz de conflict, comunitățile mai mici au precădere; femeii filantroape cari își neglijează familia, credem că nu-și împlinesc datoria. Natural că în condiții primitive, în care omul se află în general, în puține și mici comunități, cerințele moralității, nu sunt atât de multiple ca la noi. Însă nu aceasta este partea caracteristică, ci faptul că ele nu se întind niciodată asupra întregii omeniri. Ele contrazic totdeauna până la comunitatea cea mai înaltă, dintre comunitățile mici, în cari omul se simte încă legat de ceilalți prin legături vitale; cei cari se află în afară de propriul trib, de poporul propriu, sunt din principiu, în afară și de binefacerile lor. Cu cât se măresc legăturile de stat, de limbă, de religie, numărul indivizilor cari se află în reciprocitate morală se poate mări foarte mult, prin aceasta însă nu se va răuși a se trece peste acele bariere principale. S'a răușit din alte motive, în timpul istoric, sub ochii noștri. Diferite fapte au contribuit la aceasta: caracterul categoric al preceptelor morale, caracterul lor absolut în anumite privințe, apropiere oarecum generalizarea și nestăvilirea lor. Faptul că ajungem și gândim că toți oamenii sunt de aceeași natură și că toată întreaga constituie o unitate, face ca cerințele morale, să fie considerate cu necesitate, că au o valabilitate generală. Am arătat mai sus (pag 162) ce importantă a avut moralitatea în formarea monoteismului religios. Dar poate că și invers, prin apariția concepțiilor monoteiste s'a fi fost favorizată și generalizarea moralității, la rândul ei. Dacă fiecare popor are zeii săi proprii, este de la sine înțeles că ordinele date de ei se referă numai la poporul respectiv. Dacă însă nu există de cât un singur Dumnezeu, unul și același pentru toate popoarele, atunci el nu poate declara categoric „să nu minți” și să se oprească la hotarele țării; ar fi absurd. Oare dușmanii mei sunt și dușmanii lui? doar i-a creat pe ei tot după imaginea lui, ca și pe mine. Așa găsim în cercul nostru cultural, în ultimele secole ale erei noastre, odată cu dezvoltarea unei religiuni monoteiste și a unei gândiri moniste într-o oarecare privință, și dezvoltarea lentă a unei moralități cu valabilitate generală, care cuprinde întreaga omenire. Omul drept nu va face rău nici dușmanului, spune *Platon*, și prin aceasta spune concetățenilor săi, evident, ceva nou și straniu. Tot așa *Zenon* stoicul. Oamenii nu sunt sparați prin sate, orașe și constituți, ci toți trebuie considerați cetățenii unui singur stat, ca membrii unei singure turme. Legea e vrcească care cuprinde pe lângă multe altele și concepțiile morale ale poporului, are la început o însemnătate pur națională: Aproapele nu este asirianul sau persanul ci concetățeanul. Această stare o arată și *Christos*: Ați auzit ce v'am spus vouă: Să iubești pe aproapele tău și să urăști pe dușman. Însă întrucât continuă: Eu însă zic vouă: Să iubiți pe dușmanii voștri, face pasul hotărâtor în spre o legiferare morală de o valabilitate generală. De altfel dezvoltarea nu este încă încheiată. A fura și a jefui pe mare, chiar pe dușmanul neînarmat, nu se mai consideră firește, ca o faptă bună, ca altă dată, dar nici ca o faptă, tot atât de infamă, ca jefuirea pe uscat.

Se gîie că și Kant a utilizat raportul strîns între caracterul absolut al preceptelor morale și valabilitatea lor generală. El clădește pe această etică sa. Restul, îl pune întâi cu capul în jos, din care cauză se străduiește apoi, foarte mult, de a-l pune din nou pe picioare. Ca să ajungă la anumite prescripții morale, pune în legătură valabilitatea generală a legilor morale, cu tendințe de conservare proprie și colectivă a oamenilor, tendințe cari se află alături de aceste legi ca ceva străin și subordonat. În realitate raportul este invers atît din punct de vedere rațional, cît și istoric. Acțiunea voită în mod liber, care este îndreptată dacă nu conștient, cel puțin obiectiv, în spre conservarea comunității, este sîmburele binelui moral. De aci rezultă ca un sprijin valoros pentru propria conservare a comunității, caracterul absolut al maximelor morale, iar acestea contribuiesc la rîndul lor, la generalizarea lor.

Bibliografie

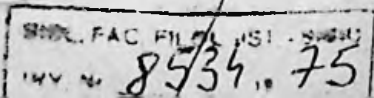
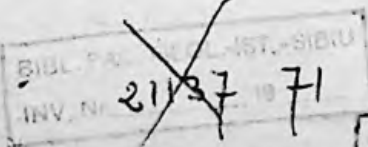
W. Wundt, *Ethik* (ed. 3 a, 1903). — E. Dürer, *Grundzüge der Ethik*. (1903). *Das Gute und das Sittliche* (1911).

Incheiere

Ce ființă ciudată și confuză este omul după reprezentarea populară, și din păcate adesea nu numai după reprezentarea populară. El posedă o sensibilitate, care trebuie să-l informeze despre lume, dar care, totuși, nu se achită bine de datoria ei, căci îl induce în eroare. Alături de ea, lucrează o forță cu totul alta, intelectul sau rațiunea, care ordonează lucrurile după principii particulare și care dezvăluie adevărata constituție a lumii; cu toate că ea nu a scos din lume, acele principii. Gîndirea sa se manifestă în reprezentări, cari apar și dispar după anumite legi. În același timp, el se află în sine însuși, ca un om mic în omul cel mare și poate să pătrundă cu totul după voce, în reprezentări, cu o suverană desconsiderare a acelor legi, poate să se îndrepte spre ele, să se abată de la ele, să le caute dacă s'au pierdut, să le separe, etc. Directiva fundamentală a activității sale, este favorizarea eului său propriu, mai ales a celui său sensibil. Dar nici aceasta nu corespunde naturii sale proprii, adevărate; în el mai trăiesc principii mai înalte și direct opuse: Principiul de echitate și de dreptate față de alții, de iubire a aproapelui și de mortificare a carnii cari depun, firește, sforțări foarte mari de a se impune. Alături de tendința de a stăpîni lucrurile și de a se servi de ele pentru scopurile sale, posedă și nevoia direct opusă, de a se simți subordonat unei ființe mai înalte; pentru satisfacerea acestei nevoi, posedă credința într-o divinitate, credință care i-a fost plantată de această divinitate însăși. Însă în același timp, divinitatea, care i-a dat doară totul, i-a dat și o înclinație vinovată de a se abate de la această credință, turburându-l prin sute de revelații contradicții, prevăzute fiecare, cu conștiința fermă că este cea adevărată. Preiutindenii dezbi-

nare și incompatibilitate, la fie care doi pași, contradicțiile cele mai evidente, totul incomprehensibil din cauza deosebirii complete, dintre origina sa și ceea ce trebuie să cunoască, fără rost în rostul acestui mecanism cu desăvârșire opus, totul inteligibil numai prin aceea că prezintă un mod de a vedea copilăresc, plin de dorințe și fragmentar, al lucrurilor.

Cu toate acestea, dacă aruncăm o privire totală asupra omului, dacă îl privim în totalitatea forțelor sale, în totalitate cu celelalte ființe viețuitoare, în totalitate cu întreaga natură, constatăm cu uimire că este o ființă cu un rost deplin. El are firește, și diferite facultăți,—vederea și auzul, reprezentarea și sentimentul, reproducerea și concentrarea—cari se află una lângă alta, nu opuse, cari se întregesc, nu se ciocnesc, întocmai ca și orice alt lucru, care are mai multe proprietăți. Calitativ, aceste caractere fundamentale ale naturii sale, sunt cu totul la fel ca și la restul ființelor superioare; totașa și scopurile cele mai generale ale manifestărilor sale. Însă cantitativ, facultățile sale de prelucrare a materialului sensibil, sunt extraordinar de mărite: formarea legăturilor asociative foarte vaste și reliefierea prin izolare a detaliilor celor mai mici. El ajunge astfel să stăpânească, într'un mod incomparabil mai perfect, simultaneitatea și succesiunea lucrurilor în natură, precum și partea generală care străbate mulțimea fenomenelor ei parțiale și prin aceasta realizează și cele mai generale scopuri vitale, în formațiuni incomparabil mai bogate și mai înalte. Însă tot ceea ce el creiază, provine — indiferent de prețuirea atribuită de noi — numai din natura cea mai intimă a sufletului său și din conlucrarea forțelor sale fundamentale, în diferite grade și condiții. Sufletul nu este un vas impur, în care s'a plantat — fără a se ști de unde, în orice caz printr'un capriciu fără rost — grăunte fine și variate, cari nu prea sunt proprii pentru acest vas, din care cauză ocazionează conflicte nesfârșite. El este din contră, un organism complex unitar, care — prin dezvoltarea facultăților sale și prin adaptarea din ce în ce mai vastă, la împrejurările preexistente și la cele create de el însuși — se dezvoltă în spre o activitate din ce în ce mai înaltă. După cum aceeași atmosferă, produce din vânt, apă și căldură, când ploaia rodnică, când grindina distrugătoare, colo sus norii cu forme frumoașe, și ici jos negura urâcioasă, tot astfel și acelaș suflet, produce, numai cu propriile sale mijloace, eroarea și adevărul, plăcerea pofticioasă și adevărul fără dorințe, egoismul și binele moral.

ERATA

La pag. 14 în loc de (vezi pag.) se va citi (vezi pag. 62)

La pag. 16 " " " (pag.) " " " (pag. 90)

La pag. 64 " " " Cunoștințele
noastre despre modul cum sunt condițio-
nate proprietățile . . .

" " " Cunoștințele noas-
tre despre modul
cum sunt condiționate proprietățile speciale și legile diferitelor feluri
speciale de senzații, de proprietățile...

Li 3 —